

KIADVÁNYAINKBÓL

- „A kényes úrfi s a rongyos baka”: *Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról.* (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal.
- *Források Pápa város 1848/49. évi történetéből.* (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal.
- *Francsics Károly visszaemlékezései.* (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal.
- *Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866.* (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal.
- Köblös József: *A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért.* Pápa, 2005. 142 oldal.
- *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861.* (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2006. 1072 oldal.
- *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1526–1760.* (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2009. 760 + VII oldal + CD-melléklet.
- „Processus visitationis”: *Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben.* (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2011. 276 oldal.
- „A késő idők emlékezetében éljenek”: *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkeszi anyakönyvei 1823–1952.* (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2012. 380 oldal.
- „A késő idők emlékezetében éljenek”: *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkeszi önéletrajzai (1943)* (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2013. 1216 oldal.
- *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. II. 1761–1849.* 1–2. köt. (Szerkesztette Köblös József, Kránitz Zsolt) Pápa, 2018. 1072 + 720 oldal + CD melléklet.

A KIADVÁNYOK MEGRENDELHETŐK VAGY MEGVÁSÁROLHATÓK
A KÖVETKEZŐ CÍMEN:

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
8500 Pápa, Pf. 48. Tel.: 89/324-240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

ACTA PAPENSIA XXIII. (2023) 1-2.

A PÁPAI
REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
KÖZLEMÉNYEI

PUBLICATIONS BY
THE CALVINIST COLLECTIONS
OF PÁPA

XXIII. évfolyam (2023) 1-2. szám

A TARTALOMBÓL

FÜLÖP LÁSZLÓ

A pápai protestáns borbélycéh 1750-ben

MOLNÁR ANDRÁS

Kis Lajos udvari ágens pályafutása

PAP GÁBOR református lelkész

Balaton-felvidéki levelei (1852–1858) II.

Három nap Pápán 1843-ban

ÚJRAOLVASÓ

SZEMLE

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587-6292

Főszerkesztő
DR. HUDI JÓZSEF

Szerkesztő
Mezei Zsolt

Munkatársak
Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt

Felelős kiadó
Köntös László gyűjteményi igazgató
Dunántúli Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség
8500 Pápa, Március 15. tér 9.
Postafiók: 48. Tel/fax: (89) 324-240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám két kötetben.
(Egy kötet ára: 1000.- Ft)
Megrendelhető és előfizethető a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj: 2000.- Ft / év

TARTALOM

MŰHELY

- FÜLÖP LÁSZLÓ: *A pápai protestáns borbélycéh 1750-ben* 1-16
MOLNÁR ANDRÁS: „*Én hát hazámért élni fogok*” – *Kis Lajos udvari ágens pályafutása (1797-1869)* 17-68

FORRÁSKÖZLÉS

- Pap Gábor református lelkész *Balaton-felvidéki levelei (1852-1858) II.* 69-182

ÚJRAOLVASÓ

- JOHN: *Három nap Pápán 1843-ban* (Közli: Hudi József) 183-194

SZEMLE

- ZSOLDOS Attila: *Az Aranybulla királya* (Vajk Ádám) 195-213
SZEKÉR Nóra (szerk.): *Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója 1941. február 25. – 1946. március 9.* (Hudi József) 214-221

Szerzőink
Szerzőink figyelmébe

A pápai protestáns borbélycéh 1750-ben¹

ÁPA KIVÁLTSÁGOS MEZŐVÁROSBAN a XVI–XIX. században számos céh működött. Legkorábban, 1510-ben a szabó céh alakult meg Szapolyai János földesúr engedélyével, melyet aztán több követett.² A várostörténet a XVII. századból 15–16 céhet ismer. Ennyi céhet „rendkívül kevés, Pápához hasonló státuszú mezővárosban találunk, a nála nagyobb, jelentősebb és sok tekintetben példának számító Győr céheinek száma is e körül mozog.”³ Az asztalosok, bognárok és ácsok, borbélyok, csapók, csizmadiák, fazekasok, gombkötők, mészárosok, vízimolnárok, ötvösök, a pajzs- és kopjagyártók más rokon szakmával együtt; továbbá a szabók, takácsok, vargák tömörültek céhszervezetbe.⁴ A mészáros céh tagjai 1622-ben olyan gazdagok voltak, hogy vágás helyett áttértek a marhakereskedésre és a felvásárolt vágómarhát a bécsi piacokra hajtották. Az iparfejlődés a török hódoltság után újabb lendületet vett. 1720-ban 15 céhben 124 mestert írtak össze. 1828-ban 481 kézműves mestert tartottak nyilván. Legnépesebb a szabó (szűrszabó), csapó és varga céh volt.⁵

A céhes kézművesek és a társulatokba szerveződő kereskedők alkották a város polgárságát (polgárjogú lakosságát). A polgárjog révén ők irányították a városi önkormányzatot. 1841-ben pl. a tanács tagjainak egyharmada kereskedő, kétharmada mesterember volt. A város XVIII. századi jogállását a földesúrral, gr. Esterházy Ferencsel (1683–1754) kötött 1730. és 1732. évi örökös szerződések határozták meg. 1439-től a mezőváros harmincadvám-mentességet élvezett,

¹ Ezúton mondok köszönetet dr. Hudi József főszerkesztőnek, hogy kéziratomat gondozta, levéltári és szakirodalmi forrásokkal kiegészítette.

² KISS István: A pápai plébánia története. Veszprém, 1908. 70., 170–171.

³ SZAKÁLY Ferenc: Pápa a török korban. = Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 157–158

⁴ Uo. 157–158.

⁵ ILA Bálint – KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp., 1964. 316.

ennek köszönhetően a pápai kereskedők a közép- és nyugat-európai városokkal is élénk kereskedelmet folytattak.⁶

A céhek megalakulásának időpontját, a közösségek főbb jellemzőit és szabályzatait tömören összefoglalta, némelyik rendtartását teljes terjedelemben közölte Reizner János 1894–95-ben.⁷ E közleményt lábjegyzetekkel kiegészítve Hermann István pápai könyvtárigazgató 1998-ban újra publikálta.⁸ Reizner közleményében olvasható a borbélyok céhlevele, melyet enyingi Török István 1608. november 11-én, Szent Márton püspök ünnepén erősített meg.⁹ A szövegből kiderül, hogy létezett egy korábbi céhlevél is, mellyel elődeik éltek. A Török István által jóváhagyott céhlevél rövid, nincs pontokba szedve. Érdekessége, hogy megőrökíti az akkori nyolc „öreg mester” nevét.¹⁰ Ennyi mestert csak egy virágzó mezőváros volt képes eltartani. (Debrecen város tanácsa a XVIII. század második felében is 9 főben határozta meg a borbély-sebészek létszámát. Az sem véletlen, hogy Veszprém megyében csak a két legfejlettebb mezővárosban, Veszprémben és Pápán működött borbély-sebész céh.)¹¹

---

⁶ HUDI József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Pápa, 1995. 17–81. – A város legfontosabb okleveleit, privilégiumleveleit, szerződéseit az 1214–1842 közötti időből kiadta: PETRIK Iván: Memoriae commendamus. Emlékezetül adjuk. Válogatás Pápa város történetének forrásaiból. Pápa, 2010. (A Pápai Levéltár kiadványai I.)

⁷ REIZNER János: A Gróf Esterházy család pápai levéltárában őrzött céhlevelek. = Történelmi Tár 1894. 631–655., 1895. 90–103., 289–306.

⁸ REIZNER János: A Gróf Esterházy család pápai levéltárában őrzött céhlevelek. = Lapok Pápa történetéből 1998. 5–6. sz. 83–120. A borbélycéh 1608. évi artikulusai: 94–96.

⁹ REIZNER a borbély céhnél azt írja, hogy 1608. november 11-én „*Enyinghi Theörök Ferenc a pápai borbély céh levelét megerősítve kiadja.*” (REIZNER 1998. 85.) Ez biztos névelírás, mert a céhlevél záradékában „Stephanus Theörök de Enningh” olvasható. A céhlevélből egy részletet pápai plébániatörténet is közöl, de datálása biztosan hibás, hiszen a „Stephanus Thörök de Ennyng” aláírás fölött ez olvasható: „Iratott Pápán szent Márton napján. (1609. okt. 20.)” Vö. KISS: i. m. (1908) 185. – A szerző nem magyarázza meg, de nyilván arról van szó, hogy az 1608. évi céhlevél másolatát adta ki a földesúr 1609. október 20-án. Az 1609-es céhlevél másolat 1902-ben került a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe, azt 1917-ben ismertette Magyary-Kossa Gyula az Orvosi Hetilap hasábjain. A céhlevél „értékesebb pontjait” később adattárában is közölte. MAGYARY-KOSSA Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. III. Adattár 1000-től 1700-ig. Bp., 1931. 314–315.

¹⁰ Az „öreg mesterek”: Kanisay Barbéli Bálint, Kaldi Barbéli Tamás, Csepregy Barbéli Mihály, Kolosváry Barbéli Péter, Guhardus Mark, Krakkay Barbéli Gáspár, Papay Barbéli Péter és Tarnoczay Barbéli János. – Elöl áll a családnevük, amelyből rendszerint kiderül, hogy eredetileg más településről származtak. Középen a nagybetűvel írt borbély magát a foglalkozást jelentette, ezt követte magyaros sorrendben a keresztnévük. Az ötödik mester valószínűleg nem magyar származású lehetett.

¹¹ CSEJTEI István: A borbélymester hagyatéka. Debrecen, 1990. 14. A Veszprém megyei borbélycéhekről: NAGYBÁKAY Péter: Céhek, céhemlékek Veszprém megyében. Veszprém, 1971. 12.

Gróf Esterházy Pál erőszakos fellépése nyomán 1660-ban előbb a varga céh, majd a többi céh is áttért „az igaz kath. hitre”. A borbélycéh első artikulusa 1662-ben kimondta, hogy csak katolikus vallású személy kérheti felvételét a céhbe: *„Kivánjuk, hogy kicsinytől fogva nagyig valaki ezen céhünkben akar lenni s ennek erejével élni, az igaz római anyaszentegyházat profiteálván ezen hitben is éljen, előtte viselvén az isteni félelmet sub poena confiscationis omnium bonorum.”*¹² I. Lipót 1667. július 1-én Bécsben kelt oklevelében gróf Esterházy Pál és Ferenc földesurak kérésére megerősítette a pápai céhek – köztük a borbély céh – artikulusait.¹³ Ebből a korból az egykori Soproni Evangélikus Gimnázium, a későbbi Berzsényi Dániel Gimnázium¹⁴ gyűjteményében fennmaradt Pettyéni Borbély Márton pápai seborvos kéziratosa orvosló, „házi mindentudó” könyve (1683–1701).¹⁵

A későbbiekben azonban a céhek katolikus jellegét nem minden esetben tudták megőrizni. A Rákóczi-szabadságharc idején a kurucok védelme alatt a protestáns céhes mesterek átmenetileg érvényesíteni tudták akaratukat. Erre utal, hogy 1714-ben a borbély céh nevében a katolikus mesterek azért folyamodtak a földesúrhoz, hogy céhükből is, „mint más céhekből” „gyomláttassék ki az eretnység”, ami alatt a „kálvinista mesterek” eltávolítását értették.¹⁶

Gróf Esterházy Ferenc először 1717-ben, majd 1741-ben már a katolikus szempontoknak megfelelően szabályozta a borbélycéh működését. Gróf Esterházy Ferenc, mint a céh „örökös főcéhmestere” 1741. június 24-én Pozsonyban megerősítette a 29 artikulusból álló rendtartást, amely eskümintát is tartalmazott. A protestánsok is a céh tagjai lehettek, ha a dekretális esküt¹⁷ letették. A

---

¹² KISS: i. m. (1908) 72.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) A 57. Kancelláriai Levéltár, Libri Regii 14. 36–37.

¹⁴ 1991 óta neve: Berzsényi Dániel Evangélikus (Líceum) Gimnázium, Kollégium és Szakképző Iskola. Sopronban, a Széchenyi tér 1. sz. alatt található.

¹⁵ A seborvosi recepteket, gyógyszerészeti és sebészi fejtegetéseket is tartalmazó könyvecskét ismerteti: SZLATKY Mária: Pettyéni Borbély Márton pápai seborvos kéziratosa orvosló könyve (1683–1701). = Orvostörténeti Közlemények 82. Bp., 1977. 27–50. Pettyéni Borbély Márton 1656-ban Gyöngyös nevű helységben született, Erdélyben nevelkedett, 1687. április 5-én érkezett Pápara, április 16-án beállt a céhbe és megnősült. Itteni ténykedésének 1701-ig van nyoma. Kéziratának javarészt Brassóban és Kolozsváron írta, feljegyzéseit Pápán folytatta.

¹⁶ KISS: i. m. (1908) 72.

¹⁷ A dekretális (decretalis) eskü a Werbőczy-féle eskü volt, amelyben Szűz Máriára és az összes szentekre fel kellett esküdni. Az 1731. március 21-én kiadott I. *Carolina resolutio* (III. Károly király protestáns vallásügyi rendelete) a bírák, ügyvédek, hivatalnokok számára előírta az ún. dekretális eskü letételét. A céheket arra kötelezte, hogy a katolikus ünnepeket megtartsák és az egyházi körmeneteken részt vegyenek. A szegedi borbélylegényeknek pl. a következő esküt kellett letenniük: *„Esküszöm az élő Istenre, Atya, Fiú és Szentlélek, teljes Szentháromság egy*

káromkodásért (pl. a szentek gyalázásáért) büntetés járt; a céh tagjainak Fábián és Sebestyén¹⁸ napján minden évben szentmisén kellett részt venniük. Az „öreg” templomnak egy tallért kellett adniuk viaszgyertyákra. Az úrnapi processzió (körmeneten) mindnyájuknak részt kellett venni.

A következő szabályzat, amely alapján jelen dolgozat készült, 1750. március 11-én kelt Pápán. Nyomtatva 1896-ban jelent meg átírásban.¹⁹ Közlője Földváry László²⁰, az akkori váchartyáni református lelkész volt. A közlemény három részből áll: egy datálatlan királyi felségfolyamodványból (ami feltehetőleg 1750. július 3. után kelt), a protestáns mesterek céhszabályzatából (1750. március 1.); a harmadik irat a földesúri információra adott feleleteket tartalmazza (1751. április 7.).

Földváry sajnos nem említi, honnan vette a forrásokat, közlésükhez bevezetőt sem írt, így a mai olvasó nehezen tudja értelmezni a tényeket. A közlemény címe is téves; nem a reformátusok, hanem a protestánsok céhügéről volt szó.

A történet úgy rekonstruálható, hogy miután a földesúr a pápai református és evangélikus (a „*pápai helv. és aug. Confessió levő*”) borbélyokra a katolikus felfogást tükröző új céhszabályzatot akarta rákényszeríteni, azok Mária Teréziához folyamodtak annak érdekében, hogy a számukra megfelelő, általuk 1750. áprilisában kidolgozott szabályzatot erősítse meg. A királynő rendeletére a

---

bizony örök Istenre, a Boldogasszonyra és Istennek minden Szentéire, hogy a 18. artikulusnak tenora szerint tartozom minden néven nevezendő keresetet, igazán és jó lelkiismeretem szerint Urannak és Asszonyomnak kezéhez szolgáltatni, félretevén esküvésemben kigondolható valami hamis praetextust. Nem különben tartozom minden műhelybeli, kezemhez adott jószágnak, vagyis műszernek gondját viselni, azokrul annak idejében számot adni. Isten engem úgy segíljen.” Közli BÁTAYAI Gitta: *Borbélyok és fodrászok Szegeden – adatok egy helyi iparág történetéhez.* = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2014. Új folyam 1. Szeged, 2014. 383.

¹⁸ A római katolikus naptár szerint a két szent ünnepnapja január 20. Fábiánt, de főként Sebestyént számos kézműves céh, de főként a borbélyok tisztelték védőszentjüként. Segítő szent, főként pestis és más emberi és állati járványok idején.

¹⁹ FÖLDVÁRY László: *A pápai helv. hitv. chirurgusok panaszai és czéhszabályai 1751-ben.* Történelmi Tár 1896. 373–382.

²⁰ FÖLDVÁRY László (Kunszentmiklós, 1838. június 24. – Váchartyán, 1921. december 30.) református lelkész, történetíró. A teológiát Kecskeméten végezte. 1857-ben Lovasberényben akadémiai rektor (népiskolai tanító), majd több helyütt káplán, helyettes lelkész. 1881-től Váchartyánban lelkész. Az 1860-as évek közepétől számos cikke, értekezése jelent meg politikai, szépirodalmi, egyházi lapokban, folyóiratokban. – Fontosabb művei: Százados ünnepi beszéd. (Bp., 1886); Szegedi Kis István élete s a Tisza-Duna mellékeinek reformációja (Bp., 1894); Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez (I–II. Bp., 1898). Vö. ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* 3. javított és bővített kiadás. Szerk.: Dr. Ladányi Sándor. Bp., 1977. 205.

Helytartótanács a hivatalos utat követte és Veszprém vármegye segítségével megkérdezte az ügyben Esterházy Ferenc földesúr véleményét, aki 6 pontban foglalta össze álláspontját. Erre a 6 pontból álló „informatióra” feleltek a protestánsok, melyben megvédték álláspontjukat és amellet érveltek, hogy szükség van a protestáns céhre. Valójában arról volt, szó, hogy a protestáns, többségében nemes mesterek az 1741. évi szabályzatot a maguk igénye szerint alakították át, tagnévsorral és a katolikus esküszöveg helyett protestáns esküformulával egészítették ki, melyet a földesúr nem volt hajlandó jóváhagyni.

A folyamodás mellékletét képező céhszabályzat-tervezet több szempontból különleges. A legfontosabb jellegzetessége az, hogy csak protestáns (evangélikus és református) borbélyokra vonatkozik. Vallási kérdéssel egyik pontja sem foglalkozik. Az sem mellékes, hogy a királyi jóváhagyás esetén a város legkisebb, csupán néhány főből álló céhe jöhetett volna létre.

A CÉHEK LÉTREJÖTTÉRŐL ÉS SZEREPÉRŐL

Mielőtt a protestáns céhszabályzatot részletesebben ismertetnénk, röviden szólnunk kell általában a céhekről, azok megalakulásáról, főként pedig a ritkaságszámba menő borbély-sebész foglalkozás történetéről.

A magyar nyelvbe átvett *céh* jövevényszavunk bajor-osztrák (német) eredetű. Köztudomású, hogy a középkor virágzó szakaszában, az árutermelés fejlődésének következtében a városban lakó azonos vagy hasonló foglalkozást űző iparosok munka-, érdekvédelmi és vallási szervezeteiként jöttek létre a céhek, melyek évszázadokon át fennmaradtak. A céhprivilegiumok biztosították a piac monopóliumát, védték a testület tagjait az idegen árukat behozó kereskedőktől és a céhen kívüli iparosoktól.

Magyarországon az első céh bizonyos késéssel, a XIV. század elején alakult, a század utolsó negyedében számuk megnőtt, a XV. században már az egész országot behálózták. Kezdetben főként a szabad királyi városokban, később a mezővárosokban is alakultak céhek. A XVI. század elején az elkülönült 60–70 iparágnak mintegy az egyharmada működött szervezett keretek között. Elsősorban a tömegszükségletet kielégítő iparágak képviselői alkottak céhszerve-

zeteket, később a kevésbé jelentős szakmák is céhes keretek közt működtek.²¹ A céhes ipar válságaként értelmezhető a XVIII–XIX. században a falusi céhek létrejötte. A szabadpiaci verseny akadályát jelentő céhrendszert hazánkban 1872-ben számolták föl (1872. VIII. tc.), a helyükbe ipartársulatok, majd az 1884. XVII. tc. alapján ipartestületek léptek. A Pápai Ipartestület 1886-ban alakult meg különféle szakosztályokkal.²²

Hazánkban az *első borbélycéhek* a legfejlettebb szabad királyi városokban jöttek létre. Fekete Lajos szerint a legkorábbi egyesület a budai volt, ezt követte 1583-ban a debreceni (melynek szabályzatát közölte írásában), más városokkal együtt ezt követte a pápai sebgyógyítók céhe, amelynek eredeti szabályzata 1608 előtt íródott, de nem maradt fenn.²³ A fennmaradt céhlevelek országos számba vételével megváltozott a sorrend: a XVI. században elsőként Tokajban (1557), aztán Nagybányán (1572), Sárospatakon és Debrecenben (1583), Esztergomban (1597) alakult borbélycéh.²⁴ Ehhez hozzátehetjük, hogy a győri káptalan 1593-ban adta ki a borbély céh szabályait azzal a feltétellel, hogy a földesúri jog elismeréseképpen évente 1 forintot fizetnek, az úrnapi körmeneten és a sátoros ünnepeken tartott szentszentmisén testületileg részt vesznek. Az eredeti céhlevél azonban elveszett, ezért 1607-ben újat adott ki a káptalan.²⁵ Pápán a XVI. század végén szintén létezett borbély céh, de szabályzata nem maradt fenn.

A gyógyítással is foglalkozó *borbély* szót régen a kirurgus (*chirurgus*), majd jóval később a *felcser*, a *tábori orvos* szó is helyettesítette szinonimaként. A mestervizsgát nem tett, azaz a tanulóéveit le nem töltött és mesterremeket (próbát) nem készített, céhbe felvételt nem nyert egyéneket himpelléreknek, kontrároknak vagy kuruzslóknak nevezték.

A borbély az itt tárgyalt korban már nagyon megbecsült szakembernek számított. Ismereteiket borbélymesterektől tanulták, vidékenként eltérően három vagy négy inasévet kellett letölteniük, legényeik végén vizsgát tettek, amely

---

²¹ A céhekről: Révai Nagy Lexikona IV. Bp., 1912. 345–346. – BÁN Péter (szerk.): Magyar történelmi fogalomgyűjtemény I. Eger, 1980. 99–101. – BOGDÁN István: Kézművesek mesterisége. Gondolat, Bp., 1989. A céhszervezetről: 21–41.

²² HORVÁTH Elek – TÓTH Endre: Pápa megyei város múltja, jelene és környéke. Pápa, 1936. 131.

²³ FEKETE Lajos: Adalékok a magyar sebészet történetéhez. = Történelmi Tár 1878. 87–98.

²⁴ TAKÁCS Béla: A debreceni sebgyógyító céh története. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1981. Debrecen, 1983. 131.

²⁵ BEDY Vince: Adalékok a győri ipar történetéhez. (Ötödik közlemény.) = Győri Szemle 13 (1942) 131–143.

szerint többféle orvosságot (pl. flastromot, azaz sebre való tapaszt) kellett főzniük ahhoz, hogy majd borbélymesterek lehessenek. A borbélycéh tagjai ugyanis a hajvágáson kívül gyógyítással is foglalkoztak; mesterségbeli tudásuknak a gyógyszerkészítés is a szerves része volt.

A borbélylegény nem lett automatikusan céhtag. Felszabadulása után tovább dolgozott (általában a mesterénél), és egyéb, később felsorolt feltételeknek is meg kellett felelnie. Egyes városokban az inaskodást még vándorévek is követték, ez főként az idegen országokban szerzett gyakorlatot jelentette. Tudjuk, hogy a külföldi tapasztalatszerzés a magyarországi céheknél a XV. században jött divatba. A vándorlást magyarul *bujdosás*nak is hívták a középkor végén és az újkorban.²⁶ A vándorláshoz a XVIII. században a legényeknek már útlevelet kellett kiváltaniuk. Úgy tűnik, hogy a pápai borbélylegények a XIX. században már főként Magyarországon belül vándoroltak.²⁷ A kormányhatóságok 1816-tól külön vándorkönyv („vándorló könyvecske”) használatát írták elő. A vándorkönyvvel nem rendelkező legények céhbe történő felvételét szigorúan tiltották.²⁸

A borbély-sebészek munkája nagyon sokrétű volt, ebből csak a legfontosabbakat említjük: köpölyöztek, eret vágtak, tályognyitást végeztek, fogat húztak, törött testrészt vagy vágott sebet gyógyítottak, a csatákban szükség esetén még amputáltak is. A „belbetegségek” orvoslása azonban tilos volt a számukra. Nyelvünkben a borbély szót a későbbi időkre azért hagyományozták új jelentésben (nyelvészeti szempontból jelentésszűkülésnek nevezzük), mivel hajjat nyírtak, és borotváltak is.

A XVIII. század elején a borbélyok már nem elégedtek meg a mesteremberek műhelyeiben tanult ismeretekkel; nemcsak vándoroltak, hanem tudásuk elmélyítésére külföldi egyetemre, legfőképpen Bécsbe mentek. Miután Mária Terézia Magyarországon elsőként Nagyszombatban megszervezte az orvosi

---

²⁶ BOGDÁN: i. m. (1989) 54.

²⁷ A pápai születésű Franciscs Károly (1804–1880) borbélymester inaséveit 1816–1820 között Pápán töltötte (4 évet), utána a Dunántúlon és a Felvidéken vándorolt. Megfordult Szombathelyen, Kiscellben, Győrben, Pesten, Érsekújváron, Nyitrán, majd hazatért mesteréhez Pápara. 1827-ben legényként telepedett le Veszprémben, ahol csak 1853-ban vették fel a céhbe 40 ezüsterforint felvételi díjért. Életrajza: FRANCICS Károly: Kis kamorámban gyertyát gyűjték. Válogatta, sajtó alá rend. Vörös Károly. Magvető, Bp., 1973. 5–23. Céhbe való felvételéről: uo. 326–327. Franciscs szombathelyi ténykedését és gyakran felkeresett „sörkorcsmáját” bemutatja TILCSIK György: Franciscs Károly kedvenc „sörkorcsmája”. Egy 1820-as évekbeli, mezővárosi sörház lokalizálása. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 2016. 1. sz. 18–42.

²⁸ BOGDÁN: i. m. (1989) 56.

tanszakot és vele együtt a sebészetit is, 1759-től kisebb-nagyobb műtéteket is végezhetek. Gyakorlati ismereteiket mai szóval élve közkórházakban vagy a katonaság mellett szerezték meg. Mária Terézia 1768-ban, II. József 1785-ben, 1788-ban és 1789-ben kiadott rendeletében azt szorgalmazta, hogy a vármegyék a főorvos mellé évi 150 forint fizetéssel szervezzenek sebészorvosi állást.²⁹ A vármegyék később a járási seborvosi állásokat is létrehozták.

Hazánkban a borbély mesterség tisztességes, megbecsült foglalkozásnak számított. Nemzetségi levéllel kellett igazolniuk, hogy törvényes házasságban élő szülőktől származnak. A letöltött legényéveik után pedig mesterremeket kellett bemutatniuk, illetve a céh ládájába (néha perselynek nevezték) az adott céh szabályzata szerint bizonyos összeget befizetniük.

A mesterség elismertségére utal az is, hogy elszegényedett, vagy kisebb birtokkal rendelkező nemesek fiai is szívesen választották ezt a foglalkozást. Pápán az 1750-ben kelt szabályzat-tervezetet négy, magát nemesi származásúnak tartó borbély fogadta el és írta alá. A város fejlettségét mutatja, hogy az 1810-es években Pápán 7–8 sebész 9 segéddel dolgozott.³⁰ A rendi korszak végén, 1847-ben a mintegy 12–13 ezer lakosú Pápán 5 orvosdoktor és 10 sebész működött.³¹ A pápai születésű Francsics Károly borbélylegény 1827-ben Veszprém-ben telepedett le. Naplói, visszaemlékezései révén életét részletesen ismerjük.³² Az ország keleti felében sem volt ritkaság a képzett borbély. Csokonai édesapja, a győri születésű, átlagosnál műveltebb debreceni chirurgus, Csokonai József (1747–1786) receptkönyve révén vált napjainkra ismertté.³³

A XVIII. század közepén Pápán működő protestáns borbélyok közé tartozott: nemes Pápai Imre, nemes Szalai János, nemes Kolozsvári Sámuel. Magát hol polgárnak (civis), hol nemesnek írta Szabó (másként Nagy) István, akinek nemességét a földesúr nem ismerte el, mert Veszprém vármegye előtt még nem publikálta nemességét. Őt az uradalmi prefektus jobbágnak tekintette,

---

²⁹ FEKETE: i. m. (1878) 98. A vármegyei főorvosok előírt évi fizetése ekkor 300 rajnai forint (Rft) volt.

³⁰ FRANCSICS: i. m. (1973) 63.

³¹ HUDI József (szerk.): Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2001. 58–59. *Orvosok*: Cseresnyés Sándor, Hoffelder József, Deutsch Dávid, Ditrichstein Dávid, Pserhofer Sámuel; *sebészek*: Appelfeld Ezekias, Batta Pál, Burghard Lipót, Czink Alajos, Feitl Móric, Lamberger Ignác, Miskolczy Pál, Paár Paulin, Schnabel Simon, Szabó János.

³² FRANCSICS: i. m. (1973). 1827–1849 közötti visszaemlékezéseit kiadta HUDI József (szerk.): Francsics Károly visszaemlékezései. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2001.

³³ CSEJTEI István: A borbélmester hagyatéka. Debrecen, 1990.

tömlöcbe záratta, s Pápáról el akarta úzni.³⁴ Az adóösszeírások szerint 1749/50-ben az Új utcában lakó Borbély Istvánra 40 dénár; a belvárosi Kis, Ispitály és Szent László utca közös összeírásában található Szalai Borbély Istvánra 1 forintot, Borbély [Kolozsvári] Sámuelra 85 dénár adót vetettek ki. (Az egy forint már magas adókategóriának számított; a leggazdagabb ügyvédek, birtokosok 2, 4 forintot fizettek.)³⁵ A protestáns borbélyok által uralt céhnek az 1740-es évek végén két katolikus („pápista”) borbély is a tagja volt, akikkel állításuk szerint békeességben éltek.

Az egyik nemes borbélyt, Kolozsvári Sámuel Bauer Marcell pápai helytörténész genealógiai kutatásaiból közelebbről ismerjük.³⁶ Kolozsvári Sámuel nagyapjái az egyetlen, erdélyi fejedelem által adományozott armális (nemesi címereslevél) azon 70 ma meglévő közül, amelynek tulajdonosai Pápán (is) éltek. I. Apafi Mihály Fogaras várában 1677-ben Kolozsvári (Kolozvári), másként Bogdán Sámuelnek erdélyi nemességét megújította, és számára címet adományozott.³⁷ Az erdélyi Marosváradján volt nemesi kúriájuk és birtokuk. A címerszerző unokája a pápai borbély, kinek szintén Sámuel volt a keresztnéve. Valamikor az 1740-es évek második felében kerülhetett Pápára, ahol 1748-ban az adománylevelet a rajta lévő Alsó-Fehér vármegyei záradékkal bemutatta a megye közgyűlésének, és azt Veszprém vármegye kihirdette. A pápai református anyakönyvekből tudható, hogy 1748-ban feleségül vette a fél évvel korábban meghalt Kűszögi (Koesugi) Borbély Ferenc atyamester özvegyét, Zeke Katalint. (Az ilyen házasság az egy céhen belüli mestereknél igen gyakori volt.) A következő tíz évben négy közös gyermekük született: Sámuel, Zsuzsanna, János és Katalin. Keresztszüleik a város olyan ismert református familiáiból kerültek ki, mint a Torkos, Csuzi vagy a Zsoldos családok. Kolozsvári Borbély Sámuel neve még az 1754/55-ös nemesi összeírásban olvasható, azonban a

---

³⁴ FÖLDVÁRY: i. m. (1896) 380.

³⁵ KÖBLÖS József: Pápai református adófizetők névsorai a XVIII. századból. (Első közlemény) = Acta Papensia 20 (2020) 3-4. sz. 241-375., az 1749/50-es összeírás: 317-323.

³⁶ Ezúton köszönöm, hogy Bauer Marcell Kolozsvári Sámuel leszármazásáról készült kéziratát a rendelkezésemre bocsátotta. (Azóta a kézirat megjelent: BAUER Marcell: Pápai armálisok. A Pápai járás nemes családjainak címereslevelei 1416-1915. Kiadja a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár. Pápa, 2020. 150-151. – H. J.)

³⁷ A címer Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában ma is megtalálható. Jelzete: MNL OL R 64. 1. tétel, No. 601. A kiadás körülményeiről, az armális állapotáról lásd BAUER: i. m. (2020) 150.

későbbiekben nem talált róla és családjáról adatot. Úgy véli, hogy elköltöztek, vagy a család fiágon kihalt a XVIII. század második felében.³⁸

Az újabban közzétett református egyházközségi adóösszeírásokból kiderül, hogy Szent László utcában lakó Kolosvári Sámuel és családja 1755-ben szerepel utoljára az összeírásokban; ekkor négy személy úrvacsorázhatott, három gyermeke azonban még nem élhetett az úrvacsorával.³⁹ 1774-ben Borbély Samunét 7 tagú családjával összeírták a belvárosban (ennek része volt a Szent László utca is), ezt követően azonban nem találkozunk velük.⁴⁰

A PÁPAI BORBÉLYOK CÉHSZABÁLYZATÁRÓL

Mindezek után nézzük meg közelebbről a pápai protestáns borbélyok 25 cikkéből (pontból) álló, 1750. március 11-én kelt szabályzatát. Mivel 1736-ban királyi rendelet arra kötelezte a céheket, hogy a földesuraktól kapott céglevelekre királyi jóváhagyást nyerjenek, a borbélyok elhatározták, hogy új céglevelet már a királytól kérnek. A földesúr tisztjei ettől a borbélyokat eltiltották, és azt parancsolták, hogy maradjanak meg a korábbi földesúri szabályzat mellett. Ezért a borbélyok két követet küldtek Pozsonyba, akik a Helytartótanácsnál őrzött földesúri cikkulusokat másolatban kikérték, és egy pápai könyvkötő által beköttették, miután két kisebb változtatást végeztek rajta. Az cikkulusokat a vallásuknak megfelelő eskü szövegével egészítették ki, és az cikkulusok elé egy fehér lapra feljegyezték a borbélyok nevét. A jegyzéken „emlékezetnek okáért” két katolikus borbély neve is szerepelt, eszerint az 1740-es években 2 katolikus és 4 protestáns borbély látta el Pápa város lakosságának sebészeti gyógyítását.

E királynőhöz felterjesztett céhszabályzat 25 cikkulosa lényegretörően szabályozza a cég működését. Már említettük, hogy vallási kérdést egyik sem érinti. Az egyes cikkulusok nincsenek logikai rendbe szedve. Összehasonlítva más városok borbélyainak céhszabályzatával, kitűnik belőle, hogy bizonyos részeket, amelyek e cégre nem voltak jellemzőek, kihagytak. A cégelőírások négy

---

³⁸ BAUER: i. m. (2020) 150.

³⁹ KÖBLÖS József: Pápai református adófizetők névsorai a XVIII. századból (Második közlemény) = Acta Papensia 21 (2021) 1–2. sz. 98., 106.

⁴⁰ Uo. 121.

nagy csoportra oszthatók, így a továbbiakban ezek szerint mutatjuk be a céh életét.

Elsőként az *általános*, mindenkire érvényes céhelőírásokat említjük. Évente kellett céhmestert és atyamestert⁴¹ választaniuk. Az első előjáró a céhmester volt, ő igazgatta a céhet, az atyamesterrel együtt ő gondoskodott a legények tanításáról. A mindenkori céhmesternél volt a céhláda, amelyben a céh vagyonát őrizték: a céhleveleket, jegyzőkönyveket, a különféle iratokat és a kötelezően befizetett pénzüsségeket, illetve a különféle büntetésekért befolyt összeget.⁴² Bizonyos bíraskodási joggal is rendelkezett a céh tagjaival kapcsolatosan. Büntetőbíráskodása 8 rajnai forintig terjedt, és a vétség nagyságához igazodott. Ügyelt arra, hogy az egyes szolgáltatásokért a mesterek megkapják a járandóságukat. Az esetleges vétségekért beszédte a büntetést.

A céhmester hívta össze a tagokat megbeszélésre, céhgyűlésre, közös betegvizsgálatra, temetésre. Ez mindig úgynevezett „táblajáratással” történt. Ekkoriban régi szokás szerint a céh szimbólumát tartalmazó, fából vagy fémlemezről készült díszes ún. behívótábla házról házra hordozásával, élőszóban hívták gyűlésbe a céh tagjait.⁴³ A táblajáratás díja 1 forint volt.

Általános szabály volt, hogy a céh előírásait be kell tartani. Egymás betegeit nem gyógyíthatták⁴⁴, más mester inasát nem csalhatták el. Himpellérral (azaz kontárral) nem tárgyalhattak, tilos volt mestertársuk elmarasztalása „bemocskolása”, ezért nemcsak büntetés járt, hanem a megkövetés elmulasztása esetén a legsúlyosabb: a kizárás. Évente fel kellett kérni az alispánt arra, hogy generalis commissio (általános megbízatás) keretében vizsgálja meg a helységeket, s ha himpellért talál, azt kötelezze céhbe állásra (ennek díja 20 rajnai forint volt).

---

⁴¹ A céh egyik fő tisztségviselője, a céhmester után a második tisztségviselő, a legények előjárója, felügyelője.

⁴² Tudjuk, hogy a céhládáknak országos szokás szerint általában két kulcsa volt: az egyiket a céhmester, a másikat általában a legfiatalabb mester, az ún. „kulcsos mester” őrizte. Vö. BOGDÁN: i. m. (1989) 28. Ez azt jelentette, hogy a ládát csak ketten együttes jelenlétében lehetett csak felnyitni.

⁴³ NAGYBÁKAY: i. m. (1971) 46.

⁴⁴ A földesúri 6. vádpontra adott feleletben olvasható, hogy 1751-ben *Kolozsvári Sámuel* gyógyította Ferzer (máshol Ferrer) császári kapitány eltört kezét, aki Ugodon volt kvártélyon. A beteg elment látogatóba Győrbe, ahol felkeresett egy ottani német borbélyt, aki gyors (2 heti) gyógyulást ígérve ellátta, és újra bekötözte a kezét. Hazajöve megjelent Kolozsvárinál, aki látta, hogy előtte mással kezelte magát. Mindezek után nem vállalta a beteg további gyógyítását. Vö. FÖLDVÁRY: i. m. (1896) 381–382.

Tilos volt a szitok, a trágár beszéd, a káromkodás és a céhtársak közötti veszekedés is. Külön rész szól arról, hogy a mestereket szabad volt vidékre is hívni, kivitetni. Súlyos beteg esetén akár az összes céhtagot kihívhatták. Ilyenkor mintegy konzíliumot tartottak. Ha kellett, akkor segítették egymást tanácsaikkal, orvosságokkal, sőt, még eszközökkel is. Az egzisztenciális biztonságot szolgálta az az előírás, hogy a városban egy mester sem tarthatott fönn két műhelyt.

Különleges, de nem ritka esetet olvashatunk a földesúri 2. vádpontra adott feleletben. Pápai Imre, a szabályzat egyik hitelesítője még 1742-ben állt be a céhbe. Később elköltözött „Fokra” (a ma Siófokra), majd más helyekre, s mindenütt becsületesen ellátta feladatát. 1748-ban hosszas távolléte miatt megfizette büntetését, majd később visszajött Pápára, ahol a céh befogadta. Azonban a kitett cégtábláját, azaz „medencéjét”⁴⁵ az uraság, gr. Esterházy Ferenc katonái (hajdúi) levették, és a várba vitték, ezzel megakadályozták gyógyító tevékenységét. A céh védelmébe vette Pápaikat, de „medencéjét” a földesúr még 1751-ben sem adta vissza.

A második csoportba azokat a szabályokat gyűjtöttük össze, amelyek az *inasokra és legényekre* vonatkoztak (egyes városok szabályzata az inasokat apródnak nevezte).⁴⁶ Az első lépés az elszegődés volt. Az inaskorú gyermeket rendszerint az apja szegődtette el. Személyesen megkeresték a mestert, akinél az illető tanulni akart, majd a céhmestert, mert az egész céh beleegyezésére is szükség volt. Céhlegény felvételekor meg kellett vizsgálniuk, hogy van-e tanulólevele és nemzetségelevele. Ha megfelelt, száz tallért kellett letenni a céh javára, húszat pedig a „mesterasztalra”, vagyis a mesterek számára.

Bizonyos idő elteltével a mesterlegény pénzt „dobott a perselybe”, ennek fejében használhatta mestere műhelyében az orvosságokat, az eszközöket és a szerszámokat. Természetesen voltak esetek, amikor a legény valamilyen oknál fogva elégedetlen lett a mesterével, és el akarta őt hagyni. Ilyenkor más mester automatikusan nem fogadhatta be. Az esetet kivizsgálta a céh, és ha „igaz ügye” volt, akkor más mesterhez tették, de az illető személyét nem ő határozta meg. Mint említettük, Pápán három év (más városban négy év) volt az inasidő.⁴⁷ A legényidő kitelése után a legénynek a céh összes tagja előtt mesterremeket

---

⁴⁵ A borbélyok üzletének jelképe a fémből készült, medence alakú cégtábla volt.

⁴⁶ Pápán a céhet a mesterek maguk között *gremium*nak titulálták, a céhládát a *gremium ládája* néven emlegették. Az inasok és legények a mestert *principális*nak nevezték.

⁴⁷ A XIX. században már Pápán is 4 év volt az inas szolgálati ideje.

kellett bemutatnia. E szó kicsit furcsának hangzik, hiszen másfajta remeket kellett készítenie, mint más mesterségek esetében. Bizonyos flastromokat, orvoságokat kellett a bizottság tagjai előtt készíteniük, „főzniük”, mégpedig 12 félét. A szabályzat pontosan felsorolja a gyógyszerek latin nevét. A vizsgát a legények háromszor ismételhették meg, s ha ekkor sem jártak eredménnyel, akkor véglegesen elküldték őket. A sikeres mestervizsga után részletesen ismertették előttük a szabályzatot, majd föleskették őket. Ilyenkor országos szokás szerint úgynevezett „társpoharat” kellett adni, azaz borral kellett megvendégetni a céh tagjait.

Külön, egy teljes rész foglalkozik azzal, hogy a próbát (vizsgát) kötelező letenni, azt pénzért nem lehet megváltani. A letöltött három inasév után a jelölt dönthetett úgy, hogy „vándorolni menne”. Ebben az esetben mestere köteles volt tanulólevelet adni tanítványának.

Az artikulások *harmadik csoportja a mesterek és legények magánéletét szabályozza*. A szabályzat – más városi céhektől eltérően – nem köti ki, hogy a végzett legénynek fél vagy egy éven belül meg kell nősznie.⁴⁸ Más esetekre viszont részletesebben kitért. Így: ha mester fia, fiai, vagy „leányági ága”, azaz veje szeretett volna tanulni, akkor a beálláskor fizetendő összegnek csak a felét kellett letenni – a fél taksa kedvezmény országosan elterjedt szokás volt. Régi szokásnak számított az is, hogy az inasnak és a legénynek felszabadításakor kötelessége volt a társait áldomásban részesíteni (társpohár-adás).⁴⁹

Nagyon körültekintő és humánus megoldás volt a pápai szabályzatban a beteg, halálos beteg mestertársuk ápolására vonatkozó kötelezettség. Nappal egy, éjszaka pedig két kolléga őrködött mellette, ellátta, gondoskodott róla. Halála esetén táblajárással értesítették a tagokat, akik kötelesek voltak a temetésén megjelenni. Az özvegyét pedig azzal segítették, hogy a céh ládájából kiadták a mestertársukra jutó pénzösszeget. Az özvegyen maradt asszony özvegyi jogon gyakorolhatta férje foglalkozását. Két megoldás kínálkozott számára: egy legényét bízta meg a műhely vezetésével, vagy pedig rövid időn belül férjhez ment

---

⁴⁸ Az 1608. évi céhszabályzat még megkövetelte, hogy a céhbe felvett legény fél éven belül megnősüljön.

⁴⁹ Az inas felszabadításakor a mester áldomást adott az inasnak, az inas pedig társpoharat a legényeknek. A társpohár-adás néhány tál étel és néhány kanta bor adását jelentette. Az inas felszabadításakor a mester vállán megütögette vagy arcon legyintette. Egyes céhekben az új legényt társai jól megverték, „meg-nyalulták”. A szokás eredete a férfivá avatás ősi rítusa volt. BOGDÁN: i. m. 52–53. A felszabadított legény bőségesen megvendégette a mestereket, mesterasztalt adott: meghatározott sokfogatásos ebédet, hozzá bort adott. (Uo. 63.) A pápai borbélylegények 20 forintért megváltották e kötelezettségüket.

egy mesterhez. Így tett a megözvegyült, kiskorú gyermekeket nevelő Zeke Katalin, aki Kolozsvári Sámuelhez ment férjhez. Kolozsvári a volt férj műhelyét, eszközeit, patientúráját is megkapta, ami komoly anyagi előnyökkel járt és megkönnyítette beilleszkedését.

A CÉHSZABÁLY-TERVEZET SORSA

A pápai protestáns nemes borbélyok önálló céhalkotási kísérlete reménytelen vállalkozásnak bizonyult. Gróf Esterházy Ferenc „városi uraság” 1750. június 2-án jóváhagyta a pápai borbélycéh 38 artikulusból álló szabályzatát, amely az 1741. évi céhlevél kiegészítése és megerősítése volt. Kikötötte, hogy a városban ezentúl csak pópista, azaz katolikus borbélyok lehetnek mesterek. A protestáns mesterek abban az esetben maradhattak céhtagok, ha letették a dekretális esküt. Ezek után 1750. július 3-án meghívták a három protestáns céhtagot egyeztetésre.⁵⁰ Ezen tárgyaláson jelen volt Bittó József praefectus (jóságkormányzó)⁵¹ és Galgóczy Ferenc⁵² városi plébános is. A mesterek előtt felolvasták az új szabályzatot, s közölték velük: ha azokra megesküsznek, „megmaradhatnak a Czéhben.”⁵³ Ezután a plébános a maga házához hívatta a három protestáns borbélyt, s arra kérte őket, tegyék le az esküt.⁵⁴ Erre azonban nem voltak hajlandók. Tettüket azzal indokolták, hogy „*mi gondolván azt, hogy ha azon articulusokra megesküszünk, magunk magunkat – minthogy pópisták nem vagyunk – kirekesztjük a czéhből.*”⁵⁵

A számukra elfogadhatatlan dekretális eskü letételén múltott a jövőjük. A jövő baljós előjelekkel kezdődött: a pápai Esterházy uradalom református

---

⁵⁰ Pápai Imre ekkor már nemkívánatos személy volt a földesúr számára.

⁵¹ Bittó József 1750–1759 között volt a pápai uradalom prefektusa. 1724-ben pápai provisor, 1748-ban már Esterházy Ferenc teljhatalmú megbízottjaként (plenipotentiarus) járt el, 1750-től töltötte be a prefektusi tisztséget. Vö. HUDI József: Esterházy Károly birtokigazgatása levelezése tükrében (1759–1799). = Emlékkönyv galántai és fraknói gróf Esterházy Károly egri püspök, Pápa város földesura, mecénása és építtetője halálának kétszázadik évfordulója tiszteletére. Pápa, 2000. 85.

⁵² Galgóczy Ferenc (1719–1798) Galántán született, Esztergomban, majd Rómában tanult, 1745–1764 között volt Pápa plébánosa. 1766-tól esztergomi kanonok, 1772-től komáromi főesperes. Nagyszombatban hunyt el. A pápai plébániatemplomra 200, a Kálváriára 100 forintot hagyott. Vö. KISS: i. m. 1908. 132–133.

⁵³ FÖLDVÁRY: i. m. (1896) 378.

⁵⁴ Szabó (másként Nagy) Istvánt nemkívánatos mesternek tekintették, ezért nem hívták eskütételre.

⁵⁵ FÖLDVÁRY: i. m. (1896) 378.

közösségei királyi rendelet következtében sorra veszítették el templomaikat: 1752. május 12-én a pápai, május 16-án a gyimóti, május 24-én a borsosgyőri, május 25-én a szerecsenyi, június 24-én a kupi református templomot vették el a gyülekezettől.⁵⁶ Ilyen körülmények között a protestáns borbélyok számára két megoldás kínálkozott: hitük ellenére leteszik az esküt vagy elköltöznek a városból. Esetleges távozásuk a város egészségügyét nem sodorta válságba, hiszen a betegeket ellátta az 1732 óta biztosan működő Polgári Ispotály, az 1756-ban szervezett katolikus Szentilonay-szegényház, az 1757-ben alapított irgalmasrendi kórház és patika.⁵⁷ Az izraelitákról az 1748-ban létrejött zsidó község által fenntartott kórház gondoskodott. A protestánsok a belvárosban lakó református Nagy György orvosdoktor is felkereshették panaszaiikkal az 1740-es években, 1750-es évek elején.⁵⁸

Pápán a templom elvételével megszűnt a reformátusok szabad vallásgyakorlata, „*árva lett a pápai eklézsia*”.⁵⁹ A közösség a közeli nemes községbe, Adásztevelre járt istentiszteletre, ide helyezte át királynői engedéllyel kollégiumát (kisgimnáziumként). Évtizedek teltek el reménytelenségben, keserves „száműzetésben”.⁶⁰ A szinte kilátástalan helyzet megváltoztatását csak II. József türelmi rendelete (1781) tette lehetővé.

---

⁵⁶ KÖBLÖS József: „Egészszen magamat néked szentelem...” Három prédikáció és hat könyörgés Torkos Jakab újonnan megtalált prédikációs és könyörgéses kötetéből. = Acta Papensia 19 (2019) 3-4. sz. 296.

⁵⁷ MEZEI Zsolt (szerk.): Források a 250 éves pápai kórház múltjából 1757–2007. Pápa, 2007. 11–17.

⁵⁸ KÖBLÖS: i. m. (2020) 300., 3002., 317., 323. Nagy György orvosdoktor 1744–1751 között évi 1 forint adót fizetett.

⁵⁹ TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941. 173.

⁶⁰ A romantikus történetészlelet alapján az adászteveli évtizedeket „adászteveli száműzetésnek” szokták nevezni. Tóth Endre az „árva egyház” fogalmát alkalmazza erre az időszakra. Uo. 173–221.

SUMMARY

LÁSZLÓ FÜLÖP

The Reformed Barber Surgeon Corporation in Pápa in 1750

Barber surgeons in the Middle Ages and in the early Modern Times dealt not only with making the human body attractive by shaving people's faces and cutting their hair but they healed sick people as well. The two trades (barber and doctor) were separated only in the time of professionalism in the 18-19th centuries. In Pápa a developed agricultural town located in West-Hungary the first charter of incorporation of barber surgeons was granted by the landlord in 1608 which allowed the operation of catholic and reformed barber surgeons alike. However, corporation regulation first introduced in 1660 and then renewed in 1717 and 1741 forced the oath of the roman catholics upon reformed barber surgeons, which would have meant for them the denial of their faith. Besides, it imposed punishment on people who cursed (insulted the saints) and forced the members of the corporation to take part in catholic fests. So reformed barber surgeons applied to the Queen Mária Terézia in 1750 and asked for a new corporatin regulation which they could accept. Earl Ferenc Esterházy the landlord of the town was unwilling to do so, so the initiative failed. Current study describes the foundation of the barber surgeon corporation, its operation, the life of the apprentices, assistants and masters, and also the reformed corporation masters' movement in 1750 which was won by the catholic masters temporarily. A new chapter including the edict of tolerance issued by József II began in the life of the corporation.

„Én hát hazámért élni fogok”

KIS LAJOS UDVARI ÁGENS PÁLYAFUTÁSA (1797–1869)

ZERNYOLCSZÁZNEGYVENNYOLC ELŐTT AZ ÜGYFELEK — természetes vagy jogi személyek — úgynevezett ágensek (ügyvivők, ügyviselők vagy ügynökök) útján érintkeztek a Magyar Királyság kormányzóival, központi államhivatalaival; velük szorgalmaztathatták, sürgethették a hivatali ügyintézés, a panaszok elintézését, vagy a kért engedélyek, kiváltságok elnyerését. Az ügyvivők olyan tanult emberek, ügyvédi diplomával és az uralkodótól nyert felhatalmazással rendelkező kiváltságos személyek voltak, akik egyes törvényhatóságok, testületek, közösségek vagy személyek hivatali és magánügyeiben, a tőlük kapott megbízás alapján jártak el, közvetítettek, intézkedtek. Külön ágensek voltak Bécsben az Erdélyi Udvari Kancelláriánál és a Magyar Királyi Udvari Kancelláriánál, valamint Pozsonyban, majd Budán a Helytartótanácsnál és a Magyar Kamaránál.

A bécsi kormányzati szervek mellett tevékenykedő udvari ágensek (latinul: *agens aulicus*, németül: *Hofagent*) az erdélyi és a magyar kancellária kinevezett hivatali alkalmazottai voltak, míg a budai ágensek nem tagozódtak be a kormányzati apparátusba.

Megbízásuk, illetve meghatalmazásuk lehetett általános vagy speciális (vallásügyi), állandó vagy alkalmi; előbbi esetben rendszeresített fizetést, utóbbiban meghatározott tarifát, egyszeri honoráriumot kaptak megbízóiktól. Az állandó megbízással rendelkező ágensek közé tartoztak a magyarországi protestáns egyházak, illetve egyházkerületek rendszeres fizetéssel ellátott vallási ügyvivői, akik a közigazgatás központi és legfőbb hatóságainál képviselték felekezetük érdekeit, illetve megbízóik kívánságait közvetítve próbálták előmozdítani a protestáns egyházak, egyházkerületek, egyházközségek vagy a vallásfelekezetükhöz tartozó személyek ügyeit. A XVIII. század első évtizedeitől mind a magyarországi evangélikus egyház egyetemének, mind a református

egyházkerületeknek saját ágensei voltak Bécsben és Pozsonyban, illetve Budán. Jelentős összegű fizetésüket az egyházkerületek elöljárói – az evangélikusok esetében a világi felügyelők – vetették ki és szedték be. (Az evangélikusok bécsi és budai ágensei például 1823-tól egyaránt 1000 forint fizetést kaptak.) A protestáns egyházak, illetve egyházkerületek nevében a világi vagy egyházi vezetők (az evangélikusoknál az egyetemes főfelügyelők, a reformátusoknál az egyházkerületek szuperintendensei) tartották a kapcsolatot a megbízólevéllel ellátott ágensekkel, akik közül az evangélikusok hivatalból voltak tagjai egyházuk egyetemes közgyűlésének.

A Bécsben tevékenykedő udvari vallásügyi ágensek feladata a hivatalos megfogalmazás szerint egyházuk kérvényeinek benyújtása és a vallásfelekezetre vonatkozó rendeletek kiadásának figyelemmel kísérése, valamint az iratok kiállításáért járó díjak befizetése volt. Az egyházaik sérelmeit tartalmazó folyamodványokat ők terjesztették az uralkodó elé, majd törekedtek a sérelmeket mielőbb orvosoltatni. Emellett az adott ügyekben eljáró állami hivatalnokok informálásával és befolyásolásával, „jóindulatának”, támogatásának elnyerésével igyekeztek egyengetni a benyújtott kérvények útját, ugyanakkor a kormányzati körökben folytatott tájékozódásuk eredményeképpen megbízóikat is rendszeresen informálhatták a Bécsben felmerülő ügyekről, illetve a protestánsok számára adódó, kihasználható lehetőségekről. Fáradozásaik sikerét előmozdította, illetve a különböző határozatok és engedélyek megszerzését hatékonyan segítette, hogy az ágensek tevékenysége révén szinte hivatalos formát öltött az egyes kormányzati szervek tisztviselőinek megvesztegetése.¹

A XIX. század első felében a bécsi magyar kancellária mellett egyszerre tizenkét udvari ügyvivő (két vallásügyi és tíz általános) tevékenykedett, közülük azonban szinte csak azoknak ismerjük – ha vázlatosan is – a pályafutását, akik a pozsonyi reformországgyűlések résztvevői voltak. 1825 és 1848 között összesen tizenegy udvari ágens vett részt távollévő főrendek képviselőjeként a diétán: Barkassy Imre, Barlanghy László, Chernel Ferenc (ő ott volt valamennyi országgyűlésen), Dobrán János, Horváth György, Jurkovicz Mátyás, Kassics

---

¹ Az ágensekről általában: Törvénytudományi műszótár 18.; CZUCZOR – FOGARASI 1874. 6. köt. 661.; ECKHART 2000. 207.; PÁLMÁNY 2011. 1. köt. 20. A protestáns ágensekről: HAAN 1882. 2–5., 9., 15., 17., 23., 32., 48.; MIKLER 1906. 74., 82., 472.; ZOVÁNYI 1914. 79–80.; MÁLYUSZ 1939. 83.; TÓTH 1941. 175.; A magyar református egyház 207.; FÜR 1999. 69–71.; ZOVÁNYI 1977. 15–16.; KERTÉSZ 2002. 20.; KÖBLÖS 2006. 41.; SZATMÁRI-KARMANOCZKI 2009. 108–109.; KOVÁCS 2011. 3.; KERTÉSZ 2021. 17.

Ignác, Légrády Imre, Németh Lajos, Udvarnok Lajos és Vaisz József.² (Budán ugyanebben az időszakban egyszerre hat helytartótanácsi ágens volt, ám közülük mindössze egy fő, Schirmer Vilmos vett részt távollévő főrend képviselőiben a pozsonyi diétán.)³

A bécsi udvari ügyvivők közül a legjobban feltárt és legismertebb Jurkovic Mátyás életrajza; de nem saját hivatali karrierje okán vagy a bécsi Theresianum jogászprofesszoraként, hanem azért, mert Szemere Bertalan apósa volt.⁴ Három, az országgyűlésen jelenlévő udvari ágens – Kassics, Légrády és Vaisz – tudományos és irodalmi munkássága révén, könyvszerzőként ismert,⁵ míg a református vallási ügyvivő, Barkassy Imre neve kevésbé bécsi hivatalviselése miatt, sokkal inkább ifjúkori ellenzéki szerepvállalása és markáns politikai megnyilatkozásai által vált ismertté. Barkassy, aki 1825/27-ben Borsod vármege országgyűlési írnokaként tudósította Kazinczy Ferencet a pozsonyi diétáról (1825. november 4-ei, fontos levelében például a Magyar Tudós Társaság megalapításáról), az 1830-as évek elején pedig – Kossuth Lajoshoz hasonlóan – a Zemplén megyében Lónyay Gábor körül csoportosuló fiatal liberális ellenzékhez tartozott, Kazinczyhoz, valamint Lónyayhoz írt leveleiben mély meggyőződéssel fogalmazta meg szabadelvű nézeteit. 1834 és 1847 között, bécsi ügyvivőként ugyan nem fejtett ki érdemi politikai tevékenységet – sőt, barátja, Lónyay Gábor szerint hivatali emberként „nagyon megváltozott politikai gondolkodásában” –, 1847-ben azonban belépett az Ellenzéki Körbe, 1848. március 15-én pedig ő köszöntötte elsőként a Bécsbe érkező Kossuth Lajost. Bécsi ágensi hivatala megszűnése után Pesten telepedett le, ahol 1849 nyarán radikális nézeteiről volt ismert, a szabadságharc leverését követően pedig féléves vizsgálati fogságot szenvedett.⁶

---

² PÁLMÁNY 2011. 1. köt. 53.; PÁLMÁNY 2011. 2. köt. 1535–1536., 1538., 1605–1606., 1662., 1768., 1809., 1831–1832., 1901., 1962., 2180–2181., 2189.

³ A budai ügyvivők névjegyzéke: SZALKAY – NÉMETH 1846. 65. Schirmerről: PÁLMÁNY 2011. 2. köt. 2068.

⁴ GYULAI 2018. 58–64. Jurkovic gazdag, főként arisztokrata ügyfeleket képviselt a bécsi udvamál; az 1840-es években ő intézte Bécsben Batthyány Lajos gróf ügyeit is. Vö. MOLNÁR 2007. 661–662.

⁵ SZINNYEI 1897. 5. köt. 1148–1149.; SZINNYEI 1900. 7. köt. 961–962.; SZINNYEI 1914. 14. köt. 744.

⁶ Barkassy pályafutásának egészéről: PÁLMÁNY 2011. 2. köt. 1535–1536. Zempléni ellenzéki szerepéről: BARTA 1966. 100–108.; ERDMANN 1989. 16., 23., 35–36., 60. Barkassy Kazinczyhoz és Lónyayhoz írt leveleit közli, illetve idézi: KazLev 19. köt. 447–449., 506–508., 537–539., 547–550.; KazLev 20. köt. 120–122., 242–243.; KECSKEMÉTI 2008. 36., 64–65., 75., 123., 125., 186–187., 192. Kazinczy levelei Barkassyhoz: GÁLOS 1951. 225–230. Lónyay Barkassyról szóló véleményét idézi: ERDMANN 1976. 939. Barkassy ellenzékiisége: MNL OL R 151. Az Ellenzéki Kör

BEVEZETÉS

A reformországgyűléseken képviselőként ugyan nem vett részt, nyilvánosan nem politizált, viszont fiatal korában verseket írt és publikált egy további bécsi udvari ágens, Kis Lajos, aki egyszerre háromféle ügyvivői tisztséget is ellátott: evangélikus vallásügyi és általános udvari ágensi munkája mellett nádori ágensként tevékenykedett. Tanulmányom e kevéssé ismert hivatal viselő Kis Lajos – számos szempontból tipikus, ám több tekintetben egyedülálló és különleges – életútját mutatja be, indíttatásától és tanulmányaitól kezdve, reformkori ügyvivői karrierjén és 1848/49. évi minisztériumi tanácsnoki ténykedésén át egészen az 1860-as években bekövetkezett haláláig. Részletesen kitérek Kis pályafutásának hivatal-, egyház-, művelődés- és politikatörténeti vonatkozásaira, valamint magánéletének egyes mozzanataira is, párhuzamként pedig felvázolom a vele egy időben Budán szolgáló másik evangélikus vallási ügyvivő, Procopius György életútját és munkásságát is.⁷

KIS LAJOS INDÍTTATÁSA, TANULMÁNYAI, MŰVELTSÉGE

Kis (vagy Kiss)⁸ Lajos a Győr megyei (napjainkban Győrújbarát részét képező) Nagybarátiban született 1797. április 30-án, nem nemes családban, a

---

pénztári számadása 1847-ik év április 1-től 1848-ik évi martius 21-ig. Pesten, 1848. 6. (Mellette a tagdíjbefizetések kéziratos jegyzéke, 2.) Barkassy 1848. március 15-ei bécsi szerepéről: Hetilap 1848. 23. sz. (március 21.) 361. Radikális nézeteiről: SPIRA 1998. 688.

⁷ Az Evangélikus Országos Levéltárban felkutatott levéltári források és szakirodalom másolataiért Czenthe Miklós levéltárvezetőnek és munkatársainak, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárban végzett kutatásaiért és a tőlük kapott iratmásolatokért Németh Györgynek és Szirtes Zsófiának, a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltárából küldött adatokért Dominkovits Péternek és munkatársainak, a Magyar Nemzeti Levéltár Vasvármegyei Levéltárából kapott iratmásolatokért Kóta Péternek, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában őrzött levelek másolataiért pedig Babus Antalnak és Vágvolgyi Dávidnak tartozom köszönettel. Deák Ferenc Kis Lajoshoz írt három levelének másolatát a tulajdonosuk, Czirók Dénes zalaegerszegi magángyűjtő bocsátotta rendelkezésemre, míg két további, árverési katalógusban szereplő levélre ugyanő, valamint Hermann Róbert barátom hívta fel a figyelmemet. Mindkettejük szívességét köszönöm! Köszönet illeti Keszey Szabolcsot a Kis Lajos 1849. május 12-ei levelére vonatkozó információkért és Völgyesi Orsolyát a tanulmány véglegesítéséhez adott szakmai tanácsaiért, míg kéziratom átolvasását és ellenőrzését zalai levéltáros kollégáimnak, Foki Ibolyának és Kulcsár Bálintnak köszönöm!

⁸ Az egykorú forrásokban és a történeti irodalomban egyaránt előfordul mindkét névváltozat. Kis Lajos vezetéknévét hivatalosan egy „s”-sel írták a keresztelési és a halotti anyakönyvi bejegyzésben, az 1848/49-es igazságügyi minisztériumi iratokban, s Deák is így címezte hozzá leveleit. Így használta vezetéknévét az apja, az 1849. előtti sajtó és egyházi nyomtatványok,

helybeli evangélikus lelkész, költő és műfordító Kis János és Pellikán Erzsébet gyermekeként.⁹ Apja – aki 1808 áprilisától a soproni evangélikus gyülekezet lelkészeként, emellett pedig 1812 júniusától a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspökeként (szuperintendensként) tevékenykedett¹⁰ – Lajost kilencéves korában, 1806 októberében a soproni evangélikus líceumba adta, hogy ott „német gyermekekkel társalkodván, németül könnyebben s hamarabb megtanulhasson”.¹¹ A „kedves kis diák” – ahogyan Lajost soproni házigazdái nevezték – december elején súlyosan megbetegedett, s csak háromhónapnyi szülői ápolás után, 1807 márciusában térhetett vissza Sopronba.¹² Az 1808/1809-es tanévben a soproni evangélikus líceum „grammatista maior”,¹³ a következő évben pedig „syntaxista vagy poeta”, azaz kisgimnazista növendéke volt,¹⁴ 1810 szeptemberében azonban apja a Pozsony megyei Modor evangélikus gimnáziumába vitte, hogy ott szlovákul is megtanuljon.¹⁵

Kis János 1811. január 18-án a következőket írta irodalmár barátjának, Kazinczy Ferencnek fia modori nyelvtanulásáról: *„Minden jót hallottam felőle tanítójától s modori esmerőseimtől. A tót, deák és francia nyelvekben idejéhez képest alkalmasan gyarapodik. A tótban egy értelmes mester át néki minden nap órát, valamint a franciában is egy pensió [nyugalmazott] kapitány, egy jeles ember. A muzsika mester is megelégszik iparkodásával. A görögben legalább nem felejt el, amit még itthon tanult, mert az oskolában van benne órájok.”*¹⁶ Apja a tanév végén, 1811 júliusában is büszkélkedhetett Kis Lajossal: *„Mind tanítói, mind gazdája és gazdaasszonya nagyon meg voltak vele elégedve; a rhetorok [retorikai osztályba járók] között mind tudományára, mind erkölcsre nézve eminens helyet nyert.”*¹⁷

---

névtárak többsége, valamint a kortárs levelezők és a későbbi történeti irodalom egy része is. A családi név két „s”-sel szerepelt viszont a Királyi Könyvekben, Széchenyi István naplójában, az 1849 utáni sajtóban és egyházi nyomtatványokban, továbbá a 20. századi szakirodalom jelentős részében.

⁹ Nagybarátfalui evangélikus egyházközség keresztelési anyakönyve, 1797.; KESZEI 2013. 654.; KazLev 4. köt. 508.

¹⁰ Kis János rövid életrajza: SZINNYEI 1899. 6. köt. 306–312. Részletes életrajza, illetve életművének elemzése: FŐRIZS – KERTÉSZ – VADERNA 2021.

¹¹ KazLev 4. köt. 349.; vö. KIS 1845. 1. köt. 209–210. (Innen az idézet.)

¹² KazLev 4. köt. 415., 508.

¹³ TÓTH 2021a. 66.

¹⁴ KazLev 7. köt. 179.

¹⁵ KazLev 8. köt. 14., 81.; TÓTH 2021a. 77.

¹⁶ KazLev 8. köt. 280–281.

¹⁷ KazLev 9. köt. 21.

Kis Lajos 1811 őszétől ismét Sopronban folytatta középfokú tanulmányait, és tehetségével csakhamar kitűnt diáktársai közül. A bécsi Magyar Kurir korabeli – valószínűleg a tudós polihisztortól, Rummy Károly Györgytől származó – beszámolója szerint a soproni evangélikus líceum növendékeinek 1812. június 27-én tartott év végi vizsgája, illetve nyilvános próbatétele során némely diákok a „*philológiában is megkülönböztették magokat, kik között Kiss Lajos, Jánosnak, a superintendentensnek a fia mindnyájok szemit és álmétkodását magára vont.*”¹⁸ Kis János 1812 júliusában örömmel újságolta Kazinczynak, hogy Lajos fia Zay (Imre) báró fiával – a vele egykorú, 1830-ban grófi címet nyert Zay Károllyal, a magyarországi evangélikus egyház későbbi egyetemes főfelügyelőjével és ellenzéki politikussal, aki osztálytársa lehetett Sopronban –, Nyitra vármegyébe ment, s a bárói család ottani birtokain fogja tölteni a vakációt.¹⁹

A következő tanév végeztével tartott vizsgán másik osztálytársának apja, a Somogy megyei táblabíró, Sárközy István is felfigyelt rá, s a következőket írta róla barátjának, Kazinczy Ferencnek: „...oly ifjú Kis Lajos, hogy néki ritka párja. Már exteriorja [külső megjelenése] is igen sok jót mutat. Nem fog oly magas lenni, mint édesatyja, de izmos vagy zömök, vállas, mint az olyak, kiket nagynak esmér a világ. [...] Ékes, vidám ábrázatú, [...] [arca] inkább görög színű, barna, piros, eleven, tüzes szemű vagy általható nézésű, olyan forma, mint Kazinczy Ferencé. A maga oskolai tudományaiba méltó 1-ső eminensnek, de ez nem elég kifejezés, mert az néha oldal tekintetekből is megesik, hanem minden próbát kiálló derék fiú”.²⁰ A soproni líceumban tanuló diákra ezekben az években nagy hatást gyakorolhatott az oda apja közvetítésével meghívott, s ott 1810–1813 között filozófiát és történelmet tanító Rummy Károly György bölcséleti doktor, jogtanár, akivel azután később is kapcsolatban maradt.²¹

Kis Lajos soproni diákéveiben egyre élénkebb érdeklődést mutatott a költészet iránt. Tizenhárom-tizennégy évesen, 1810–1811-ben nemcsak Kazinczy Ferenc ódáit és episztoláit fordította le német és latin nyelvre, hanem maga is próbált vereseket faragni. Első irodalmi szárnypróbálkozásait az apja küldte el Kazinczynak, aki jóindulatú kritikát írt róluk, és a fiatalembert további alko-

---

¹⁸ Magyar Kurir 1812. július 21. (6. sz.) 90.; vö. KazLev 10. köt. 31., 512.

¹⁹ KazLev 10. köt. 51. Zay Károlyról: PÁLMÁNY 2011. 1. köt. 466–467.

²⁰ KazLev 11. köt. 20–21.

²¹ Gemeinnützige Blätter (Zur vereinigten Ofner und Pesther Zeitung) 1837. június 15. (XLVIII.) 377–378. Rummyról: SZINNYEI 1906. 11. köt. 1392–1399.; TÓTH 2021a. 312. Rummy 1815 novemberében az apja közvetítésével küldte meg Kis Lajosnak „Monumenta Hungarica” című művének első kötetét (TÓTH 2021a. 100., 335.), a fiatalember pedig 1816-ban, már pozsonyi joghallgatóként fizetett elő Rummy művének második kötetére. (RUMY 1816. 2. köt. 359.)

tásokra bátorította.²² Kis Lajos 1812 szeptemberétől 1816-ig tagja, 1814 novemberétől titkára s egy ideig pénztárosa is volt a soproni evangélikus líceum irodalmi önképző diákköröként működő Magyar Társaságnak, amelyet – néhány társával – még az apja alapított 1790-ben.²³

Kis e társaságban alkothatta s mutathatta be először azokat az epigrammákat (szám szerint 18-at), amiket 1815 októberében juttatott el Horváth István szerkesztőhöz a Magyar Dámák Kalendáriumára számára.²⁴ Amikor Kis János 1816 februárjában véleményezésre küldte el fia néhány versét Kazinczy Ferencnek,²⁵ Kazinczy a következőket válaszolta soproni barátjának: „Az Isten tartsa meg ezt a kedves gyermeket Neked és a hazának, sőt az emberiségnek. Mondjad a mi kedves Lajosunknak, hogy őtet a barátságának legszentebb érzései közt örömmel ölelem.” Kazinczy a verseket olvasva nemcsak barátjává fogadta, hanem egyenesen a fogadott fiának tekintette Kis Lajost. Műveiről komoly kritikát írt, s biztatta, hogy „szerencsésebb” alkotásait küldje el hozzá bátran, de még ne siessen velük kilépni a nyilvánosság elé.²⁶

A fiatalembert boldogsággal töltötte el, hogy apjának két híres barátja, Kazinczy és Berzsenyi Dániel – aki annak idején szintén a soproni evangélikus líceum növendéke volt – „buzdító helyesléssel olvasták és hallgatták” a verseit, s elismerésük neki is „kitűnő helyet ígért a magyar költők sorában”.²⁷ Ifjúkori költeményeinek többsége (szám szerint hét alkotása) az Igaz Sámuel által szerkesztett „Hébe” című irodalmi zsebkönyvben jelent meg 1823-ban és 1824-ben,²⁸ míg két műve Kisfaludy Károly rangosabb „Aurora” almanachjában látott napvilágot 1822-ben és 1823-ban. Utóbbi volt a „Halni s élni a Hazáért” címet viselő verse, melyben így vallotta meg ars poétikáját: szép meghalni a hazáért, de „Szébb a Hazáért élni, s eszével, és / Bölcs s jó tanáccsal a Haza s nép javát / Fenntartani, s áldást hintni széjjel [...]; Én hát hazámért élni fogok”.²⁹

Kis Lajos az apja javaslatára már a soproni evangélikus líceum akadémiai tagozatán jogi tanulmányokba kezdett. Miután az 1814/1815-ös tanévben ott végzhette el az első évfolyamot, másodévre a pozsonyi királyi akadémia jogi

---

²² KazLev 8. köt. 14–15., 32–34., 92., 280–281., 301., 391.

²³ BDEL SMT ir. Alapszabályok és tagnévsorok. „Munkás Társok” 162. sz., „A Soproni N. M. Társaság Titoknokjai rendje és száma” 23. sz.; vö. BODOLAY 1963. 712.

²⁴ SZINNYEI 1899. 6. köt. 363.

²⁵ KazLev 13. köt. 454.

²⁶ KazLev 14. köt. 21–22.

²⁷ KIS 1866. 30.

²⁸ Hébe 1823. 76–77., 174., 242., 255., 287.; Hébe 1824. 56.

²⁹ Aurora 1822. 167.; Aurora 1823. 291. (Innen az idézet.)

fakultására iratkozott be 1815 novemberében.³⁰ A pozsonyi jogakadémián – amint azt apjának Kazinczyhoz írt leveléből tudjuk – első eminens volt mind-egyik professzora előtt.³¹ A következő év januárjában arra kérte apját, engedje meg neki, hogy az akadémia elvégzése után vagy az ügyvédi diploma megszerzését követően látogathassa a németországi Göttingen és Jena egyetemeit.³² Kis János – talán Kazinczy javaslatára – azt tanácsolhatta fiának, hogy előbb tegye le a biztosabb egzisztenciát jelentő ügyvédi vizsgát, s csak azután tanuljon külföldi egyetemen. Erre utal, hogy Kis Lajos az akadémia elvégzése után, 1816 szeptemberének végén Zala vármegye első alispánjához, Szegedy Ferenc cs. kir. kamaráshoz ment patvariára.³³ Kis János így számolt be néhány hónappal később fia zalai joggyakorlatáról az egyik rokonának: *„Lajosom Sz[ent] Mihály naptul fogva Szegedy v[ice]ispán úrnál van. Semmiről nem panaszkodik, sok nemességgel, kivált Szala vármegyeivel megesmerkedik, minthogy principálisa [előjárója] igen hospitális [vendégszerető]. Azt írja, hogy a vármegye közdolgai folyamatját a v[ice]ispán hivatalától fogva az utolsó esküdtéig megesmerheti, de prókatori praxisa [ügyvédi gyakorlata] kevesebb van, kivévn, hogy az urbáriális dolgokban a principálisa magával szokta hordozni, ha exmissiói [küldetése]i vagynak, s a fiscalisával [ügyészével, tudniillik a megyei főügyésszel] adat neki törvénykezést [értsd: igazságszolgáltatást] illető dolgokat.”*³⁴

Kis Lajos 1817 tavaszán Szegedy Ferenc ötvösi kastélyában találkozott Festetics György gróffal, aki a szemére vetette, hogy a neves irodalmár fiaként távolmaradt az 1817 februárjában rendezett első keszthelyi Helikontól, azaz költői ünneptől, s oda még verset sem küldött. Mivel principálisa ekkor megígérte, hogy a legközelebbi ünnepségre magával viszi,³⁵ a fiatalember esetleg résztvevője lehetett az 1817 májusában tartott második keszthelyi Helikonnak, de még abban a hónapban hazatért Sopronba, s ott az evangélikus vallású helybeli ügyvéd és városi tanácsos, Schätzel (Schätzl) Mihály mellett folytatta joggyakorlatát.³⁶

Fél évvel később, 1817 novemberének végén vagy december elején Pestre ment, és az ügyvédképzés korabeli általános szabályait követve a Királyi

---

³⁰ KazLev 12. köt. 419.; KazLev 13. köt. 300., 454–455.; M. NOVÁK 2007. 234.

³¹ KazLev 14. köt. 195.

³² KazLev 13. köt. 455.; KazLev 14. köt. 195.

³³ KIS 1846. 2. köt. 40.; KazLev 14. köt. 251., 302.

³⁴ TÓTH 2021a. 103.

³⁵ KazLev 14. köt. 154.

³⁶ MNL OL O 81. 1. cs. fol. 215v. „Nomina et cognomina censorandorum termino S. Martini [1]819.” Schätzel Mihályról: PÁLMÁNY 2011. 2. köt. 2067.

Táblán esküdött fel jurátusnak. A Királyi Tábla jegyzőjeként két előjárója volt: Ott Dániel, a tábla akkoriban kinevezett ítélmestere (Pest megye volt másodalispánja és országgyűlési követe, a pesti evangélikus egyházközség felügyelője),³⁷ valamint rokona – édesanyja unokatestvérének férje –, az egykori soproni líceumi diák, a szintén evangélikus Sztrokay Antal táblai ügyvéd.³⁸ Kis Lajos pesti joggyakorlata idején ismerkedett meg s kötött barátságot jurátustársával, Bártfay Lászlóval,³⁹ aki 1819-ben Károlyi György gróf titkára, majd ügyvéd lett, pesti otthonában működő irodalmi szalonjával pedig a fővárosi kulturális élet meghatározó szereplőjévé vált az 1820-as években.⁴⁰

Kis Lajos a Királyi Tábla 1819. Szent Márton-napi ülészakán tette le Pesten az ügyvédi vizsgát, s december 23-án nyert prókatori oklevelet. Diplomáját Sopron vármegye 1820. január 17-ei közgyűlésén hirdették ki.⁴¹ Noha az oklevél megszerzése után eredetileg – amint azt már említettem – „német univerzitásra” kívánt menni, ilyen irányú további tanulmányainak azonban nincs nyoma sem a németországi egyetemek, sem az ausztriai felsőoktatási intézmények anyakönyveiben.⁴² Annyi bizonyos, hogy pályakezdőként – jobb lehetőség híján – 1820 első hónapjaitól kezdve Sopronban ügyvédeskedett, noha a városban „irtóztató sok ifjú prókátor” volt.⁴³

Apja, elsősorban azért, hogy előmozdítsa fiai „polgári jobblétét”, azaz társadalmi érvényesülését, 1820 februárjában audiencián folyamodott nemességért az uralkodóhoz,⁴⁴ mire I. Ferenc császár és király Bécsben, 1822. augusztus 2-án kelt adománylevelében nemességet és címet adományozott Kis Jánosnak, a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspökének, valamint feleségétől, Pellikán Erzsébettől született fiainak, Lajosnak és Jánosnak.⁴⁵

---

³⁷ MNL OL O 81. 1. cs. fol. 215v. Ott Dánielről: PÁLMÁNY 2019. 1. köt. 783.

³⁸ MNL OL O 81. 1. cs. fol. 215v.; TÓTH 2021a. 103., 105. Kis János 1818. február 14-én írta Kazinczynak, hogy Lajos fia Sztrokaynál van. (KazLev 1905. 15. köt. 481.) Sztrokayról: SZINNYEI 1909. 13. köt. 1148–1150.; PÁLMÁNY 2011. 2. köt. 2145.; TÓTH 2021a. 338–339.

³⁹ KIS 1866. 42–43.; KALLA 2010. 523.

⁴⁰ FÁBRI 1987. 503–537.; KALLA 2010. 520–528.

⁴¹ MNL OL O 81. 1. cs. fol. 215v.; MNL GYMSV SL kgy. jkv. 1820:525.

⁴² SZÖGI 1994.; SZÖGI 2001.; SZÖGI 2013.

⁴³ KazLev 17. köt. 299–300.

⁴⁴ KazLev 17. köt. 300.; KIS 1845. 1. köt. 228. Kazinczy már egy évtizeddel korábban, Festetics Ignác gróf közbenjárásában reménykedve arra kérte barátját, Sárközy Istvánt, hogy ösztönözze Kis Jánost a nemesség megszerzésére: „Kérd, hogy mesterkedjék ezen. Kisnek gyönyörű reményű fia van, s Magyarországon a nem nemes anyyi, mint a nem polgár.” (KazLev 18. köt. 560.)

⁴⁵ MNL OL A 57. LR 64. 725–728.; vö. KESZEI 2013. 650.

Kis Lajos mintegy kétéves soproni ügyvédi praktizálást követően, 1822 tavaszán határozta el – bizonyos, közelebbről nem ismert kényszerítő körülmények hatására, szándékai és vágyai ellenére⁴⁶ –, hogy Bécsben próbál szerencsét, ahogy azt apja már rögtön a diploma megszerzése után tanácsolta neki. Áprilisban ment el állást keresni a császárvárosba,⁴⁷ s 1822 novemberében már biztosan a Bécsben székelő Erdélyi Udvari Kancellária alkalmazottjaként dolgozott, mint Udvarnok Lajos udvari ágens első „secretáriusa”, azaz titkára. Apja néhány hónappal később arról tájékoztatta Kazinczyt, hogy fia elégedett ezzel a tisztségével.⁴⁸

KIS LAJOS UDVARI ÁGENSI TEVÉKENYSÉGE (1833–1848)

A Bécsben élő és dolgozó Kis Lajos 1825 körül megházasodott: feleségül vette a római katolikus vallású, nemesi származású, bodóbari és nagylucsei Mészáros Magdolna Máriát. Vegyes házasságukból három fiú (1826 körül Lajos, később Gusztáv, 1837. március 20-án pedig Gyula), valamint két lány (Emma, az idősebb és 1831 körül Zsófia) született; legalábbis ennyien érték meg a felnőtt kort, illetve voltak életben apjuk halálakor.⁴⁹

Kis hivatali munkájával szerzett jövedelme az 1820-as évek végén már lehetővé tette, hogy egyes magyar arisztokratáknak jelentős pénzüsszegeket kölcsönözzön.⁵⁰ Családja és jövedelme örömteli gyarapodásával ellentétben hivatali karrierjében nem történt érdemi előrelépés az 1820-as években. Kis János 1830 októberében arról panaszkodott Kazinczynak, hogy Lajos fia „még most is csak solicitátor” [szorgalmaztató, ügyintéző], s feljebb jutására egyelőre nincs „kedvező s biztató kilátás”.⁵¹ Amikor a kolerajárvány 1831-ben elérte Magyarországot, Kis már a Magyar Királyi Udvari Kancellária mellett működő egyik udvari ágensi hivatal alkalmazottja volt (véltetőleg segédügyvivőként),

---

⁴⁶ KIS 1866. 30.

⁴⁷ KazLev 18. köt. 73.

⁴⁸ KazLev 18. köt. 198., 245.; vö. KOVÁCS 1975. 313.

⁴⁹ OSZK Gyászjelentések. Kis Lajos családi gyászjelentése, 1869. május 2.; SZINNYEI 1899. 6. köt. 363.; KESZELI 2013. 651–652., 654.

⁵⁰ SPIRA 1963. 347., 351. (Arra semmilyen forrás, például Kis János levelezése sem utal, hogy ezt az összeget nem Kis Lajos kölcsönözte Széchenyinek, hanem esetleg csak közvetített volna az apja, az evangélikus püspök és a gróf közötti hitelügyletben.)

⁵¹ KazLev 21. köt. 388.

s onnan ment több hónapos soproni szabadságra, miután a szigorú ausztriai határzár miatt gyakorlatilag leállt a magyar kancellária munkája.⁵²

Széchenyi István gróf a következő évben, 1832 júliusában ugyan már ágensként említette Kis Lajost a naplójában,⁵³ ám Kis megbízatása ekkor még csupán ideiglenes lehetett. Hivatalos kinevezésére csak azt követően kerülhetett sor, amikor elődjét, Sok Jánost 1833. május 27-én saját kérésére felmentették a bécsi Magyar Királyi Udvari Kancelláriánál addig viselt udvari ágensi hivatalából. Így lett Kis Lajos 1833 májusának végén a magyarországi evangélikus egyház udvari ügyvivője.⁵⁴ A Jelenkor című lap később azzal egészítette ki az erről szóló híradást, hogy Kist nem pusztán az evangélikusok ügyvivőjévé, hanem „általános agenssé (ügyviselővé)” nevezték ki a magyar kancellária tanácsülésében, így nemcsak az evangélikusok ügyét mozgíthatja elő, hanem „ország- és divatszerte mindenekét, kik bizodalomokkal őt megtisztelni hajlandók és szívesek”.⁵⁵

Kis kinevezésekor a magyarországi evangélikus egyház rangidős vallási ügyvivője Procopius György helytartótanácsi és kamarai ágens volt, aki 1821-től 1848-ig a budai várban, a herceg Esterházy-házban lakott és működtette ügyvivői irodáját.⁵⁶ Procopius a Felvidékről származott: Szakolca szabad királyi városban született 1788. április 16-án evangélikus, nem nemesi családban, Procopius János festő, evangélikus egyházfi és Novák Anna gyermekeként.⁵⁷ 22 évesen, az 1810/11-es tanévben – hasonlóképpen, mint később Kis Lajos – másodéves joghallgató volt a pozsonyi királyi akadémián,⁵⁸ az ügyvédi diploma megszerzése után, 1816 decemberében pedig jogászként tett Pesten hivatali esküt.⁵⁹ Tisztviselői karrierjét elsősorban Nyizsnyánszky (Nisnyánszky)

---

⁵² KIS 1866. 29.

⁵³ SZIN 4. köt 283.; vö. SZÉCHENYI 1982. 715.

⁵⁴ Jelenkor 1833. 45. sz. (június 5.) 353.; Magyar Kurir 1833. 47. sz. (június 11.) 377.; Hazai s Külföldi Tudósítások 1833. 47. sz. (június 12.) 369. Mivel a magyarországi evangélikus egyház 1833-ban nem tartott egyetemes gyűlést, csak a következő esztendei, 1834. május 29-ei rendkívüli gyűlésén gyűlésen jelentette be a levezető elnök, hogy a hivataláról lemondott Sok János helyébe Kis Lajost választották meg szótöbbséggel kancelláriai vallásügyi ágensnek. (Vö. HAAN 1882. 54.)

⁵⁵ Jelenkor 1833. 64. sz. (augusztus 10.) 505.

⁵⁶ Evang. névtár 1834. 10.; Evang. névtár 1838. 4.; Evang. névtár 1848. 5., 81.; Budapesti utasító 1848. 117.; FALLENBÜCHL 1972. 390. Procopius György Habsburg főhercegektől kapott megbírólevelei: MNL OL R 6. 5. t. A Procopiusához intézett levelek: MNL OL P 552.

⁵⁷ Szakolcai evangélikus egyházközség keresztelési anyakönyve, 1788.

⁵⁸ M. NOVÁK 2007. 210.

⁵⁹ Procopius György eskütétele: MNL OL R 6. 5. t. Az uralkodó, I. Ferenc nevében kiadott, idősebb Mailáth György által aláírt tanúsítvány, Pest, 1816. december 21.

Johanna nemes kisasszonnyal Pesten, 1819. június 29-én kötött házassága segítette elő,⁶⁰ mivel apósa, Nyizsnyászky (Nisnyánszky) György ügyvéd – aki az 1790-es években távollévő főrendek képviselőjében részt vett a pozsonyi országgyűléseken is – 1782-től a magyarországi evangélikus egyház egyetemes ágense, illetve általános ügyvivő volt Pozsonyban, majd 1785-től Budán a Helytartótanácsnál és 1791-től ugyanott a Magyar Kamaránál.⁶¹ Procopius György az 1810-es évek második felében valószínűleg apósa ágensi irodájában dolgozott,⁶² s az évtized végén már „segédügynök” volt. Mivel munkáját közmegelegedésre végezte,⁶³ Nyizsnyászky György 1821. január 10-én bekövetkezett halála⁶⁴ után ő kapta meg annak valamennyi tisztségét. A „Hazai s Külföldi Tudósítások” 1821 márciusában adta hírül, hogy a „*Magyar Kir. Udvari Kamara Procopius György urat, akit Nisnyánszky György helyett a Kir. Helytartótanács már előbb agenssé nevezett, hasonlóképpen a Királyi Kamaránál is agenssé nevezni méltóztatott, s a boldogult ipának principálisai [apósának előljárói] is bizodalmaikkal megtisztelték.*”⁶⁵ Az evangélikusok 1821. szeptember 1–2-ai egyetemes gyűlése elhunyt apósa helyébe – az addigi fizetéssel – egyhangúlag Procopiust választotta meg „vallásügynöknek”.⁶⁶

Az 1820-as években több alkalommal kapott, egyre szélesebb körű felhatalmazást, hogy mint helytartótanácsi és kamarai ágens teljes jogkörrel képviselje a Habsburg főhercegeket (magyarországi uradalmaik, birtokaik ügyeiben) a budai kormány székeknél.⁶⁷ Utóbbi megbízásainak teljesítésére, valamint általános hivatali érdemeire való tekintettel V. Ferdinánd császár és király tizennégy évvel később, 1835. április 1-jén nemességet és címet adományozott Procopius

---

⁶⁰ PÁLMÁNY 2019. 2. köt. 1334. Nyizsnyászky Johanna Procopius György feleségeként volt 1833-ban a Regélő előfizetője. Vö. Regélő 1833. április 28. (8. sz.) 61.

⁶¹ Magyar Almanak 1796. 156.; NAGY 1861. 8. köt. 157.; ZOVÁNYI 1914. 80.; MÁLYUSZ 1939. 590–591., 606., 643.; FALLENBÜCHL 1972. 390.; KOVÁCS – TAKÁCS 2018. 183.; PÁLMÁNY 2019. 2. köt. 1334.

⁶² Procopius György 1860 októberében, a Bányai Evangélikus Egyházkerület pesti közgyűlésén nyújtotta be „47 évi vallásügynöki működésére vonatkozó emlékiratát” (BBEEK közgy. jkv. 1860. október 8–11. VII–VIII.), ez a dokumentum azonban sajnos nem található meg az egyházkerület 1860. évi iratai között (Ulakcsai Zoltán levéltáros, az Evangélikus Országos Levéltár munkatársa szíves közlése).

⁶³ HAAN 1882. 45.

⁶⁴ KOVÁCS – TAKÁCS 2018. 183.

⁶⁵ Hazai s Külföldi Tudósítások 1821. 20. sz. (március 10.) 154.

⁶⁶ HAAN 1882. 45.

⁶⁷ A József nádor, I. Ferenc és V. Ferdinánd által Procopius számára kiadott megbízólevelek: MNL OL R 6. 5. t. Buda, 1822. január 24., Bécs, 1822. március 9., Bécs, 1823. január 31., Bécs, 1828. július 19.

Györgynek, valamint nemesi származású feleségétől, Nyizsnyánszky Johannától született gyermekeinek, Pálnak, Hugónak, Vilmosnak, Johannának, Vilmának, Ilonának és Gabriellának,⁶⁸ s nemességüket ugyanabban az évben Pest vármegyében hirdették ki.⁶⁹ (Az ágensi tisztség ellátása Procopius több bécsi pályatársa esetében is kiváltságok elnyerését eredményezte: Jurkovics Mátyás udvari ügyvivő 1824-ben birtokadományt és nemesi előnevet, Kassics Ignác udvari ágens pedig 1838-ban nemességet kapott az uralkodótól.)⁷⁰

Kis Lajos udvari ágens – akit idővel több magyarországi vármegye is tábla-bírájának nevezett ki – 1833 júniusának elejétől kezdve közel tizenöt évig, 1848 tavaszáig evangélikus vallásügyi és általános ügyvivőként tevékenykedett Bécsben a Magyar Királyi Udvari Kancelláriánál, ahol vele együtt összesen 12 udvari ágens alkalmaztak. Szolgálati lakása és ágensi hivatala 1840-ig a Hofburg udvari könyvtárával szemközti, Josephplatz 1155. szám alatti impozáns, háromszintes palotában volt, melynek földszintjén egy udvari ékszerészüzlet működött,⁷¹ míg az 1840-es években a bécsi belváros nyugati részén, az erdélyi és magyar kancellária egybeépített barokk épülettömbjével átellenben, a Vordere Schenkenstrasse 35. szám alatt kereshették fel az ügyfelek.⁷² Az utolsó időszakban, 1847 novemberétől 1848 áprilisáig az ő ügyvivői irodájában dolgozott ifjú jogászként Görgei Artúr öccse, az evangélikus vallású Görgey István.⁷³

---

⁶⁸ MNL OL A 57. LR 66. 278–281.

⁶⁹ KŐSZEGHI 1899. 303.; vö. KEMPELEN 1914. 8. köt. 432–433.

⁷⁰ Jurkovicsról: MNL OL A 57. LR 64. 1055–1057. (Bécs, 1824. november 12.); vö. GYULAI 2018. 60. Kassicsról: MNL OL A 57. LR 66. 678–681. (Bécs, 1838. július 19.); vö. SZINNYEI 1897. 5. köt. 1148–1149.

⁷¹ Evang. névtár 1834. 10.; Hof- und Staats-Schematismus 1834. 694–695.; Hof- und Staats-Schematismus 1837. 179., 718.; Evang. névtár 1838. 4.; Tudományos Gyűjtemény 18. (1834) IX. 134.; Tudományos Gyűjtemény 19. (1835) XII. 134., 174. Színezett litográfia erről az épületről: WM OS Inventarnummer 105971/11. „Situations-Plan der k. k. Haupt- und Residenzstadt Wien nebst den Ansichten von Wohngebäuden der vorzüglicheren Geschäfts-Männer, von Carl Graf Vasquez.” [15. kép:] „Wohnung des königl. ungar. Hofagenten Herrn Ludwig von Kis; Die k. k. Hofjuweliere Pioté & Köchert, Josefs Platz No. 1155.” (Napjainkban Pallavicini-palota néven ismert a Josefpplatz 5. sz. alatti reprezentatív épület.) A Kis Lajos bécsi lakásainak azonosításához használt – utcanevekkel és hászámokkal ellátott – várostérkép: WM OS Inventarnummer 169809. „Grundniss der Stadt Wien und Angabe der Comptoirs und Niederlagen der k. k. priv. Grosshändler dann der bürgerl. Tuchhändler im Jahr 1828.”

⁷² Hof- und Staats-Schematismus 1843. 634.; vö. Közhasznú honi vezér 1843. 222.; SZALKAY – NÉMETH 1846. 64.; Hof- und Staats-Handbuch 1847. 660.; Budapesti utasító 1848. 64. (Ez az épület a jelenlegi Bankgasse 3. sz. alatti palota helyén állhatott.)

⁷³ GÖRGEY István 1916. 316.; GÖRGEY Albert 1916. 75.; vö. HERMANN 2009. 22.

Kis Lajos udvari ágensként elsősorban a magyarországi evangélikus egyház egyeteme, valamint az egyes evangélikus egyházkerületek, egyházközségek, lelkészek és tanítók érdekeinek és hivatalos ügyeinek képviselőjét látta el a magyar kancelláriánál. Az evangélikus egyetemes és egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy – az 1828. március 24-ei egyetemes gyűlés határozata nyomán,⁷⁴ Procopius Györgyhöz hasonlóan – évente beszámolt megbízóinak a császárvárosban egyházi ügyekben végzett közvetítő tevékenységéről, illetve a „legfelsőbb helyen előmozdított vallási tárgyokról”, a közgyűlés pedig jegyzőkönyvileg is méltányolta buzgó szorgalmát, mely a jelentéseiből kitűnt.⁷⁵ Kis ugyanakkor segítette egyes evangélikus egyházi és világi személyek hivatalos és magánügyeinek intézését is; 1835 áprilisában például a külföldi tanulmányútra készülő Székács József – a leendő evangélikus lelkész és püspök, aki korábban (Kishez hasonlóan) maga is a soproni líceum diákja volt – tett nála látogatást Bécsben, útlevélkérélmé ügyében.⁷⁶

Kis Lajos közvetlen egyházi főnöke és kapcsolattartója a magyarországi evangélikus egyház világi előljárója, egyetemes főfelügyelője volt. E tisztséget ágensi pályafutása első éveiben Prónay Sándor báró, 1840-től pedig egykori soproni diáktársa, Zay Károly gróf töltötte be. Kis az 1830-as években latin nyelven, majd 1841-től magyarul írt beszámolóit, jelentéseit és leveleit a főfelügyelőnek küldte meg, illetve az ő közvetítésével juttatta el egyháza egyetemes közgyűléséhez.⁷⁷ Az 1840. évre vonatkozó jelentésében – a hosszan sorolt egyedi ügyek intézése, például 71 házassággal kapcsolatos felmentés és a „hit-tan jelöltek” külföldi egyetemi tanulmányaihoz szükséges 12 útlevélkérelem intézése mellett – kiemelten foglalkozott egyháza feliratának sorsával, melyben az evangélikus egyházkerületek a vegyes házasságokat akadályozó római katolikus papok cselekedetei ellen emeltek szót.⁷⁸ Kis Lajos a következő évben – számos vegyes tárgyú egyedi ügy intézésén túl – legnagyobb számban szintén

---

⁷⁴ Az 1828. március 24-ei evangélikus egyetemes gyűlés arról határozott, hogy a „vallásügy-nökök” ezentúl évről évre terjesszék be jelentéseiket a hozzájuk kerülő tárgyokról és arról, hogy milyen lépéseket tettek azok elintézésére. Vö. HAAN 1882. 50.

⁷⁵ EE közgy. jkv. Pest, 1845. augusztus 15. 6.; Pest, 1847. augusztus 15. 8.; BEEK közgy. jkv. Pest, 1845. augusztus 12. 7.; Pest, 1846. augusztus 12. 7.; Pest, 1847. augusztus 12. 7.; DEEK közgy. jkv. Győr, 1843. július 12. 5.; Veszprém, 1845. augusztus 13. 3.; vö. HAAN 1882. 60., 71.

⁷⁶ SZÉKÁCS 2008. 23., 88.

⁷⁷ Kis Lajos latin nyelvű éves jelentései: EOL AGE II. c. 5;16. Bécs, 1834. január 25.; II. c. 8;81. Bécs, 1836. január 1. Kis magyar nyelvű levelei Zay grófhhoz: EOL AGE II. e. 1;14. Bécs, 1841. március 17.; II. 2. 5;8. Bécs, 1842. január 1.

⁷⁸ EOL AGE II. e. 1;14. Bécs, 1841. január 1.

a házassági felmentésekkel és útlevélkérelmekkel foglalkozott; az előbbivel összesen 54 különböző személy, utóbbival pedig 18 fő esetében.⁷⁹

Kis bécsi ügyintézése során általában a magyar kancellária különböző rangú tisztviselőivel lépett kapcsolatba, de az is előfordult, hogy személyesen találkozott az uralkodóval, V. Ferdinánddal; így például 1842-ben „egyenesen Őfelsége atyai kezeibe” nyújtotta be a magyarországi evangélikus egyház egyes házassági sérelmek iránti felterjesztését.⁸⁰ Kis 1843-ban 52 személy házassági felmentése és 20 fő útlevélkérelme mellett főként az evangélikus vallásra áttérni, illetve azt megtartani szándékozók ügyeit intézte; utóbbiakat kilenc különböző személy és egy hétfős szakolcai család esetében.⁸¹

Kis Lajos vallási ügyvivőként szorosan együttműködött a Bécsben tevékenykedő másik magyar protestáns ágenssel, a magyarországi református egyházkerületek által megbízott Barkassy Imrével. A vagyontalan református nemesi családból származó, Kisnél nyolc évvel fiatalabb (Miskolcon, 1805. október 5-én született) Barkassy jogot végezve, 1828 júniusában tett ügyvédi esküt.⁸² Ezután – amint azt már 1826-ban tervezte s meg is írta Kazinczynak – Udvarnok János bécsi udvari ágens vehette maga mellé.⁸³ A Zemplén megye ellenzéki ifjai közé tartozó Barkassy az 1830-as évek elején már Bécsben élt, onnan levelezett Lónyay Gáborral.⁸⁴

A Hazai s Külföldi Tudósítások 1834 augusztusában tette közzé, hogy a magyar kancellária július 11-ei határozatában Barkassy Imre ügyvédet nevezte ki a korábbi református vallási ügyvivő, Szűcs István halálával megüresedett udvari ágensi hivatalra.⁸⁵ A bécsi protestáns ügyvivők együttműködésére két példa: Kis Lajos 1838 januárjában arra tett ígéretet a magyarországi evangélikus egyház egyetemes főfelügyelőjének, hogy református kollégájával együtt szívesen és buzgón előmozdítja a kassai evangélikus gyülekezet legfelsőbb helyen beterveztett ügyét,⁸⁶ 1841 októberében pedig az alábbiakról tájékoztatta az evangélikus egyház világi elöljáróját: „*Barkassy agens collegám csak néhány nap előtt érkeztén meg Pestről, a nyolc superintendentia [tudniillik a négy*

---

⁷⁹ EOL AGE II. e. 5;8. Bécs, 1842. január 1.

⁸⁰ DEEK közgy. jkv. Győr, 1843. július 12. 5.

⁸¹ EOL AGE II. e. 11;4. Bécs, 1844. január 1.

⁸² PÁLMÁNY 2011. 2. köt. 1535–1536.

⁸³ KazLev 19. köt. 538.

⁸⁴ Barkassy Lónyayhoz írt leveleit idézi: KECSKEMÉTI 2008. 36., 64–65., 75., 123., 125., 186–187., 192.

⁸⁵ Hazai s Külföldi Tudósítások 1834. 11. sz. (augusztus 6.) 81.

⁸⁶ EOL AGE II. d. 4;14.

evangélikus és négy református egyházkerület] nevében a vegyes házassági sérelem orvosoltatásáért Őfelségéhez intézett s magával hozta folyamodást, mihelyt alkalmas időt nyerhettünk, személyesen és együtt benyújtók a cancellár Őex[cellentiá]jánál.”⁸⁷

Mivel a magyar kancelláriánál, Bécsben benyújtott kérelmeket egyes esetekben Budára, a Helytartótanácshoz tették át ügyintézésre, illetve az utóbbi kormányshoz indított ügyek számos alkalommal a kancellárián folytatódtak és fejeződtek be, ezekben az ügyekben mind a bécsi, mind a budai evangélikus ágensnek el kellett járnia. Ilyen esetekben Kis Lajos és budai kollégája, Procopius György nyilván egymással is kapcsolatba léphettek, illetve együttműködtek. Procopius evangélikus vallási ágensként – amint az éves „Ügynöki tudósítás”-aiból kitűnik – 1840 és 1844 között a következő, evangélikusokat érintő vallási ügyekben járt el a Helytartótanácsnál: engedélyek kieszközlése a szabad vallásgyakorláshoz, a vallási átmenettel (a katolikus hitről a protestánsra, vagy a protestánsról a katolikusra való áttéréssel) kapcsolatos ügyintézés, házassági felmentések megszerzése, a külföldi egyetemre hittudományi tanulmányok végzésére indulók útlevelügyeinek intézése, egyes egyházközségek számára engedély szerzése segélygyűjtésre, valamint néhány esetben pénzügyi támogatás biztosítása az egyházközségeknek. Procopius, jelentős részben hasonló ügyekben közreműködve Budán, mint Kis Lajos Bécsben, 1840. július 1-jétől 1841. június 30-áig 16 evangélikus egyházközség és 96 evangélikus személy, 1841/42-ben nyolc egyházközség és 133 személy, 1843/44-ben pedig három egyházközség és 109 személy különböző vallási ügyeinek elintézésében segédkezett.⁸⁸

Kis Lajos általános udvari ügyvivőként – törvényhatóságok, magántársaságok vagy éppen magánszemélyek felkérésének eleget téve – is szerteágazó érdekvérvényesítő tevékenységet folytatott a császárvárosban az 1830-as, 1840-es években, s több szempontból is fontos, nélkülözhetetlen háttéremberré vált. Széleskörű és befolyásos kapcsolatrendszeréről így vallott későbbi visszaemlékezésében: „*hazámnak azon korbéli, bármely párthoz tartozó, születésre, állásra, birtokra nézve bármily magas helyzetben lévő, legkitűnőbb fiaival, igen kevés kivétellel, részint hivatalos, részint más érintkezésbe, összeköttetésbe s ismeretségbe jutottam*”.⁸⁹

---

⁸⁷ EOL AGE II. c. 5;16.

⁸⁸ EOL AGE II. e. 5;8.; II. e. 5;8.; II. e. 11;4.

⁸⁹ KIS 1866. 36.

Általános udvari ágensként őt bízták meg például 1836 nyarán az akkor alakított „Soproni Vasút Társaság” ügyeinek bécsi képviselőjével,⁹⁰ s ő járta ki 1846-ban a magyar kancelláriánál – 50 forint „különleges tiszteletdíj” ellenében –, hogy Sopron szabad királyi város elnyerje a gyapjúvásártartási jogot.⁹¹ 1838 nyarán Munkács város tanácsa fizetett Kisnek 250 forintot, hogy udvari ágensként próbáljon közvetíteni a város és földesura között az úrbéri rendezés ügyében,⁹² 1845-ben pedig evangélikus hittársa, Kubinyi Ágoston, a Nemzeti Múzeum igazgatója megbízásából a bécsi udvari pénzverőnél rendelte meg a magyar orvosok és természetvizsgálók az évi pécsi vándorgyűlésének emlékérméit.⁹³ (Előző évben ugyanott készíttethette el – apja kérésére – a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület új, magyar köriratú acél pecsétnyomóját is.)⁹⁴

Kis Lajos 1844–1845-ben a felvidéki szobrászművész, Ferenczy István felkérésére azt próbálta kijárni az udvarnál, hogy az uralkodó tegyen évenkénti felajánlást a Ferenczy által tervezett Hunyadi Mátyás emlékmű megvalósítására, e törekvése azonban nem járt sikerrel, elutasították a művész anyagi támogatását.⁹⁵ Az ágens személyiségétől egyébként sem állt távol a művészpártolás: az 1830-as évek végén tagja, illetve részvényese volt a képzőművészet fejlesztésére alapított bécsi egyesületnek.⁹⁶ Nemcsak apja és annak barátja, hanem a kortárs magyar irodalom iránti tiszteletét is jelzi, hogy 1842-ben 200 ezüstofforintot áldozott Kazinczy Ferenc Kis Jánoshoz írt leveleinek kiadására. A kötet szerkesztői, Bajza József és Schedel (Toldy) Ferenc viszonzásul „*Kis Lajosnak, János fiának, egyenes, hű művelt léleknek, a nemzeti nyelv s irodalom zaj nélkül, de buzgó pártolójának tisztelet zálogul*” ajánlották az udvari ágens anyagi támogatásával Budán kinyomtatott kötetet.⁹⁷

Kis feladatköre 1836 körül újabb megbízatással gyarapodott: József nádor főudvarmesteri hivatalának külső alkalmazottjaként ő látta el Bécsben az

---

⁹⁰ LOVAS 1964. 247.

⁹¹ HORVÁTH 1970. 311–314. Előző évben a Helytartótanácsnál ugyanebben az ügyben Procopius György budai evangélikus ágens képviselte Sopron város érdekeit. (HORVÁTH 1970. 312.)

⁹² LEHOCZKY 1907. 41.

⁹³ ÁGH 1894. I. 2.; ÁGH 1894. II. 1. (Utóbbi közli Kis Lajos Kubinyi Ágostonhoz Bécsből, 1845. július 29-én írt levelét.)

⁹⁴ TÓTH 2021a. 243.

⁹⁵ WALLENTINYI 1912. 350., 368., 370.

⁹⁶ Verzeichniss der ordentlichen Mitglieder 1839. 12.

⁹⁷ KAZINCZY 1842. 1. köt. IX. Kis Lajos Toldy Ferenchez ez ügyben 1840-ben és 1842-ben írt leveleit közli: TÓTH 2021b. 7–14.

úgynevezett „palatinális”, azaz nádori ágens teendőit is.⁹⁸ Így például a nádor meghatalmazottjaként vett részt az 1840-es években az Első Duna-Gőzhajózási Társaság (Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft) bécsi közgyűlésein, ahol egyébként mint szavazati joggal rendelkező részvényes, aktív szerepet játszva és választmányi tagságot betöltve, saját jogán is jelen volt és felszólalt.⁹⁹ Kis Lajos e hivatalából kifolyólag József nádor környezetében is segíthette az evangélikusok érdekeinek érvényesítését, annál is inkább, mert a nádor harmadik felesége, Mária Dorottya főhercegné maga is evangélikus vallású, s a magyar evangélikus egyház befolyásos pártfogója, sőt szószólója volt. A főhercegné olyannyira kegyeibe fogadta a hozzá hivatali ügyekben bejáratos Kis Lajost, hogy amikor a nádor özvegyeként – valószínűleg 1848-ban – felkereste Budán az 1847 szeptemberében átadott evangélikus imaházat, nem a várban, hanem a palatinális ágens feleségénél szállt meg.¹⁰⁰ Az evangélikus egyház budai ágense, Procopius György egyébként Kisnél is közelebbi és szorosabb kapcsolatot ápolt a főhercegnével, akivel nem pusztán ügyviselőként, hanem a budai evangélikus egyházközség felügyelőjeként, azaz világi vezetőjeként személyesen is gyakrabban érintkezhetett Budán.¹⁰¹

Kis Lajos már udvari ágenssé való hivatalos kinevezése előtt kapcsolatban volt az általa nagyra becsült és tisztelt¹⁰² Széchenyi Istvánal: a gróf 1829. október 29-én jelentős összeget, 5000 forintot kölcsönzött tőle Bécsben.¹⁰³ Széchenyi, aki a Magyar Tudós Társaság alapítása óta levelezésben állt és együttműködött Kis apjával, 1830-ban tiszteletpéldányt küldött Kis Jánosnak a „Hitel” című művéből, a következő évben pedig a „Világ”-ból,¹⁰⁴ s e példányokat olvashatta a szuperintendens fia is.

---

⁹⁸ Hof- und Staats-Schematismus 1837. 179.; vö. Tudományos Gyűjtemény 20. (1836) 12. sz. 134.; Tudományos Gyűjtemény 21. (1837) 12. sz. 118.; Tudományos Gyűjtemény 22. (1838) 12. sz. 128.; Közhasznú honi vezér 1843. 222.; KIS 1866. 35.

⁹⁹ Sitzungs-protokoll 1840. 5., 7., 12.; Sitzungs-protokoll 1841. 5., 16.; Sitzungs-protokoll 1844. 5., 22., 27., 30., 31.; Augsburger Allgemeine Zeitung 1844. Nr. 159. (június 7.) 1271.

¹⁰⁰ PAYR 1910. 27.; PAYR 1926a. 55.; PAYR 1926b. 234.

¹⁰¹ Procopius és a főhercegné (valamint a nádor) kapcsolatáról: SZÉKÁCS 2008. 133., 137., 144–145., 148–149. Procopiust 1828 áprilisában választották meg a budai evangélikus egyházközség felügyelőjének, s e tisztségét 1841 januárjáig, majd 1847 decemberétől töltötte be. (SZTEHLO 1918. 11., 23.)

¹⁰² Erre utaló sorok olvashatók például Kis „Hunnia” című, 1831-ben született költeményének 64. és 65. versszakában. Vö. KIS 1866. 24.

¹⁰³ SPIRA 1963. 347., 351.

¹⁰⁴ TÓTH 2021a. 147., 150.

Széchenyi 1831 októberében újabb olvasnivalókkal örvendeztette meg Kis Jánost. Ekkor angol nyelvű munkákat kölcsönzött neki a saját könyvtárából: a „Library of useful Knowledge” (Hasznos ismeretek könyvtára) című, kéthetente megjelenő tudománynépszerűsítő kiadványsorozat hat darabját, melyből négy életrajz, kettő pedig Francis Bacon angol filozófus és államférfi „Novum Organum Scientiarum” (A tudományok új rendszere) című, eredetileg 1620-ban, latinul megjelent műve volt. Széchenyi 1831. október 10-ei levelében arra kérte a szuperintendenst, hogy a könyveket „tartsa magánál, vagy adja fiának”, s próbálják meg azokat a magyar viszonyokra alkalmazni. *„Mennél jobban belé idomítja magát Lajos fia az efféle kis angol írásokba – tette hozzá kéréséhez a gróf –, annál nagyobb hasznát fogja vehetni a haza, »aminél nagyobb jutalom becsületes emberre nézve nem lehet«. Ott az élő példa előttünk, Britannia; minek tovább keresnünk? [...] Lajos fiát barátságosan köszöntöm; kéretem, írja meg, ha igen röviden is, miképp találja a kis Library of useful Knowledge[-et]”.*¹⁰⁵

Kis Lajos Bécsben, 1831. december 26-án kelt válaszevele az apja közvetítésével jutott el Széchenyihez.¹⁰⁶ Levelében hálásan köszönte Széchenyi adományát, megtiszteltetésnek tartotta, hogy a küldött füzetekről véleményt mondhat, s ezzel a gróf előtt „lélekben és írásban” tisztelet látogatást tehet. Kis véleménye szerint elvileg igen kívánatos lett volna a kiadványsorozat hazai használata, valójában azonban több szempontból sem találta őket igazán hasznavehetőknak. Az angol szerkesztők ugyanis a magyarnál jóval műveltebb, kifinomultabb saját olvasóközönségüknek szánták a kifejezetten brit nézőpontból elkészített, illetve brit álláspontot tükröző műveket, köztük az angol életrajzokat. Kis egyetértett Széchenyivel, hogy aki ezekben a könyvecskékben keres, az *„sok jó és hasznos magot [...], nemkülönben sok jó útmutatást és tanácsot”* talál, de arra emlékeztette a grófot, hogy Magyarországon, *„a nagy többségről lévén szó, az olvasás szeretete még most oly gyenge, hogy tőle [tudniillik a magyar olvasók többségétől] valami jónak felkeresését kívánni talán már valami felesleges”.* Kis nem remélt sok hazai olvasót Bacon „Novum Organum”-ának sem, azonban hajlandó lett volna azt lefordítani, mert Széchenyire nagy hatást gyakorolt az angol filozófus műve. *„...igen jól megjutalmazva érezném magamat munkámért – írta a grófnak –, ha annak csak egy magyar olvasóra [...] oly befolyása leend, hogy az, helyheztetése és ereje szerint segítője lesz Nagyságodnak azon szép pályán, melyen Nagyságod oly szerencsésen halad a haza igaz*

---

¹⁰⁵ TÓTH 2021a. 148., 378–379.

¹⁰⁶ TÓTH 2021a. 152–153., 383.

haszna elmozdításában, melyben tettel és szóval tehetsége szerint munkálkodni mindenkinek szent kötelessége.¹⁰⁷

Széchenyi válaszát nem ismerjük, és arról sem tudunk, hogy Kis Lajos valóban lefordította volna Bacon művét. A gróf a következő évben csak annyit jegyzett fel a naplójában Kissel kapcsolatban, hogy Kis 1832 júliusában osztotta meg vele a bécsi udvari, illetve kormányzati körökben szerzett értesülését, mely szerint ő, tudniillik Széchenyi „*minden oldalról gyűlöletes*”.¹⁰⁸ Széchenyi 1833. november 13-án a Magyar Tudós Társaság levelező tagjául ajánlotta a néhány hónappal korábban bécsi ügyvivővé kinevezett Kis Lajost, azzal az indokkal, hogy udvari ágensként a „*magyar és külföldi philologiai ismeretei és bécsi összeköttetései által a Társaságnak több tekintetben szolgálatot tehetend*”, ám a két nappal későbbi akadémiai tagválasztás során nem méltányolták a gróf kérését.¹⁰⁹

Széchenyi – mint az Első Duna-Gőzhajózási Társaság részvényese és támogatója – az 1840-es években leginkább a társaság bécsi közgyűlésein találkozhatott az ott szintén aktív szerepet játszó, választmányi tagságot is vállaló Kissel. A társaság meghatározó tagjaival intenzív kapcsolatokat ápoló gróf a közgyűléseken kívül is érintkezhetett Kissel, ez irányú esetleges együttműködésüket azonban nem ismerjük. Széchenyi naplójában csak annak van nyoma, hogy 1844 augusztusában egy másik, magántermészetű ügy felderítésével bízta meg az udvari ágens.¹¹⁰

A magyarországi közlekedési infrastruktúra fejlesztését különösen szívügyének tekintő Széchenyi egyik kezdeményezője és támogatója volt az 1847. augusztus 20-án átadott Sopron–Bécsújhely közötti vasút létrejöttének. E vasútvonalat a Széchenyi elnöklétével működő Sopron–Bécsújhelyi Vasúttársaság építette, melynek munkáját mind Budán, mind Bécsben segítették a kormányzások mellett tevékenykedő evangélikus ágensek, Procopius György és Kis Lajos.¹¹¹ A gróf kettejük közül Procopiussal volt szorosabb, személyes kapcsolatban: vele ez ügyben 1844 júniusától 1845 februárjáig több alkalommal találkozott és tartott megbeszélést Budán.¹¹²

---

¹⁰⁷ MTA KIK Kt. K 205/153. Kis Lajos levele Széchenyi Istvánhoz, Bécs, 1831. december 26.

¹⁰⁸ SZIN 4. köt. 283.; vö. SZÉCHENYI 1982. 715.

¹⁰⁹ Akadémiai Értesítő 1906. 17. köt. 10. füz. 503., 508.

¹¹⁰ SZIN 6. köt. 93.

¹¹¹ PERKOVÁTZ – KUBINSZKY 1957. 44–64. E munka nem említi Kis közreműködését, csak Procopius szerepére tér ki röviden.

¹¹² SZIN 6. köt. 75., 83., 135., 137., 139., 176.; SZIL 3. köt. 304–306. Széchenyi Procopiushoz címzett, Pozsonyban, 1844 júliusának közepén ez ügyben írt eredeti levele: MNL OL R 6. 5. t. Közli: BÁRTFAI SZABÓ 1943. 2. köt. 53.; vö. PERKOVÁTZ – KUBINSZKY 1957. 53.

A hosszadalmas hivatali ügyintézéssel elégedetlen gróf emellett 1844-ben több ízben Kis Lajos bécsi közbenjárását is kérte a hivatalos engedélyek mielőbbi megszerzése érdekében. Amikor azután a Helytartótanács jóváhagyta és Bécsbe terjesztette fel a Sopron–Bécsújhely közötti vasútvonal engedélyezését, Széchenyi 1844. december 15-én az alábbi sorokat írta Kis Lajosnak: „*Kérem, tartsa szemmel ennek [tudniillik a Helytartótanács felterjesztésének] megérkeztét. Tudósítsa Tschurlt¹¹³ Sopronba[n], mihelyt a tárgy Bécsbe érkezik, miszerint aztán Ön, mint az ügy gondnoka Tschurl segítségével, ki idővesztés nélkül Ön meghívására fel fog menni Bécsbe, hihetőleg szaporábban és legkedvezőbben kivívhatta azon ügynek sikerét, melyet vállaira venni szíveskedett. Én személyesen nem mehetek Bécsbe, és eszerint nincs önnek attul mit tartania, hogy a dologbani személyes eljárásom Önnek fáradalmaim tán szükségtelenné tehetné. S így, midőn ez ügyet újra s újra az Ön kezeibe leteszem, azon biztos reménnyel rekesztem be e sorokat, miszerint Ön nemsokára azon hírrel vigasztaland meg, hogy teljes jóváhagyással ismét Budára küldetett a kérdéses tárgy, és ott elvégre szerződésre léphetünk.*”¹¹⁴ Kis közbenjárása sikeres lehetett, mert alig három hónappal később, 1845. március 27-én Budán aláírták a vasútépítési szerződést.¹¹⁵ (Széchenyi a következő évben a Győr–Bécsi, valamint a Vukovár–Fiumei Vasút ügyében is kapcsolatban volt a budai ágenssel,¹¹⁶ Kis ez irányú közreműködéséről azonban nincs tudomásunk.)

Kis Lajos bécsi ágensi tevékenysége jól jövedelmezett: a vallási ügyvivőként évente kapott 1000 ezüstforintot¹¹⁷ esztendőnként további több száz forinttal egészíthette ki nádori ágensként és általános ügyvivőként. Ez, a hivatali munkával szerzett, feltehetőleg 2000 forintot közelítő jövedelem az 1830-as, 1840-es években rendkívül komoly bevételnek számított: ezekben az évtizedekben egy vármegyei főispán éves fizetése 1500 ezüstforint, egy vármegyei első alispáné 800 forint, egy főjegyzőé és főszámvevőé 600 forint, egy másodalispáné és főszolgabíróé pedig 400 forint volt.¹¹⁸ Kis e bevételeit nem élte fel népes családjával, hanem előbb – mint említettem – hitelügyletekbe fektette, az 1840-es

---

¹¹³ Tschurl Eduard (Ede) soproni nagykereskedő, a Sopron–Bécsújhelyi Vasúttársaság jegyzője.

¹¹⁴ MTA KIK Kt. K 196/20. Széchenyi István gróf saját kezű levélfogalmazványa Kis Lajoshoz, Pest, 1844. december 15.

¹¹⁵ SZIN 6. köt. 189.; vö. PERKOVÁTZ – KUBINSZKY 1957. 55–56.

¹¹⁶ SZIN 6. köt. 319., 448.; SZIL 3. köt. 378.

¹¹⁷ HAAN 1882. 48.

¹¹⁸ MNL ZVL Főadószedői számadások, 1832/1833. és 1846/1847. Kiadások, a vármegyei tisztviselők fizetései.

évek derekán pedig magyarországi földbirtokot vásárolt. A Vas vármegyei Keményegerszegen, 1845. április 12-én kelt adásvételi szerződés értelmében 23.600 ezüstforintért vette meg Vittnyédi János és neje keményegerszegi birtokát a rajta álló kastéllyal együtt.¹¹⁹

KIS LAJOS KAPCSOLATA A MAGYAR LIBERÁLIS ELLENZÉKKEL

Ami Kis Lajos bécsi pályatársainak közéleti szerepvállalását illeti, az 1830-as évekbeli udvari ágensek kétharmada, a negyvenes évekbelieknek pedig a háromnegyede (nyolc, illetve kilenc fő) távollévő főrendek képviselőjeként vett részt a pozsonyi diétákon.¹²⁰ Kis Lajos nem tartozott közéjük, és távol maradt a hazai vármegyei közélettől is, pedig ágenstársaihoz hasonlóan őt szintén táblabírói címmel tisztelte meg több magyarországi törvényhatóság. A konzervatív és liberális táborok küzdelemében – ugyanúgy, mint udvari ügyvivő társainak túlnyomó többsége – nyíltan nem foglalt állást; a bécsi ágensek között mindössze protestáns kollégája, a református egyházkerületek vallási ügyvivője, Barkassy Imre volt közismerten liberális ellenzéki.

Noha Kis mint államhivatali tisztviselő mindvégig lojális, a Habsburg-dinasztiát híven szolgáló, kötelességtudó hivatalnokként tevékenykedett, elkötelezett hazafiként ugyanakkor több tekintetben is rokonszenvezett a magyar liberális reformellenzék elképzeléseivel és kiemelkedő személyiségeivel. Amikor a bécsi udvar az 1830-as évek második felében a veszélyes felforgatónak tekintett Wesselényi Miklós báró, Kossuth Lajos és az országgyűlési ifjak hűtlenségi, illetve felségsértési perbe fogásával, bebörtönzésével próbált gátat szabni a liberális reformmozgalom magyarországi terjedésének, a perbe fogottak hozzátartozói és ellenzéki barátai sorra Kis Lajos udvari ágenshez fordultak segítségért. Így tett 1837 tavaszán az országgyűlési ifjak vezetőjének, Lovassy Lászlónak az apja,¹²¹ majd néhány hónappal később az evangélikus Kossuth Lajos szülei is az udvari ágensre bízták bebörtönzött fiúk ügyének képviselőjét. Kis

---

¹¹⁹ MNL VaVL Vasvár-Szombathelyi Hhlt. Jegyzőkönyvek. 1845. 219. sz. Az adásvételi szerződés bevallása, 1845. április 14.

¹²⁰ Az udvari ágensek névjegyzékei: Hof- und Staats-Schematismus 1834. 694–695.; Hof- und Staats-Schematismus 1837. 717–718.; Hof- und Staats-Handbuch 1847. 660.; SZALKAY – NÉMETH 1846. 64. Az ágensek országgyűlési szerepéről: PÁLMÁNY 2011. 2. köt. 1535–1536., 1538., 1605–1606., 1662., 1768., 1809., 1831–1832., 1901., 1962., 2180–2181., 2189.

¹²¹ KLÖM 6. köt. 591.

1837 nyarán megpróbált közbejárni a magyar kancellárián Kossuth szabad levegőre bocsátása és meglátogatása, sőt szabadlára helyezése érdekében is, de utóbbi törekvése nem kecsegtetett – s amint tudjuk, nem is járt – sikerrel.¹²² Kis Lajos ez ügyben írta 1837. július 15-én Kossuth pesti védőügyvédjének, a szintén evangélikus Benyovszky Péternek a következőket: „*Szerencsétlen hazánkfiainak tehetségünk szerint szolgálni kötelességünk, de szomorú kötelességünk, s kétszeresen szomorú, midőn a sikerre oly kevés remény van, mint e jelen esetben.*”¹²³

Kis július 27-én azt tudatta Benyovszkyval, hogy a Kossuth által az uralkodóhoz szabadlára helyezése ügyében benyújtott folyamodás elintézésének sürgetése igen nehéz, mert még őt, az udvari ágenszt is az egyik helyről a másikra, a magyar kancelláriáról a „legfelsőbb helyre”, azaz a minisztertanácshoz küldik, ott pedig már igen elzárkóztak, s azt hallani, hogy a kérdés eldöntése a bíróságra tartozik.¹²⁴

Kossuth később, 1840-ben történt szabadulása után, a Pesti Hírlap szerkesztőjeként is kapcsolatban maradhatott Kissel, mert amikor a hírlapot kivették a kezéből, 1844 tavaszán az udvari ágens útján nyújtotta be a magyar kancelláriához az uralkodóhoz címzett folyamodványát, melyben az általa „Budapesti Évlapok” címmel szerkesztendő új politikai napilapra kért engedélyt.¹²⁵ Kis attól nem tartott, hogy József nádor vagy a Helytartótanács akadályozná Kossuth kérésének teljesítését, a bécsi Államtanács és Kabinet hozzáállásáról azonban – előzetes tájékozódása alapján – az alábbiakat írta Kossuthnak 1844. március 4-én: „az engedelem megadásához s megtagadásához egyenesen hozzájárulók többségének előttem tudva lévő nézeti szerint az engedelem megnyeréséhez remény kevesebb mint kétséges, s a legjobb esetben is nem foghat az jókor beérkezhetni, hogy az Évlapok a jövő félév kezdetével életbe léphessenek.”¹²⁶

Kossuth engedélykérelme – Kis várakozásával ellentétben – már Budán, a Helytartótanácsnál és a cenzori hivatalnál elakadt, ezért Kossuth az ügy előmozdítása érdekében a budai evangélikus ágens, Procopius György segítségét is igénybe vette.¹²⁷ (Procopius egyébként is közelebbi, személyes kapcsolatban

---

¹²² POMPÉRY 1913. 182.; KOSÁRY 1943. 222., 234.; KLÖM 7. köt. 138., 139.

¹²³ Kis levelét idézi: KOSÁRY 1943. 234.

¹²⁴ Kis levelének kivonatát közli: POMPÉRY 1913. 182.

¹²⁵ VISZOTA 1931a. 131–132.; VISZOTA 1931b. 187–188., 313., 317., 320.; KOSÁRY 2002. 306–307.

¹²⁶ VISZOTA 1931b. 187–188.

¹²⁷ Kossuth ez ügyben 1844 márciusának közepétől május végéig levelezett Procopiussal. Hozzá írt leveleit közli: VISZOTA 1931b. 189., 314., 316–319.; vö. KOSÁRY 2002. 308.

állt Kossuthal, mert 1840-től 1848-ig mindketten résztvevői és aktív közreműködői voltak – előbbi hivatalból, utóbbi egyházi megbízások alapján jelen lévő képviselőként – Pesten a magyarországi evangélikus egyház éves egyetemes közgyűléseinek.)¹²⁸

Kossuth gazdaságpolitikai nézeteire, kiváltképp az Országos Védegylet megalapítására nagy hatást gyakorolt a német közgazdász, Friedrich List munkássága, különösen 1841-ben megjelent főműve, „A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere”.¹²⁹ Két és fél hónappal a Védegylet pozsonyi megalakítása után, 1844. december 23-án mintegy százötven jeles személyiség gyűlt össze a bécsi Újpiacra lévő Kaszinóban, hogy ünnepi lakomát adjanak a körükben megjelent List tiszteletére. Az ünnepségen a magyar hazafiak részéről Kis Lajos udvari ágens mondott pohárköszöntőt, melynek lelkesült befejezését száz torok éljenezte.¹³⁰

Amikor Deák Ferenc, a magyar liberális ellenzék vezéregyénisége 1839 februárjában a császárvárosba utazott, hogy kieszközölje hűtlenségi perben elítélt ellenzéki barátja, Wesselényi Miklós báró börtönbüntetésének elhalasztását, pontosabban azt, hogy a báró büntetésének megkezdése előtt Gräfenbergbe mehessen szembajának és köszvényének gyógyítása érdekében, elsősorban Kis Lajos udvari ágens segítségére és kapcsolataira támaszkodott.¹³¹ Deák és a nála hat évvel idősebb Kis korábban, valószínűleg az 1832/1836-os országgyűlés idején, Pozsonyban ismerkedhettek meg és barátkozhattak össze egymással. (Kis zalai patvaristasága idején, 1816–1817-ben Deák még csak a nagykanizsai piarista gimnázium növendéke volt, Deák országgyűlési követsége idején, 1833 májusától 1836 májusáig viszont Kis többször felkereshette a diéta székhelyét.)

Feltehetőleg Kis volt Deák bizalmas bécsi levelezője, aki 1836 decemberében és 1837 januárjában a magyar és birodalmi kormánykörök bennfentes híreiről levelekben informálta zalai barátját, s Deák azután Kossuth Lajossal is megosztotta ezeket a hitelesnek tartott értesüléseket. „...írójok olyan – írta Kossuthnak, bizonyára Kisre utalva – *ki pusztá híreken nem épít, s amit eddig tőle*

---

¹²⁸ EE közgy. jkv. 1843. szeptember 3. [1.]; 1844. szeptember 2. [1.] Kossuth evangélikus képviselőségéről és az egyetemes közgyűléseken játszott szerepéről: HAAN 1882. 60., 69.; FABINY 2004. 21.

¹²⁹ KOSÁRY 1942. 17–20.; KOSÁRY 2002. 253–256.

¹³⁰ Sonntagsblätter 1844. december 29. (No. 52.) 1217–1220.

¹³¹ FERENCZI 1904. 1. köt. 225–226.; TAKÁTS: Deák Ferenc és a titkosrendőrség 534–536.; TRÓCSÁNYI 1965. 432.

tudtam, nem voltak soha alaptalanok, forrásai jők s maga vigyázó.¹³² (Feltételezésemet megerősíti, hogy tudomásom szerint Deáknak ezekben az években nem volt Bécsben más bizalmasa, Kis Lajos viszont később is ellátta őt a császárvárosból származó belső információkkal. Deák egyik későbbi, Wesselényi Miklóshoz 1845. április 5-én írt levelében nevesítette is bécsi levelezőjét: „Kis ágenstől tudom, hogy a bécsi takarékpénztár aggódik pénzeinek kiadhatása miatt.”)¹³³

Deák 1839 februárjában több napon át tárgyalta Wesselényi ügyében a magyar és birodalmi kormányzati körökkel (köztük Metternich államkancellárral), valamint audiencián fogadta az uralkodó, V. Ferdinánd és több Habsburg főherceg is. A császári titkosrendőrség besúgójelentéseiből tudjuk, hogy a magyar ellenzéki vezető kormányzati találkozóit és udvari kihallgatásait – szerteágazó kapcsolatrendszere segítségével – elsősorban a kiváló diplomáciai érzékel és tapintattal rendelkező Kis Lajos udvari ágens készítette elő, akit Deák bécsi tartózkodása idején esetenként naponta többször is felkeresett a szállásán vagy levelet írt neki.¹³⁴

Deák később, az 1839–1840. évi diéta idején szintén Kis Lajos bécsi közreműködésével próbált a büntetés megkezdése előtt időhaladékot nyerni a megvakulással küzdő Wesselényinek. Kis 1839 augusztusának végén Pozsonyba utazott Deákhhoz, ott átvette tőle a báró halasztási kérelmét, majd azt személyesen nyújtotta be Bécsben. Deák 1840 februárjában is azt tanácsolta zsidói barátjának, hogy újabb folyamodását küldje egyenesen Kis ágenshez.¹³⁵ Miután Wesselényi 1840 tavaszán – mint ismeretes – Kossuth Lajossal együtt kegyelemben részesült, egy évvel később, 1841 nyarán ismételt az udvari ágens közbenjárását kérte, de immár nem elengedett magyarországi büntetése, hanem függőben lévő erdélyi pere ügyében.¹³⁶ (Wesselényi egyébként 1838-tól

---

¹³² MTA KIK Kt. Ms 4849/168. Deák Ferenc levele Kossuth Lajoshoz, Kehida, 1836. december 31. – Zalaegerszeg, 1837. január 25. Közli: VÁCZY 1890. 25–42. (Az idézet: uo. 30.); DEÁK 2001. 1. köt. 179–189. (Az idézet: uo. 182.)

¹³³ Közli: VÁCZY 1890. 155–156.

¹³⁴ FERENCZI 1904. 1. köt. 225–226.; TAKÁTS: Deák Ferenc és a titkosrendőrség 534–536.; TRÓCSÁNYI 1965. 432.

¹³⁵ Deák Ferenc Wesselényihez 1839. szeptember 9-én és 1840. február 11-én írt leveleit közli: VÁCZY 1890. 51–52., 61–64.; vö. FERENCZI 1904. 1. köt. 267.

¹³⁶ TRÓCSÁNYI 1965. 335.

közvetlenül is kapcsolatban állt Kissel; 1845-ig nyolc levelet küldött az udvari ágensnek, míg tőle hat levelet kapott.¹³⁷

Az 1843 nyarán zajló zalai követválasztási kampány során a zalai ellenzék vezetői, élükön Csány Lászlóval, Deák Ferenc követté választása és a nemesi adófizetés elfogadása érdekében arra próbálták rávenni az udvari ágens apját, Kis János soproni evangélikus püspököt – aki fiatal korában néhány évig a Zala megyei Kővágóörsön is lelkészkedett –, hogy jöjjön el Zalába, vegyen részt a korteskedésben, s személyesen nyerje meg ügyüknek a zalai evangélikus nemességet. Az országgyűlési opposzió megbízásából a szintén evangélikus vallású Pulszky Ferenc ellenzéki politikus és publicista, Sáros vármegye követe utazott Sopronba, hogy a fentiekre rábeszélje a szuperintendenst, Kis Lajosnak, a bécsi ágensnek pedig levelet írt, hogy ő is serkentse apját Deák támogatására.¹³⁸ Kis János végül kötélnek állt: június 7-én körlevelet intézett a zalai evangélikus nemességhez, július 16-án pedig Kővágóörsön személyesen próbált meg agitálni – nem sok sikerrel – Deák és a nemesi adózás ügye mellett.¹³⁹

Deák Ferenc és Kis Lajos barátságának, közeli személyes kapcsolatának, egyúttal pedig az udvari ágens hitelezőként és kancelláriai ügyintézője során tett újabb szívességeinek közvetlen bizonyítéka az a levél, amit Deák 1847 áprilisában küldött Kishez Bécsbe.¹⁴⁰ Homeopata orvosa, a pesti Attomyr József akkoriban eltiltotta a betegeskedő Deákot a politizálástól, és azt tanácsolta neki, hogy megzavart, felizgatott idegrendszerét külföldi utazással nyugtassa meg.¹⁴¹ Deák tehát azt tervezte, hogy egészsége helyreállítása érdekében nyugat-európai körutazásra indul, s levelében – melyben kedves barátjának szólította Kis Lajost, s magát is Kis hű barátjának nevezte – arra kérte az udvari ágens, hogy szerezzen számára útlevelet a magyar kancellárián Németországba, Svájcba,

---

¹³⁷ VENCZEL 2002. 28. Wesselényi Kis Lajoshoz 1841. június 3-án és 1843. május 12-én írt leveleit könyvének forrásaiként említi: KARDOS 1905. 1. köt. XXVII–XXVIII.

¹³⁸ MNL OL H 103. 19. d. Klauzál Gábor levele Csány Lászlóhoz, Pozsony, 1843. június 12. (Közli: Csány László reformkori iratai 215–216.); MNL OL N 119. Fasc. 66. No. 9476. Titkosrendőri jelentés, Pozsony, 1843. június 8. (Közli: Választási küzdelmek 139–140.)

¹³⁹ MNL OL H 103. 19. d. Kis János levele Zay Károly grófhhoz, Sopron, 1843. június 7., Kis János levele Horváth Zsigmondhoz, Sopron, 1843. június 7., Kis János körlevele a zalai evangélikus nemességhez, Sopron, 1843. június 7. (Mindhárom közli: Választási küzdelmek 134–137.); uo. Szabó János levele Zalabéri Horváth Jánoshoz, Kővágóörs, 1843. július 17. (Közli: Választási küzdelmek 151–153.)

¹⁴⁰ Deák Ferenc levele Kis Lajoshoz, Kehida, 1847. április 28. A budapesti Hereditas Antikvárium árverésén felbukkant levél eredetije magántulajdonban, másolata pedig – Hermann Róbert baráti szívességéből – a birtokomban van. Közli: MOLNÁR 2023. 46.

¹⁴¹ VÁCZY 1890. 187–188.

Belgiumba és Franciaországba. Arról is tudósította Kist, hogy meghívását elfogadva szívesen felkeresi, s tölts vele és családjával egy napot, amikor majd május 20-a és 30-a között felmegy Bécsbe. Kiderül a levélből az is, hogy Deák korábban bizonyos pénzösszeget kölcsönzött az ágenstől, melynek esedékes kamatait bécsi találkozásukkor, személyesen kívánta lefizetni.¹⁴² Bécsi baráti együttlétükre, valamint Deák kéréseinek és ígéreteinek teljesítésére minden biznnyal sor került 1847 májusának vége felé, mert Deák valóra tudta váltani tervét, beutazta Ausztriát, Svájcot és a német tartományokat, valamint megfordult Franciaországban is, s mozgalmas körútjáról augusztus 16-án tért haza Kehidára.¹⁴³

KIS LAJOS, AZ IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM OSZTÁLYTANÁCSNOKA (1848–1849)

Kis Lajos 1848 tavaszán – saját állítása szerint – még Bécsben szolgálta hűségesen a forradalom kapcsán ott járt magyar főméltóságok ügyeit,¹⁴⁴ udvari ágensi tisztsége azonban megszűnt, amikor a bécsi Magyar Királyi Udvari Kancellária feladat- és hatáskörét a Pest-Budán felállított első felelős magyar minisztérium vette át. (Bécsi és budai református pályatársainak ágensi hivatalait ekkor ugyanígy felszámolták.)¹⁴⁵

A pesti márciusi ifjak radikális orgánuma, a „Március Tizenötödike” 1848. április 11-én adta közre az értesülést, mely szerint „*a boldogult cancellariának agensei, egyesítve a hat helytartótanácsival, ministeri agenseknek neveztetnének ki.*” A lap szerkesztősége reményét fejezte ki, hogy a hír nem válik valóra, mert a volt ágensek kiváltsága sérelmes volna a többi fővárosi ügyvédre nézve, ráadásul nem lennének függetlenek, leköteleznék őket a kinevezőik, s így inkább azoknak, semmint ügyfeleiknek érdekét szolgálnák.¹⁴⁶

A „Március Tizenötödike” következő napi, április 12-ei számában egy pesti királyi táblai és váltóügyvéd – aki korábban, az 1840-es évek elején még

---

¹⁴² Deák Ferenc levele Kis Lajoshoz, Kehida, 1847. április 28. Eredetije magántulajdonban, másolata a birtokomban. Közli: MOLNÁR 2023. 46.

¹⁴³ VÁCZY 1890. 189–191.; vö. FERENCZI 1904. 2. köt. 66–67.

¹⁴⁴ Kis Lajos levele Vukovics Sebő igazságügyi miniszterhez, Pest, 1849. május 12. Eredetije magántulajdonban, kivonata a budapesti Krisztina Antikvárium 2003. május 10-ei árverési katalógusában. (Az utóbbi képernyőképét Keszei Szabolcs bocsátotta rendelkezésemre.)

¹⁴⁵ SZATMÁRI 2000. 77.

¹⁴⁶ Marzius Tizenötödike 1848. 23. sz. (április 11.) 94.; vö. KÉRY 1899. 247.

Székesfehérváron praktizált –, Pukolay Dániel¹⁴⁷ tiltakozott a fővárosi és vidéki ügyvédség nevében a volt udvari ágensek miniszteriális ügyvivőként való alkalmazása ellen. Cikkében meglehetősen egyoldalú, lesújtó képet festett az általa pecsovicsnak minősített bécsi ágensekről: *„Van Bécsben 12 magyar ügyvéd, kik magokat udvari agenseknek szeretik hívogatni; kiknek a régi huzavona világban foglalatosságuk az volt, hogy az ügyes-bajos emberek nevében a vidéki ügyvédek véres verejtékével kidolgozott kész munkából egy folyamodást beadtak a magyar királyi udvari cancellariához. A félnek megírták egy levélben, mikor veszik fel ügyét; a tárgybeli rendelvény számát ismét megírták egy levélben, néha a tartalmát is azon kis különbséggel, hogy sokszor az agens levélben nyertes volt, ki a rendelvényben perét veszti. [...] Az ügyes-bajos felek 50–100 forinttal bélelt levelet szoktak előjáróba felküldözgetni az agenseknek, kikről azt hitték, hogy megannyi méltóságos urak, s rajtok fordul meg az ügy, pedig ők csak expeditorok [ügyintézők, levél feladók] voltak. A rendelvény díját, 1–3 forintot a díjtárba lefizették, s ha le nem fizették, a tárgy évekig ott fennakadt, s a fél várhatott reá, mind a zsidó a Messiásra. De ők nem tartoztak senki szegény fiáért magok zsebéből csak 1 forintot is fizetni; azért a rendelvény díját, 1 forintot megvárták a féltől, habár előjáróba már a pusztá folyamodásért 25-öt felküldött is. [...] Volt azonban jobb oldaluk is; ők is emberek voltak, mégpedig kevés idő alatt gazdag emberek. Hanem a vidéki ügyvédek közt itt-ott ellenzékiek is tűntek fel, közülök ellenzékit nyílt homlokkal nem ismertünk.”*

Pukolay megítélése szerint a pesti forradalom *„létrehozásában a bécsi agenseknek igen sok érdemük van, mert ők is eszközei voltak az absolutismus irányának, melynek a forradalmat köszönhetni.”* A cikkíró – hangsúlyozva, hogy a magyar törvények nem ismernek sem udvari, sem helytartótanácsi ágenseket, csak ügyvédeket, s egyik ügyvédnek sem adnak több jogot a másik felett – felszólította a volt ágenseket: egyenrangúként méretessék meg magukat a hazai ügyvédek között, ne törekedjenek kiváltságot szerezni, hogy csak ők adhasanak be folyamodásokat a miniszterekhez.¹⁴⁸

Néhány héttel később, április 30-án az „Életképek” című lapban – a minisztériumokhoz benyújtott 1642 hivatalkérő folyamodványról „Charivari” címmel írt ironikus glosszájában – az egyik márciusi ifjú, Jókai Mór szintén elítélően

---

¹⁴⁷ Pukolayról: Fehér megyei Olvasó-Társaság Évkönyve 1840. 18.; SZALKAY – NÉMETH 1845. 22.; SZINNYEI 1906. 11. köt. 209.

¹⁴⁸ Marzius Tizenötödike 1848. 24. sz. (április 12.) 97.

nyilatkozott a volt bécsi ügyvivőkről: „Egyébiránt mire valók minékünk ezek az udvari agensek? Volt nekünk ezekre valaha szükségünk, van-e most? Elkésett ügyeket sollicitálni [sürgetni], excellentiás előszobák parkettjeit koptatni, még talán vidékre szakácsnékat elszerezni is jók lehettek volna, de a mostani körülmények között úgy vagyunk velök, mint a csappantyús puskák a kohával.¹⁴⁹ Adjunk nekik nyugdíjat. De azt is minek?”¹⁵⁰

Valószínűleg e tiltakozásoknak is szerepe volt abban, hogy a Batthyány-kormány mellé nem neveztek ki általános miniszteri ágenseket, a vallási ügyvivők további sorsa viszont felmerült a magyarországi evangélikus egyház 1848. augusztus 30. – szeptember 4-ei pesti egyetemes gyűlésén. Ott úgy határoztak, hogy az udvari kancellária feloszlatása miatt a bécsi ágensi hivatalt végleg megszüntetik. A budait azonban továbbra is működni hagyták,¹⁵¹ így Procopius György, aki 1848 nyarán már miniszteriális ágensként tevékenykedett,¹⁵² az új kormányserveknél a későbbiekben is vallási ügyvivőként segíthette az evangélikusok ügyeinek intézését. A volt udvari ügyvivők között munkanélkülivé vált Kis Lajos – a kancellária számos korábbi alkalmazottjához hasonlóan – másfajta állást nyert az egyik minisztériumnál. Széleskörű hivatali tapasztalatai és kapcsolatrendszere, valamint a kormányra került ellenzéki vezetőknek tett reformkori szolgálatai mellett Deák Ferenchez fűződő bizalmas, baráti kapcsolata is közrejátszhatott abban, hogy az igazságügyi miniszterre lett Deák meghívta újonnan szerveződő tárcájához. Deák április 22-ei személyzeti előterjesztésében az Igazságügyi Minisztérium osztálytanácsosává javasolta kinevezni Kist,¹⁵³ ami István nádor jóváhagyását követően, május 3-án történt meg.¹⁵⁴

A Batthyány-kormány baloldali ellenzéke a korábbi bécsi ágenst is a megbukott kancellária hivatalnokai közé sorolva fanyalgott Kis kinevezésén. A személyzeti felterjesztésekről értesülő „Marczius Tizenötödike” szerint Kis Lajos „mint udvari ügyvivő a huzavonást oly igen megszokta”,¹⁵⁵ míg a Bécsben Töltényi Miklós ügyvéd szerkesztésében kiadott, a volt hivatalnokok alkalmazásá-

---

¹⁴⁹ A csappantyús gyújtású lőfegyverek modernebbek voltak a kovaköves („kohás”) gyújtásúaknál.

¹⁵⁰ Életképek 1848. 19. sz. (április 30.) 562.; vö. JÓKAI 1967. 2. köt. 103–104.

¹⁵¹ HAAN 1882. 78.

¹⁵² EE közgy. jkv. Pest, 1848. július 25. 7.; vö. HAAN 1882. 76.

¹⁵³ MNL OL N 31. Miniszteri 1848:906. Közli: MOLNÁR 1998. 229.

¹⁵⁴ Nemzeti 1848. május 9. (5. sz.) 17.; Budapesti Híradó 1848. 833. sz. (május 11.) 449.; vö. F. KISS 1987. 547.

¹⁵⁵ Marczius Tizenötödike 1848. 34. sz. (április 23.) 135.

ra nézve iránymutatásnak szánt – valójában egyoldalúan bíráló, sőt helyenként uszító hangvétellű, még a liberális ellenzéki Barkassy Imre bécsi ágenszt is „nagy szájhős”-nek bélyegző – hírhedt röplapban a következőket olvashatjuk Kisről: *„Becsületes és tudományos, hanem nagy dicsvágyra vagy fősვნყსégre mutat a miniszteriumnáli hivatalhajhászat?”*¹⁵⁶ Bár az általánosítás Kisre és volt bécsi tisztviselőtársainak egy részére nézve igazságtalan volt, a kancelláriai hivatalnokok testületi megbélyegzésében lehetett némi (rész)igazság. 1848 áprilisában még az udvari ágensi hivatalát ekkor szintén elveszítő református vallási ügyvivő, Barkassy Imre is örömmel tudósított a kancellária megszűnéséről az egyik levelében, mert tapasztalata szerint *„kivált az utóbbi időben olyan szellem uralkodott a dicastériumban, mely megérdemli ezt a véget”*.¹⁵⁷

Kis Lajos osztálytanácsnokként az Igazságügyi Minisztérium politikai bíráskodási és polgári törvénykezési osztályainak Dubraviczky Simon osztályigazgató, volt helytartótanácsi tanácsos által vezetett első, dunai – a Dunán inneni és dunántúli törvényhatóságok polgári igazságszolgáltatását, valamint hiteleshelyeit és ügyvédi karát felügyelő – osztályába nyert beosztást, ahol évi 2500 forint fizetést kapott.¹⁵⁸

Kis hivatalban maradt 1848 őszén, a Batthyány-kormány lemondása, illetve barátja és pártfogója, Deák Ferenc igazságügyi miniszteri tisztségéről való távozása után is. 1848 októberében igazságügyi tanácsosként vett részt a hazaárulásért kivégzett Zichy Ödön gróf ingóságainak – köztük a nevezetes gyémánt ékszereknek – összeírásával és zár alá vételével megbízott választmány munkájában. Közreműködött a leltár elkészítésében, majd a rábízott összeírást az Igazságügyi Minisztériumnak, a ládába zárt értéktárgyak kulcsait pedig az országos főpénztári hivatalnak adta át.¹⁵⁹ Miután Kossuth Lajos 1848. november 9-én az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökeként arról rendelkezett, hogy az Igazságügyi Minisztérium vegye zár alá a hazaárulással gyanúsított zalai származású cs. kir. dzsidás őrnagy, Inkey Eduárd minden ingó és ingatlan vagyonát,¹⁶⁰ Kis három nappal később mint „igazságügyi ministerialis tanácsnok”

---

¹⁵⁶ TÖLTÉNYI 1848. 27.; vö. DOBSZAY 1998. 116.

¹⁵⁷ Barkassy 1848. április 19-én, Bakos Györgyhöz írt levelét idézi: SZATMÁRI 2000. 78.

¹⁵⁸ MNL OL H 2. 1848:4645. eln. sz. Ghyczy Kálmán államtitkár előterjesztése az OHB-hoz, Budapest, 1848. december 5.; F. KISS 1987. 387–388., 547.; DOBSZAY 1998. 109.

¹⁵⁹ Jelentés a számoltató választmánytól 17–18.; GÖRGEY István 1916. 383., 385.; BEÉR – CSIZMADIA 1954. 854.; ZÁDOR 1990. 127.; HERMANN 1994. 22–24.

¹⁶⁰ KLÓM 13. köt. 387.; vö. HERMANN 2020. 95. Az OHB elnökének rendelete Zala megyéhez ugyanerről: MNL ZVL ÁB ir. 1848:2357. Közli: DEGRÉ – KERECSENYI 1974. 133.

kérte, hogy a zárolt vagyomból elégítsék ki az Inkey őrnagynál és nejenél lévő, 282 ¼ arany- és 96 pengőforintra rúgó követelését.¹⁶¹

Amikor a kormány 1849 januárjának elején Debrecenbe költözött, Kis nem tartott minisztériuma személyzetével, hanem a császáriak által megszállt Pesten maradt. Utólag – Vukovics Sebő igazságügyi miniszterhez 1849. május 12-én írt levelében – azzal indokolta távolmaradását, hogy felajánlott szolgálataira nézve nem kapott határozott utasítást. Hűségét ugyanakkor azzal próbálta bizonygatni, hogy a császári seregek fővárosba történt bevonulásakor 20 éves fia (talán Gusztáv?) az ő beleegyezésével ragadott fegyvert a hon védelmében.¹⁶² Kis Lajos ugyanezen a napon, 1849. május 12-én Pesten „igazságügyministeri tanácsnok”-ként tette le a hűségesküt a Függetlenségi Nyilatkozatra, illetve a Szemere-kormányra: „*Alulírott a folyó évi május 3-kán kelt igazságügyministeri rendelet következtében ünnepélyesen kinyilatkoztatom, hogy a nemzeti gyűlésnek az Erdéllyel egybeolvadt Magyarország s ehhez kapcsolt részeknek függetlensége iránti folyó évi április 14-kén kelt végzésének mint polgár és hivatalnok, hódolni kettős kötelességemnek esmerem.*”¹⁶³

Vukovics Sebő igazságügyi miniszter Pesten, 1849. június 11-én – május 12-ei magyarázkodó levele nyomán – arra utasította Kis Lajost, hogy bizonyítványokkal igazolja az ellenséges uralom (a főváros 1849 januárjától májusig tartó császári megszállása) alatti magaviseletét.¹⁶⁴ Az igazolás megtörténhetett, mert Kis még 1849 júniusában és júliusában is az Igazságügyi Minisztérium alkalmazásában állt, illetve minisztériumi tanácsosként kapott fizetést.¹⁶⁵

KIS LAJOS TEVÉKENYSÉGE AZ 1850-ES, 1860-AS ÉVEKBEN

Négy hónappal a szabadságharc leverését követően, 1849 decemberében arról adott hírt a „Figyelmező” című lap, hogy „*a volt magyar udvari agensek ministerialis agensi minőségben meg fognak maradni*”.¹⁶⁶ Az abszolutista kormányzat cs. kir. minisztériumai mellett valóban tevékenykedtek ilyen ügyvédek az 1850-es évek elején. Csarada György, aki mint „magyar udv[ari] ágens

---

¹⁶¹ MNL OL H 66. Közp. ikv. 1849:9457.

¹⁶² Kis Lajos levele Vukovics Sebő igazságügyi miniszterhez, Pest, 1849. május 12. Eredetije magántulajdonban. Vö. KESZEI 2013. 650.

¹⁶³ MNL OL H 65. IM Elnöki 1849:457. eln. sz.

¹⁶⁴ Kis Lajos levele Vukovics Sebő igazságügyi miniszterhez, Pest, 1849. május 12. Eredetije magántulajdonban.

¹⁶⁵ F. KISS 1987. 547.

¹⁶⁶ Figyelmező 1849. 130. sz. (december 15.) 518.

és hites ügyvéd” 1849. december 10-én nyitotta meg ismét bécsi irodáját,¹⁶⁷ 1854 májusában „cs. kir. udvari ágens”-ként (és magyarországi földbirtokosként) nyert cs. kir. udvarnoki címet.¹⁶⁸ 1851 júliusában Horváth György cs. kir. udvari ágens szintén irodát működtetett Bécsben,¹⁶⁹ 1853-ban pedig Kassics Ignác bécsi lakost is cs. kir. udvari ágensként említette egy hivatalos értesítő.¹⁷⁰ Ezek a bécsi ágensek valójában nem udvari, hanem – hivatalosan – minisztériumi ügyvivőként dolgoztak az 1850-es években. A cs. kir. belügyminisztérium 1853. szeptember 13-án közleményt adott ki, hogy „az 1848 előtt felállott magyar udv[ari] agensek intézménye feloszlatoznak tekinthető, s annak hatásköre a volt udv[ari] kancelláriai hivatalokkal együtt végképp megszűnt”,¹⁷¹ két hónappal később pedig arról érkezett híradás, hogy Bécsben a cs. kir. minisztériumok mellett „joggal felruházott nyilvános agensek”, illetve „magánügyviselők” tevékenykednek.¹⁷²

Noha az 1848 tavaszán a magyar kancellária felszámolásával megszűnt egyházügyi ágensi hivatalt a szabadságharc leverését követő önkényuralom esztendeiben sem állították helyre,¹⁷³ Kis Lajos – aki 1849-ben bölcs előrelátással vagy a következményektől tartva nem követte a kormányt Debrecenbe, s így a császári hatóságok előtt nem kompromittálta magát – az 1850-es évek elején visszaköltözött Bécsbe, ahol az abszolutista államhivataloknál továbbra is udvari ügyvivőként intézte magyarországi megbízói (egyes személyek, családok vagy intézmények) magánügyeit. Mivel peres dolgaik miatt már évek óta kapcsolatban állt a kelet-magyarországi Benczúr famíliával, a család megbízásából 1851-ben és 1854-ben is megpróbált közbenjárni az 1849 nyarán szabolcsi gerillavezérként, majd honvéd őrnagyként tevékenykedő, azután pedig Törökországba emigráló Benczúr Miklós halálbüntetés alóli felmentése ügyében. Miután Benczúr 1851-ben Kis figyelmeztetése ellenére hazatért, vizsgálati fogságba vetették és 1854 februárjában halálra ítélték, végül azonban a sikeres közbenjárásnak köszönhetően kegyelmet kapott és szabadon engedték.¹⁷⁴

---

¹⁶⁷ Figyelmező 1849. 126. sz. (december 12.) 504.

¹⁶⁸ Pesti Napló 1854. 1270. sz. (június 3.) [3.]

¹⁶⁹ Pesti Napló 1851. 412. sz. (július 23.) [4.]

¹⁷⁰ Budapesti Hírlap 1853. 219. sz. (szeptember 17.) 1222.

¹⁷¹ Pesti Napló 1852. 754. sz. (szeptember 14.) [3.]

¹⁷² Pesti Napló 1852. 816. sz. (november 14.) [3.]

¹⁷³ MEEE közgy. jkv. 1860. 14–15.; Pesti Napló 1860. 3209. sz. (október 21.) [2.]

¹⁷⁴ Benczúr Miklósról: BONA 2015. 1. köt. 183. Kis közbenjárásáról: KUJBUSNÉ 1999. 316., 332.

Kis 1852 júniusában mint bécsi „Hofagent” közvetített egy Arad közelében fekvő birtok eladásában,¹⁷⁵ valamikor 1855 előtt pedig a báró Podmaniczky család megbízásából egy elzálogosított birtok körüli pereskedés ügyében próbált egyezkedni Bécsben Coburg herceggel.¹⁷⁶ 1852-ben és 1856/57-ben a Tudományos Akadémia könyvtárának gyarapításában működött közre udvari ágensként a császárvárosban; előbbi évben egy XV. századi biblia, utóbbiakban pedig a néhai Gaál György, Eszterházy Pál herceg könyvtárnoka hagyatékából származó kéziratos kötetek megszerzésével, miután a szellemi hagyaték gondozását magára vállalta Gaál özvegyének megbízásából, majd ő lett az özvegy végrendeletének végrehajtója is.¹⁷⁷

A Budapesti Hírlap 1857 márciusának elején adta hírül, hogy a „*magyar udvari ágensek jövő állását illető kérdés el van intézve*”: a cs. kir. bel-, igazság- és pénzügyminisztérium határozatainál fogva Légrády Imre, Chernel Ferenc, Csarada György, Horváth György és Dobrán János udvari ágenseknek továbbra is megengedték, hogy „*politikai és törvénykezési működésüket a változott viszonyok szerint ezután is folytathassák*”.¹⁷⁸ A kiváltságosok köréből kimaradt Kis Lajos az alábbiakról tájékoztatta Toldy Ferencet 1858 márciusában, korábban viselt ágensi hivatalával kapcsolatban: „*A jelen kormány közülünk, volt udvari ügyvivők közül ötöt megnevezett, kik személyes és kivételes kedvességből az ügyvivői munkálkodásban megerősítetttek; a többieknek, anélkül, hogy a működéstől eltiltattunk volna, eszerint némüleg csak címünk hagyatván meg. Én tehát az ügyvivői teendőktől most némüleg megváltam. Megmaradt azonban természetesen több magasan álló egyéneknél létező személyes esmeretségem és befolyásom, melyeket eléforduló kivételes esetekben sikerrel felhasználhatok és felhasználok.*”¹⁷⁹

Amint az Deák Ferenc 1851 és 1853 között Kis Lajoshoz írt levelei címzésének, valamint a bécsi házszámok jegyzékének és a város házszámokat is tartalmazó térképének összevetéséből kiderül, Kis szállása az 1850-es évek elején Bécs belvárosában, a Szent István-székesegyháztól keletre nyíló „Kleine

---

¹⁷⁵ Fremden Blatt 1852. No. 139. (június 12.) [7.]

¹⁷⁶ VARGHA 1933. 181.

¹⁷⁷ Pesti Napló 1852. 615. sz. (március 27.) [2.]; Magyar Akadémiai Értesítő 16. (1856) 625.; ZVARA 2015. 464. Kis Lajos Gaál György hagyatékával kapcsolatban Toldy Ferenchez írt leveleinek hosszabb-rövidebb részleteit közli: NAGY 2015. 68–70. (Kis két levelét teljes terjedelemben közzéteszi: TÓTH 2021b. 15–17.)

¹⁷⁸ Budapesti Hírlap 1857. 53. sz. (március 6.) [3.]

¹⁷⁹ Kis Lajos Toldy Ferenchez, Bécsből, 1858. március 15-én írt levelét közli: TÓTH 2021b. 16–17.; vö. NAGY 2015. 70.

Schulerstrasse” 3. számú házában volt.¹⁸⁰ A korabeli sajtóból tudjuk azt is, hogy 1852-ben ugyanannak az épületnek az északi traktusában, a „Grosse Schulerstrasse” 854. szám alatt (Mozart egykori bécsi lakóháza mellett),¹⁸¹ 1854. április 24-étől pedig a bécsi belváros délkeleti szélén álló gróf Kolowrath-ház első emeletén, a Seilerstätte 994. szám alatt működtette udvari ügyvivői irodáját.¹⁸²

Ami Deák Ferenc és Kis Lajos 1850-es évekbeli kapcsolatát illeti, a kehidai magányában élő és betegeskedő Deák 1851 februárjában arra kérte bécsi barátját, küldje el delizánsossal, azaz személy- és csomagszállító postakocsival a császárvárosban már bizonyára kijavított zsebóráját. Ekkor nem merte újabb megbízásokkal terhelni Kist, mert barátja még az előző szeptemberi levelére sem válaszolt.¹⁸³ Deák mintegy tíz évig, 1842-től 1852 tavaszáig egyedül gazdálkodott a Deák familia közös, osztatlan Zala megyei birtokain. Akkor részben a széttagolt és új költségekkel terhelt gazdálkodás nehézségei miatt, részben pedig Tolna megyében élő nővére, Jozefa (Nemeskéri Kiss József özvegye) hat gyermekének nyomására elosztották egymás között a birtokokat. Az osztózással elhárult annak akadályja, hogy a gazdálkodást mindig is kényszernek érző Deák Ferenc valóra válthassa 1840-es évek óta dédelgetett tervét: birtokát eladva Pestre költözzön. Korábbi ismereteink szerint elsőként 1852 novemberében a palini Coburg hercegi uradalom jószágigazgatójának, Glavina Lajosnak írt levelében ajánlotta fel megvételre birtokait.¹⁸⁴

Deák Ferenc Kis Lajoshoz 1852. július 11-én intézett levele arra utal, hogy Deák már ekkor a birtokeladás gondolatával foglalkozhatott, mivel Kis (vagy esetleg egy potenciális vevő?) Kehidára kívánt utazni. Deák e rövid levélkében barátságát megköszönve továbbra is „szíves fáradozásra” kérte, s arról tájékoztatta Kist, hogy Sopronból két útvonalon érdemes Kehidára utazni: vagy Baltaváron és Zalabéren, vagy pedig Keléden és Szentgróton át. Arra is felhívta

---

¹⁸⁰ A bécsi házszámok azonosítására szolgáló jegyzék és térkép: Vollständiges Strassen- und Häuser-Schema 1863. 6.; WM OS Inventarnummer 169809. (Az épület napjainkban a Domgasse 3. sz. alatt található.)

¹⁸¹ Fremden Blatt 1852. június 12. (No. 139.) [7.]; WM OS Inventarnummer 169809. (Ez napjainkban a Schulerstrasse 6. sz. alatti épület lehet.)

¹⁸² Budapesti Hirlap 1854. május 28. (431. sz.) 2424.; WM OS Inventarnummer 169809. (Ez az épület a napjainkban ugyanabban az utcában található 21. számú ház helyén állt.)

¹⁸³ Deák Ferenc levele Kis Lajoshoz, Kehida, 1851. február 2. Eredetije magántulajdonban, másolata – a Darabanth Aukciósház 36. nagyaukciójának katalógusából 2021. október 18-án letöltve – a birtokomban. Közli: MOLNÁR 2023. 47.

¹⁸⁴ Deák gazdálkodásáról, a testvérek közötti osztályról és a tervezett birtokeladásról: FERENCZI 1904. 2. köt. 224–226.; EÖTVÖS 1905. 1. köt. 139–141.; MOLNÁR 1993. 41–75. 61–72.

bécsi barátja figyelmét, hogy Sopronból Szombathely felől a legjobb és legrövidebb út Rumon, Baltaváron és Zalabéren át vezet Kehidára.¹⁸⁵

Deák Ferenc Kis Lajoshoz 1853. január 11-én írt levele már kifejezetten a birtokeladással foglalkozott. Deák ebben jelezte, hogy Kehidát még nem adta el és egyelőre nem is alkudozik róla senkivel. A bécsi ágens felvethette neki, hogy az egyik Pallavicini örgrófot – valószínűleg Pallavicini Alfonz cs. kir. tábornokot, Széchenyi István gróf barátját, annak a bécsi, Josephplatz 1155. szám alatti palotának a tulajdonosát, melynek a földszintjén 1830-as években Kis Lajos udvari ágensi irodája működött – esetleg érdekelheti a birtok. Deák nem hitte ugyan, hogy az örgróf vevő lenne, Kisnek azonban különféle táblázatokat küldött birtokának jellemzőiről. Egyúttal arról is tájékoztatta az ágenst, hogy két bécsi kereskedő, illetve alkusz (Daniel Pollak és Bruno Berger) is érdeklődött nála, és a birtok összeírását, valamint a fizetési feltételeket kérte tőle. Deák egyiknek sem válaszolt, ezt Kisre bízta: *„Ha érdemesnek látod egyikkel vagy másikkal engem érintkezésbe hozni, légy szíves a nálad lévő adatokat velük közleni. De ha nem hiszed, hogy ez célszerű volna, akkor ne tégy irányukban semmit.”*¹⁸⁶

Deák Ferenc következő, 1853. február 5-én Kishez intézett leveléből az derül ki, hogy barátja Bécsben kapcsolatba lépett egy alkusszal, aki hajlandónak mutatkozott közvetíteni a birtokok eladásában. Kis erről szóló levelére válaszolva írta Deák, hogy ha az alkusz el tudja adni Kehidát több mint 124.000 pengőforintért, akkor hajlandó adni neki pár ezer forint közvetítői díjat.¹⁸⁷ Deák – jelenlegi ismereteink szerint – utoljára 1853. november 4-én válaszolt Kis Lajos Kehida eladásával kapcsolatos leveleire. Kis ez ügyben bizonyos – Deák által személyesen nem, csak hírből ismert – „Horváth” úrral szembeni fenntartásaira figyelmeztette barátját, amit Deák megköszönt neki, egyúttal pedig arra kérte, mondja meg a – meg nem nevezett – nagykanizsai zsidó kereskedőnek, hogy az eladandó jószág ára 120.000 pengőforint, a többi feltételt pedig majd alkudozás közben tudhatja meg a vevő. Egyébként pedig – tette hozzá Deák – Somogy megyében jól tudják, hogy áruba bocsátotta Kehidát; ha tehát valaki

---

¹⁸⁵ Deák Ferenc levele Kis Lajoshoz, Kehida, 1852. július 11. Eredetije Czirók Dénes magángyűjtő tulajdonában, Zalaegerszegen, másolata – a tulajdonos szívességéből – a birtokomban. Közli: MOLNÁR 2023. 48.

¹⁸⁶ Deák Ferenc levele Kis Lajoshoz, Kehida, 1853. január 11. Eredetije magántulajdonban, másolata – a Darabanth Aukciósház 40. nagyaukciójának katalógusából 2023. április 14-én leltölte – a birtokomban van.

¹⁸⁷ Deák Ferenc levele Kis Lajoshoz, Kehida, 1853. február 5. Eredetije Czirók Dénes magángyűjtő tulajdonában, Zalaegerszegen, másolata a birtokomban. Közli: MOLNÁR 2023. 49.

meg akarja venni, biztosan hozzá fordul. Deák leveléből az is kiderül, hogy 4000 forinttal tartozott Kisnek, ezért megpróbált mindent elkövetni, hogy birtokát mielőbb eladhassa és rendezhesse tartozását. Azt sem tagadta Deák, hogy Kehida eladását leginkább – három héttel korábban, október 13-án – elhunyt nővérének, Jozefának a gyermekei (Nemeskéri Kiss Emma, Katalin, Anna, Zsigmond, Eduárd és Vince) szorgalmazták, s már ketten is biztatták a vásárlás szándékával.¹⁸⁸ Deák kehidai birtokát végül – mint ismeretes – Széchenyi István gróf családja vásárolta meg 1854. július 28-án,¹⁸⁹ arról azonban nem tudunk, hogy Kisnek szerepe lett volna az adásvétel létrejöttében, és arról sem, hogy a későbbiekben is kapcsolatban maradt-e Deákkal.

Kis Lajos életének utolsó évtizedét kevésbé ismerjük. Családjával élhetett éppenséggel a Vas megyei, keményegerszegi birtokán álló kastélyában is, melyet – amint arról már szó esett – 1845-ben vásárolt meg korábbi tulajdonosától, a Vittnyédi familiától.¹⁹⁰ 1857. január 21-én valószínűleg onnan, Keményegerszegről – nem pedig „Z[ala]-Egerszeg”-ről, amint a korabeli helyi lapban szerepelt – Bécs felé utazva, mint „Hofagent” vett ki szobát Sopronban az Arany Szarvas fogadóban.¹⁹¹ (Ugyanott, ahol egyébként Deák Ferenc is meg szokott szállni az 1850-es években.)¹⁹²

Kis Lajos 1850-es évekbeli politikai megnyilatkozásairól vagy esetleges evangélikus egyházbeli szerepvállalásáról nincs tudomásunk, egykori budai kollégája, Procopius György azonban a szabadságharc leverését követő önkényuralom idején több alkalommal is határozottan védelmébe vette a császári hatóságokkal szemben az evangélikus egyház függetlenségét és személyiségeit. Amikor 1849 szeptemberében a császáriak eljárást indítottak a budai evangélikus gyülekezet lelkésze, Bauhofer György ellen, a hívek nagy része, köztük az egyházközség felügyelője, az egykori budai ágens, nem volt hajlandó a lelkésze ellen nyilatkozni, akit ezért azután fel is mentettek.¹⁹³ A budai evangélikus egyházközség tíz esztendővel később, 1859. december 11-ei közgyűlésén vitatta meg és véleményezte I. Ferenc József császár 1859. szeptember 1-jei protestáns

---

¹⁸⁸ Deák Ferenc levele Kis Lajoshoz, Kehida, 1853. november 4. Eredetije Czirók Dénes mángyűjtő tulajdonában, Zalaegerszegen, másolata a birtokomban. Közli: MOLNÁR 2023. 50.

¹⁸⁹ FERENCZI 1904. 2. köt. 226–228.; EÖTVÖS 1905. 1. köt. 144–155.; MOLNÁR 1993. 72–73.

¹⁹⁰ PAYR 1910. 26–27.; KESZEI 2013. 650.

¹⁹¹ Oedenburger Intelligenz- und Anzeige-Blatt 1857. No. 10. (január 23.) [4.]

¹⁹² MNL ZVL Egyedi ir. 56. doboz. Sümegi Kisfaludy Múzeumtól átvett iratok gyűjteménye. No. 5881. Deák Ferenc levele Molnár Ferencné Nemeskéri Kiss Annához, Pusztaszentlászló, 1856. június 29. Közli: KATONA 2004. 58–59.

¹⁹³ KERTÉSZ 2002. 154.

pátensét, mely az 1790. évi vallásügyi törvényben garantált autonómia megsértésével akarta átírni a magyarországi evangélikus egyház alkotmányát. Procopius ekkor lángoló szavakkal ecsetelte azt a veszélyt, amely a pátens elfogadásával a magyarhoni evangélikus egyház autonómiáját érné. A közgyűlés erre azt határozta, hogy ellenzi a pátens elfogadását, és egy bizottságot delegált az esperesi gyűlésre, azzal az utasítással, hogy csatlakozzanak a pátens elleni küzdelemhez.¹⁹⁴ A császári hatóságok úgy próbálták letörni a protestánsok pátens elleni tiltakozását, hogy a hangadóikat, köztük Procopiust és Székács József pesti evangélikus lelkészt 1860 első hónapjaiban bíróság elé idézték. Székács az alábbiakat örökítette meg visszaemlékezésében – értesülései alapján – az ellenük indított eljárással kapcsolatban: „*az öreg Procopius Györgyöt éppen azért fogták pörbe, mert a kihallgatáson, mint tanú egészen részemre állott, eljárásomat kötelemszerűnek, múltam és jelenem s az egyház iránti hűségem természetes kifolyásának nyilvánította, a kormány eljárását pedig határozottan rosszszallta*”.¹⁹⁵ A protestánsok tiltakozása végül cél ért: az egyházi személyiségek elleni eljárásokat beszüntették, s az uralkodó 1860. május 15-én felfüggesztette a protestáns pátens végrehajtását.¹⁹⁶

Kis Lajos 1860. október 10–12-én részt vett Pesten a magyarországi evangélikus egyház egyetemes közgyűlésén, ahol „*olvastatott Procopius György úrnak, a magyarhoni ágost[ai] hitv[allású] evangélikusok vallási agensének Budán a n[agy] m[éltóságú] Helytartótanácsnál, nyilatkozata, mely szerint aggott kora miatt az agensi hivatalt már nem folytathatván, hosszas tapasztalásain alapult véleménye oda járul, miszerint a vallásbeli agenseknek mind Budán, mind Bécsben leendő újabb felállítását annyival is inkább szükségesnek tartja, különösen Budán, mivel f[o]lyó évi július 1-je óta ismét csak egy helytartóság van Magyarországon, Budán összpontosítva*”. A jelenlévő Kis Lajos hasonlóképpen nyilatkozott „*minden önérdek félre tételével a bécsi agensi állomás fontosságáról, hasznos és szükséges voltáról*”, s annak fenntartását annál fogva is ajánlotta, mivel, mint mondta, „*jelenleg is sérelmek közepette élünk, melyek orvoslása az agens által szorgalmazandó*”. Ezek után a bányai egyházkerület részéről előterjesztették, hogy ők, szükségét érezve a vallásbeli ágensnek Budán a Helytartótanácsnál, erre a tisztségre már ideiglenesen alkalmazták is Procopius vejét (Gizella lányának férjét), dr. Szontagh Kálmán pesti ügyvé-

---

¹⁹⁴ SZTEHLO 1918. 27–28.

¹⁹⁵ SZÉKÁCS 2008. 199–200.

¹⁹⁶ SZÉKÁCS 2008. 26.

det, akit, miután tapasztalták ügyességét, ajánlanak egyetemes vallási ügyvivőnek, annál is inkább, mivel „az agensi hivatalban megöszült” apósa, míg él, a legjobb tanácsokkal támogathatja. A közgyűlés ezek után határozatot hozott a budai vallási ügyvivői hivatal ideiglenes visszaállításáról, s a bányai kerület javaslatát jóváhagyva dr. Szontagh Kálmánt bízta meg az ágensi teendők ellátásával. Egyúttal biztosították Kis Lajost, hogy ha a császárvárosban is lehetővé válik majd az ügyviselői hivatal visszaállítása, változatlanul ő töltheti majd be e tisztséget, „*mint különben is megválasztott vallásbeli agens*”.¹⁹⁷ Kis Lajos „agens” jelen volt – a dunántúli egyházkerület részéről – az evangélikus egyház következő évi, 1861. augusztus 28–31-ei pesti egyetemes közgyűlésén is, ott azonban már nem játszott érdemi szerepet.¹⁹⁸

Amikor néhány hónappal később, 1861 novemberében, a rövid alkotmányos időszakot követő provizórium kezdetén Vas vármegye frissen kinevezett főispáni helytartója, Zichy Hermann – nem találva alkalmas helyi egyént – a megyén kívül keresett jogvégezett, tapasztalt hivatalnokot a vármegye első alispáni tisztségének ellátására, s erre egy másik jelölt mellett Kis Lajost is felkérte, a volt udvari ágens öntudatosan elhárította megkeresését.¹⁹⁹ Kis egykori evangélikus ágenstársa, Procopius György, a Pest-Budai Lánchíd-Társulat egyik igazgatója és a Budai Takarékpénztár választmányi tagja hosszabb betegeskedés következtében, életének 77. évében, 1865. március 1-jére virradóra hunyt el Budán, s a Krisztinavárosi temetőben lévő családi sírboltban helyezték örök nyugalomra.²⁰⁰

Kis Lajos utolsó éveiben visszavonultan, falusi magányában élt Vas megyei birtokán, Keményegerszegen,²⁰¹ s csupán 1865 decemberében, „Hunnia” című verseskötetének közelgő megjelentetésével adott hírt magáról.²⁰² A fenti címmel Pesten, 1866-ban kiadott, mindössze 47 oldalas könyvecske – melynek szerzője a címlapon „*volt kir. magyar udvari ügyvivő és igazságügyministeri tanácsos*”-ként különböztette meg magát azonos nevű kortársaitól – két részből áll. Az első 26 oldalon olvasható a hatvankilenc (időmértékes, egyenként nyolcsoros) versszakból álló, címadó alkotás, melynek eredeti változata Sopronban,

---

¹⁹⁷ MEEE közgy. jkv. 1860. 14–15.; vö. Pesti Napló 1860. 3209. sz. (október 21.) [2.]; HAAN 1882. 83.

¹⁹⁸ MEEE közgy. jkv. 1861. 1.

¹⁹⁹ SÖPTEI 2004. 254.

²⁰⁰ OSZK Gyászjelentések. Procopius György családi gyászjelentése. Buda, 1865. március 1.; vö. Pesti Hírnök 1865. 50. sz. (március 2.) [2.]; Sürögöny 1865. 51. sz. (március 3.) [2.]

²⁰¹ KIS 1866. 36.

²⁰² Pesti Hírnök 1865. 284. sz. (december 13.) [2.]; SZINNYEI 1899. 6. köt. 363.

1831-ben – a szerző említett kancelláriai szabadsága idején – született, egy tervezett nagyobb mű első énekeként. Kis Lajost ifjúkorában élénken foglalkoztatta a magyar történelem, s mivel elégedetlen volt az akkoriban elérhető olvasmányokkal, elhatározta, hogy Magyarország történetét egy nagyobb terjedelmű, „új modorú” hőskölteményben foglalja össze, olyan rajzolatokban, melyek talán „nem érdektelen olvasmányul szolgálván, a haza ismeretét és szeretetét terjeszteni és növelni képesek volnának”. E nagyobb mű előbeszédének, illetve bevezetésének szánta a soproni szünidő alatt, 1831-ben egyhuzamban megírt első éneket. Határozott szándéka volt alkotását Bécsbe visszatérve folytatni és befejezni, ám ágensi kinevezése és hivatali elfoglaltságai ebben megakadályozták.²⁰³ A tervezett mű elkészült első énekének másolatát – a „Pannonia” című 12 oldalas költeményt, melynek szövege helyenként eltér a később átírt és 1866-ban megjelent munkáétól – Kis 1831. decemberében Bécsből küldte el Széchenyi Istvánnak.²⁰⁴

Az 1866-ban megjelent kötet második részében, a 29–47. oldalon található a szerző ifjúkori költeményéhez 1863-ban „Jegyzetek” címmel fűzött, számos önéletrajzi elemet tartalmazó, s a mű keletkezési körülményeit részletesen bemutató kommentárjai, magyarázatai. Így például a 17. versszakban megörökített hazafiportét utólag – az általa 1831-ben még nem ismert, pályakezdete előtt álló – Deák Ferenc személyével, jellemével, illetve későbbi munkásságával azonosította, s a jegyzetei között, Deák neve alatt ismét közzétette az 1863-ban átírt, lerövidített versszakot: „Esméreteket gyűjt buzgón magának, / Hogy használhasson többet a hazának, / S a természetnek képzi hű mását; / Nyílt, egyszerű, zaj nélkül fáradatlan, / Mentében szintoly eltántoríthatlan.”²⁰⁵ Kis Lajosnak – miként az jegyzeteiből kiderül – kettős célja volt ifjúkori művének késői kiadásával: egyrészt az 1860-as évek fiatal tehetségeit kívánta serkenteni a magyar történelmet feldolgozó hazafias költemények megalkotására, másrészt viszont ezzel kívánt elköszönni mindazoktól, akikkel pályafutása során baráti ismeretségbe vagy lelki rokonságba került.²⁰⁶ Ifjúkori költeményének sajtó alá rendezése kicsit persze pótcselekvés is lehetett: egy korábban rendkí-

---

²⁰³ KIS 1866. 3–26., 33–36. A „Hunnia” eredeti kézírata: MTA KIK Kt. RUI 4-r. 87. Kis művéről és annak kiadásáról: NAGY 2015. 67., 71.

²⁰⁴ MTA KIK Kt. K 205/154. Kis Lajos: Pannonia. Egykorú másolat, 12 f.; MTA KIK Kt. K 205/153. Kis Lajos levele Széchenyi Istvánhoz, Bécs, 1831. december 26.; vö. TÓTH 2021a. 383.

²⁰⁵ KIS 1866. 8., 39.

²⁰⁶ KIS 1866. 36–38.

vül tevékeny, másokért cselekvő ember menekülése a tétlenség, esetleg a családi, magánéleti gondok elől.

Szinnyei József szerint Kis Lajos „a kiegyezés után miniszteri tanácsos lett”,²⁰⁷ ez azonban csupán – az egykori bécsi ágens 1848/49-es tisztségén alapuló – félreértés lehet. Szinnyei állítását az egykorú források nem támasztják alá, és egyébként is nehezen elképzelhető, hogy egy akkoriban eléggé idősnek számító, 70 éves ember minisztériumi hivatalt kapott volna. Egyik veje, 1855-től Zsófia lánya férje, az egyébként szintén evangélikus vallású dr. Markusovszky Lajos orvos viszont – aki 1849-ben a honvédsereg törzsorvosaként a sebesült Görgei Artúr honvéd tábornok gyógykezelője, 1857-ben az Orvosi Helytartó alapítója, 1863-tól pedig az MTA levelező tagja, 1867-ben a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban az orvoscépzési ügyek, majd az összes egyetemi ügyek előadója volt – később valóban minisztériumi tanácsos lett.²⁰⁸ A „volt magyar udvari ügyvivő és igazságügyminiszteri titkár” (pontosabban osztálytanácsnok) földbirtokosként, alig két nappal a 72. születésnapja után, 1869. május 2-án hunyt el tüdőgyulladásban a Vas megyei Keményegerszegén.²⁰⁹ Temetésére három nappal később került sor a kiségerszegi temetőben (a mai Vasegerszegén), ahol napjainkban is áll Kis Lajos családjának sírboltja.²¹⁰ (Egykori bécsi református ágens pályatársa, Barkassy Imre jó két évvel később – ám fiatalabb korában, életének 67. évében – távozott az élők sorából: 1871. december 4-én halt meg az Arad megyei Álgyesten.)²¹¹

Röviden Kis Lajos családjának sorsáról: felesége, Mészáros Magdolna Mária hét év múlva követte férjét (1876. július 10-én hunyt el); Gusztáv fiuk királyi táblai ülnök volt és 1877-ben halt meg; ifjabb Kis Lajos pedig nőtlenül, betegeskedve élt Keményegerszegén 1910-ben bekövetkezett haláláig. A legnagyobb társadalmi megbecsülést legkisebb fiuk, Kis Gyula szerezte: aktívan részt vett Vas vármegye közéletében, evangélikus egyházmegyei és egyház-

---

²⁰⁷ SZINNYEI 1899. 6. köt. 363.

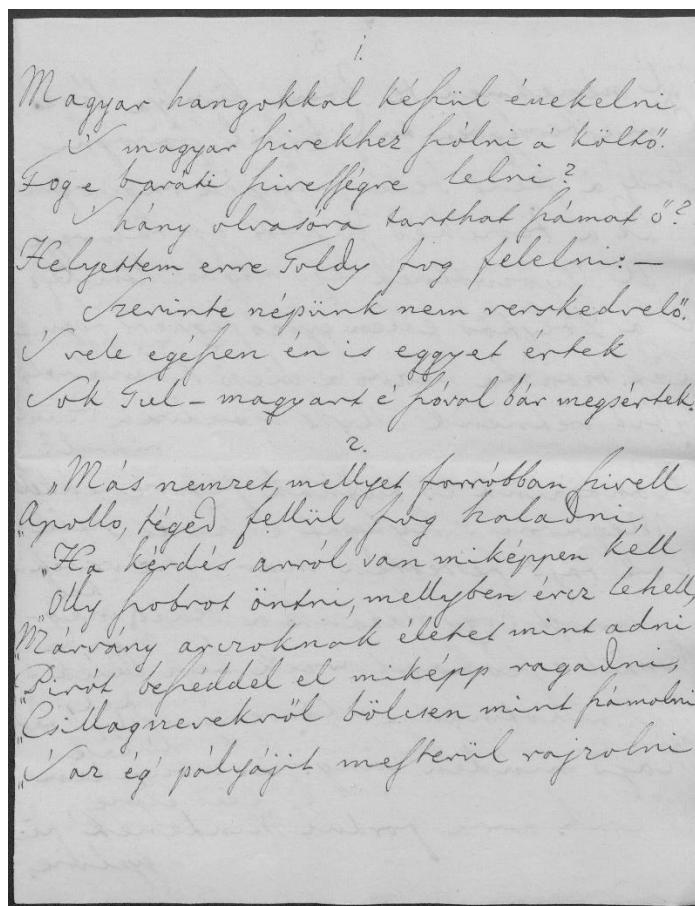
²⁰⁸ Markusovszkyról: SZINNYEI 1902. 8. köt. 667–676.; FARKAS 1959. 28–33.; KESZELI 2000. 533–541.; A sebesült Görgei 43., 47–48.; KESZELI 2013. 649–651., 654.

²⁰⁹ Uraiújfalui evangélikus egyházközség halotti anyakönyve, 1869.; OSZK Gyászjelentések. Kis Lajos családi gyászjelentése, 1869. május 2.; Fővárosi Lapok 1869. 108. sz. (május 13.) 431.; vö. SZINNYEI 1899. 6. köt. 363.; KESZELI 2013. 650–651.

²¹⁰ OSZK Gyászjelentések. Kis Lajos családi gyászjelentése, 1869. május 2.; KESZELI 2013. 649–651.

²¹¹ OSZK Gyászjelentések. Barkassy Imre gyászjelentése, Álgyest, 1871. december 4. Közli: Pesti Napló 1871. 285. sz. (december 12.) [1.]; Budapesti Közlöny 1871. 285. sz. (december 13.) 6262–6263.

községi előjáró volt, ő irányította a keményegerszegi családi birtok gazdálkodását is, végül Budapesten hunyt el 1915-ben. Ami Kis Lajos lányainak sorsát illeti, Emma Bezerédj Elekhez ment férjhez 1862-ben és 1878-ban halt meg; Kis Emma lánya, Bezerédj Emma viszont a későbbi (1910-es évekbeli) Vas vármegyei főispán, Békássy István felesége lett. Kis Zsófia, a hírneves orvos, dr. Markusovszky Lajos neje Budapesten lakott családjával, és 21 évvel túlélve 1893-ban elhunyt férjét, 1914-ben távozott az élők sorából.²¹²

1.
Magyar hangokkal képiül énekelni
Magyar fiverekhez fölteni a költsé.
Fog-e barátai fivereffégre telni?
Hány olvasóra tarthat pámat ő?
Helyettem erre Goldy fog felelni: —
Szerinte népünk nem veszedvelő.
Vele egészen én is egyet értek
Sok Gul - magyart é fölül bár megsérték.

2.
"Má's nemzet, melyet fővőbban fivell
Apolla, féged fellül fog haladni
Ha kérdés arról van miképpen kell
Oly próbat öntni, melyben éver lehell
Márvány apróknak életet mint adni
Pírók beféddelet miképp ragadni
Csillagnevekről bölcsen mint pámolni
Vár ég' pályájit mestervül rajrolni

Kis Lajos "Pannonia" c. versének (1831) autográf kézírata (MTA KIK Kt.)

²¹² KESZEI 2013. 649–652., 654.

ÖSSZEGZÉS

Kis Lajos bécsi udvari ágens pályafutása különleges, ám a XIX. századi Magyarországon korántsem egyedülálló példája a társadalmi-vagyoni felemelkedésnek. Származását, körülményeit és környezetét, vallási hátterét vizsgálva, némileg indíttatása (iskoláztatása és pályaválasztása) s hivatali karrierje is egyik ismert evangélikus kortársáéval, ifjabb Schedius Lajos Eduárdéval rokonítható. Idősebb Schedius Lajos, a pesti egyetem esztétika professzora, tanszékvezetője, majd rektora, lapszerkesztő és pedagógiai szakíró és Kis János evangélikus püspök, tudós-irodalmár kapcsolati hálója hasonló volt. Az evangélikusok egymás iránti szolidaritása, összetartása mindkettejük esetében működhetett – egykor egyaránt a soproni evangélikus líceum diákjai voltak –, de pozíciójukból fakadóan Kis Jánosnak nyilván az evangélikus egyházon belül, míg a jogi végzettséggel is rendelkező idősebb Schedius Lajosnak inkább a tudományos és hivatali világban lehetett némileg szélesebb körű kapcsolatrendszere, bár egyaránt a Magyar Tudós Társaság tagjai voltak. Schedius tudatosan taníttatta és irányította fiát a jogász pályára, s a nádori családdal való jó viszonyát is felhasználva szerzett neki hivatalt a Helytartótanácsnál.²¹³

Kis János hasonló módon segítette elő Lajos fia társadalmi érvényesülését. Bölcs előrelátással iskoláztatta és terelgette az érdeklődését, különösen nagy fontosságot tulajdonítva annak, hogy fia kiemelkedő nyelvi képzettséget szerezzen; Kis Lajos ennek köszönhetően sajátította el a német, a latin és az ógörög mellett a szlovák, a francia és az angol nyelvet is. Noha a fiatal Kis Lajost – az őt körülvevő és vele kapcsolatban álló értelmiségiek hatására – erősen vonzotta az irodalom, s jelentek is meg versei, apja tanácsára megmaradt a realitások talaján. Korának nemesi műveltségisményét követve, úgynevezett retorikai műveltséget, jogász végzettséget, ügyvédi diplomát szerzett. Apja azal is segítette fia előmenetelét, hogy saját érdemeire való tekintettel nemesi kiváltságot kért és kapott az uralkodótól, ami által Kis Lajos is a tanult, hivatalviselésre alkalmas nemesek népes táborába emelkedett. Kiemelkedő egyéni képességei és szorgalma mellett azonban még nagy tekintélyű, püspöki hivatal viselő apja kapcsolati tőkéje – különösen az evangélikus egyházon belüli kapcsolatrendszere – is kellett ahhoz, hogy Kis Lajos egy ritka, különleges tisztséget elnyerve, kiemelkedhessen az átlagos hazai prókátorok tömegéből.

---

²¹³ Idősebb és ifjabb Schedius Lajosról: BALOGH 2007. 76–93.; PÁLMÁNY 2011. 2. köt. 2067–2068.

Míg ifjabb Schedius Lajos Eduárd ügyvédi diplomával a birtokában 1820 decemberében gyakornokként kezdte pályafutását Budán a Helytartótanácsnál, s ott 1824-ben fogalmazó, 1831-ben titkár, 1842-ben pedig tanácsos lett, a nála három évvel fiatalabb Kis Lajos 1820-tól 1822-ig Sopronban ügyvédeskedett, 1822-ben Bécsbe kerülve előbb az erdélyi, majd a magyar kancellária melletti egyik ágensi irodában dolgozott titkárként, azután segédügyvivőként, végül 1833-ban ugyanott nyert vallásügyi és általános ágensi tisztséget. Az 1830-as években mindketten kaptak vármegyei táblabírói címeket, s 1847-ig egyaránt József főherceg környezetéhez tartoztak, mivel a nádori hivatal alkalmazottai voltak (Schedius a nádor személyi titkáráként, Kis pedig bécsi nádori ágenseként). Széchenyi Istvánhoz fűződő kapcsolatukat mindketten az apjuktól „örökölték”; míg Kis alkalmanként a bécsi kancellárián igyekezett segédkezni a grófnak, a Széchenyivel személyesen is szorosabb kapcsolatban álló (vele nemcsak levelező, de nála vacsoravendégként is gyakran megforduló) Schedius a Helytartótanács elé kerülő ügyekben, különösen annak közlekedésügyi bizottságában működött együtt „a legnagyobb magyarral”. 1848 tavaszán mindketten elvesztették korábbi hivatalukat, ám az új magyar kormánynál egyaránt alkalmazást nyertek: Kis osztálytanácsnokként dolgozott az Igazságügyi Minisztériumban, Schedius pedig a Belügyminisztérium közigazgatási osztályát vezette. 1849 elején ugyan mindketten Pesten maradtak, nem követték a kormányt Debrecenbe, de még 1849 nyarán is a minisztériumok állományába tartoztak. Noha Kis 1850 után még visszatért Bécsbe, többé már egyikük sem töltött be állami hivatalt.²¹⁴

Kis Lajos udvari ágensi tisztsége tulajdonképpen egy speciális, kiváltságos ügyvédi munkakör volt, mely rendkívül jól jövedelmezett, biztos megélhetést, valamint széleskörű társadalmi kapcsolatrendszert és megbecsülést eredményezett. Kis a hivatali munkával szerzett jövedelmét birtokvásárlásba fektette, ezzel alapozta meg családjának anyagi biztonságát és gyermekei jövőjét. Közvetítő szerepe révén – evangélikus egyházi kapcsolataival mellett – egyaránt személyes érintkezésben állt a bécsi udvarral és kormányzati körökkel, valamint a hazai liberális ellenzék kiemelkedő személyiségeivel. Noha sem bécsi udvari ágenseként, sem pest-budai minisztériumi tanácsosként nem futott be látványos, fényes karriert, életével azonban így is elégedett lehetett. „Szürke hivatalnokként” segítve a nagyokat, számos tekintetben mindvégig fontos, nélkülözhetetlen háttérmunkát végzett, s ifjúkori fogadalmát beváltva, hasznos szolgálatokat tett hazájának.

---

²¹⁴ Ifjabb Schedius Lajos pályafutásáról: F. KISS 1987. 590–591.; BALOGH 2007. 89–93.; PÁLMÁNY 2011. 2. köt. 2068.

LEVÉLTÁRI ÉS MÁŠ
KÖZGYŰJTEMÉNYI FORRÁSOK

BDEL = Berzsényi Dániel Evangélikus Líceum, Sopron

- SMT ir. = Soproni Magyar Társaság levéltári iratai

EOL = Evangélikus Országos Levéltár

- AGE = Archivum Generalis Ecclesiae

MNL GYMSV SL = Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára

- kgy. jkv. = Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

- A 57. LR = A 57. Magyar kancelláriai levéltár. Libri Regii
- H 2. OHB = H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai
- H 65. IM Elnöki = H 65. Igazságügyi Minisztérium. Elnöki iratok
- H 66. IM Közp. ikv. = H 66. Igazságügyi Minisztérium. Központi iktatókönyvek
- H 103. 19. d. = H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 19. doboz. 1848 előtti iratok
- N 31. Miniszteri = N 31. Regnicoláris levéltár. Archivum palatinale. István főherceg nádori levéltára. Miniszteri iratok
- N 119. = N 119. Regnicoláris levéltár. Takáts Sándor hagyatéka. A bécsi titkosrendőrség iratainak másolatai
- 81. 1. cs. = O 81. Királyi személynök. Ügyvédvizsgálati iratok. 1. csomó
- P 552. = P 552. Procopius György (1788–1865) iratai. Hozzá intézett levelek
- R 6. 5. t. = P 552. Bécsi udvari ágensek [iratai]. 5. tétel. Procopius János és György (1791–1846) [iratai]
- R 151. = R 151. Ellenzéki Kör iratai

MNL VaVL = Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltára

- Vasvár-Szombathelyi Hhlt. = Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára

MNL ZVL = Magyar Nemzeti Levéltár Zala Vármegyei Levéltára

- ÁB ir. = Zala Vármegye Állandó Bizottmányának iratai. Iratok, 1848–1849
- Egyedi ir. = Egyedi iratok gyűjteménye
- Főadószedői számadások = Zala vármegye főadószedőjének iratai. Számadások a hadi- és házipénztár bevételeiről és kiadásairól

MTA KIK Kt. = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ. Kézirattár

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár

- Gyászjelentések = Gyászjelentések Gyűjteménye

WM OS = Wien Museum, Online Sammlung, Wien

NYOMTATOTT FORRÁSOK
ÉS SZAKIRODALOM

- A magyar református egyház = BÍRÓ Sándor – BUCSAY Mihály – TÓTH Endre – VARGA Zoltán: A magyar református egyház története. Bp., 1949.
- A sebesült Görgei = A sebesült Görgei. Kiállítási katalógus. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. Szerk. NAGY Anita, Romhányi Ágnes, Varga Benedek. Bp., 2011.
- ÁGH 1894. I–II. = ÁGH Timót: Az orvosok és természetvizsgálók 1845-ben Pécsen tartott vándorgyűlésének történetéből. I. = Pécsi Ujság 1894. 16. sz. (január 18. 1–2., II. = Pécsi Ujság 1894. 17. sz. (január 19.) 1–2.
- Aurora 1822. = Aurora. Hazai almanach 1822. Kiadá Kisfaludy Károly. Pest, [1822.]
- Aurora 1823. = Aurora. Hazai almanach. (1823.) Kiadá Kisfaludy Károly. [Pest, 1823.]
- BALOGH 2007. = BALOGH Piroska: Ars scientiae. Közelítések Schedius Lajos tudományos pályájának dokumentumaihoz. Debrecen, 2007.
- BARTA 1966. = BARTA István: A fiatal Kossuth. Bp., 1966.
- BÁRTFAI SZABÓ 1943. 2. köt. = Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860. Összeállította BÁRTFAI SZABÓ László. Bp., 1943. II. kötet.
- BEEK közgy. jkv. = Bányai Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei [nyomtatványok]
- BEÉR – CSIZMADIA 1954. = BEÉR János – CSIZMADIA Andor: Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Bp., 1954.
- BODOLAY 1963. = BODOLAY Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp., 1963.
- BONA 2015. 1. köt. = BONA Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 4. bőv. kiad. Miskolc, 2015. I. kötet.
- Budapesti utasító 1848. = Budapesti utasító. Közhasznú idom, 1848. szökő évre, mely áll 366 napból. Minden rangú és rendű honfiak számára. Első év. Kiadja Blaskovits Sándor. Budán, [1848.]
- CZUCZOR – FOGARASI 1874. 6. köt. = CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: A magyar nyelv szótára. Hatodik kötet. Bp., 1874.
- Csány László reformkori iratai = Csány László reformkori iratai 1817–1848. Sajtó alá rend. Molnár András. Zalaegerszeg, 2009. (Zalai Gyűjtemény 66.)
- DEÁK 2001. 1. köt. = DEÁK Ferenc: Válogatott politikai írások és beszédek. I. kötet. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Molnár András. Bp., 2001.
- DEEK közgy. jkv. = Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei [nyomtatványok]
- DEGRÉ – KERECSENYI 1974. = Az 1848–49. évi szabadságharc zalai történetére vonatkozó iratok. Közzéteszi DEGRÉ Alajos és KERECSENYI Edit. = Zalai Tükör 74. I. kötet. 1848/49. zalai eseménytörténete. Zalaegerszeg, 1974. 105–140.
- DOBSZAY 1998. = DOBSZAY Tamás: Deák Ferenc és az Igazságügyi Minisztérium szervezése. = A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 1998. (Zalai Gyűjtemény 43.) 93–127.
- ECKHART 2000. = ECKHART Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 2000.
- EE közgy. jkv. = Evangélikus egyetemes közgyűlési jegyzőkönyvek [nyomtatványok]

- EÖTVÖS 1905. 1. köt. = EÖTVÖS Károly: Deák Ferencz és családja. Bp., 1905. 1. kötet.
- ERDMANN 1976. = ERDMANN Gyula: Lónyay Gábor naplója. = Századok 110. (1976.) 5. sz. 914–955.
- ERDMANN 1989. = ERDMANN Gyula: Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–1836. Miskolc, 1989.
- Evang. névtár 1834. = Az ágostai vallástételt tartó Dunán tuli evangyelikusok tek. és tiszt. egyházi kerületének névtára 1834-re. Adja Holéczy Mihály. Pesten, év nélkül.
- Evang. névtár 1838. = Egyházi név-tár 1838-dik esztendőre. Kiadatott a dunántúli evangyelikusok rendelkezéséből. Kőszegen, 1838.
- Evang. névtár 1848. = A magyarhoni ágost. hitv. évangy. egyház egyetemes névtára. Kiadja Székács József. Pesten, 1848.
- F. KISS 1987. = F. KISS Erzsébet: Az 1848–1849-es magyar minisztériumok. Bp., 1987.
- FABINY 2004. = FABINY TIBOR: Az evangélikus Kossuth. = Kossuth és az egyházak. Tanulmányok. Szerk. Kertész Botond. Bp., 2004. (Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok 1.) 9–42.
- FÁBRI 1987. = FÁBRI Anna: Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779–1848. Bp., 1987.
- FALLENBÜCHL 1972. = FALLENBÜCHL Zoltán: A Magyar Kamara tisztviselői II. Józseftől a polgári forradalomig 1780–1848. = Levéltári Közlemények 43. (1972) 2. sz. 327–395.
- FARKAS 1959. = FARKAS Károly, az orvostudományok doktora előadása Markusovszky munkásságáról. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 14. Szerk. Palla Ákos. Bp., 1959. 28–33.
- Fehér megyei Olvasó-Társaság Évkönyve 1840. = Fehér megyei Olvasó-Társaság Évkönyve 1840. Székesfehérvár, [1840.]
- FERENCZI 1904. 1., 2. köt. = FERENCZI Zoltán: Deák élete. Bp., 1904. 1., 2. kötet.
- FÓRIZS – KERTÉSZ – VADERNA 2021. = Egyház – irodalom – tudomány. Kis János (1770–1846.) Szerk. FÓRIZS Gergely, KERTÉSZ Botond és VADERNA Gábor. Bp., 2021.
- FÜR 1999. = FÜR Lajos: A bécsi ágens: Besenyei György. = A Ráday Gyűjtemény évkönyve. IX. Bp., 1999. 69–81.
- GÁLOS 1951. = GÁLOS Rezső: Kazinczy-levelek. = Irodalomtörténet 39. (1951.) 225–230.
- GÖRGEY Albert 1916. = GÖRGEY Albert: A Görgeyek és a reformáció. Igló, 1916.
- GÖRGEY István 1916. = GÖRGEY István: Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. Bp., 1916.
- GYULAI 2018. = GYULAI Éva: Egy bécsi kisasszony mint politikusfeleség: Szemere Bertalanné Jurkovicz Leopoldina. = Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica. 2018. Tom. 22. Fasc. 1. 52–98.
- HAAN 1882. = HAAN Lajos: A magyarországi ágostai hitvallásu evangyelikusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal. Bp., 1882.
- Hébe 1823. = Hébe zsebkönyv MDCCCXXIII. Kiadta Igaz Sámuel. [Pest, 1823.]
- Hébe 1824. = Hébe zsebkönyv MDCCCXXIV. Kiadta Igaz Sámuel. [Pest, 1824.]
- HERMANN 1994. = HERMANN Róbert: A rendőrminiszter és a Zichy-gyémántok. Székesfehérvár, [1994.] (Fejér Megyei Levéltár Közleményei 17.)
- HERMANN 2009. = HERMANN Róbert: A miniszterelnök és a honvéd őrnagy. Batthyány és Görgei. = Aetas 24. (2009.) 1. sz. 20–49.

- HERMANN 2020. = HERMANN Róbert: A 47. honvédszászlóalj a szabadságharc hadtörténetében 1848–1849. = Hermann Róbert – Bona Gábor – Molnár András: A 47. honvédszászlóalj története, 1848–1849. Zalaegerszeg, 2020. 9–163.
- Hof- und Staats-Handbuch 1847. = Hof- und Staats-Handbuch des österreichischen Kaiserthumes. I. Theil. Wien, 1847.
- Hof- und Staats-Schematismus 1834. = Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums. I. Theil. Wien, 1834.
- Hof- und Staats-Schematismus 1837. = Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums. I. Theil. Wien, 1837.
- Hof- und Staats-Schematismus 1843. = Hof- und Staats-Schematismus der österreichischen Kaiserthumes. I. Theil. Wien, 1843.
- HORVÁTH 1970. = HORVÁTH Zoltán: Harc a soproni gyapjűvásártartási jog megszerzéséért (1843–1846). = Soproni Szemle 24. (1970.) 4. sz. 306–316.
- Jelentés a számoltató választmánytól = Jelentés a számoltató választmánytól gróf Zichy Ödön-féle ingóságok eránt. A N. képvis. ház 905. sz. határozatára. [Nyomtatvány.] Debrecen, 1849.
- JÓKAI 1967. 2. köt. = JÓKAI Mór: Cikkék és beszédek. (1848. március 19. – 1848. december 31.) 2. kötet. Összeállította és sajtó alá rendezte Szekeres László. Bp., 1967. (Jókai Mór Összes Művei.)
- KALLA 2010. = Bártfay László naplói. S. a. r. KALLA Zsuzsa. Bp., 2010.
- KARDOS 1905. 1. köt. = KARDOS Samu: Bárá Wesselényi Miklós élete és munkái. Első kötet. Bp., 1905.
- KATONA 2004. = Száz levél Deák Ferentől, 1850–1875. Válogatta, jegyzetekkel ellátta és az előszót írta KATONA Csaba. Bp., 2004.
- KAZINCZY 1842. 1. köt. = KAZINCZY Ferencz levelei Kis Jánoshoz. Első kötet. MDCCXCIII. – MDCCCX. Budán, 1842.
- KazLev 4. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Negyedik kötet. 1806. január 1. – 1807. április 30. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1893.
- KazLev 7. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Hetedik kötet. 1809. október 1. – 1810. június 30. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1896.
- KazLev 8. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Nyolczadik kötet. 1810. július 1. – 1811. június 30. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1898.
- KazLev 9. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Kilencedik kötet. 1811. július 1. – 1812. június 30. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1899.
- KazLev 10. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Tizedik kötet. 1812. július 1. – 1813. július 31. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1900.
- KazLev 11. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Tizenegyedik kötet. 1813. augusztus 1. – 1814. július 31. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1901.
- KazLev 12. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Tizenkettedik kötet. 1814. augusztus 1. – 1815. június 30. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1902.
- KazLev 13. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Tizenharmadik kötet. 1815. július 1. – 1816. február 29. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1903.
- KazLev 14. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Tizennegyedik kötet. 1816. március 1. – 1816. december 31. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1904.
- KazLev 15. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Tizenötödik kötet. 1817. január 1. – 1818. március 31. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1905.

- KazLev 17. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Tizenhetedik kötet. 1820. január 1. – 1821. december 31. Közzéteszi Váczy János Bp., 1907.
- KazLev 18. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Tizennyolcadik kötet. 1822. január 1. – 1823. december 31. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1908.
- KazLev 19. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Tizenkilencedik kötet. 1824. január 1. – 1826. március 31. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1909.
- KazLev 20. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Huszadik kötet. 1826. április 1. – 1828. december 31. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1910.
- KazLev 21. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Huszonegyedik kötet. 1829. január 1. – 1831. augusztus 20. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1911.
- KECSKEMÉTI 2008. = KECSKEMÉTI Károly: Magyar liberalizmus 1790–1848. Bp., 2008.
- KEMPELEN 1914. 8. köt. = KEMPELEN Béla: Magyar nemes családok. VIII. kötet. Bp., 1914.
- KERTÉSZ 2002. = KERTÉSZ Botond: Evangélium és szabadság. Az evangélikus egyház Magyarországon 1848–49-ben. Bp., 2002. (Societas et ecclesia 5.)
- KERTÉSZ 2021. = KERTÉSZ Botond: Kis János püspöki működése. = Egyház – irodalom – tudomány. Kis János (1770–1846.) Szerk. Főrész Gergely, Kertész Botond és Vaderna Gábor. Bp., 2021. 14–61.
- KÉRY 1899. = A magyar szabadságharc története napi-krónikákban. (1848.) Egybeszedte KÉRY Gyula. Bp., 1899.
- KESZEI 2000. = KESZEI Szabolcs: A fővezér orvosa. Legenda és valóság dr. Markusovszky Lajos 1848–49-es szerepéről. = Vasi Szemle 54. (2000) 4. sz. 533–541.
- KESZEI 2013. = KESZEI Szabolcs: Kik nyugosznak az úgynevezett „Markusovszky-sírboltban”? Adalékok a keményegerszegi Kis és gróf Arz-Vasegg családok történetéhez. = Vasi Szemle 67. (2013.) 5–6. sz. 649–660.
- KIS 1845 1. köt. = KIS János superintendens emlékezései életéből. Maga által feljegyezve. Első közlemény. Sopronban, 1845.
- KIS 1846. 2. köt. = KIS János superintendens emlékezései életéből. Maga által feljegyezve. Második közlemény. Sopronban, 1846.
- KIS 1866. = KIS Lajos: Hunnia. Pest, 1866.
- KLÖM 6. köt. = Kossuth Lajos: Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások. Sajtó alá rendezte Barta István. Bp., 1966. (Kossuth Lajos Összes Munkái VI.)
- KLÖM 7. köt. = Kossuth Lajos iratai 1837. május – 1840. december. Hűtlenségi per, fogság, útkezesés. Sajtó alá rend. Pajkossy Gábor. Bp., 1989. (Kossuth Lajos Összes Munkái VII.)
- KLÖM 13. köt. = Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Első rész. 1848. szeptember – december. Sajtó alá rend. Barta István. Bp., 1952. (Kossuth Lajos Összes Munkái XIII.)
- KOSÁRY 1942. = KOSÁRY Domokos: Kossuth és a Végelet. Bp., 1942.
- KOSÁRY 1943. = KOSÁRY Domokos: Kossuth fogsága. = Magyarságtudomány 2. (1943.) 2. sz. 217–264.
- KOSÁRY 2002. = KOSÁRY Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. 2. bőv. kiad. Bp., 2002.
- KOVÁCS 1975. = KOVÁCS József László: Egy szabadkőműves emlékkönyv magyar bejegyzői. = Magyar Könyvszemle 91. (1975.) 1–4. sz. 309–313.
- KOVÁCS 2011. = KOVÁCS Theofil: Egy ágensi életút kezdetei. Szilágyi Sámuel peregrinációja (1728–1732). = Egyháztörténeti Szemle 12. (2011) 3. sz. 3–21.

- KOVÁCS – TAKÁCS 2018. = KOVÁCS I. Gábor – TAKÁCS Árpád: A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti tudáselitben. I. A protestáns felekezeti-művelődési alakzathoz tartozók ősfái. Bp., 2018.
- KÖBLÖS 2006. = KÖBLÖS József: „Keservesen panaszkodni kényszerítettünk...”. (A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején.) = Acta Papensia 6. (2006) 1-4. sz. 1-94.
- KŐSZEGHI 1899. = KŐSZEGHI Sándor: Nemes családok Pest-vármegyében. Bp., 1899.
- Közhasznú honi vezér 1843. = Közhasznú honi vezér. Gazdasági, házi s tiszti kalendárium 1843. közevére. Szerk. Monte Dégói Albert Ferenc. Pesten, év nélkül.
- KUJBUSNÉ 1999. = KUJBUSNÉ Mecsei Éva: Benczúr Zsuzsánna emlékképei a szabadságharc bukását követő évekből (1849-1854). = Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 34. (1999.) 3. sz. 305-333.
- LEHOCZKY 1907. = LEHOCZKY Tivadar: Munkács város új monografiája. Munkács, 1907.
- LOVAS 1964. = LOVAS Gyula: A Soproni Vasút Társaság 1836-1838. = Soproni Szemle 18. (1964.) 3. sz. 244-248.
- M. NOVÁK 2007. = M. NOVÁK Veronika: A pozsonyi jogakadémia hallgatósága 1777-1849. Bp., 2007.
- Magyar Almanak 1796. = Magyar Almanak MDCCXCVI-ik esztendőre. D. D. S. által. Bécsben, [1796.]
- MÁLYUSZ 1939. = MÁLYUSZ Elemér: A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus. Bp., 1939. (A magyar protestantizmus történetének forrásai.)
- MEEE közgy. jkv. 1860. = A magyar honi ágostai hitvallású evangélikusok négy egyházkerülete 1860-dik évi október 10-én s következő napjain Pesten tartott egyetemes egyházi közgyűlésének jegyzőkönyve
- MEEE közgy. jkv. 1861. = A magyar honi ágostai hitvallású evangélikusok négy egyházkerülete 1861-dik évi augusztus 28-dik s következő napjain Pesten tartott egyetemes egyházi közgyűlésének jegyzőkönyve
- MIKLER 1906. = MIKLER Károly: Magyar evangélikus egyházjog. Bp., 1906.
- MOLNÁR 1993. = MOLNÁR András: Deák Ferenc birtokai. Egy zalai középbirtokos család gazdálkodása a 19. század első felében. = Gazdaságtörténeti tanulmányok. Szerk. Kapiller Imre. Zalaegerszeg, 1993. (Zalai Gyűjtemény 34.) 41-75.
- MOLNÁR 1998. = MOLNÁR András: Deák Ferenc igazságügyminiszteri irataiból. = A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 1998. (Zalai Gyűjtemény 43.) 223-315.
- MOLNÁR 2007. = MOLNÁR András: Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig. Bp., 2007.
- MOLNÁR 2023. = MOLNÁR András: „Szíves barátságodat köszönöm”. Deák Ferenc levelei Kis Lajos udvari ágenshez (1847-1853). = Pannon Tükör 28. (2023.) 1. sz. 33-54.
- NAGY 2015. = NAGY Ilona: Adalékok Gaál György kéziratgyűjteményének sorsához. = Nagy Ilona: A Grimm-meséktől a modern mondáig. Folklorisztikai tanulmányok. Szerk. Gulyás Judit. Bp., 2015. 65-71.
- NAGY 1861. 8. köt. = NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Nyolczadik kötet. Pest, 1861.
- PÁLMÁNY 2011. 1-2. köt. = PÁLMÁNY Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825-1848. Bp., 2011. 1-2. kötet

- PÁLMÁNY 2019. 1-2. köt. = PÁLMÁNY Béla: A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja 1790-1812. Bp., 2019. 1-2. kötet
- PAYR 1910. = PAYR Sándor: Egyházi emlékek Urai-Ujfalunak és vidékének multjából. Bp., 1910.
- PAYR 1926/a. = PAYR Sándor: Széchenyi vallásos lelkülete. Sopron, 1926.
- PAYR 1926/b. = PAYR Sándor: Széchenyi és a nádorasszony. = Evangélikusok Lapja 1926. 30. sz. (július 25.) 234.
- PERKOVÁTZ – KUBINSZKY 1957. = PERKOVÁTZ Bódog – KUBINSZKY Mihály: Széchenyi István és a Sopron-Bécsújhely-i vasút építése. = Soproni Szemle 11. (1957.) 1-2. sz. 1957. 44-64.
- POMPÉRY 1913. = POMPÉRY Aurél: Kossuth Lajos 1837/39-iki hűtlenségi perének története kapcsolatban Wesselényi Miklós báró és az ifjak felségsértési perének történetével. Bp., 1913.
- RUMY 1816. 2. köt. = Monumenta Hungarica. Azaz magyar emlékezetes írások. Második kötet. Öszveszedte s kiadta RUMY Károly György. Pest, 1816.
- Sitzungs-protokoll 1840. = Sitzungs-protokoll der General-Versammlung der österr. k. k. priv. ersten Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft am 10. Ferbruar 1840.
- Sitzungs-protokoll 1841. = Sitzungs-protokoll der General-Versammlung der österr. k. k. priv. ersten Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft am 26. Februar 1841.
- Sitzungs-protokoll 1844. = Sitzungs-protokoll der General-Versammlung der österr. k. k. priv. ersten Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft am 20. März 1844.
- SPIRA 1963. = SPIRA György: Egy pillantás a Hitel írójának hitelviszonyaira. = Történelmi Szemle 6. (1963.) 3-4. sz. 344-354.
- SPIRA 1998. = SPIRA György: A pestiek Petőfi és Haynau között. Bp., 1998.
- SÖPTEI 2004. = SÖPTEI Imre: A vármegyei tisztviselői kar újjászervezése, 1861-1862. = Előadások Vas megye történetéből IV. Szerk. Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2004. (Archivum Comitatus Castriferri 1.) 251-260.
- SZALKAY – NÉMETH 1845. = SZALKAY Gergely – NÉMETH János: Magyar kereskedelmi almanach 1845. évre. Első év. Pest, [1845.]
- SZALKAY – NÉMETH 1846. = SZALKAY Gergely – NÉMETH János: Ipar-czím tár 1846. Pest, [1845.]
- SZATMÁRI 2000. = SZATMÁRI Judit: A református egyház előkészületei az 1848-as miniszteriális konferenciára. = Egyháztörténeti Szemle 1. (2000.) 1. sz. 74-92.
- SZATMÁRI-KARMANOCZKI 2009. = SZATMÁRI-KARMANOCZKI Emília: A magyar protestantizmus helyzete a 18. században, tekintettel a Patay-család egyházi szerepére. = Sárospataki Füzetek 13. (2009) 4. sz. 108-109.
- SZÉCHENYI 1982. = SZÉCHENYI István: Napló. 2. kiad. Vál., szerk. Oltványi Ambrus. Bp., 1982.
- SZÉKÁCS 2008. = SZÉKÁCS József püspök visszaemlékezései. Szerk., sajtó alá rend. Kertész Botond. Bp., 2008.
- SZIL 3. köt. = Gróf Széchenyi István levelei. III. Összegejtötte Majláth Béla. Bp., 1891.
- SZIN 4. köt. = Gróf Széchenyi István naplói. Negyedik kötet. Szerk. és bevezetéssel ellátta Viszota Gyula. Bp., 1934.
- SZIN 6. köt. = Gróf Széchenyi István naplói. Hatodik kötet. Szerk. és bevezetéssel ellátta Viszota Gyula. Bp., 1939.
- SZINNYEI 1897. 5. köt. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. V. kötet. Bp., 1897.
- SZINNYEI 1899. 6. köt. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. VI. kötet. Bp., 1899.
- SZINNYEI 1900. 7. köt. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. VII. kötet. Bp., 1900.
- SZINNYEI 1902. 8. köt. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. VIII. kötet. Bp., 1902.

- SZINNYEI 1906. 11. köt. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. XI. kötet. Bp., 1906.
- SZINNYEI 1909. 13. köt. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet. Bp., 1909.
- SZINNYEI 1914. 14. köt. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. XIV. kötet. Bp., 1914.
- SZÖGI 1994. = SZÖGI László: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemlein I. 1790–1850. Budapest–Szeged, 1994.
- SZÖGI 2001. = SZÖGI László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1789–1919. Bp., 2001.
- SZÖGI 2013. = SZÖGI László: Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon 1789–1848. Bp., 2013.
- SZTEHLO 1918. = SZTEHLO Kornél: A budai ág. hitv. evangélikus egyház története 1821–1918. [Bp., 1918.]
- TAKÁTS: Deák és a titkosrendőrség = TAKÁTS Sándor: Deák Ferenc és a titkosrendőrség. = Takáts Sándor: Emlékezzünk eleinkről. Bp., év nélkül. 523–553.
- TÓTH 1941. = TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941.
- TÓTH 2021a. = TÓTH Kálmán: Kis János (1770–1846) szuperintendens irodalmi és tudományos levelezése. Sajtó alá rend. Tóth Kálmán. Bp., 2021.
- TÓTH 2021b. = TÓTH Kálmán: Kis Lajos nyolc levele Toldy Ferenchez az MTA KIK Kézirattárában (1840–1858). = Lymbus. Magyarágtudományi forrásközlemények. Főszerk. Ujváry Gábor. Bp., 2021. 7–18.
- TÖLTÉNYI 1848. = Hű tükre a megbukott Kancellaria, Helytartótanács és Kamara hivatalnokainak. Szerkeszté és kiadá TÖLTÉNYI Miklós. Bécsben, [1848.]
- TRÓCSÁNYI 1965. = TRÓCSÁNYI Zsolt: Wesselényi Miklós. Bp., 1965.
- Törvénytudományi műszótár = Törvénytudományi műszótár. Közrebocsátja a Magyar Tudós Társaság. Budán, 1843.
- VARGHA 1933. = VARGHA Zoltán: Báró Podmaniczky János (1786–1883) életrajza. Bp., 1933.
- VÁCZY 1890. = Deák Ferenc emlékezete. Levelek 1822–1875. Szerk. VÁCZY János. Bp., 1890.
- Választási küzdelmek = Választási küzdelmek a reformkori Zala megyében (1834–1847). Válogatott dokumentumok. Sajtó alá rend. Hermann Róbert, Molnár András. Zalaegerszeg, 2015. (Zalai Gyűjtemény 79.)
- VENCZEL 2002. = VENCZEL József: Ifjabb Wesselényi Miklós személyi levéltára. Kolozsvár, 2002. (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 2.)
- Verzeichniss der ordentlichen Mitglieder 1839. = Verzeichniss der ordentlichen Mitglieder des Vereines zur Beförderung der bildenden Künste in Wien im Jahre 1839.
- VISZOTA 1931a. = VISZOTA Gyula. Kossuth küzdelme a Budapesti Évlapokért. = Irodalomtörténeti Közlemények 41. (1931.) 2. füzet 129–144.
- VISZOTA 1931b. = VISZOTA Gyula: Kossuth Lajos levelei a Budapesti Évlapok ügyében. = Irodalomtörténeti Közlemények 41. (1931.) 2. füzet 179–189. (Első közlemény.), 3. füzet 313–323. (Második, bef. közlemény.)
- Vollständiges Strassen- und Häuser-Schema 1863. = Vollständiges Strassen- und Häuser-Schema der k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien. Wien, 1863.
- WALLENTINYI 1912. = Ferenczy István levelei. Közzéteszi WALLENTINYI Dezső. Rimaszombat, 1912.
- ZÁDOR 1990. = ZÁDOR Anna: Kapossy János hagyatékából. = Művészettörténeti Értesítő 39. (1990.) 1–2. sz. 121–132.

- ZOVÁNYI 1914. = ZOVÁNYI Jenő: Ágensválasztás 1762–1763-ban. Korrajz a XVIII. század magyar protestantizmusának egyházi életéből. (Első közlemény.) = *Protestáns Szemle* 26. (1914.) I–X. füzet. 79–91.
- ZOVÁNYI 1977. = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. jav. bőv. kiad. Bp., 1977.
- ZVARA 2015. = ZVARA Edina: Gaál György (1783–1855), a mesegyűjtő tudós könyvtáros. Egy javított életrajz. = *Ethnographia* 126. (2015.) 3. sz. 463–475.

SUMMARY

ANDRÁS MOLNÁR

'And I'll live for my country'

THE CAREER OF LAJOS KISS A COURT AGENT (1797–1869)

Before 1848, official clients contacted the central state offices of the Hungarian Kingdom through so called agents. Clients had the agents urge their affairs to be completed, their complaints to be redressed, and licenses and privileges they applied for to be gained. Agents were lawyers who on behalf of the communities and individuals alike arranged their official and private business according to the rights they were authorized by them. Agents working in Vienna including religious agents of the Protestant church were called court agents. Current study based on expansive archival research and a systematic review describes the typical at the same time unique walk of life of Lajos Kis a Lutheran religious agent who acted as a court agent in the Reform Era in Vienna from 1833 to 1848. The study gives details of his activity in official, church, cultural and political issues, as well as moments of his private life. The position as a court agent gave him financial rewards and satisfaction as well as widespread social relations and honour. Due to his intermediary role, he had contact with the emperor court of Vienna and government circles as well as with the leaders of the Hungarian liberal opposition. Despite the fact that he did not reach a glorious career, his life as a whole gave him satisfaction. He helped the outstanding historical figures as an „ordinary state official”, he carried out an important fieldwork and served his country in a much useful way.

Pap Gábor református lelkész Balaton-felvidéki levelei (1852–1858)

II.

Folyóiratunk 2022. évi 3–4. számában közzétettük Pap Gábor 1852–1855 között a Hölgyfutár c. lapban megjelent Balaton-felvidéki tudósításait. A második közlemény az 1856–1858 közötti leveleit tartalmazza.* (– HUDI J.)

75.

1856. február 6–7.

Balaton-fölvidéki levelek. I.

Balaton közvetlen vidéke télen oly szegény közérdekű eseményekben, amily gazdag nyáron – főleg a fürdői saison alatt.

A társas életnek alig van oly jelentékeny mozzanata, mi a figyelmet lekötné, s a közzétételt megérdemlené. Kivéve néhány névnapot s estét, a családok elzárkózottan élnek, s várják a tavaszt, mely a természet ébredő életével új lelket lehel a kiholtnak látszó társas életbe is, s az ország különféle részeiből idese-reglő vendégekkel meghozza azon vidor életet s élénk mozgalmat, mi nálunk – fájdalom! – hiányzik.

Mikor fog e tősgyökeres magyar vidék³⁰³ életereje figyelemébresztő mozgalomban nyilatkozni? Mikor jön el az idő teljessége megváltani tehetős csalá-

---

* A forráskiadás a PRTA kutatóprogramja keretében készült.

³⁰³ E hazaszeretet sugallta kijelentés nem teljesen helytálló, mivel a Balaton-felvidék egyes falvaiba (pl. Balatoncsicsó, Barnag (Németbarnag), Kis- és Nagyhidegkút, Örvényes, Szentjakabfa, Vöröstó, Tótvázsony, Veszprémfajsz, Zánka) a földesurak a XVIII. században részben vagy egészben németeket telepítettek, a régió nyelvileg-etnikailag nem volt homogén.

dainkat a mit sem tevés zsisbasztó rabságából, feloldozni a lelket elzárkózottság terhes bilincseiből? Mikor fogunk minden szép, jó s nemesért hevülve nem külről várni, hanem belőlről fejleszteni az életet, mely míg egyrészt lélekemelő szórakozást s élvezetet nyújt, másrészt a közjó oltárára is leteendő szent áldozatát?

A levelezőnek szíve s lelke fáj, ha szétnéz e gyönyörű vidéken, s főlemlítésre méltó tárgyat keresve tapasztalni kénytelen, hogy a múlt hóifagy nem volt erősebb, mint az, mi a lelkeket s szíveket tartja fogva; tapasztalni kénytelen, hogy a fényűző nép csillogó külseje hasonló a zúz[mará]hoz, mi a fákat fölvirágozza, a szemre kellemesen hat, de letördeli ónsúlyával az ágakat, melyekről a gazda bő gyümölcstermést várt! Igenis, a külfény hasonló a zúz[mará]hoz, lehervadnak, lefagynak alatta a közjó virágai, ha a nemes lélek szent akaratának benső életmelege által nem óvatnak. S e benső életmeleg nagy résznél hiányzik. Csak néha tűnnek föl egyes kivételek, mint sötét éjszakában szélkergette fellegrongyok közt a csillagok.

Hagyjuk el e képet, melyet látva a lélek akaratellenesen is elkomorul. Menjünk föllebb Balaton fölvidékén a Bakony felé. Ha futólag is, tekintsünk be Veszprémbe. Hisz a veszprémiekkal különben is oly rég nem találkozáink, hogy bizton számíthatok azok kiengeszteltségére, kik utolsó látogatásom alkalmával csak azért haragudtak meg, mert szívem teljességéből szólott a száj, s a nyilvánosság fáklyavilágánál leleplezés helyett fölleplezém a hibákat, hiányokat, melyek figyelmemet ki nem kerülheték. Bizton számítok rá, hogy békekezettel nyújtanak, s átlátják, hogy a levelező nem hallgathatott ott, hol felszólalni erkölcsileg érzi magát kötelezve; békekezettel nyújtanak annyival inkább, mert sohasem személyeskedés, hanem az igazság vezérlé tollamat, s míg a visszaéléseket pelengérré állítottam, a hiányokat föltártam, a személynek mindig kedveztem.

A levelezőre haragudni különben is lelki erőtlenség jele, mert ha a levelező — mi szent kötelessége — az igazság küzdőmökán állva harcol a társadalomra mérgezőleg ható visszaélések ellen, akkor köszönetet érdemel harag helyett, s

---

KOVACSICS-ILA 1988. 128–131. (Balatoncsicsó); 314–318. (Örvényes); 375–377. (Szentjakabfa); 445–449. (Zánka); ILA-KOVACSICS 1964. 137., 293–294. (Barnag); 201–203. (Kis- és Nagyhidegkút, 1927-től Hidegkút); 376–377. (Tótvázsony), 413–414 (Vöröstó). Több faluról monográfia készült: HIDEKGUTI-HUDI 1987. (Hidegkút); VERESS D. 1994a. (Veszprémfajs); VERESS D. 1994b. (Tótvázsony); VERESS D. 2000. (Balatoncsicsó, Óbudavár, Szentantalfa, Szentjakabfa, Tegyön); T. HORVÁTH 2001. (Zánka); HUDI 2010. (Örvényes). A kortárs Fényes Elek statisztikus is Paphoz hasonlóan járt el: előszeretettel „magyarosította” a német falvakat, így geográfiai szótárát kritikával kell olvasni. FÉNYES 1851. I–II.

arra kell törekedni az érdekletteknek, hogy a megrótt visszaéléseket eltávolítva, munkálják a közjót s saját javokat, ha pedig a levelező akár tévedés, akár rosszakaratból letérne az igazság ösvényéről, ott a nyilvánosság el nem zárt tere, cáfolják meg. Én részemről azon leszek, hogy az igazságtól hajszálnyira se térjek el, s ha tán nyíltságomért a harag, neheztelés keserű almájába kellene is harapnom, ingatlanul haladok az ösvényen, melyen kötelességszerűleg haladnom kell.

De lássuk a tapasztalatokat. Veszprém szépül, ez azonban korántsem érthető az utcákra, melyeken a sár – miként hajdan – most is igen nagy, miután a kikövezés elmaradt. E sárral különös ellentétet képeznek az emelkedő új épületek, melyek ízlés kívánalmi szerint építve a város szépségét nagymértékben növelik, s a vár által különben is városi színezetű helyet még városiasabb színben tüntetik föl. Hisszük, hogy a városi hatóságot csak tetemes újabb költségei gátolták az utcák kiköveztetésében, s mihelyt pénzügyi viszonyai kedvezőbbben alakulnak, sietni fog az utcák kiköveztetésével.

Másik lényeges fogatkozás Veszprémben az utcai világítás, mi holdvilágtalan éjszakákon tökéletes világosságfogatkozást idéz elő. Ez roppant kényelmetlenség, főleg hosszas esőzések s a föld fagya feljövésekor, különösen vidéki emberre, ki ha az éji sötétben a sártömegbe téved, ha ott nem marad is, de bajjal tud kihatolni. A város mostani erélyes hatóságától bizton várhatni, hogy a kivilágítási tőkét, ha másképp nem lehetne, e célra rendezett táncestélyek jövedelméből is előteremtendi.

Mi a közszellemet illeti, erről csak örömdetést írhatok. Veszprémben van részvét a közügyek iránt, van akarat áldozatot tenni a közjó oltárára, s ez akarat tettekben is nyilatkozik. Fényes bizonyossága ennek a múlt évben rendezett dal- és zeneestély, melynek tiszta jövedelme (mint értesülve vagyok, 70 pengőforint) a Tisza-vidéki vízáradat által károsultak³⁰⁴ fölsegélésére szenteltetett. A városi hatóság az estély rendezésével, a lakosság számos megjelenésével igazolá, hogy tud lelkesülni a közjóért, s ha szenvedőknek arcain könnyűket lát leömleni, benső szózata inti, hogy siessen letörlni.

Mindezek az ébredő szellemélet jelenségei, melyet csak fejleszteni kell, s megtermendi úgy a nemzetiség, mint az emberiség számára kedves gyümölcsseit.

---

³⁰⁴ értsd: árvízkárosultak

Fog-e ez új évben Veszprém jótékony céllal összekötött táncestélyt rendezni? Nincs róla tudomásom, de azt bizton hiszem, hogy a fölébredt szellem nem alszik többé el, sőt mindég erőteljesebben fog nyilatkozni, s ha a szenvedők, sors által sújtottak nyomora a haza részvétét igénybe veszi, ha a közjó áldozatot kíván s a szellemélet pártolást, akkor Veszprém nem fog hátramaradni, s találkoznak vezetők, kik érezve azt, hogy a maradás visszaesés s a visszaesés halál, úgy vezetendik a népet, hogy életrevalóságát tettekben nyilatkozó haladása által igazolandja.

Két fényes táncestély volt már, az egyiket a tisztikar tartá a Koronához címzett vendéglő nagyteremében, a másikat a polgárság Izer vendéglősnél. Az úri s polgári elem testvéresülése, mi e táncestélyekben észrevehető volt, örvendetes jele, hogy a törvényben ledöntött kasztfalak végromjai is eltisztulnak, s a társadalomban nem fognak többé elkülönző választ emelni ember s ember között. E testvéri egyesülés megszilárdulása nevezetes tényezője leendő nagyságunknak. A szépség koszorújában nem egy virág volt, kiért hevesen dobogott az ifjak szíve, s kire a visszaemlékezés oly édes boldogságot nyújtott távozás után is, mit csak érezni lehet, de ecsetelni nem.

Veszprém gazdag szép hölgyekben, s farsangi táncestélyein a tél komor ábrázatával kellemes ellentétet képez az ifjúság tavaszának ígésző virágfüzére. Vajha e virágok mindegyike a nemzet szellemélete tavaszának is virága lenne, akkor nyugton nézhetnénk szemközt a jövővel, s fennmaradásunk reményét bennök kedves valósággá testesülve szemlélhetnénk. Hölgyek, rajtatok áll, hogy ily virágokká legyetek, s szelleméletünk tavaszát oly virágzóvá tegyétek, hogy az gazdagon hozza meg gyümölcsét a nemzeti nagyság számára. Legyetek oly szépek bensőleg is, mint külsőleg vagytok, a testi szépségre lelki emelkedettségtek tegye föl a kellem hervadhatatlan koszorúját, s a nemzet – melynek leányai vagytok – „élni fog, s örökre mint tavasz, virulni fog!”

Mielőtt bezárnám leveletem, nem ugyan költői, de legalább, mint levelező, prosai igazságot szolgáltatok Balaton közvetlen fölvidékének is, megérintve futólag a tihanyi táncestélyt (tavasz hó 20-án)³⁰⁵, melyen a tihanyi úri osztályon kívül a vidékiek is részt vettek. Bizalmas társalgás, fesztelen otthoniasság jellemzők e táncestélyt.

---

³⁰⁵ Tavasz hó, Szent György hava = április; az 1855. április 20-i tihanyi bálra utal.

Tapolcán³⁰⁶ a társaskör tavaszhoz 26-án tartandó táncestélyt, s e táncrendből örömmel látom, hogy a lejtendő táncok nagy részét (18 közül 8) magyar tánc képezi, s köztök a sok táncestélyből már tökéletesen kiküszöbölt kör- és sortánc is lejtetni fog. Bizton hiszem, hogy ott, hol a táncrend ily nemzeti szellemben van megállapítva, a társalgás is nemzeties leend.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 7 (1856) 30. sz. (február 6.) 119–120. – Uo. 31. sz. (február 7.) 123–124.

76.

1856. február 18.

Balaton-fölvidéki levelek.

Közelebb a veszprémi táncestélyeket habár nem is kielégítőleg, de mindenestre *megközelítőleg* rajzolám. Egyesek kiemelése helyett képet alkattam a szép hölgyek számára: a jó honleány képét, s főlemlítém, hogy e kép után kell irányzódniok, ha azt akarják, hogy ne levelezői magánérdek – hajlam és szélsély –, hanem önérdekem által emeltessenek fölül a mindennapiság színvonalán, s külszepségökkel a lelki emelkedettségben nyilatkozó szellemi fenszív, nemességben nyilatkozó érzetjóság úgy párosuljon, hogy a királynői korszorút még az irigység se legyen képes elvitázni tőlök. Futólag főlemlítém a tihanyi s tapolcai táncestélyeket, mely utóbbi a tapolcai olvasókör³⁰⁷ által tartatván, igen sajnálom, hogy bokros elfoglaltatásaim miatt el nem mehettem, s a szent célnak, melynek elérhetéseért tartatott, előmozdítója nem leheték.

Csak egy táncestélyről nem értesítém e lap szép olvasónőit, s tán ez leend legérdekesebb, mert ez az első táncestély, mely B.-Füreden az urodalmi vendéglő pazar fénnel ékített kávéházi tágas termében tartatott.³⁰⁸ Az előzmé-

---

³⁰⁶ Tapolca mezőváros, járási székhely Zala megyében, a tapolcai medencében. 1857-ben 3517 lakosa volt. KOVACSICS-ILA 1988. 400.

³⁰⁷ A tapolcai olvasókör alakulását a helytörténeti lexikon nem említi. KOVACSICS-ILA 1988. 396–403.

³⁰⁸ Écsy László az 1856. február 3-i vasárnapi bálról a naplójában részletesen beszámolt. „Ma tartatott Füred keletkezésétől fogva az első táncestély.” – kezdte feljegyzéseit. A kávéház nagytermét 60 gyertyával világították meg, a teríték 50 vendégre készült, a bált Scharenpeck [Scharpeck] József veszprémi mérnök rendezte. A zenét a tótvázsonyi zenekar 26 forintért szolgáltatta. A mulatság – melyen fagylaltot, süteményt és puncsot is felszolgáltak – másnap reggel 7 óráig tartott. A belépti díj 2 forint 30 krajcár volt. Február 4-én Mayer Antal vendéglős a helyi cselédségnek

nyekből s sikerből következtetve, bizton állíthatjuk, hogy nem leend egyúttal legutolsó is, s a húshagyókeddet előző vasárnap est jövőre, habár az Anna estélyihez nem is hasonlón népes, de mindenesetre fényes társaságot gyűjtend össze Veszprém, Somogy s Zala megyékből, s a népességi hiányt a bizalmasság – mi ez összejövetelnek családi ünnepélyhez hasonló derűtséget kölcsönöz – s a fesztelenség, mely nem pórias leereszkedésben, hanem az etiquette terhes bilincseit lerázott szívélyes társalgásban nyilvánul, gazdagon kárpótolandja.

E táncestély régóta pengetett eszméjének megtestesítése, a télen át síri hallgatagságra kárhoztatott Fürednek halottaibóli e nagyszerű föltámasztása egyrészt urodalmi fölügyelő tekintetes Écsy László úrnak, másrészt urodalmi vendéglős Mayer úrnak köszönhető. A siker, mi fáradalmukat koszorúzá, nyugodt kitekintést nyit a jövőndöbe, s édes meglegedés érzelmével töltheti be szívöket.

A táncteremmé átrögtönzött kávéház oly díszesen volt ékítve, hogy fényben s csínban csak fővárosi díszítmények múlhatják fölül. Az ablakmélyedések légzáró függönnyel vonattak be, s a függönyök mindegyikén magyar történelmi képek (minők Árpád emeltetése, Mátyás diadalmas bevonulása Budárasat.[öbbi]) díszlettek. E képek előtti mesterséggel készített művészi zöld halomcsoportozatok a fehér függönyök piros ékítményfölzettel, az ezeket összekötő örökzöld koszorúk, a pazar világítás oly tündéries színt kölcsönöztek a teremnek, hogy a belépő mintegy ígézet által találva elbűvölten állt meg, s széjjelvont figyelmét nem tudta mely tárgyra függeszse előbb, oly sok volt a figyelmet lekötő érdekes díszítmény.

Dacára a késői értesítésnek, sok vendég gyűlt össze, főleg Veszprémből, honnét a mérnöki kar volt legerőteljesebben képviselve.³⁰⁹ A közel vidékről egész családok jelentek meg, s a társalgás oly bizalmas, oly őszinte volt, mintha mindannyian egy és ugyanazon népes család rokon lelkű s érzelmű tagjai lettek volna. A szünórák előtti tánc 10 óráig tartott, s kiválólag a csárdás lejtetett, bár a többi táncok sem mellőztettek egészen. A szünórák étkezés közt folytak le, az elébbi táncterem étteremmé rögtönzötetett át, s a nagy vendégcsalád jó étvágygyal költé el az ízletes étkeiért általánosan dicsért Mayernak választékos s jól

---

rendezett bált. (Ez volt az első cselédbál Füred történetében! – H. J.) Az éjfélíg tartó táncestély különlegessége az volt, hogy a vacsorát az urak szolgálták fel. KATONA 2008. 188–189.

³⁰⁹ Veszprémből Scharpeck József mérnökkel, a bál rendezőjével együtt 8 ifjú érkezett Füredre. A mulatságon Tihanyból Krisztián Pius jószágkormányzó és Vaszary Egyed plébános vett részt. KATONA 2008. 188–189.

készített ételeit, kitűnő jóságú borait s elfogyaszthatlan bőségben felhordott pezsgőit és fagyaltjait. Az étkezést újólág tánc váltá föl, mi kivilágos-kivirradtig tartott, s mikor a függönyzött ablakú teremben táncolóknak hírül vivék, hogy a nap sugára beköszöntött, ugyanakkor beköszöntött Mayer is reggelijével – benső meleget adandó ezáltal az útra készülő vidéki vendégeknek.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgylutár 7 (1856) 40. sz. (február 18.) 159–160.

77.

1856. március 5.

Balaton-fölvidéki levelek. III.

Balaton-fölvidék gyönyörű vidékét szeretnénk a lelkes Gyórhöz mielőbb közelebb vinni. S mert a távolságot térimeileg nem kisebbíthetjük, időileg óhajtánánk azt kisebbíteni. E kisebbítés csak úgy eszközölhető, ha gyorsan s bizton szállító közlekedési eszközről gondoskodnak azok, kiknek e gondoskodás leginkább érdekében áll.

Ha a közlekedési eszközök közt válogathatnánk, ha volna tehetség az országot minden irányban vasúthálózatokkal szóni át, igen természetes, hogy a vasutat választanánk. De mert jelenleg kevés reményünk van, hogy ez irányban vasút vezetessék, s mert – előzményekből ítélve – a buda–marburgi vasút is alkalmasint Balatonunk alvidékén fog vezetetni, most előlegesen azzal is megelégszünk, ha Győr és Füred gyorskocsizás által lesz egymáshoz közelebb hozva.

E gyorskocsizás leginkább a győr–bécsi vasúttársaságnak nyújtand előnyt s kézzelfogható tetemes hasznot. A bécs–veszprémi kereskedelem árucikkei nem a pest–bécsi gőzösön fognak szállítatni, ha a Győr s Veszprém közti közlekedés a gyorskocsizás fölállítása által éppen úgy megkönnyítettik, mint meg van könnyítve a pest–veszprémi.³¹⁰ Ami áll az árucikkek szállítására, áll a személyekére is, oly megjegyzéssel, hogy a személyszállítás a füred–fürdői szak alatt s éppen Füred vonzó hatalma következtében levén legnagyobb, e fürdőszak alatt a gyorskocsizás B.-Füredig lenne terjesztendő, míg az év több szakaiban csak Veszprémig.

---

³¹⁰ Veszprém–Pest között már 1848 előtt gyorskocsijáratok közlekedtek. A márkói paraszt fuvarosok is szívesen vállalkoztak a Pestre utazók szállítására.

A győr–bécsi vasúttársaságnak áll eszerint érdekében érgyíteni a gyorskocsizás megpendített eszméjét, s ezáltal biztosítani azon tetemes személy- és áruszállítmányt, mit ellenkező esetben a pest–füredi gyorskocsizás előnye mellett a pest–bécsi gőzösök nyeregnednek meg.

Érdekében áll e gyorskocsizás Győr szép hölgyeinek is, kiket B.-Füred gyönyörű vidékéhez nem egy kedves emlék csatol, kik aztán ez alkalmat fölhasználhatják avégre, hogy körünkbe jöve kedves kiegészítői legyenek vigalmaink s estélyeinknek.

De érdekli a várost is. Ezáltal kereskedelme élénkül. A forgalom egy része, mely most Pesten át megy Bécsbe, Győr felé fog vezettetni. Az anyagi jóllétnek új forrásai nyílnak föl e szépen emelkedő város előtt. Kereskedelmi viszonyba lép a hon kisebb, de szinte élénk kereskedelmű városával, Veszprémmel. Győr városát úgy anyagi érdekei s kereskedelmének emelése, mint szép hölgyeinek teljesítetlenül nem hagyható óhajtsái ösztönzendik segédkezet nyújtani a győr–bécsi vasúttársulat igazgatóságának arra, hogy a gyorskocsizás megpendített eszméje kedves valósággá emelkedjék.

A gyorskocsizási útvonal hazai útvonalaink közt a legszebbek egyike leendene. A nagyszerű szentmártoni apátság a vadregényes Bakony ős Csesznek várával, ifjúi kellemben viruló zirci zárdájával, Veszprém s környéke festői csoportozatával, az Alsó-Eörsztől B.-Füredig terülő vidék ígésző kellemével mindmegannyi támpontot nyújtana, melyen a szemnek pihenni, a léleknek elmerengeni oly jól, oly kedvesen esik.

Bárcsak mielőbb testté lehetne az ige s a t.[isztelt] győri levelező azon kedves újdonságot tudathatná velünk, hogy mit a Balaton-fölvidéki levelező csak óhajtott: a győr–veszprém–b.-füredi gyorskocsizás eszméje a győr–bécsi vasúttársaság által nemcsak fölkaroltatott, de meg is testesített.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 7 (1856) 52. sz. (március 5.) 215.

78.

1856. március 12.

Balaton-fölvidéki levelek. IV.

A halál nem eléglé meg az áldozatot, mit múlt évben jeleseink sorából átengedett neki az élet! Jeleseink száma ismét eggyel kevesbedett, hogy szép

Balatonunk tündérvidékén szaporodjanak a sírok, melyek fölött virraszt a baráti kegyelet, fölsír az égető családi fájdalom.

Tihany urodalmi s fürdő-fürdői orvos, Pachl³¹¹ úr nincs többé! Lelépett a pályáról, melyen mások életét – a lehetőség határai közt – biztosítani volt szép s magasztos hivatása. Leléptet é a halál, s az, ki oly sokaknál tartá meg a költözö-félbeni életet, önmagát nem tarthatá meg; ki oly sokakat gyógyított föl életveszélyes betegségéből, önmagát nem volt képes meggyógyítani. A férfiúi erő megtört az enyészet viharában, e vihar hatalmával a gyógytan védereje nem bírt megmérkőzni. Télutó 26-án kísértük ki örök nyugalma helyére, hol az élet jövője felett hatezer év óta virraszt a biztató remény, hol a vérző szívek fájdalmára szelíden hint gyógyító balsamot a hiterő e szavakban: Viszontlátjuk egymást.

A temetési ünnepélyt a Benedek-rendű uradalom köztisztjeletben álló tagjai, az urodalmi tisztikar s a közel vidék értelmiségén kívül a nagy számmal össze gyűlt helybeli s vidéki népség is emelé jelenlétével, s fájó szívvel, elborult lélekkel róttá le az érdemes elhunyt irányábani hála és tisztelet végadóóját. Áldás emlékére – béke poraira!

Meglátogattam Maár Bonifác³¹² volt Benedek-rendű tanár sírhalmát is, ki nemcsak mint lelkes tanár, hanem mint történész is érdemesíté magát a magyar tudományosság terén. Sírja mégis emléktelenül áll! Tán ő is azon sok jelesek egyike leend, kikről Petőfi éneklé:

Óh e hazában olyan sok jeles
Sírján ingatja vándor fuvalom
A feledésnek túskebokrait!³¹³

Ez szégyen volna az elhunyt tanár tanítványira nézve, s mi nem hisszük, hogy e tanítványok, kik Maárnak oly sokat köszönhetnek, tettel tanúsítanak a kegyelet szent érzelmeinek hiányát, a kegyeletét, mellyel tartoznak azon férfiu-nak, ki lelki életök kiképezhetőseért oly lankadatlanul, oly szent hévvel s

---

³¹¹ Pchl Nepomuk János, a tihanyi uradalom seborvosa a nyári szezonban a fürdőorvos mellett szolgált a Savanyúvízen. Écsy László fürdőfelügyelővel jó barátságban volt. 1856. március 24-én „inlázban” halt meg Tihanyban, 42 évesen. Március 26-án ugyanitt temették. Özvegyének négy gyermekük felneveléséről kellett gondoskodnia. KATONA 2008. 192.

³¹² Maár Bonifác (1788–1855) bencés szerzetes, győri akadémiai tanár. Écsy László egykori tanárának síremléket szeretett volna emeltetni, ennek érdekében 1856 februárjában levelet írt Császár Ferenc (1807–1858) bencés szerzetesnek és a fővárosi lapokban is gyűjtést hirdetett a szükséges összeg előteremtése érdekében. Kezdeményezését siker koronázta. KATONA 2008. 189–190.

³¹³ Idézet Petőfi Sándor: Vajda Péter halálára c. verséből (1846).

kitartó lelkesedéssel fáradozott! E tanítványok elég képzettséggel bírnak, hogy ismerjék, elég érzetmelegséggel, hogy teljesítsék e részbeni szent kötelességeket, s az elhunyt érdeméhez illő emlékszóbor emelésével állítsanak emlékoszlopot saját nemesb érzelmeiknek.

Az áldozat nagysága az áldozókat fogja megtisztelni, főleg oly nevezetes ponton, mint Tihany, mely B.-Fürednek ha nem is zarándoklási, de mindenestre kirándulási Mekkája.

Maár Bonifácnak legszebb emlékoszlopa a hatás – mit tanítványiban, s a munkásság – mit történelmében hátrahagyott. E hatás s munkásság lelki életének emlékszóborra! A szobrász vésője csak porai fölé emelhet szobrot, hirdetni, hogy mire képes a tanítványi tisztelet, szeretet és hála.

Percig se kétkedem, hogy e képesség rövid időn tettekben fog nyilvánulni, s az áldozatkészség megható nyilatkozatairól fogom értesíthetni e lap t.[iszelt] olvasónóit!

S mert éppen a halottak országánál vagyunk, nem hagyhatom fölemlítetlenül, hogy ez ország ismét népesül. Múlt évben a járvány s most a változó – hol derült meleg, hol borongó hideg – időben a typhus ragad el sok áldozatot. Legnagyobb mértékben dühöng Aszófeőn s Vászolon.³¹⁴ B.-Füred és környéke e vészes nyavalyától tökéletesen mentes, sőt mi több, a tavaszi rendes betegségek sem uralkodnak ott.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 7 (1856) 60. sz. (március 12.) 239–240.

79.

1856. március 29.

Balaton-fölvidéki levelek. V.

A vidék míveltsége s honfiúi érzelmeinek legbiztosb mérlege azon rokonszenv, mit az irodalom iránt tanúsít. Amely vidék fiai s leányai közömbösek irodalmunk iránt, ott vagy a míveltség, vagy a nemzetiség iránti szeretet o fokon áll.

---

³¹⁴ Zala megyei települések Tihany közelében; 1857-ben Aszófőnek 347, Vászolynak 564 lakosa volt. KOVACSICS-ILA 1988. 104., 420.

Ki a külföldi irodalom remekműveit meghozatja, attól az irigység sem vitézhatja el a műveltséget, de viszont ő sem igényelheti, hogy jó magyarnak s magyar hölgynek tartassék, mert van ugyan műveltsége, de e műveltség nem nemzeti, ennek lángja nem irodalmunk oltárán lobog, pedig ez irodalom nem oly gazdag a részvét lelkesítő lángjaiban, hogy a nemzettest egyes művelt tagjai részvét lángjának idegen oltáron lobogását fájdalmasan ne érzene; s ez irodalom nem is oly szegény, alant járó, hogy a pártfogolást meg ne érdemléné, főleg korunkban, mikor a nemzeti irány úgy regényirodalmunk, mint dal-zene költészetünkben kitűnő tehetségű teremtő lelkek által képviseltetik, s e képviselő méltó a képviselt nemzethez, és hogy még méltóbb lehessen, egyedül tőlünk függ, mert teremtő erők nem hiányzanak, hanem igenis hiányzik a lelkesedés: *kitartó részvét által célhoz segíteni azon nagy lelkeket, kiknél célhoz jutásra nem a lélekerő, hanem az anyagi tehetség hiányzik.*

Arcom szégyenpírban ég, ha látok magyar családot, melynek asztalán a német s francia irodalom termékei fölhalmozhatók, melyhez a külföld lapjai járnak, s az édes haza irodalma mostohagyermek. S mily sok család van szép magyar hazánkban, ki fagyos közömbösséggel vonul el azon szent oltár előtt, mit a jobb lelkesedése s a teremtő lelkek működése nemzeti irodalom név alatt emelt föl.

Hány ezren tehetnék le ez oltárra áldozatukat úgy, hogy e letételt meg sem éreznék, mégis a közjót – a haladást – a nemzeti műveltséget szembetűnőleg előmozdítanák.

„Haladjatok, majd pártolunk!” – e jelszó volt az álarc, mely alá irodalmunk iránti közömbösséget rejté a lelketlenség. De hogy haladhasson az, kinél a haladhatáshoz szükséges eszközök hiányzanak? Hogy vihesse elő a nemzeti műveltség lobogóját az, ki az anyagi szükség tövise pályáján egymagára hagyatva pártolás és segély nélkül áll a küzdőhomokon, kit a nemzeti lelkesedés nem bátorít előhaladásra, ki elől a jók részvéte nem szaggatja föl a nélkülözés, anyagi szükség haladást gátló töviseit.

S a magyar írók ily helyzetben voltak. Hálátlan volt irántok a nemzet, holott ők törték meg számára azon utat, melyeni haladása jelen helyzetünkbeni fennmaradásának egyedüli föltétele. S a nemzet hálátlansága nem törhető meg azon irodalmi előharcosok tevékenységét, kiknek jelszava volt:

Neked élni kell oh hon / S örökre mint tavasz virulni!³¹⁵

---

³¹⁵ Az idézet Kölcsey Ferenc: Rákos nimfájához c. versének (1814) utolsó versszakából való: „De néked élni kell, ó hon / S örökre mint tavasz virulni”

A költők a nemzetek jövőbe látó apostolai! Ki hitte volna, hogy Kölcseynek e jósigéi éppen irodalmi utódai által valósuland? Ki hitte volna, hogy a nemzet új életkorszakában az irodalom emelkedése egyedül biztos alap, melyen nemzetiségünk új erővel fog felvirágozni, s ereje ha nem is ki, de behatólag századokra fog megalapíttatni?

E megalapításhoz minden magyarnak tehetsége fokozatához képest járulnia kell. A szegény morzsái s a gazdag fényes adománya egyformán kedves áldozat leend az irodalom oltárán.

Keveset áldozni nem szégyen, sőt dicsőség annak, kinek ez áldozat mindene. Nem akarni áldozni képességaránylag, főleg a tehetősök részéről, megbocsáthatatlan bűn.

Nemzeti életünk apostolai, dacára a nemzet részvétlenségének, oly haladást tanúsítanak irodalmunk ifjú mezején, hogy e haladás a műértő külföld figyelmét magára voná s leköté. Ők pártolás nélkül óriásilag haladtak, s mi e haladási erőt tehetlenné tehetnénk-e hideg közömbösségünkbeni megmaradás által? Lehetnénk-e tovább is fásult érzésűek irodalmunk úttörő bajnokai iránt, s idegen irodalom magasztalásiból akarjuk-e ismerni jövőre is jeleseinket, kiket tán azért nem veszünk észre, mert hozzánk nagyon is közel állnak, kiknek teremtő lelke áldásteljes működése előtt tán csak azért hunyjuk be szemeinket, mert bántja idegeinket a szokatlan világosság!?

Itt az idő, hogy fölbredjünk teendőink öntudatára. Vessünk számot komolyan, jobb érzéseinket kérdezzük meg, hogy ha nem követel is, de legalább mit vár meg tőlünk a nemzetiség.

A magyar irodalom egén fényesen süt a nap, járjunk hát, mint nappal ékesen, mert ítélet alá esünk, ha e nap fényes sugara nem a fölébredt nemzeti részvét dicső nyilatkozatait, hanem a szendergő nemzetiség iránti hideg közömbösséget világosítja meg.

Vannak irodalmi prófétáink, őket hallgassuk! Ne kövezzük meg ezeket részvétlenségünkkel, mint a hálátlan Jerusálem, mely eleitől fogva megkövezé a prófétákat, mert ha mi is megkövezzük, úgy Jerusálem sorsára jutunk s elpusztulunk úgy, hogy kő a kövön nem marad!

Balaton-fölvidéknek B.-Füredhez közel eső pontjain a Benedek-rendi tihanyi urodalmat s az urodalmi tiszteket kivéve, csekély a részvét nemzeti irodalmunk iránt. E körülmény egyik fő oka a vidéki népség szegénységében, tehetős úri családok hiányában keresendő. A Vasárnapi Ujságnak van néhány előfize-

tője, bár a szegény néposztály magasolja a 6 pengőforintra szöktetett árt³¹⁶, s ez áremelés a kezdetben vidékünkön sok előfizetővel bírt néplaptól számos előfizetőt elidegenített, s e kezdetben valódi néplapot a középosztály lapjává változtatá a költséges kiállítású szépirodalmi s politikai lapok nem csekély kárára.

Veszprémbe szép számmal járnak úgy magyar, mint német lapok. Tekintetes Munkácsi úr³¹⁷ szívességéből közlöm e lapok statistikáját: Vasárnapi Ujság 61, Hölgyfutár 14, Budapesti Viszhang 13, Délbáb 2, Divatcsarnok 1, Családi Lapok 6, Politikai Újdonságok 61, Pesti Napló 16, Budapesti Hírlap 15, Magyar Sajtó 13, Magyar Múzeum 1, Katholikus Néplap 17, Religió 16. Összesen 236 magyar lap (szépirodalmi 97, politikai 105, tudományos 1, vallási 33 példányban.) – Német lap jár összesen 105 példány.

E statistika fényesen igazolja, hogy Veszprém művelt közönségének nagy része inkább érdekeltetik a magyar, mint a német irodalmi élet mozzanatai által, hogy a veszprémi műveltség túlsúlyúlag magyar levén, nemsokára elfoglalja azon tért is, mit még jelenleg az idegen irodalom tart megszállva.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 7 (1856) 73. sz. (március 29.) 293–294.

80.

1856. március 31.

Balaton-fölvidéki levelek. VI.

Amily regényes tájakon vezetett át a Füred-fürdőt kelet felől látogató vendégek útvonala Alsó-Eörstől B.-Füredig, oly kényelmetlen volt a várakozás, mit a keskeny úton összeszoruló kocsik gyakorta előidéztek.

E kényelmetlenségnek jövőre vége szakad. B.-Füredre megérkezett már a ministerialis rendelet, melynek folytán május 15-től september 15-éig fog hetenkint háromszor Veszprém s B.-Füred közt a szekérposta (Mallepost, Deliganze) járni, mi B.-Fürednek oly előny, amily kényelem leend a fürdői vendégeknek.

---

³¹⁶ Ekkoriban a veszprémi Polgári Kaszinó évi tagdíja 2 pengőforint 30 krajcár volt. FRANCICS 1973. 381. Francics 1854-ben 2 tükröt vett a lakásba 22 pengőforintért. Uo. 343.

³¹⁷ Munkácsi úr a veszprémi postahivatal vezetője lehet. Életrajzi adatait jelenleg nem ismerjük. Róla a budapesti Postamúzeum sem tudott felvilágosítást adni. Dr. Holló Szilvia-Andrea igazgató-nőnek ezúton köszönöm a tájékoztatást.

E hó (tavaszelő) 15-én³¹⁸ mérette föl az utat a magas kormány Veszprémtől B.-Füredig; ott, hol a postakocsi járand, az útvonal mindenütt öt öl széles leend, s jó karban leendő tartására az illető politikai hatóságok köteleztetvén, bizton remélhetjük, hogy a veszprém–füredi útvonal a legjobbak egyike leend.

Hátha még a buda–marburgi vasútvonal is Veszprém s B.-Füred felé fog Fehérvárról vezetetni. Pedig ez nem lehetetlen, mert az a szent lelkesedés, mellyel ez ügyet Veszprém fölkarolta, a Zichyek hajdani törzsökbirtoka: Nagy-Vázsonkeő jelenlegi birtokosának, Todesconak pénzereje, Zalának a vaspálya építéshez szükségelt kő, murva (Vidékünkön a nép murvának hívja a kőport.), mészkőbeni gazdagsága s azon lelkesültség, mellyel a szegény falusi lakosok a szükséges kő megfejtését s rendeltetési helyére leendő elszállítását megígérék, mindmegannyi előjelenségei azon boldogító remény valósulásának, hogy a buda–marburgi vasútvonal csakugyan Balatonunk felső, nem pedig alsó vidékét metszendi keresztül.

Zala megyében f.[olyó] hó 19-ik napján kérdezték meg a lakosokat, mit ajánlanak az esetben, ha a vaspálya határukon vagy annak közelében vezetetik át, s mert e nép szegényebb, mintsem pénzt ajánlhatna, kevés földéből sem engedhet át kártalanítás nélkül, fát magának is pénzen kell vennie, nem ajánlhatott egyebet kőnél, de ennek díjtalan fejtését s rendeltetési helyre szállítását egész készséggel megígéré, s azt teljesítendi is, mert az itteni, nagy részben magyar ajkú nép többségének szép jellemvonása az, hogy mielőtt valamit ígér, megmérlegeli a beváltáshoz szükséges erőt, s csak ha látja, hogy ez erőnek birtokában van, akkor vállal magára kötelezettséget. Kötelezettségének pedig törik vagy szakad, de eleget tesz, mert legszentebb érték előtte a becsület!

Veszprémben f.[olyó] hó 26-án lesz a tanácskozmányi nagygyűlés, melyre Zala is hivatalos. E megye egyik képviselője, tekintetes Varga Lajos cs. kir. szolgabíró úr leend. Ő fog jelentést tenni az itteni nép ajánlatáról is, melyről megjegyzendő, hogy föltételes, mert mihelyt a vasút nem Balaton fölvidékén, vagy ha itt is, de Nagy-Vázsony felé vezetetik, a nép azonnal föloldozottnak érzendi magát a kötelezettség terhe alól. Hisszük is, hogy Nagy-Vázsony földesura nem fog körömszakadtig küzdeni a vasútvonalnak N.-Vázsony felé vezetése mellett, márcsak azért sem, mert a Kapolcs vagy Petenden át Kanizsa felé vezetés ropant erőt s költséget igénylő munkával lenne a nagy s kikerülhetlen hegyek miatt összekötve.

---

³¹⁸ tavaszelő = március

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgfutár 7 (1856) 74. sz. (március 31.) 297.

81.

1856. május 7.

Balaton-fölvidéki levelek. VII.

Az új szerkesztőség kijelölte a tért, melyen vidéki levelezőinek mozogni kell. A tényeknek lehető röviden közlésére vagyunk fölhíva. Igyekszem tehát elősorolni az érdekesb eseményeket, de ott – hol szükség leend rá – nem fogom soha háttérbe szorítani az eszméket a rövidség előnyére.

Balaton fölvidéke a fürdői saison megnyíltáig társaséleti szempontból sokkal élettelenebb, semmint érdekes tények hosszú sorzata képesíthetné a levelezőt közleményei folytatására. Itt keresendő az ok: Miért, hogy oly rég nem írtam e szép vidékről a kedves Hölgfutárba? A tényeket, melyeket közlendő vagyok, most sem az élet, hanem az ébredő természet nyújtja. Balaton fölvidéke mindig szép, levegője folytonosan éltető, de szépsége sohasem megragadób, levegője sohasem éltetőbb, mint a természet ébredésekor, s ásványvize is ekkor legerősb, leghatékonyabb, ezért mit sem ajánlhatok inkább, mint azt, hogy ha a változó időjárás miatt a vendégek tavasz hóban nem jöhetnek is, legalább tavaszutó elejére siessenek Balaton-Füredre.

Tavaszunk szép, de e szépséggel nem jár karöltve a jóság. Gyönyörködünk benne, de nem örülünk. A gazda, kinek vállaira a családfenntartás súlyos terhe nehezül, panaszkodik, hogy be vannak zárva az ég csatornái, s a folytonos szárazság alatt leégett vetések nemhogy fáradtságát jutalmaznák, de elhintett magját sem adandják vissza, hacsak mostanában eső nem lesz. Esőhöz pedig nemigen lehet reményünk, mert a nagy hőség ha hoz is néhány árva felleget, az uralgó északi szél lehető gyorsan elűzi láthatárunkról.

Tavaszelő első hetében néhány helységben a hagymáz dühöngött, s nem egy emberélet esett áldozataul. A tavasz előrehaladása megszüntette e járványos nyavalyát, s jelenleg semmi kórhírek sem hallhatók. A hagymázt³¹⁹ valószínűleg a tavaszelői változékony időjárás idézte elő, s megszűnván az ok, el kellett enyészni az okozatnak is. E nézet mellett tanúsít azon nevezetes kö-

---

³¹⁹ A hagymáz a tífusz régies elnevezése.

rülmény is, hogy a hagymáz a köznépi osztályból ragadta áldozatait, míg a művelt osztály – a változó időjárásban jobban vigyáztatva magára – tökéletesen ment volt.

Balaton-Kis-Szőlőson (B.-Füredhez félóranyira fekvő helység) egymás után csakhamar kétszer volt tűzi vész. Minden oda mutat, hogy rosszakarat műve a gyújtás, de a tettest, ki miatt több ház lett a lángok martalékává, kinyomozni mindaddig nem lehet.

B.-Füreden jövő hó (május) 5-én tartandjuk a tavasz ünnepét. Eredményéről s a b.-füredi fürdői előkészületekről rövid időn tudósítandom e lap olvasóit.

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 7 (1856) 105. sz. (május 7.) 425.

82.

1856. május 14.

Balaton-fölvidéki levelek. 1856. VII.

Kilenc hava, hogy a tudós Benedek-rendi tanár s történelmi író Maár Bonifác hamvai a tihanyi temetőben nyugosznak. Emléktelen sírját gazdagon nőtte be a fű, de emlékezetét nem fődheté el a feledés, él az műveiben s hálás tanítványai kegyeletes érzelmében, s ez elég biztosíték, hogy nem „*ingatandja sírja fölött a vándorfuvalom, a feledésnek túske bokrait*”.³²⁰

Alig hangzott el Császár Ferencnek a Divatcsarnokban s nekem a Hölgyfutárban boldogult Maár tanítványihoz intézett, s síremlék iránti fölhívásunk,³²¹ a tanítványok áthatva azon gondolattól, hogy ezáltal egyrészt leróják az érdemnek a tartozott adót, másrészt önmagokat tisztelik meg, siettek meghozni áldozatukat. Maár Bonifác tanítványai tettelegesen áldozatkészségük megható nyilatkozatával igazolák, hogy szívökből nem halt ki a hála szent érzelve, s hogy tetteikben fölvirágozik az, és e fölvirágzást egy pompás síremlék fogja hirdetni még a későbbi ivadéknak is: Maár Bonifác síremléke a tihanyi temetőben.

---

³²⁰ Pontatlan idézet Petőfi Sándor: Vajda Péter halálára c. verséből (1846).

³²¹ CSÁSZÁR [Ferenc]: Tiszteljük halottainkat! = Divatcsarnok 4 (1856) 10. sz. (február 20.) 181–183., Pap Gábor levele: Hölgyfutár 7 (1856) 105. sz. (május 7.) 425. Császárt Écsy László 1856. február 7-i levelében kérte fel arra, hogy szólítsa fel tanítványait adakozásra a Maár-féle síremlék felállítására érdekében és arra, hogy a síremlék „Gerendai által készíttessék”. KATONA 2008. 189–190.

A síremlékre folyvást gyűl még most is a pénz, s mert a fölállítandó díszes síremlék ára jóformán már begyűlt, országszerte ismert szobrászunk, Gerenday³²² lőn fölkérve a terv elkészítésére. A tervrajzról – mit tegnap voltam szerencsés látni – ítélve, ez emlék azon remekművek számát szaporítandja, melyek Gerenday mesterkeze alól kerültek ki. Egyszerű, de szép, minő a tanár élete is volt! A művész keze ez egyszerű szépséggel a boldogult életét tükrözendi visza. Fölrata az emlékek carrarai márványba leend vésve.

E síremlék mintája látható Gerenday úr pesti raktárában a Duna-soron. A síremlék rövid idő múlva elkészülend, s f.[olyó] évi s[z]eptember 3-án nagy requiem mellett fog a Tihany-félszigeti sírkertben fölállítatni.

Ha tán a begyűlő pénzösszeg földözné azt, mi a síremlék fölállítása végett szükségeltetik, e fölösleghől a boldogult tanítványai feledhetlen tanítójok emlékére jótékony alapítványt szándékoznak tenni. Nemes gondolat, dicsérendő eszme. Ez alapítvány leend a boldogultnak legszebb, legtartósabb síremléke. Ez nem a tihanyi sírkertben, hanem a nemzet szívében leend fölállítva, ez nem a tihanyi sírkertnek, hanem az emberiségnek szolgáland díszére, mert minden jótékony alapítványban az emberiség érzelme dicsőül meg. S hogy jótékony alapítványuk letételében a tanítványok hazafias szellemtől fognak vezéreltetni, erről kezeskedik azon lélekemesség, mi a jótékonyosság érzetétől elválaszthatatlan. Általános, s nem helyi, nem részletes érdekeket kell tekinteniök, ha azt akarják, hogy az alapítvány céljának megfeleljen, mert minél általánosabb a jótékonyossági cél, annál szélesebb körben fog fennmaradni annak emlékezete, kinek nevében e jótékonyossági alapítvány tételik.

Bárhova fordítottassék is azonban ez alapítvány, adassék bár jótékony vagy közhasznú célra, sőt még akkor is nyer általa az egész, ha helyi s részletes érdekek nyereendnek előnyt az általános érdekek fölött, mert részekből állván az egész, a részek javának előmozdítása nem történhetik az egész javának előmozdítása nélkül.

r. l.

FORRÁS: Hölgylfutár 7 (1856) 110. sz. (május 14.) 445–446.

---

³²² GERENDAY ANTAL (1818–1887) szobrász, kőfaragó budapesti műhelyében készült számos kiemelkedő művész síremléke (Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Garay János, Kisfaludy Sándor, Lendvay Márton, Vajda Péter stb.).

83.

1856. május 16.

Balaton-fölvidéki levelek. 1856. VIII.

Közleg a b.-füredi saison megnyílása, s ezért lementem Füredre, hogy eleve széttekintsek az elsőrangú fürdőhelyen, s addig is, míg a Hölgfutár szép olvasónőit leendő saisoni társas életünkről értesíthetném: közöljem azon intézkedéseket, melyeket az urodalmi erélyes igazgatóság az elsőrangú fürdőhely emelése érdekében tett.

Általános volt a vágy, hogy az uradalom a vallásos áhítat emelésére a fürdőhelyi kápolnába hozatna egy orgonát. E vágyát a leendő vendégkoszorú ez évi fürdői szak alatt kielégítve találndja. Az orgona már elkészült, s tegnapelőtt (tavaszutó 8-án) föl is állíttatott. Az orgona, melyről a vidékről összegyülekezett műértők általános elismeréssel nyilatkoznak, a pesti orgonaművész, t.[isztelt] c.[ímzett] Fazekas János³²³ úr (lakása: Nagymező utca 5-ik szám) műve, s ha több műve nem volna is, ez egy elegendő meggyőzni a közönséget, hogy e téren működésre hivatással bír, mert e fürdőhelyre oly orgonát készített, melyről bizton állíthatom, hogy a szép számmal összegyülekező bel- s külföldi vendégek elismeréssel fognak felőle nyilatkozni. Mint hallom, a pesti izraeliták templomába is ő készíti azon roppant orgonát, melynek – nagyságra – kevés párja leend az országban...

Vendéget még nem találtam B.-Füreden.

Csudálni lehet, hogy e fürdőhely tavaszutó 15-e után s nem előtte népesül, holott B.-Füred s környéke sohasem nyújt oly szép látványt, mint a fák fakadása s virágzásakor. Mintha nem is a földön, hanem költői tündérvilágban járnánk. S a szép látvánnyal testvérileg párosul a lég üdítő hatása. A hárs- s más számtalan virágillat oly kellemes érzést költ bennem, mintha az újjászületett természetben nekem is egészen újjá kellene születnem. Még érces vizeink is legerősebbek ilyenkor – a természetet újjáalkató erő ezekben is megkétszereződik!

B.-Füreden s környékén sokkal előbb ébred az élet, mint a hon más vidékein. Veszprém alig kétórai távolra fekszik Füredtől, s a tenyészet ott közel két héttel van hátrább, mint B.-Füreden. Oly előnye Fürednek, mi a megunt tél elől szökni óhajtók Mekkájává teszi.

---

³²³ FAZEKAS JÁNOS (1806–1874) pozsonyi, majd pesti orgona- és zongorakészítő. Terézia lányát tanítványa, ORSZÁGH SÁNDOR, ifj. (Kecskemét, 1838. február 25. – Rákospalota, 1917. november 17.) vette feleségül, aki 1862-ben kiváltotta az iparendélyt és megalapította híres orgonagyárát, melyet 1908-ig vezetett.

Az ez évi saisonra tett urodalmi működés a főlemlítést megérdemli: a hidegfürdők átalakítása s a lakszobák csinosítása. A hidegfürdők körüli munkálatok még nincsenek tökéletesen befejezve. A szobákat mind az új fürdőház, mind a vendéglő épületében újrafestették, a régi bútorokat új s divatos bútorokkal, ágybelit tökéletesen újakkal válták föl s a vendéglő épületébeni lakszobák nagy részében az ablakok, ablakfák, ajtók, ajtózárok is újakkal cseréltettek föl.

Jelenleg a munkások élete zajlik Füreden, hogy a mulatni, szórakozni vágyók, a gyógyulást keresők társas élete renddel, tisztasággal, csinnal s a kényelem különféle eszközeivel találkozassék. Künn a természetben, parkban, sétatéren napszámosok, a szobákban ácsok, festők, bútorkészítők stb. dolgoznak, mindenütt sürgés és forgás, s az ezerfelé ágazó munkásság felett árgusi éberséggel órkodik egy szem: a fürdői fölügyelő.³²⁴ Ő többévi tapasztalásból s a nevezetesb fürdőhelyek meglátogatása alkalmával tett észleletek s gyűjtött okulásokból ismervén a fürdőélet kívánalmait, a fölmerülő szükségeket, a kiigazítandó hiányokat, úgy rendez eleve mindent, hogy a vendégek minden vágyát ki lehessen elégíteni.

A füredi érces víz Pestre szállítását már megkezdte az uradalom.³²⁵ Ez érces víz ereje, kellemes íze s az új töltögetési rendszer által minden veszteségtől megótt gazdag szénsavtartalma sokkal ismeretesebb, semmint kiemelést szükségelne. E víz önmagának legszebb ajánlata, mit tapasztalásból tudhat az, ki csak egyszer is ízlelé. Pesten főraktára Tunner János fűszerkereskedésében, a Váci utcai gróf Keglevics-féle házban állíttatott föl, s hogy e gyógyerejéről is nevezetes ásványvíz minél szélesebb terjedelemben árultassék, s ezáltal ez ásványvíz erejével, kellemes ízével, jó hatásával azok is, kik még nem ismerék, megismerkedhessenek, e víznek szállításával inkább áldozni, mint nyerni óhajtó uradalom ez ásványvizet, mit maga szállíttat, a lehető legolcsóbban (pintes üveggel darabszámra 13, nagyobb mennyiségben 12 krajcár pengőpénzben) árultatja, mely ár, ha az üveg értékét s a szállítási költségeket fölszámítjuk, fölötte csekély.³²⁶

r. l.

FORRÁS: Hölgyfutár 7 (1856) 112. sz. (május 16.) 454.

---

³²⁴ Écsy László

³²⁵ Écsy László a savanyúvizes üvegek lepecsételésére szolgáló pecsétnyomót a pesti Güntner Grandnál rendelte meg 1856. január 10-én. KATONA 2008. 185.

³²⁶ 1853–1860 között összesen 52 792 palack füredi savanyúvizet szállítottak Fejér, Győr, Pest, Somogy, Veszprém megyébe; ebből 25 733 palackot Pestre, ebből 13 008-at a Tunner-féle lera-
katba. LICHTNECKERT 2013. 424.

84.

1856. július 10.

Balaton-fölvidéki levelek. 1856. VI.

Latabár [Endre] színtársulata Veszprémből, hol – dicséretére legyen fölemlítve a lelkes magyar városnak – méltó pártfogolásban részesült, körünkbe érkezett³²⁷, s megkezdte a színházban előadásai sorzatát, melyek – fájdalom! – nem oly mértékben látogatvák a B.-füred fürdői vendégkoszorú által, mint e jeles társulat művészi játéka megérdemelné.

A színház látogatásából, mint biztos mérlegből mindig megítélhetni a közönségnek nemzetisége iránti lelkesedését, anyanyelvéhez ragaszkodását. E mérlegen a b.-füredi vendégkoszorúnak nemzetisége igen alanti fokot mutat. A színház látogatásából meg lehet ítélni a közönség műízlését is, meg lehet ítélni művészethezi vonzalmát. A b.-füredi színház gyér látogatása a vendégkoszorú műízlése s művészet általi érdekeltetésének egyáltalában nem lehet bizonyosága.

S miért a közömbösség a nemzetiség s érdektelenség a művészet iránt... Tán a színtársulat nem elég erős művészi szempontból nemzetiségünknek oly föltűnő helyen s oly fényes vendégkoszorú előtti képviselésére, minő fürdői szak alatt B.-Füred és közönsége? Ezt az irigység sem mondhatja. Nem állítom én, hogy a társulat elérte a magasabb művészet délpontját, de annyit az eddig látott s a nézőközönség által tetszéssel fogadott darabok után ítélve mondhatok, hogy a színigazgató lehetőleg iparkodott oly színi erőket pontosítani össze, kiknek működése a füredi, sokszor igen fényes közönség műízlésének lehetőleg megfeleljen. Igaz, hogy sok színi erő hiányzik e társulattól, ittlétele fényes nyemrény volna, de ne felejtsük soha, hogy most a vidéki színi erők megoszlása korában egy színigazgató sem képes minden kiváló, jó vidéki színi tehetséget társulatában központosítani. Latabártól a jelen színi erők központosítása is nagy áldozat, s ha a színház eddigi látogatottsága után kellene ítélnem, ha nem táplálna a remény, hogy a minden szépre, jóra s nemesre oly fogékony magyar keblekben fölébred a részvét, s ez ébredés a színház látogatottságában fog nyilatkozni: úgy azt kellene mondanom, hogy ez áldozathoz nem képez egyenes arányt a pártolás, s a színigazgatónak, ki rendesen fizeti a tagokat, akár van jövedelem, akár nincs, s ki a vendégkoszorúi fürdődíjából aránylag

---

³²⁷ Latabár társulata 1856. július elején Veszprémből érkezett Füredre. Veszprémben vigjátékokkal arattak sikereket. HUDI 2008. 106., HUDI 2009a. 76.

legcsekélyebb biztosítéki százalékot húz, ily pártolás mellett oly nagy társulattal, minő az övé, s oly színi erővel, kiknek bizonyosan nagy a havi fizetése, lehetlen meg nem bukni. E bukás égető szégyen lenne a fürdői vendégkoszorrúra nézve, s én a magyar vendégek nemzetiségébe s tiszta műízlésébe helyezett hit alapján meg vagyok győződve, hogy e bukás nemcsak be nem fog következni, sőt ellenkezőleg, a naponként növekedő részvét lángja mindig hatalmasabban fog lobogni művészetünk szent oltárán. E hitben megerősít a társulat művészi játéka, minden egyes színésznek folytonos haladása, a végződő aratással s takarodással naponként növekedő magyar birtokos vendégek száma, mert egypár nagyobb birtokos, pap s mágnás kivételével a vendégkoszorrú eddig nagy részben héberekből állt, s a héberék a jelen fürdői szak alatt nemigen érdekeltek a magyar színművészet által.³²⁸

Mennyire igyekszik az erélyes s áldozatra kész színigazgató úr a közönség művészi vágyait kielégíteni, tanúsítja azon buzgóság is, mellyel a pesti nemzeti színház tagjait vendégszerepekre megnyerni igyekszik. Némethyt³²⁹, kit a füredi közönség jól ismer, s ki B.-Füreden népdalaival oly sokszor aratott tetszést, már sikerült vendégszerepekre megnyernie, s ha a hír való, úgy jelenleg Bulyovszkyné³³⁰ vagy Komlóssy Ida³³¹ megnyerhetésében fáradozik. Múlt évben ugyancsak a jelenlegi igazgató Szentpétery³³², most harmadik éve Bulyovszkynét nyerte meg vendégszerepekre. Ezelőtt négy évvel még mind kitűnő tagokból állt társulata. E színi erőkből most sok elköltözött, de annyi mégis tagadhatatlan, hogy ez elköltözött erők is olyak által pótolvák, kiket ha egypár játék után biztosan meg nem ítélnék is, de eddig nyert ismereteim

---

³²⁸ A zsidók elsősorban a német színházat kedvelték, ami – az alapítólevél értelmében – hiányzott Füreden. Német társulatok az állandó színházban nem léphettek fel, ennek ellenére nagy ritkán játszottak a fürdőhelyen. Ilyenkor a nyári színpályán léphettek fel.

³²⁹ NÉMETHY GYÖRGY (Dévény, 1826 – Budapest, 1901. december 8.) operett- és népszínmű-énekes, színigazgató, 1855–1866 között a Nemzeti Színház tagja. Latabár társulatában már 1852-ben is játszott. SZÉKELY 1994. 551.

³³⁰ BULYOVSKYKYNÉ SZILÁGYI LILLA (Kolozsvar, 1833. május 25. – Graz, 1909. december 11.) kivételes tehetségű színművésznő, tragikai szerepekben, vígjátékokban és népszínművekben egyaránt sikert aratott. 1856 nyarán Füreden a *Lowoodi árva* és a *Tisza-háti libácska* és az *Ő nem féltékeny* c. vígjátékokban nyerte el a közönség tetszését. HUDI 2008. 106. (Életrajzában füredi szereplése új adat). Vö. SZÉKELY 1994. 122–123.

³³¹ KOMLÓSSY IDA (Székesfehérvár, 1825 – Budapest, 1893. szeptember 11.) színész, műfordító, 1845–1863 között a pesti Nemzeti Színház tagja, 1861-től Kövér Lajos író felesége. Főként naivákat és fiatal hősnőket játszott. SZÉKELY 1994. 426.

³³² SZENTPÉTERY ZSIGMOND (Rohod, 1798. július 31. – Pest, 1858. december 13.) színész, rendező, a Pesti Magyar, majd Nemzeti Színház alapító tagja. Fialalon hősszerelmes, később kedélyes apa szerepeket alakított, utoljára 1857. március 9-én lépett fel. SZÉKELY 1994. 743–744.

után mégis bizton állíthatom, hogy az eltávozottakat lélekismeretesen igyekeznek pótolni.

Sok ember a színházbani nagy hőség ellen panaszkodik, s e hőség palástja alá szereti színészetünk iránti részvétlenségét rejteni. E palást lerántására meg van téve minden előkészület. A nyári színekört egészen átalakítják, a színpadi tér környékét most készítik, mit a nézőtér átváltoztatása követend. A színtér délkeleti s nyugoti sarkán emelkedő tornyok gombjaik s lobogó zászlóikkal emelendik a színekör szépségét, nem is említve azon előnyt, hogy e színekör föl-építése által sokat fog nyerni az egész park, melyben ez elhagyatott s romlásnak indult színekör eddig valóban botrányos volt, főleg idegenek előtt. A terv szerint rövid idő múlva készen álló színekör – díszes színterével, kényelmes páholyai-
val, rendezett nézőterével bármelyik világhírű fürdőhelyre is beillenék, s t.[ekintetes] Vargha Lajos főbíró³³³, t.[ekintetes] Écsy László urodalmi föl-
ügyelő s t.[ekintetes] Latabár Endre színigazgató méltán számolhatnak a vendégkoszorú elismerésére e színekör létrehozatalábani összhangzó közreműködésökért. Mint értesülve vagyok, jövő hétfőn leend ez átalakított színekörben az első előadás.

r. l.

FORRÁS: Hölgyfutár 7 (1856) 158. sz. (július 10.) 649–650.

85.

1856. július 14.

Balaton-fölvidéki levelek. 1856. VII.

B.-Füreden a természet s emberi szorgalom párosult, hogy e helynek úgy gyógyyerői, mint élvei egyenlő arányban szaporodjanak.

A gyógyyerők már voltak érintve e lapok hasábjain. Tagadhatatlan, hogy az érces vizek, az éltető lég, az emberi szorgalom által létrehozott savógyógymód, a balatoni, érces s savó-, meleg-, úgyszint a gőzfürdők mellett egyik fő előnyét képezte B.-Fürednek eleitől fogva a balatoni hidegfürdő, s ez előny nagymértékben növekedett, miután e fürdők a leghíresebb tengeri fürdőkkel azonos

---

³³³ VARGHA LAJOS (Balatonfüred, 1801. június 10. – Balatonfüred, 1864. február 18.) füredi birtokos, 1847–1849 között a tapolcai járás szolgabírája, 1849–1860 között cs. kir. főbírája. BAÁN 2011. 229–230., MOLNÁR 2000. 495.

hatása oly kitűnő orvosok által ismertetett el, kiknek állító nyilatkozata nem hagyhatott fenn többé semmi kétséget.

A hidegfürdők itt kényelmetlenek lévén, átlátta az urodalom³³⁴, hogy itt oly átalakítás szükséges, melyen az ideirányzott nagy figyelem, külsín, szépség tekintetében is édesen pihenhessen meg. Az emberek nagy része különben is külsín után szokott ítélni, s habár a fürdők a legbecsesebb s értékteljesebb gyógyerőket rejtették is magukban, a visszataszító külalak desavouálta³³⁵ részben a gyógyerők hatását, főleg korunkban, mely megszokta a kincset nem szemét alatt, hanem drága s szép szekrényekben keresni.

A hidegfürdők³³⁶ e visszataszító külalakja nem létezik többé. Az eddigi fakó deszkázat zöld színre van festve, s kellemes látványt nyújt a szemnek.

A fürdőhely bejárati homlokzata észak felé néz, e homlokzatot piros szelvetű sárga faragványok ékítik, s a faragványok alatt, a bejárás felett sárga keretbe foglalt zöld lapon fehér betűkkel e sorok olvashatók:

Lelked szép erejét a sors hullámai edzik,
E tó testednek nyújtja az életerőt.³³⁷

Bejárattól jobbra a hidegfürdők ajtaival szemközt van fölállítva a nők társalgótereme, piros lepelű ülőpadokkal, díszesen bevont s oldalt függőnyözött olvasóasztallal, képek s tükörrel. Az olvasóasztalon magyar lapjaink közül a *Hölgyfutár*, német lapok közül a *Wiener Mode Spiegel*³³⁸ található föl.

E termet a hidegfürdőkkel függőnyzet köti össze, mi tetszésileg leereszthető s fölvonható, a függőnyzet fődött sétatért képez a hidegfürdők s társalgóterem között.

E társalgóterem fölállítása életrevaló eszme volt, s tetszéssel fogadtatott. A fürdeni akarók eddig künn a szabad ég alatt, hőségtől izzadva vártak az elfoglalt fürdőszobák ajtó elött az elöttök fürdöttek kijövetelére, s ha a jegenyés sétatérre vissza nem sétáltak, úgy a fürdők elött – egy kis körfedőt kivéve –

---

³³⁴ A tihanyi bencés apátsági uradalom.

³³⁵ désavouer (francia) = tagad

³³⁶ értsd: balatoni fürdőkabinok

³³⁷ CZUCZOR GERGELY (1800–1860) bencés költő 1844. évi füredi pihenése alatt írt *Balaton* c. versének két sora, amely az 1878-ban felépített soktornyos faszerkezetű fürdőház bejára is fölkerült. Az idézet: „Lelked szép erejét a sors hullámai edzik, / E tó testednek nyújt vidor életerőt.” ZÁKONYI 1988. 629. A „vidor” jelző helyett az eredeti versben az „üde” szó volt olvasható.

³³⁸ A bécsi divatlap, a hetente megjelenő *Wiener Modespiegel* S. Rosenthal és L. Raudnitz szerkesztésében 1853-ban indult, 1856-ban már a 4. évfolyamát olvashatták. Alcíme jelzi, milyen témaköröket ölelt fel: *Wochenschrift für Mode, schöne Literatur, Novellistik, Kunst und Theater*.

nem találtak árnyékos helyet, hol a napsugarak elől magukat megvonhatták volna. E hiányon a társalgóterem által nemcsak segítve van, hanem ezenfölül újabb út nyitattik a vendégek egymáshoz közeledésére, a társas élet élénkebb nyilatkozataira, szellemi élvezeknek olvasás általi növelésére.

A bejárástól balra van a pénztár s jegyhivatal, mi ismét célirányos intézkedés, mert nagy kényelem a vendégre nézve, hogy jegyváltásért nem kell az új fürdőházba fáradniok, s aki hidegfürdőt akar használni, ott helyben mindjárt válthat fürdőjegyet.

E pénztárnál kapható a balatoni képes album is.³³⁹

Közvetlenül e pénztár mellett van a férfiak társalgótereme, mi a nőkéthől csak annyiban különbözik, hogy nincs olvasóasztala, s nincsenek függő képei. A sétatért alakító felvonó függöny, a tükör, ízletes belrendezés, festés s ülőpadok itt sem hiányzanak, a kényelem eszközei itt is feltalálhatók, köztök a tükör is, mégpedig a nők társalgóteremében függővel átellenesen, hihetőleg oly férfiak számára, kik szeretetreméltó kedves hölgyeinket szeretik utánozni a *hiúságban* is.

A köz-, sőt a magánfürdők nagy részében is zuhanyok állítvák föl, s a női magánfürdők közül négy, keretre feszített díszes szőnyegzettel ékített föl. E fürdők oly ízletesek, hogy bármi magas igényt is tökéletesen kielégíthetnek. Az így bevont fürdők száma évről évre szaporíttatni fog.

Intézkedés van téve, hogy az uszodát ne csak a férfiak, hanem nők is használhassák, a használat ideje mindkét nemnél más órára van határozva, s női óra alatt férfiaknak belépni tilos.

A hidegfürdők átalakítása bevégeztetett, s bár a társalgóteremek fölállítását által a várakozás könnyítve van, mégis igen óhajtható a magán hidegfürdők szaporítása.

A hidegfürdők gyógytani nevezetességgé váltak. A használó vendégek száma nem apad, hanem évről évre növekedni fog.

E növekedés bizonyossága ez uradalom legelső teendői közé sorolandja rövid időn azon hidegfürdők szaporítását, melyek külalakjának ízletesítése s kényelmei növelése által is égető bajon segített, s a különben is regényes fürdőhely szépségét nagymértékben növelte.

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 7 (1856) 161. sz. (július 14.) 661–662.

---

³³⁹ SZERELMEY Miklós: *Album des Balaton: Erinnerung an Füred und seine Umgebung.* Pest, Edelman, 1855.

86.

1856. július 17.

Balaton-fölvidéki levelek. 1856. XIV.

Vendégkoszorúnk oly népes, hogy ha e népesség Anna-bálig oly arányban növekedik, mint az elébbi évek alatt, úgy ez évi fürdői saisonunk a leglátogatottabb leend.

A szállások nagy részben elfoglalvák. Sok újonnan érkező vendég máris B.-Füred s Arács helységben kénytelen szállást keresni.

B.-Füred híre s közönsége folytonosan növekedik. Nem csoda, Füred a betegek Bethesdája, s az élvezni, szórakozni akarók Meccája. A vidék szépsége már maga élvezetforrás, s e forrás kimeríthetetlen, mert e regényes vidéken naponként újabb meg újabb figyelemlelkőtő pont merül föl a szem előtt. E táj a természet megtestesült költészete! S mily sok élvezet van a vízi s száraz kirándulásokban, a Kisfaludy gőzösöni sétautazásban, csónakázásban, a naponkénti táncestélyekben s ezek koronájában, az országos hírű fényes Anna-bálban!

B.-Fürednek tehát emelkednie kell. Ez emelkedés azonban, melynek korszaka hogy érkezett – a vendégkoszorú nagy száma tanúsítja –, csak úgy lehető, ha az építkezés, a lakszobák szaporítása többé nem halasztatik. Füred s Arács falvak közel vannak ugyan a fürdőhelyhez, de a lakosság föl tudja használni a fürdőhelyi szálláshiányt saját előnyére, s gyakran igenis kényelmetlen szobáit borsos áron adja ki a szállást bérleni akarónak, mi az érkező vendégre idegenítőleg hat. Célszerű volna Arács s Füred falvakat a fürdőhellyel kert övezte földszinti lakokkal kötni össze; a fővárosi élet zárt köréből a nyílt természet után vágyakozók örömmel fognák e földszinti kerti lakokat kibérelni. Kezdessék meg ez építkezés a Balaton felőli fürdőhely vonalon olyformán, hogy a lakszobák ablakai a Balatonra nyíljanak, mert a vendégek nagy része leginkább szereti a szabad kilátást. Még kedvesebbek lennének a lakszobák, ha a tavalyi életbe lépett szépítő bizottmány által tervezett új sétatér a Balatonparti vonalon *mielébb* elkészülne!

Mielébb! ...mily nagy szó ez, főleg most, mikor a szépítő bizottmány életének semmi jelét sem ismerhetjük föl. Az új sétatér alkatására még csak az elő-

munkálatok sincsenek megtéve. Érces víz forrásunk fölöslege őcsatornáján háborítatlanul folyik a Balatonba, senki sem gondol most arra, hogy a Balatonparti sétateren mily szép szökőkutat lehetne ez érces víz felszökttetése által alkotni. A kertek állnak rendületlenül régi helyökön, s nemigen készülnek az új sétatér eszméjének helyet engedni. Egyébiránt hisszük, hogy ami halad, nem marad, s ha a lehető gátak, melyek a szépítő bizottmányt előhaladási útjában hátrázzák, eltávolíttatnak, úgy mindazon gyakorlati átalakítások s szépítő munkálatok keresztül fognak vitetni, melyek B.-Füred emelkedése tekintetéből valóban kívánatosak.

Bulyovszkyné [Szilágyi Lilla] férjével együtt körünkbe érkezett, s rövid időn meg fogja kezdeni vendégszereplését, hogy művésztájkával a füredi vendégkoszorúnak nemzeti színművészetünk iránti részvétét új lánggra lobbantsa, s még a művészet iránt hideg kebleket is lelkesedésre villanyozza. Mindenki örült a kedves vendég érkezésének, mert tudta, hogy a művésznő élvezetessé teszi az órákat, melyek játékának szemlélete közben röptülnek el. S az érkezés utáni pillanatok az örömet nagymértékben lehangolák, mert csakhamar szétfutott a hír, hogy a szállások már lefoglalvák, a most érkezett művésznő számára nincs üres lakszoba, s ő másnap ismét vissza fog Pestre utazni. Azonban Écsy László úr intézkedése következtében gondoskodtak lakásról a művésznő számára, s B.-Füred most már második fürdői szak alatt részesül azon örömben, hogy színpadán a pesti nemzeti színház elsőrangú színésznői egyikét látni alkalma van. Figyelemmel fogom kísérni nem annyira a művésznő színészi játékát, mert hisz azzal e lapok hasábjain nálam műértőbbek foglalkoznak, mint inkább a közönséget, s nem mulasztom el megírni, ha vajon fogja-e eléggé méltányolni ez ünnepelelt művésznőt, s bír-e annyi érzékkal a művészet, lelkesedéssel a nemzetiség iránt, mely ki tudja gyógyítani az eddigi részvéltlenség súlyos betegségéből.

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 7 (1856) 164. sz. (július 17.) 673.

87.

1856. július 18.

Balaton-fölvidéki levelek. 1856. XV.

Farkas Miska zeneszerzeménye, mit „Költő álma”³⁴⁰ cím alatt küldött szét a *Hölgyfutár* előfizetői számára, B.-Füreden tetszésben részesül. E zeneműben a szerző zeneköltői tehetségének jelei félreismerhetlenek. Farkasról gróf Fáy István³⁴¹ is elismeréssel nyilatkozott szózatában, azon szózatban, mely e lapok hasábjain is megjelent. Óhajtandó, hogy Farkas Miska e példáját a több zenetársulatok igazgatói is kövessék, s azok, kik kellő jártassággal bírnak a gyakorlati zene terén, szerezzenek jártasságot az elméleti téren is, s a művészet magasabb kívánalmait kielégítő zeneművekkel örvendeztessék meg a zenekedvelő közönséget.

Bulyovszkyné f.[olyó] hó 8-án lépett föl először³⁴² a füredi színpadon „Lowoodi árvá”-ban, s 9-én a „Tiszaháti libácska” s „Ő nem féltékeny” című vígjátékokban. E három darab mindegyike új oldalról mutatá föl azon művészi erőt, mit Bulyovszkyné részint a természet kegyétől nyert, részint kitaró szorgalom, önképezés³⁴³ s folytonos tanulmányozás által fejlesztett azon magas fókig, hol a valódi művészet számára közelismerés nyújt érdemkoszorút. Bulyovszkyné most harmadik éve vendégszerepelt B.-Füreden, s a művészet terén ez idő óta is nagy haladást tőn.

A tapsok szűnni nem akaró zaja s az egymást föl váltó kihívások gyakori ismétlésén nem csudálkoztam semmit. Fényes tetszésnyilatkozatával a fürdői közönség csak saját tisztult műízlését tanúsítá. A taps és éljenzaj, a sok kihívás szükségképpen járuléka azon magas művészetnek, mely Bulyovszkyné

---

³⁴⁰ Német kiadása: *Des Dichters Traum*. Leipzig. Aug. Cranz. [é. n.]

³⁴¹ GRÓF FÁY ISTVÁN (Kassa, 1807. augusztus 12. – Füles, 1862. március 17.) zeneszerző, zongoraművész, műgyűjtő és zenetörténész. Fáji (Abaúj vm.) kastélyában rendszeresen koncerteket tartottak. 1830-ban – egy évvel a párizsi ősbemutató után – Rossini *Tell Vilmosát* is előadták. A gróf Farkast mint zeneszerzőt eredetisége miatt dicsérte: „...kollégáink oly kontárkodást úznek, mely szinte elviselhetlen; neki mennek, és régi magyarokból újat kovácsolnak, és saját nevök alatt kiadják (...) Vannak ugyan jobb kivételek, így példának okáért Farkas Józsi és Miska bandája, vagy a tősgyökeres eredeti magyar muzsikus és Bihari tanítványa Radics Marci Gömörben; ezek sohasem tesznek ilyesmit.” Gr. FÁY István: *Szózat a közönséghez!* = *Hölgyfutár* 7 (1856) 145. sz. (június 25.) 595.

³⁴² Bulyovszky Gyula, a *Budapesti Hirlap* „szerkesztő társa” és felesége 1856. július 7-én érkezett Füredre. „Bulyovszky Lilla” július 26-a után utazott vissza Pestre. FÜR DÖNÉVSOR 1856. Nr. 395., 396.

³⁴³ helyesebben: önképzés

játékában oly meghatón nyilatkozik. Azon lehetett volna csudálkozni, ha a tapsok, éljenek s kihívások elmaradtak volna, mert ezáltal a fürdői közönség műízléstelenségét, a valódi művészet becsének felfogásárai elégtelenségét árulta volna el.

Bulyovszkyné minden föllépte nemzetiségi propaganda is egyúttal. Mi más-kor följegyezhető ritkaságok közé tartozott, most az idegen ajkúak is szép számmal jelennek meg, s a művésznő játéka általi elragadtatásukat szintoly viharos tetszésjelekkel nyilvánítják, mint a magyar nézőközönség.

Lendvay³⁴⁴ örömmel üdvözljük körünkben. Szinte jólesik a honfi lelkének láthatni a magyar színművészet e köztiszteletben álló hősét, ki alig egypár éve annyi dicsőség részese volt. Lendvay gyengélkedő állapota minden magyar szívben fájó részvétre talál, mert alig elmondható azon veszteség, mi a magyar színvilágot Lendvay visszavonulásával érte. E veszteséget azóta érezzük egész nagyságában, mióta nem részesülünk azon élvezetben, mit Lendvaynak művészi játéka nyújtott, s örömhírül azonban tudatjuk, hogy Lendvay gyógyul, s a b.-füredi gyógyerők javító hatása a művész roncsolt egészsége helyreállításában szembetűnőleg mutatkozik.

Itt van Kemenesaljának ismert költője is, *Szelestey László*³⁴⁵, ki ittlétét használhatná a Balaton-felvidéki magyar nép szokásai, jelleme, sajátságai kiismerésére, mi bő forrás egy népköltő számára.

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 7 (1856) 165. sz. (július 18.) 677.

---

³⁴⁴ Id. LENDVAY MÁRTON (Nagybánya, 1807. november 11. – Pest, 1858. január 29.) énekes-színész, rendező, a Magyar, majd a Nemzeti Színház alapítója és megszakításokkal haláláig tagja, 1843-tól rendezője. Kiváló fizikai adottságai miatt a magyar romantika eszményi hősszerelmese volt, de tragikus hősokeket is kiválóan alakított. 1854. január 31-én lépett fel utoljára a Nemzeti Színházban. Agyvérzést kapott, többé nem lépett színpadra. SZÉKELY 1994. 454. Lendvay Márton 1856. június 23-án „magyarnemzeti színház nyug. színésze, cselédjével”, vagyis másodmagával érkezett Füredre gyógykezelésre. FÜRDŐNÉVSOR 1856. Nr. 188.

³⁴⁵ SZELESTEY LÁSZLÓ (Uraiújfalu, 1821. szeptember 24. – Budapest, 1875. szeptember 7.) ügyvéd, tanfelügyelő, országgyűlési képviselő. 1851-től Ivánfán (Vas vm.), 1854-től Pesten élt, ahol 1860-ban megalapította a Szépirodalmi Közlönyt. Az 1850-es években népies költészetével vált népszerűvé. Szelestey László szentivánfai földbirtokos 1856. június 30-án másodmagával („cselédjével”) jött Füredre. A július 29–30-án kiadott 23. sz. vendégnévsor-lapon már azt közölték, hogy elutazott Szentivánfára. FÜRDŐNÉVSOR 1856. Nr. 289.

88.

1856. július 24.

Balaton-fölvidéki levelek. 1856. XVI.

Tomori Anastáz³⁴⁶, a lelkes honfi Füreden van, s a fürdőre vonatkozólag nagyszerű terven gondolkodik, s mert a terv tőle származott, nem kétlem, hogy meg fog testesülni. A terv keresztülvitelére meg van téve az előkészület, de azt elárulnunk még nem lehet. E terv, ez eszme ha megtestesül, B.-Fürednek ékesége, a nemzetnek büszkesége leend.

Bulyovszkyné jutalomjátékaul Gauthier Margitot választá.³⁴⁷ Gyönyörűen játszott az első pillanattól az utolsóig, s a közönség éljenei, tapsai, koszorúi egymást válták. A közönséget leginkább meghatá azon jelenet, mikor Margit búcsút vesz kedvesétől, vele soha többé nem találkozandó.

Bulyovszkynét négy előadás a közönség ünnepelt kedvencévé tette. Az irántai tisztelet nemcsak koszorúk, éljenek s tapsokban nyilatkozott. Jutalomjátéka után éji zenével tisztelték meg, s azon körben, melynek tagjait művészete hatalmával föllelkesíté, csakhamar 160 pengőforint gyűlt be, melyen gyönyörű vázákat, remek díszítményű tengeri csigaszekrényeket s különféle ékszereket vásároltak a művésznőnek emlékül. A fürdői társaskör elsőrangú nevezetességei versenyeztek egymással a jeles *magyar művésznő iránti tisztelet* kimutatásában. Még egyszer lépett föl Bulyovszkyné, a nyári színkörben: nyárhó 19-én.

Némethy György³⁴⁸ pesti népszínmű énekes is megkezdte vendégszereplését. A közönség tetszéssel fogadta, s gyakran megéltenezé. Felvonások közt Benedeknével együtt kitapsoltatott. Éneke s játéka egyaránt tetszik a közönségnek.

A nyári színkör már megnyílt. Füredhez arányítva sokan nagyolják e színkört, én kicsinylem. Fürednek nem jelenét – jövőjét kell tekinteni. E fürdőhelyre szebb jövőendő vár.

---

³⁴⁶ TOMORI (eredeti nevén: THEODOROVICH) ANASZTÁZ (Dunaföldvár, 1824. május 1. – Budapest, 1894. október 9.) mérnök, a nagykőrösi református főgimnáziumi tanára, a magyar tudományos és művészeti élet híres támogatója, az MTA levelező tagja (1858). „Theodorovich Anasztáz” nagykőrösi magánzó 1856. július 18-án egyedül érkezett Füredre. FÜRDŐNÉVSOR 1856. Nr. 508.

³⁴⁷ Gautier Margit / Marguerite Gautier szép párizsi kurtizán ifj. Alexandre Dumas *A kaméliás hölgy* c. regényének s a belőle készült színműnek a főszereplője.

³⁴⁸ Némethy György 1852-től Latabár Endre társulatában játszott. 1855–1866 között volt a Nemzeti Színház tagja. SZÉKELY 1994. 551.

Némethy már a színpadon lépett föl. Itt lépett föl Komlóssy Ida³⁴⁹, a kitűnő pesti művésznő is, kinek érkezését a vendégek feszült vágyal várják.

Latabár [Endre] társulatában kitűnők: Benedek³⁵⁰ a szerelmes, Károlyi³⁵¹ a hősi, apai, Kecskés³⁵² a kedélyes, Szilágyi a népszínműi s különösen az énekes, Takács a cselszövő, Szuper³⁵³ és Nagy³⁵⁴ a komikus szerepekben. Nők közt jelesek: Benedekné (Csercser Natália)³⁵⁵, Latabárné, Kecskésné, Harmath Ida.³⁵⁶

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 7 (1856) 170. sz. (július 24.) 698.

---

³⁴⁹ Komlóssy Ida színésznő, műfordító, Komlóssy Ferenc színigazgató lánya, 1845–1863 között a Nemzeti Színház tagja. SZÉKELY 1994. 426.

³⁵⁰ BENEDEK JÓZSEF (Csömény, 1827. február 18. – Sárbogárd, 1892. február 24.) színész, rendező, műfordító. 1850–1862 között Latabár Endre társulatában játszott, 1863–1880 között a Nemzeti Színház tagja volt. SZÉKELY 1994. 80.

³⁵¹ KÁROLYI (eredetileg: NÉMETH) LAJOS (Miskolc, 1819 – Budapest, 1891. december 21.) színész, színigazgató, 1854–55-ben a kolozsvári színház igazgatója. 1856-ban feleségével, Makfai Máriával együtt Latabár Endre társulatában játszott. SZÉKELY 1994. 358.

³⁵² KECSKÉS KÁROLY (? , 1816 – Pozsony, 1864. május 5.) énekes-színész, rendező. 1835-ben lépett színpadra, a szabadságharc alatt Petőfi Sándor katonatársa volt Erdélyben. Az 1850-es években Latabár Endre társulatának tagja, a társulat rendezője volt. 1856-ban a pesti Nemzeti Színházban is fellépett. Sokféle karakterszerepet játszott és énekelt. SZÉKELY 1994. 367.

³⁵³ SZUPER KÁROLY (Kiskunhalas, 1821. május 28. – Budapest, 1892. szeptember 18.), színész, színigazgató, rendező, a vidéki színjátszás egyik legnagyobb alakja. SZÉKELY 1994. 778.

³⁵⁴ Valószínűleg Nagy Ferenc, aki 1836-ban lépett színpadra Pály Elek társulatában; Pesten, Kassán, Kolozsvárott is játszott, egy színházi zsebkönyvet is kiadott, két másiknak a társkiadója volt. Születési, halálzási adatait még nem sikerült tisztázni. SZÉKELY 1994. 537.

³⁵⁵ BENEDEKNÉ CSERCSEK NATÁLIA (Kassa, 1827. augusztus 25. – Budapest, 1869. április 16.) énekes-színésznő. 1847-ben lépett színpadra, nagyobb vidéki társulatokban játszott. 1853-ban lett Benedek József felesége. Éveket töltött Latabár Endre társulatában. Naivszerepekben aratott sikereket. Népszínművekben, operettekben, operákban egyaránt játszott. SZÉKELY 1994. 81.

³⁵⁶ HARMATH IDA (Ungvár, 1837 – Pest, 1863. augusztus 18.) énekesnő, apja Harmath Sándor (1799–1868) színész, anyja Pénteki Rózsi primadonna. 1856-ban lépett színpadra, később a Nemzeti Színház tagja lett. Szilágyi Béla (1836–1899) színész első felesége volt. Naivszerepekben aratott sikereket. SZÉKELY 1994. 753. SCHÖPFLIN IV. 1931. 252–252. A korabeli tudósítás szerint Szilágyi Béláné Harmath Ida, a Nemzeti Színház kedvelt színésznője hosszas szenvedés után 1863. július 19-én (reggel) hunyt el. – Hirharang. = *Hölgyfutár* 14 (1863) 23. sz. (augusztus 22.) 181. – Mi ujság? = *VU* 10 (1863) 34. sz. (augusztus 23.) 303.

89.

1856. augusztus 19., 21.

Balaton-füredi színészet.

A Hölgyfutár 178-ik számában július 25-éről egy b.-füredi levél jelent meg. E levél írója – miután Komlóssy Ida kisasszonyt szépen kiemelte – a Balaton-fölvidéki levelek írójára oly megjegyzéssel hivatkozik: mentsem föl kellemtelen kötelességtől, hogy a többi színészekről elmondja az igazat.³⁵⁷

E kifejezés kétértelmű, mert a t.[isztelt] levélíró vagy oly véleményben van, hogy én érdemtelenül is dicsérem a társaságot, vagy azt hiszi, hogy mit ő lovagiasságból elhallgatni jónak lát, azt én elég lovagiatlan leszek kikürtölni.

Négy éve már, hogy e lap levelezője s munkatársa vagyok, de ez idő alatt sohasem feledkeztem meg azon tiszteletről, mellyel irodalmunknak, s a méltányosságról, mellyel az olvasóközönségnek tartoztam. Mindig kerültem az önzést, s hitelem rovására tömjént nem gyújtottam soha képzelt érdem vagy tehetségnek. De másrésről a lovagiasság törvényéről sem szoktam megfeledkezni.

Egyébiránt a kérdéses levél írójának köszönhetek annyit, hogy fölbuzdított a vidéki s különösen a b.-füredi szintársulatróli nézeteim elmondására, mely nézeteket nélküle tán elhallgattam volna.

A pesti s vidéki színészet közt a különbség roppant nagy, mert bár mind-egyiknek ugyanazon célja van: a nyelv fenntartása, fejlesztése, tökéletesítése, az ízlés nemesítése, az erkölcsiség felvirágoztatása, de különböznek abban, hogy míg a pesti egy nemzet pártfogása alatt áll³⁵⁸, addig a vidékiért nem tesz semmit azon nemzet egyeteme, melynek életben maradásaért – habár kisebb sikerrel is, mint a pesti, de mégis – működik.

---

³⁵⁷ – r – : Vidék. Balaton-Füred, jul. 25. = Hölgyfutár 7 (1856) 178. sz. (augusztus 2.) 729–730. Az „r” aláírással megjelent levél szerzője Roboz István volt. Roboz tudósításában beszámol Komlóssy Ida füredi vendégszerepléséről és az Anna-bálról. A hivatkozott rész: „Olvasóink sokkal jobban ismerik őt [ti. Komlóssy Idát – H. J.], semhogy magasztalásokkal kellene őket untatnom. A Balaton-fölvidéki levelek pedig szinte felmentenek, azon kellemtelen kötelességtől, hogy a többi színészekről az igazat elmondjam.” (Uo. 729.)

³⁵⁸ A pesti Magyar, majd Nemzeti Színházat kezdetben Pest vármegye pártfogolta, az 1840. évi XLIV. tc. „nemzeti tulajdonná” nyilvánította és országos pártfogás alá helyezte. A Nemzeti Színház elnevezés először 1840. augusztus 8-án, Erkel Ferenc első, Bátorfi Mária c. operájának ősbemutatójára készült színlapon jelent meg. A neoabszolútizmus idején a császári és királyi kormányzat a saját érdekeit igyekezett érvényesíteni. Intendánsként gróf Festetics Leo (1852–1854), majd gróf Ráday Gedeon (1854–1860) irányította az intézményt. SZÉKELY 1994. 553–554., KERÉNYI 2002. 145–150.

A pesti s vidéki színész sorsa tehát lényegesen különbözik. A pesti színésznek rendes fizetése van a közpénztárból, s így biztosítva van az életínség terhes napjai ellen, minek természetes következménye az, hogy a jelesb s kitűnőbb vidéki színierők mind Pestre sietnek. A vidéki színészeknek ellenben örökké rettegniök kell a részvét fagypontra szállásától, miután legtöbb helyütt a művészetet inkább mulatságnak, mint lélekszükségnek veszik.

Ha tehát a vidéki színész tehetséget, erőt s képességet érez magában, Pestre siet. Ily körülmények közt mi természetesebb, minthogy a pesti színészet tökélyben jóval túlszárnyalja a vidékit. De mindemellett is a vidéki színtársulatok a pesti színészet szabályozatlan képezdái.

A vidéki színtársulatok eszerint fejlesztő iskolái a színészetnek, míg a pesti kisebb s nagyobb mértékben kiképzettek összlete; s mert a képzésnek nincs határa, az önképzés itt mérvben folytattatik. S várhatjuk-é jogosan a vidéki színtársulattól, hogy oly hatással és ügyességgel játsszék, mint a pesti? Követelhetünk-é az önmagát képezni kezdőtől oly tökélyt, minővel az bír, kit képzettségi fokozata a nemzeti színházba juthatásra érdemesített.

S a legtöbb levelezőt e felcsigázott követelés tesz igaztalanná a vidéki színtársulatok irányában. Pesti szemüvegen nézi a vidéki színtársulat működését, s mert e működés mögötte áll a pestinek, rádobja a kárhoztatás követését anélkül, hogy elébb a körülményekkel számot vetne.

A július 25-éről szóló levél írója követ dob a b.-füredi színtársulatra is, mert lehet-e süjtöbben vágni társulatot, mint e mondattal: „Kellemetlen kötelesség rólok az igazat megmondani!” Ez állítólag kellemetlen kötelességnek én eleget teszek, sőt megmutatom, hogy nem is oly kellemetlen az, mint mondva volt.

Én – mint vidéki ember – mindent vidéki szemüvegen nézek, s mikor látom, hogy hazánk több vidékein állandó színházak alakulnak, s a jobb vidéki színierők Pest után oda sietnek; mikor elgondolom, hogy Kolozsvár, e második színészeti központ mennyi jeles tehetségű színészt ragadott ki a vidéki társulatok soraiból, mint például Latabáréból Gyulait³⁵⁹ s Prielle Kornéliát; ha nem feledem Bécset, hol jelenleg jól szervezett magyar társaság (köztök Felekyné³⁶⁰,

---

³⁵⁹ GYULAI FERENC (? , 1817 – Kolozsvár, 1866. december 6.) színész, színigazgató, rendező, Gyulai Pál bátyja. 1843-ban lépett színpadra, drámai hősök egyedi felfogásban történő alakításával aratott sikereket. 1855–1866 között játszott Kolozsváron, 1865-ig az igazgatói tisztségét is ellátta. Ezalatt társulatával Erdély több városát is felkereste. SZÉKELY 1994. 275.

³⁶⁰ Felekyné Szabó Amália

Foltiny³⁶¹ és Komáromi³⁶²) működik, s hihetőleg állandósíttatni is fog; ha figyelemmel kísérem a szabadkai–szegedi állandó színház mozgalmakat: akkor lehetetlen el nem ismernem, hogy a színierők ily megoszlásakor nem lehet sem egyik, sem másik igazgatótól azt kívánnunk, hogy minden kiváló színierőt központítson társulatában, hacsak igaztalanok nem akarunk lenni. Legfőleg az annyit igényelhetünk az igazgatótól, hogy a társulati tagok képessége egyenes arányt képezzen a közönség pártolásával, azaz minél nagyobb a részvét, s így minél jobban fizetheti a tagokat, annál több kitűnő egyéniség megnyeréséről gondoskodjék, mert ha igaz az, hogy csak jó társulatnak van pártoló közönsége, igaz, sőt még igazabb az, hogy csak pártoló közönség számíthat jó társulatra, mert a jó társulat boldogabb vidéket keres, hol „érdemeknek kedvezőbb az ég”, mint B.-Füreden.

Csak az a kérdés már: Arányban van-e Latabár társulatának képessége a b.-füred-fürdői közönség pártolásával? Bátran kimondhatom, hogy e társulat nagyobb pártfogolást érdemelne. Én ismerek e társulat tagjai közt oly tehetségeket – különösen a férfiak közt –, kik bármelyik vidéki társulat igazgatója által is tárt karral fogadtatnának, de legyen elég közölök ezúttal az igazgató *Latabárt*, ki a színháznál gyakran előforduló s szükséges zenében igen jártas, a kolo[z]svári nemzeti színház volt igazgatóját, *Károlyit*³⁶³, a szinte kolo[z]svári színháztól szerződött *Benedeket*, továbbá *Takácsot*³⁶⁴, a népdalos *Szilágyi Bélát*, az ügyes comicust, *Nagy Józsefet*, a sokoldalú *Kecskést*³⁶⁵, a jó táncos *Zarkavölgyit*³⁶⁶ kiemelni. Nőknél észrevehető Felekyné s Prielle Kornélia

---

³⁶¹ Foltiny / Foltényi Vilmos

³⁶² KOMÁROMY LAJOS (Debrecen, 1832 – Brassó, 1884. október 31.) színész, rendező. 1850-ben Csabay Pál és Kilényi Dávid társulatában kezdte pályáját, vidéki szintársulatokban játszott, többször fellépett a Nemzeti Színházban is. 1856-ban Bécsben Szigligeti Ede Csikós c. népszínművében Andris bojtárt játszotta oly nagy sikerrel, hogy Füredi Mihály, a szerep eredeti alakítója is gratulált neki. SZÉKELY 1994. 398.

³⁶³ KÁROLYI LAJOS, *Németh* (Miskolc, 1819 – Budapest, 1891. december 21.) színész, színigazgató. 1839-ben lépett pályára. Drámai jellemszínész volt, de rendezett is. Elsőrangú vidéki színigazgatónak tartották. 1853-tól játszott Kolozsvárott, 1857–1859 között Miskolcon. (1856-os kolozsvári szereplése új adat.) SZÉKELY 1994. 359.

³⁶⁴ TAKÁCS ÁDÁM; *Bácsai Nagy Gábor* (Kecskemét, 1822. július 8. – Pécel, 1897. február 10.) színész, színigazgató. 1850-ben lépett színpadra, a kolozsvári, debreceni, miskolci, kassai társulat vezető művésze volt, elsőrangú jellemszínész. SZÉKELY 1994. 782.

³⁶⁵ Kecskés Károly; Latabár Endre társulatának rendezője volt. 1856-ban a Nemzeti Színházban is fellépett. Főként a kedélyes apa szerepkörben aratott sikereket. SZÉKELY 1994. 267.

³⁶⁶ ZARKAVÖLGYI JÁNOS (? – Hódmezővásárhely, 1864. júl. 15.) táncművész, 1859–1863 között a szegedi színház táncmestere volt. A színészeti lexikon nem említi. SZÉKELY 1994. Latabár társulatában való ismételt szereplése új adat.

hiánya, s mert az igazgató érzi, hogy e két jeles művész nő távozása által okozott űrt a még gyöngé Harmath Ida nem fogja kellően betölthetni, hogy a vendégkoszorúnak e tekintetben se lehessen kifogása, a pesti nemzeti színház két kitűnő művésznőjét: Bulyovszkynét s Komlóssy Idát nyerte meg (a b.-füredi közönség pártolását túlszárnyaló áldozatkészséggel) vendégszerepekre. E két kitűnő művész nő s Némethy vendégszereplési ciklusa nem egy élvezetes órát szerzett a közönségnek. Latabár társulatának nőtagjai közül is *Benedekné* (Csercser Natália) drámai, de főleg népszínműi szerepeiben nem egyszer vívta ki a közönség zajos tetszését. Némethyvel együtt – főleg a Szép juhászban – gyakran kitapsoltatott. *Kecskésné* sokoldalú s igen haszonvehető tag. Latabárné s Nagyné kielégítőleg játszanak. *Harmath Idának* – bár még kezdőnek mondható – mozdulatai könnyűek, szabályosak, s csak routint és plasztikai művészetet kell még szereznie. Alakja kedves, színpadias. Kár, hogy hangja gyöngé, mely azonban ha megerősödik, belőle jeles színésznő fog válni. A Huszárcsíny adatásakor a vendégszereplő Némethy mellett oly jól játszott a markotányosnő szerepét, hogy a közönség által többször zajosan kitapsoltatott.

S ennyi főlemlíthető tag mellett hogy lehetne rám nézve kellemetlen kötelesség Latabár színtársulatáról az igaznak elmondása. Azt azonban nem hagyhatom én sem említetlenül, hogy egyes tagok néha szerepeiket nem tanulták be. Csakhogy ez egyesek hanyagsága, nem pedig az egész társulatot sújtó képességhiány. A füredi levél írója hihetőleg ritkán ment Füreden színházba, s nem ismerheté ki a tehetségeket, mert kiismerés esetén kedvezőbben nyilatkozott volna. Egy szerep után senkit sem lehet megítélni, mert lehet, hogy a szerep éppen szakmáján kívüli. De meg az is lehető, hogy körülményei által levertve nem oly kedéllyel játszott, minővel kedvező körülmények között játszott volna! Ne felejtjük soha, hogy *a színész is ember, s gyakran kell a világgal szemközt kacagnia, míg szívét a fájdalom viperái marcangolják*; gyakran kell gazdag, mindennel bővelkedő urat személyesítnie, míg valóban nyomor és éhség kínozzák, s ez – jegyezzük meg jól – a b.-füredi pártolás mellett nem ritkaság.

E pártoláshiány nagy akadály a főleg az önképzésnek. A kezdő színész életét is alig bírja fenntartani, hát önképzésére hogy fordíthatna valamit. A nélkülözés a kedélyre nyomasztólag, a tehetségek fejlődésére leverőleg hat. A nyomorba süllyedt színészt egy társadalmi osztály sem méltatja társalgása körébei fölvetelre, pedig a társalgás, a társadalom különféle osztályaival többszörös érintkezés a legjobb iskola színészre nézve.

Nagy volt a játéksorozatbani változatosság is. Csaknem minden újabb darab adatott, s az igazgató buzgalmát ezáltal is tanúsítja.

Az irodalom és színészetnek, a nemzetiség e két leghathatósb oszlopának nem szabad ellenségesen szemközt állani egymással. Írók nem lerántani, hanem hibáival igyekezzenek megismerkedtetni a kezdő színészt! Sohase sújtsanak le egész társulatot, mert akkor – pedig lehet, hogy akaratuk ellenére – a színészet iránti közömbösség mámorának oltárán tömjéneznék. A nagyrészt hideg közönség ugyanis csak palástot keres, mely alatt részvétlenségét takargathassa. Ne nyújtsuk neki e palástot, ne fedezzük a részvétlenségi bűnt, s ha a színészetnek pártolókat teremteni nem tudunk is, legalább a kevés pártolót ne idegenítsük el, s ne kiáltsuk bírálaton alolinak azon társulatot, melynek nem egy tagja állhat meg dicsérettel a bírálat ítélőszéke előtt!

B.-Füred ugyanis hajló³⁶⁷ nélkülözni a színházat, s ha az írók lerontják a társulat hitelét, mi természetesebb, mint az, hogy B.-Füred jövő szezónaiban a fürdői szellemi élvek legnemesbiké: a színészet fog hiányzani, mert ha nem tetszik Latabár társulata, nem fog tetszeni más igazgatóé sem, miután aránylag egyikben sincs több tehetség központítva. Én jól ismerem a b.-füredi vendégoszorút, s fájdalom! azon oldaláról, hogy sohasem tudott föllelkesülni a színészet pártolására. Voltak s vannak most is egyes kivételek, de ezek száma csekély a nagy tömeghez képest.

Még egyszer ismétlem, legyen méltányos az irodalom minden vidéki s ezek közt Latabár jóra való társulata iránt, ne kívánjunk többet, mint mit a pártolás nagysága kívánnunk enged.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 7 (1856) 191. sz. (augusztus 19.) 781., 192. sz. (augusztus 21.) 785.

90.

1856. szeptember 6.

Balaton-fölvidéki levelek. 1856. XIX.

Fürdői szezónk végpontja felé közeleg.

Mindennap kevesbül az ismerősök száma, s a távozók által üresen hagyott hely vendégek által nem töltetik be. De a fürdő-szezon most még végnapjaiban

---

³⁶⁷ értsd: hajlamos

is élénk. A kirándulások s szórakoztató multságok egymást váltják. Őszre, hulló levelekre nem is akarunk gondolni.

E napokban a sétatér alatti kertek egyikében válogatott társaság gyűlt össze. Együtt volt itt a vendégkoszorú színe-java. Élénk társalgás, tűrhető zene (mert Farkas³⁶⁸ távozta után jött zenetársulatunk csak tűrhetőnek nevezhető), változatos toastok és dalok válták föl egymást. Az est gyönyörű, a hold teljes fényű, a Balaton kivilágítása tündéri volt! A társalgást csónakázás váltá föl.

Majd a Balaton-parti halászkunyhóhoz rándultak ki, s a kunyhó előtt terülő mező zöld bársonyán élénk társalgás közt költék el a jól készített halászlét. Az étkezést zene s tánc váltá föl. A zöld mező szép szőnyegén lejtő táncosokra méla fénnel nézett alá a hold, s bús merengéssel szemlélte azt a szép magyar táncot, mit csárdásnak neveznek – a csárdák szabad fiait, kik azt legeredetibben lejtik.

Augusztus 28-án délután nagyszerű kirándulást rendez a még Füreden mulató vendégkoszorú Balaton-fölvidék egyik regényes vidékére, a híres Nosztorivölgybe³⁶⁹, s valószínűleg ez leend zárpontja a jelen saison alatti kirándulásoknak, annyival inkább, mert másnap igen sokan távozni fognak. A távozók közül legyen elég fölemlítenem a lelkes honleány Szinnyeinet³⁷⁰ s kitűnő természet-tudósunk Tarczy Lajost³⁷¹.

Időjárásunk folyvást szép és nyárias, mintha csak a távozni készülő vendégeket akarná az ittmaradásra édesgetni. E hó csakugyan kedvezőbb volt fürdővendégekre nézve a júniusnál, s csodálni lehet, hogy augus[z]tus végén már eloszlanak a vendégek B.-Füredről, holott – főleg ily kedvező időjárásakor – ha valahol, úgy bizonyosan itt lehetne a fürdőgyógymódot szőlőgyógymóddal összekötni. Erős hitem, hogy ha az urodalom építtetni fog lakszobákat, B.-Füreden nemcsak a fürdő-, érces víz és savógyógymód³⁷², hanem ezeken kívül a

---

³⁶⁸ Farkas Miska és testvére, Farkas József győri cigányzenekara. HUDI 2008. 102.

³⁶⁹ Nosztorivölgy Csopak község határában található, ma is kedvelt kirándulóhely.

³⁷⁰ Szinnyeiné nem szerepel az 1856. évi fürdőlistán, nem tartozott a bejelentkezett fürdővendégek közé. FÜRDŐNÉVSOR 1856.

³⁷¹ TARCZY LAJOS (Hetény, 1807. december 6. – Bécs, 1881. március 20.) tanár, író, természet-tudós, az MTA levelező (1838), rendes (1840) tagja. 1833-tól a pápai református kollégiumi tanára, 1841–1844 között a Képzőtársaság tanár-elnöke. VARGA 1998. 505. Tarczy Lajos „tanár” 1856. augusztus 8-án érkezett Füredre. FÜRDŐNÉVSOR 1856. Nr. 733.

³⁷² A birkasavó-gyógymódot Orzovenszky Károly (1815–1876) vezette be tüdőgümőkórban szenvedők gyógyítására, aki 1853. február 20-tól töltötte be a fürdőorvosi hivatalt. Már az első fürdőszezonban alkalmazta a savókúrát dr. Mojsisovics György balneológus utasítása szerint. 1856-ban 55 tüdőbeteget kezelt. BAÁN 2011. 162–163., LICHTNECKERT 2013. 166–169.

szőlőgyógymód³⁷³ is föl fog virágzani, s a május elején kezdődő saison őszele végeig fog tartani.

Az Eszterházy-telken levő – jelenleg Glaser [Antal] haszonbérő által kezelt – épületben tűz ütött ki, s az istállókat és színeket elhamvasztá. Ügyes tűzoltóknak sikerült a lángok továbbharapózását meggátolni. A váratlan tűzijáték páni félelembe ejtette a vendégkoszorút.³⁷⁴

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 7 (1856) 206. sz. (szeptember 6.) 841.

91.

1856. szeptember 19.

Balaton-fölvidék, s[z]ept 12-én.

Ki a haragos Balaton viharait látta, borzadva gondolhat a vakmerőségre, mellyel a Balaton-fölvidéki halásznép siet a fölűdult hullámok közé halászati szerencsét kísérteni!

Balaton fölvidékét magyar nép lakja. E nép – kevés kivétellel – szegény, s kivétel nélkül bátor. Látja a fenyegető vést, s nem riad vissza tőle. Látja a hullámok rémes csatáját, eszébe jut a sok áldozat, eszébe jut, hogy maga is volt már oly helyzetben, midőn az evező kihullott a tehetetlenné gyengült kezekből, viharjátékká lett ladikja fölfordult, s az elborítással fenyegető hullámok alatti haláltól csak a véletlenül közelébe ért nagy hajó gyors segélye menté meg, s mégsem riad vissza, dalolva lép kis ladikjába, s míg a vihar füttyöl, a hullámok csatája zúg, ő férfias nyugalommal oldja el s vezeti hullámok közé a ladikot, melyen kétséges, ha partra jut-e ismét.

Nyárutó [augusztus] 31-én rémesen háborgott a Balaton. S az alsóörsi halászok e rémes vészben siettek a zajló hullámok közé. A férfias karok dacoltak a felűdult víz erejével. A háló kivettetett, s gazdag húzás jutalmazá a merészséget és fáradságot. A kis ladik félig volt már hallal, mikor a hullámok újult erővel

---

³⁷³ A szőlőgyógymódot Mangold Henrik magánorvos 1860-ban alkalmazta először Füreden. Huray István uradalmi orvos 1863 szeptemberében kezdte el, Orzovenszky fürdőorvos hivatalosan 1867 szeptemberében vezette be. LICHTNECKERT 2013. 172–173.

³⁷⁴ Nem ez volt az első tüzeset a fürdőtelepen. 1834. július 26-án a Horváth-házban keletkezett tűz, aminek következtében a környező épületek is leégtek. Ekkor Komlóssy Ferenc színtársulatának férfi tagjai kitétek magukért: tűzoltócsapatot alakítottak és megakadályozták, hogy a tűz a színházra is áttérjedjen. TÓTH-BENCZE 2011. 47., HUDI 2008. 69.

zúdultak neki, s a ladik villámgyorsan hajtatott oly irányban, melyhez nem a bennülők, hanem a hullámok ereje sodrá. Hideg nyugalommal adták meg magokat sorsuknak a bennülők, s kiszórták a fogott halat, miáltal a ladik megkönnyülvén, – azonnal fölborult, s a hullám már kétszer buktató alá a boldogtalanokat, mikor a szerencsájükre közelükben volt nagy hajó által észrevetve – megmentettek! .....³⁷⁵

E visszaretentő példa se hatott. September 3-án újra háborgott a Balaton, s az alsóörsi halászcsapat ismét szerencsét kísérlett. Négy fiatal halász a szülék, rokonok s kedvesek kérése dacára ladikba ült, s míg benn a Balaton hullámi közt bömbölt a vész, hideg elszántsággal kezdtek bevezni az előző napon kivetett háló felé. A hálót azonban meg sem közelíthették. A hullámok óriási erővel ragadták meg a ladikot, s emberi erő által ellen nem súlyozható gyorsasággal ragadták áldozataikat Siófok irányában a Balaton közepe felé. Nagy hajó nem volt közel. A bennülők érzék, hogy el vannak veszve. Fölhagytak az evezési törekvéssel. Kalapjokat, sapkájokat emelék le, s míg csak láthatók voltak, búcsút, végbúcsút integettek vele parton siránkozó kedveseik s szüleik felé. Nehány perc alatt eltűntek a parti nézők látköréből. Azóta mit sem tudnak rólok. Hulláikat nem veték ki a hullámok. Elmerülésöket tanúsítja a ladik s evezőlapát, mit másnap a lecsendesült Balaton víztükrén úszva találtak meg. Hihető, hogy a hullámok ereje által fölvert homoktenger temette el a szerencsétleneket azon mély sírba, mit a Balaton közepén jelölt ki számukra a balvégzet. Mind a négy fiatal volt 30–15 év között.

Ily gyászos dolgok történnek ott, hol néhány hét előtt még vígan harsogott a tánczene, s örömben, kedvben úszott a fürdővendégek koszorúja.

Közelget a szüret. Kevesebb borunk lesz, mint tavaly, de sokkal jobb.

r. l.

FORRÁS: Hölgyfutár 7 (1856) 216. sz. (szeptember 19.) 882.

92.

1856. október 17.

Balaton-fölvidéki levelek. 1856. XXIV.

Fürdői társas életünk zaja elnémult.

---

³⁷⁵ A hat pont feltehetőleg szövegtörlést jelezhet.

Mint őszi fát a levelek, úgy hagyák el Füred szép vidékét a deli ifjak, igézõ hölgyek, haragos apák, békítõ anyák, színészet, zene, mutatványok stb.

Füred oly csendes, zajtalan most, mint a haldokló, ki szebb s magasztosabb élet viruló tavaszára vár.

Mikor fog e tavasz, Füred tavasza fölvirulni?

A tagosztály – mi B.-Füred leendő nagyságának s emelkedésének föltételeül oly sokszor emlegettetett – fogja-e e fölvirulást eszközölni?³⁷⁶ Soha, hacsak az urodalom azon előnyöket, melyeket b.-füredi tagosztálykor a fürdőhely számára biztosít, arra nem használja, hogy közvetlen vagy közvetve bár, a halaszthatatlan építés megkezdessék, a szépítési előmunkálatok, melyek tervben már múlt évben készen voltak, életbe léptetessenek, a Balaton-parti kertek sétátérekké átalakíttassanak, szóval oly intézkedések történjenek, melyek által B.-Füred leendő nagyságának biztos alapja vettetik meg!

A fürdői zajt szüreti zaj váltá föl. Zala s Veszprém szőlőkoszorús hegylancának áldott, áldásdús forrásai musttal csergedeznek!

Most is élénk a zalai szüret, de mennyivel élénkebb volt csak évtized előtt is! Szólt a szívvidító zene, pattogó tűz fölötti bográcsokban tűzről pattant magyar menyecske főzte a gulyásost, csillagfényes ég alatt erődús legények, jól megtermett karcsú pórleányok járták a csárdást, s míg a szép Balaton rákászok csillagtűzétől fénylett, a hegyélekről eresztett rakéták tűzijátékától csillagosodott meg a levegő, s a táncosnőket a pattogva ugráló tűzibékák lelkendezve ugraták ki a tánckörből.

E kedélyes szüreti multságok kora lejárt, a zalai szüretről nem mondhatjuk többé Kisfaludyval:

„Szól a zene – tapsol a tánc, a sarkantyúk pöngenek.”³⁷⁷

Ha a szüretnek saját költészete nem volna, a mai prózai korban semmi vonzó erővel sem bírna. A szüretelő leányok dala (ez is csak ott, hol az érdemes hegyi előljáróság által be nem tiltatik), a hegyszakadékokban legeltető pásztor mélabús furulyázása, a néha kivetődő cigányok művészi zenéje mellett táncra kerekedő ifjúság kitörő kedve az, mi szüretünknek némi élénkséget kölcsönöz, a durrogó mozsarak harcias játéka, a röppentyűzés szépsége s művészi

---

³⁷⁶ A füredi tagosítást, a földesúri és volt jobbágyi birtokok elkülönítését az 1857. március 28-án kötött békés egyezséggel kezdték meg. TÓTH-BENCZE 2011. 54. A 27. pontból álló szerződés tartalmát ismerteti: LICHTNECKERT 1999. 292–284.

³⁷⁷ Az idézet Kisfaludy Sándor Csobáncz c. regéje 13. versének utolsó két sora: „Szólt a duda, tapsolt a táncz, / S a sarkantyúk pengének.”

zene, az urak s úrhölgyek szép társalgási köre... mindez odavan! névben él csak, „többé nincs jelen!”

Legélénkebb szüretesek esnek Badacson hegyen s környékén, hol még szép számmal vannak az úri birtokosok, s a régi kedvderítő s fölvyllanyzó magyar mulatságok meg-megújulnak. E megújulás azonban itt is ritka tünemény. Mi hajdan mindennapi volt, az jelenleg már a ritkaságok közé tartozik.

Szüretünk jó mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben. A szőlő rendkívül édes volt, s mégis sokan azt jósolják, hogy az idei bor nem leendő jó, mert a folytonos esőhiány, főleg az úgynevezett mézharmat kimaradása miatt a cukoranyag nem fejlődhetett ki.

Tapolcán múlt hó vége felé tűz ütött ki, s a város nagy részét elhamvasztá. Hírlapgyermek raktak játékból tüzet, s e játék volt oka a rettentő tűzveszélynek.

r. l.

FORRÁS: Hölgyfutár 7 (1856) 240. sz. (október 17.) 974.

93.

1856. november 7.

Balaton-fölvidéki levelek. 1856. XXV.

Midőn körülünk a természet hervadását látjuk, közöttünk a szellemvilág tavasza kezd ébredni! A sárguló falevelek, hervadó virágok, haldokló élet nem hatnak ránk döbentőleg, s a külvilágból önmagunkba szállva, a társaskörökben keresünk kárpótlást.

Az irodalom és művészet iránti közömbösség kezd nálunk is meleg részvét és pártolásra változni.

E változást egy oly egyénnek köszönhetjük, ki csak nemrég érkezett vidékünkre, s közénk érkezének áldott hatása máris érezhető. Ez egyén V[adna]y Rudolf³⁷⁸ zánkai közbirtokos, kitűnő tudományú s nemesen érző férfi, kinek szíve a közjóért ver, s ki áldozatkészen pártol mindent, mi fejlesztőleg hat nemzetiségünkre. Mint közjóért lángoló s áldozatkész hazafi, buzgó pártolója a

---

³⁷⁸ VADNAY RUDOLF (Náprágy, 1820. április 18. – Zánka, 1889. június 18.) jogász, nyelvész, református zánkai birtokos. Sárospatakon tanult, az 1843–1844. évi országgyűlésen Szemere Bertalan mellett vett részt. 1848-ban belügyminisztériumi fogalmazó, majd titkár, 1861-ben a tapolcai járás főszolgabírája. Ekkoriban 324 kh birtoka volt a községben. KOVACSICS-ILA 1998. 446., VARGA 2014. 1045–1046.

magyar irodalomnak is, s mindent elkövet, hogy a pártolók, mégpedig az öntudatosan pártolók száma folytonosan növekedvén, nemzeti irodalmunk ezáltal fokozatosan emelkedjék.

E derék férfiú meggyőző rábeszélése folytán a közel vidék értelmi (nagy részben református papok s iskolatanítók) osztálya felajánlta, hogy fejenként 5 pengőforintot fog szentelni évenként a magyar irodalomra, s azon könyveket, melyeket e pénzen vesznek, olvasás végett közlik egymással.³⁷⁹ Legalább húsz egyén van vidékünkön, kik ez ajánlatban részt vesznek, többnyire szegény emberek, kiknek öt forintos áldozatuk jelentékenyebb gazdag főuraink híresztelt ezereinél. Óhajtható, hogy koronként szaporodjék az áldozók száma, mert e pártolás biztosítja csak a szellemi életet, a tudományosságot, az ipar és jólét emelkedését. Pedig örökké igaz marad feledhetlen nagy költőnk ez állítása:

Ha majd a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán,
Akkor mondhatjuk, hogy *megálljunk*
Mert itt van már a Kanabán!³⁸⁰

Óhajtható, hogy minden hat-hét falunak legyen oly emelkedett férfია, minő vidékünknek mostanában már van, hogy ne kelljen a magyar írónak többé így sóhajtani föl:

Légy átkozott óh átkos pillanat
Melyben fogantatám.
S te – melyben kínnal a kín emberének:
Költőnek szült anyám!³⁸¹

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 7 (1856) 257. sz. (november 7.) 1041.

---

³⁷⁹ A Zánka vidéki olvasókört nem említi a helytörténeti irodalom. KOVACSICS-ILA 1998. 445-449., T. HORVÁTH 2001.

³⁸⁰ Kánaán; idézet Petőfi Sándor: A XIX. század költői c. versének (1847) 5. versszakából.

³⁸¹ Az idézet Petőfi Sándor: Költő lenni vagy nem lenni c. versének (1845) első versszakából való, szövege helyesen: „Légy átkozott óh átkos pillanat, / Melyben fogantatám, / S te, melyben kínnal a kín emberének, / Költőnek szült anyám!”

94.

1857. január 15.

Balaton-fölvidékről, 1857. január 1.³⁸²

Ismét egy év tűnt le! Fájdalom nélkül búcsúztunk el tőle, s váró reménynyel üdvözöljük az újat.

Újévkor az a levelezők hivatása, hogy vidéküknek a lefolyt évbéli életmozganatait tárják föl élethíven az olvasók előtt. Ne feledkezzenek meg a levelezők e hivatásról. A hon minden vidékéről beküldendő életmozgalmak összeállítása hű képét tüntetendi föl nemzeti életünknek s azon hatalmaknak, melyek erejére fejlesztőleg vagy gátlólag hatottak.

Én hű képet küldök be. A múltat sem nagyító, sem kicsinyítő üvegen nem néztem. Érdekből nem emelek – nem kisebbítek senkit.

Kezdjük az anyagiakon; miután e földön különben is nagy behatása van az anyagnak a szellemerők nyilatkozatára. Ha ép lélek csak ép testben van: az erőteljes nemzeti szellemélet fölvirulása is szilárd anyagi jóllétet föltételez. Az anyag a föld, melyben a szellem gyökerezik, s ha a föld silány, törpén fog maradni a szellem élőfája is.

Anyagi szempontból Balaton fölvidéke nem számíthatja a múlt évet áldásdús évei közé. Elesége s bora – kevés jobb helyet kivéve – silányan termett, s ennek sincs ára. Általános üzletpangás s kereskedelmi szélcsend uralkodik. A pénzhiány közönséges betegség, s e betegségnek kevesebb kivétele van, mint volt a járványoknak.

Vidékünket négy év sújtá egymás után anyagilag – hogyan várhatnánk hát szellemi emelkedést? Ki az élet legégetőbb szükségzeit is alig képes fedezni, hogyan áldozzék az a szellemélet fölvirágoztatásaért?

Különben is e vidéket nagy részben köznépi földműves osztály lakja, s bár – hála érte a gondviselésnek – még minálunk a magyar szó nem oly ritka, mint a fehér holló, de ami szinte fájdalmasan elszomorító: ritka az úri család, s a köznép közt is kevés a tehetős magyar! Ez nem jó jel, mert ingatag alapon áll az az épület, melynek legerősebb oszlopai már kidőltek.

Sok falut kell összejárnunk, míg oly úri családra találunk, melynek ajtaján aláírási íveinkkel bekopogtatva, bizonyosak lehetünk afelől, hogy nem fogunk más akadályra bukkanni, mint amit az akarathiány fog gördíteni előnkbe.

---

³⁸² A január 1. a tudósítás keltezésének dátuma. A tudósítások általában 1-2 héten belül megjelentek.

Vidékünkön kevés úr lakik, s a kevésnek is nagyobb része megfoghatatlanul közönyös az irodalom iránt, és mégis mind jó magyarnak hiszi magát. Ne áltassuk magunkat; korunkban csak az a jó magyar, ki nemzetisége fennmaradásaért tesz annyit irodalmi téren is, amennyit tenni szent kötelessége.

Van olyan is, ki áldozatnak tekintti, ha előfizet, s ez a lehető legvastagabb tévedés. Az irodalomnak s általa közvetve a szellemélet és nemzetiségnek pártolása nem áldozat, hanem honfíui s honleányi kötelesség.

S miképp is lehetne korunkban áldozatnak tekinteni a magyar irodalom pártolását, holott az érte adott anyagi tőke oly sokszoros szellemi kamattal fizet? Irodalmunk s különösen a szépirodalom folyvást emelkedik. Még ifjú és máris erős! Idős testvéreivel bátran léphet a sorompók közé oly zászlók alatt, melyekbe Jókai, báró Eötvös, báró Kemény, báró Jósika, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Tompa, Arany neveit hímzvé a képesség és szellemerő.

Hogy komoly irodalmunk termékei számerőben nem érik föl a szépirodalmat, e mindenestre leverő körülmény alapokát ne a tehetségek, hanem a pártolók hiányában keressük. E téren is oly egyéneket bírunk, kikre büszkék lehetnénk, például báró Eötvös, báró Kemény, Szalay, Csengery, Hunfalvyak, Gyulai, Ballagi, Szontagh sat.³⁸³

A szépirodalmat pártoló körnek túlsúlya azt mutatja, hogy a nővilág irodalom pártolásban fölülmúlja a férfivilágot.

Az olcsó, népies irodalom az, mit e vidék leginkább fölkarolt. E fölkarolásnál – a Falusi Esték³⁸⁴ s később a Vasárnapi Ujság³⁸⁵ megindításakor – lelkemet fölvilanyozta az öröm, mikor a köznépet az olcsó, de azért jó irodalom zászlója alá gyülekezni láthattam. Fellegvárakat alkottam irodalmunk jövőjének, a népet megnyerve hittem az irodalomnak, melynek megnyerése s folytonos megtarthatása úgy az irodalomra, mint az általa közvetve a nemzetiségre s a magyar köznépi szellemerői fejlesztésére végetlen hatású leendett. Szép reményeim csakhamar meghíúsultak, csapásos évet csapásos év váltott vidékünkön,

---

³⁸³ Az említett magyar írók: báró Eötvös József (1813–1871), báró Kemény Zsigmond (1814–1875), Szalay László (1813–1864), Csengery Antal (1822–1880), Hunfalvy Pál (1810–1891) és Hunfalvy János (1820–1888), Gyulai Pál (1826–1909), Ballagi Mór (1815–1891), Szontagh Gusztáv (1793–1858).

³⁸⁴ A Falusi Esték c. népművelő képes folyóirat (néplap) Vas Gereben szerkesztésében négy füzetben jelent meg (1853–1854) Pesten. SZINNYEI XIV. 1914. 960. A Vas Gereben szerkesztette néplapokat a sajtótörténet negatívan ítélte meg: a Falu Könyvét vagy a Falusi Estéket modellként választókat „az olvasni szeretők nemcsak megunják, hanem szégyenlik is” – írta a Vasárnapi Ujság egyik vidéki levelezője. KOSÁRY–NÉMETH G. 1985. 460.

³⁸⁵ A Vasárnapi Ujság 1854–1921 között megjelenő képes ismeretterjesztő hetilap volt.

s az anyagilag földhöz sújtott népet a házi földözhetlen szükségek kényszeríték visszavonulni az irodalomtól.

Van mégis forrás, melyből megnyugvást meríthetek, mert e kör nem veszett el, csak működése van lehetetlenítve. Anyagi lehetetlenség, nem pedig akarathiány zárta el előlük az előfizethetés útját, egy áldásos év kell csak, s az olvasást megízlelt köznép ismét összeseregrend az irodalom zászlója körül. Erő ez, mely már nyilatkozott, és még nyilatkozni fog, mihelyt megszűnnek hatni a gátló anyagi akadályok.

Politikai s komoly irodalmunk pártolási köre még csekélyebb. E tekintetben azonban szinte sok jót várhatunk a Zánka³⁸⁶ körül alakult olvasókörtől, melynek föladata a magyar irodalom minden jelesb termékét – legyen bár szépirodalmi vagy komoly – meghozatni. Csekély pénzereje lehetleníti a lapok járatását, de idővel ezt is megteheti. E kör szebb jövővel kecsegteti e vidéket, vajha még ez évben gazdag gyümölcsöket hozhatna minden irányban.

r. l.

FORRÁS: Hölgyfutár 7 (1857) 11. sz. (január 15.) 45–46.

95.

1857. január 17.

Balaton-fölvidékről, 1857. január 6.

Hogy a tanítványok szívéből most sem hal ki a tanítók iránti kegyelet és hála, s hogy az érdemet korunk is méltányolja, s annak, kit élteben szeretett és becsült, még holta után is lefizeti a tisztelet adóját: ez örvendetes tényt a Tihany-félszigeti sírkertben nemsokára díszes emlék igazolandja: Maár Bonifác síremléke, mit kegyeletes tanítványai önköltségükön állítottak.

A szobor Gerenday [Antal] műve, s ez úgy hiszem, elég kezesség afelől, hogy a carrarai márványból faragott emlék művészi szempontból kifogástalan.

---

³⁸⁶ A zánkai olvasókört helyi nemesek, értelmiségiek (lelkészek, iskolatanítók) alkothatták. Az 1840-es évek második felében 9 nemes család élt a faluban (Antal, Borotvás, Burián, Csemez, Diskay, Fülöp, Kéri, Pupos, Torma), közülük a Diskay, Csemez, Fülöp, Pupos család tartozott a kétségtelen nemesek közé. Thury Károly (1828–1899) – Thury Etele teológiai tanár, egyháztörténész édesapja – 1855-től haláláig volt református lelkész Zánkán. Az 1848–49. évi szabadságharcban honvéd hadnagyként harcolt. HANGODI 2001. 56., 71., 78.

Urodalmi főlügyelő, t.[ekintetes] Écsy László urat, mint Maár Bonifác tanítványai egyikét, ki ez emlék fölállításának, úgy az eszme megpendítése, mint anyagi áldozatra készsége által egyik fő tényezője volt, bizta meg a többi tanítványok bizodalma az e tárgyban minden működéssel, s ő el is készítette, sőt már B.-Füredre le is szállította. Úgy hiszem, hogy tihanybai átszállítása s az ottani sírkertbeni fölállítása csak jövő tavasszal fog megtörténni, hogy a jövő saison alatt szaporodjék eggyel azon nevezetességek száma, miket a Tihanyba átránduló vendégek látogatlanul nem hagyhatnak.

E síremléknek nincs vidékünkön párja szépség és ízlés tekintetében. S mégis szebb nála azon emlék, mit a hálás tanítványok e szép tettökkel önmagoknak állítottak a közvéleményben.

Hírlik, sőt a lapokban is volt már közölve, hogy koszorús költőnk, Kisfaludy Sándornak jeltelenül porladó tetemei fölé veszprémi püspök, Ranolder János öméltsága nagyszerű síremléket állíttatand.³⁸⁷ Tehát e jelesünk sírján „nem fogja többé vándor fuvalom ingatni a feledésnek tüske bokrait”,³⁸⁸ E nemes tettel önmémlékét örökíti meg a lelkes főpap, mert míg magyar leend, emlékezetben fog maradni, hogy Ranolder volt az, ki emléket emeltetett a magyar nemzet azon nagy fiának, kinek életéből minden perc a nemzet halhatlanítására volt szentelve, s kiről a nemzet mégis mindeddig megfeledkezett.³⁸⁹

Tomori [Anasztáz] magasztos eszméje, a hét láb magasnyi *Széchenyi-szobor* a jövő saisonnal valószínűleg szinte létesíttetni fog.³⁹⁰

S most egy korszerű farsangi hírrel végezzük be sorainkat.

Folyó hó 25-én fényes táncvigalom lesz Füreden az urodalmi vendéglőben. Reméljük, hogy Zala, Veszprém és Somogy szépeit itt együtt fogjuk látni. Téli

---

³⁸⁷ RANOLDER JÁNOS (Pécs, 1806. május 16. – Csopak, 1875. szeptember 12.) 1849-től haláláig veszprémi püspök, a sümegi uradalom tulajdonosa a sümegi katolikus temetőben kívánt méltó sírhelyet emeltetni Kisfaludy Sándornak, de tervét a családi viszályok miatt nem tudta megvalósítani. A Sümeg Kaszinó szoborbizottsága országos adakozásból 1870-ben állított síremléket és emléktáblát Kisfaludynak (a szobor kivitelezője a budapesti Gerendai Antal volt). Kisfaludy és első felesége, Szegedy Róza közös síremlékét 1904-ben avatták fel. Szegedy Róza szobrát Istók János készítette. MIKLÓSI-SIKES 2002. 135–136.

³⁸⁸ Petőfi Sándor Vajda Péter halálára c. verse (1846) két sorának parafrázisa.

³⁸⁹ A veszprémi püspök rezidenciája a török kortól a XVIII. század második feléig Sümegen a vár alatt volt, nem messze Kisfaludy Sándor házától.

³⁹⁰ TOMORI (THEODOROVICH) ANASZTÁZ (1824–1894) mérnöknek, volt nagykőrösi gimnáziumi tanárnak – a füredi fürdő gyakori látogatójának – kezdeményezése nem valósult meg. Széchenyi Istvánnak csak 1941-ben emeltek szobrot Balatonfüreden. Andrássy Kurta János 3,5 méter magas szobrát – a kultuszminiszter ajándékeként – 1941. augusztus 31-én avatták fel. TÓTH-BENCZE 2011. 107. Pesten, a Magyar Tudományos Akadémia előtt álló szobrát – Engel József alkotását – 1880-ban állították fel. BERZA 1973. 1086.,

táncestély tavaly tartatott először Füreden, s az is fényes és fesztelen vala, de az ideitől mégis többet várunk.

r. l.

FORRÁS: Hölgyfutár 8 (1857) 13. sz. (január 17.) 53.

96.

1857. január 28.

Balaton fölvidékéről, 1857. január 20.

Köznépies kifejezést használva: „Az idő kifújta magát.” Az előző négy napon zord és fagyaló északi szél uralkodott. Az utakon nem jártak csengős szárok, csak a munka s nyomor emberét lehetett künn látni, kit a mindennapi szükség kizaklat a meleg kályha mellől, meg az olyan magamféle embereket, kik egy napot sem vagyunk képesek szobánkba zárva eltölteni. Az északi szél zúg, hordja a havat, a Balaton jégpáncélja csikorog a hidegtől, de én nem riadok vissza, s mindennap megteszem szokott sétámat.

E hó 18-án is rendes sétámra indultam, nem gondolva a zord idővel. Didergő asszonyt hajtott velünk szemközt a fergeteg, ki remegve beszélte el, hogy a Balaton jegére ment b.-udvari halászok közül hárman a fölszakadt jég alá veszttek. Siettünk a színhelyre. A nő részben igazat mondott. Ha hárman nem is, de egy csakugyan a Balaton hullámaiba temetkezett. A többiek is csak életveszéllyel ugrálhattak ki a partra, jégdarabról jégdarabra szökve.

Mennydörgéshez hasonló roppanás támadt, mi a jégtábla azon részét, melyen a halászok álltak, a többtől egészen elszakította, s a Balatonon még sokkal erősebben zúgó szél hatásának úgy kitette, hogy néhány pillanat múlva a táncoló hullámokon csak egyes darabok úsztak. A megmenekült két halász mindenáron igyekezett a harmadikat megmenteni, de nem lehetett. Kétségbeesett szökéssel akart az is egy jégtáblára menekülni, de a szemközt fúvó szél s a rávert hullámok által gátolva nem a jégre, hanem a zúgó hullámok közé ugrott.

A kétségbeesés szívszaggató segélykiáltása hangzott el. De a segély lehetlen volt, mert pár perc alatt a kettévált jégtábla közt több mint száz ölnyi térséget képezett a hideg víz, melyen apró széttört jégdarabok táncoltak. A szerencsétlen egy ily jégdarabra kapaszkodott.

„Segítsetek azon, akiért a Jézus meghalt!” – hangzott a kérelem újra.

A halászok mentőszerekért szaladtak, de mire visszatértek, társuk végképpen elmerült.

A hír – főleg ha rossz – hamar terjed. Egy negyedóra sem folyt le az esemény után, midőn jajgató asszony futott kétségbeesetten a Balaton felé, bekötetlen fején kibontá a szél gazdag hajtekercsét, mely mint sötét gyászfátyol lobogott utána, s ölében kis csecsemője sírt a szokatlan hidegben.

Az elmerült halász özvegye és árvája voltak ezek.

Óh, mily megható volt e szerencsétlen asszony fájdalma!

– Hová tettétek férjemet? – riadt a halászokra. Behívtátok úgyszólván, s ott benn hagytátok! Van-é szívetek, hogy nem mentettétek meg őt? Hiszen tudtátok, hogy felesége és gyermeke van!

A nő vonásai vadulni kezdtek, s arca zavarodott volt. Újra folytatá: Tán azt hiszitek, könnyű az elválás? Hogy oly hamar feledem, mint ti? Hát nem tudjátok-é, még kétesztendő házasok sem vagyunk? Nem tudtátok-é, hogy féllesztendő gyermeknek apára van szüksége, mert szegények vagyunk, s a szegény árvája kétszeresen árva? Más asszonynak is meghal a férje, de az legalább látja, mint hal meg, látja szenvedését – s megnyugszik halálán! Óh, én még csak meghalni se láttam őt. Hidegült ajkait sem csókolhatom. Nem tudom hol van, hisz e víz oly nagy, és ki tudja hova vitték a habok! Óh, adjátok – adjátok vissza őt!

A szegény nő kétségbeesetten rohant a jégen a Balaton hullámzó vize felé, de a halászok feltartóztatták.

Én a vigasztalás szavaival mentem hozzá, ki is vigasztalhatlan volt. Tudjuk, hogy isten végezéséből történik minden, de oly nehéz megnyugodni a végzésen, mikor az szívünket gyötri.

Szavaimra a nő búsan néze rám, mintha tekintetével azt mondta volna: Szeretnék megnyugodni, lelkem meg is nyugodnék, de szívem nem tud, nem hatnak arra a szavak, mert elzsibbadt a fájdalom csapása alatt, elzsibbadt, mert szeret.

Ilyen szomorú képei vannak a halászéletnek.

Szinte e napokban Akali körül egy nő a Balaton jegén két gyermekével megfagyva találtatott. A nagyobbik gyermek hároméves lehetett, a kisebbik csecsemő volt. Gyermekai gyöngébbek voltak a szerencsétlen anyánál, s így természetesen előbb lettek áldozataivá a fagyhalálnak, s az anya látta megfagyni, látta e szörnyű halállal küzdeni gyermekeit. Csecsemője sírhatott e kínos halál érintése alatt, s ő emlőjét tárta a hideg elé, hogy megkérlelje gyermekét, hogy

az anyai szeretet melegével védje a zord idő ellen. Mindhiába! A tél hidege erősebb volt az anyai szeretet melegénél, s ők áldozatul estek!

Ily gyászos jelenetek fordulnak elő a Balaton jegén, melynek partjain nyáron át a fényűző világ vigad.

Pár nap múlva B.-Füreden, lenn a Savanyúvízen³⁹¹ az urodalmi vendéglőben nagyszerű táncestély leend, melyről értesíteni fogom e lapok szép olvasónőit!

r. l.

FORRÁS: Hölgyfutár 8 (1857) 22. sz. (január 28.) 90.

97.

1857. február 27.

Balaton fölvidékéről, 1857. február 22.

B.-Füred hazánk legszebb, regénydúsabb s gyógyerőben gazdag fürdőhelye. Tündéerkert, melynek alapját isten veté meg, s az emberi szorgalom csak rendező – átalakító – működése által emeli a kép érdekét, melyen az örökkévaló ujjai remekeltek.

S e gyönyörű vidéken csak nyáron zajlott az élet. Télen a halál üté föl enyésztes sátorát, s a jókedv zaját halálcsend váltotta föl.

Mayer [Antal] vendéglős, ki áldozatkészségéről éppoly ismeretes, mint vállalkozó szelleméről, már a múlt évben elhatározta, hogy megtöri B.-Füreden a téli halálcsendet, s étkezéssel összekötött dalidók rendezése által életet teremt itt, hova különben sem illik a halál.

Határozatát már a múlt évi farsang alatt keresztülvitte, s bár a vendégek kevés száma felerészben sem fedezé kiadásait, ő nem csüggedt, mert vállalkozó szelleme jól tudta, hogy minden kezdet nehéz, s kinek nincs kitartó ereje férfiasan mérközni a kezdet nehézségeivel, az nem is számíthat soha sükerre.

Az ez évben – múlt hó 25-én – tartott fényes, fesztelen, magyarosan szívéllyes dalidó mutatta az eszme életrevalóságát. A pazar fényvel világított, ízletesen díszített, táncteremmé átalakított urodalmi vendéglőbeni kávéházat válogatott vendégkoszorú népesíté be, bár az utak megromlása s a Balaton jegének meggyengülése nemcsak a tapolca–egerszegieket s Somogy vármegyeieket, hanem még a Veszprém városiak nagy részét is honn tartóztatá.

---

³⁹¹ Értsd: a fürdőtelepen

A kávéház tündérteremmé, paradicsomkertté volt átalakítva. Szépen díszített oldalfalain a magyar történelemből merített, s a pesti műegylet által kiadott képek függöttek. A zöld növényzettel átszótt művészi kőhalmazatok s a rajtok díszlő gazdag növényzet kellemes nyugpontokul szolgáltak a szemnek.

A csillárok pazar, s a szebbnél szebb nők szemei bűvös fényt árasztottak. A csillárok a termet, a nők igéző szemei a szíveket világíták be.

A gazdag vacsora is megtette jó hatását.

Étkezés alatt habzó poharakat ürített a lelkes vendégkoszorú a Benedekrendű főtisztelendő szerzetért, a szentmártoni főapát, méltóságos Rimely Mihály úrért³⁹², tihanyi administrator főtisztelendő Krisztián Pius³⁹³, b.-füredi főügyelő tekintetes Écsy László úrért.

B.-Füred jövőendő nagysága s emelkedéseért nem egy toast hangzott el. A rendezőt is fölköszönték szép két leányával. Az étkezés utáni tánc kivilágoskivirradtig tartott, s a reggélybe³⁹⁴ átolvadt estélyt társas reggeli rekeszté be.

Általános óhajnak engedve, ígéretet tón a szívélyes rendező, hogy bár ez estély is áldozatába került, mégis B.-Füred általa teremtett téli életének fönn-tartásaért még a farsang folytán rendezni fog zárdalidót, mely ez évi farsangi kedvtöltéseink zárkövét képezendi. E dalidó f.[olyó] hó 23-án, vagyis holnap fog tartatni a gyönyörűen díszített vendéglői nagyteremben. Eredményéről tudósítandom e lapok lelkes olvasónóit, kiket márcsak B.-Füred nyári zajos életérei visszaemlékezésök következtében is érdekelni fog az estély, s annyival inkább, mert e terem díszítési előkészületeket tekintve, a külkiállítás, teremrendezés fényesebb lesz az országos hírű Anna-estélyinél.

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 8 (1857) 47. sz. (február 27.) 199.

98.

1857. március 4.

Balaton fölvidékéről, 1857. február 24.

---

³⁹² DR. RIMELY MIHÁLY JÁNOS (Esztergom, 1793. március 23. – Pannonhalma, 1865. március 8.) bencés szerzetes, tanár, teológiai doktor. A bécsi egyetemen tanult, 1842–1865 között volt pannonhalmi főapát. BERKÓ–LEGÁNYI 1987. 9., 44.

³⁹³ KRISZTIÁN / CHRISTIÁN PIUS PÁL (Székesfehérvár, 1801. február 28. – Tihany, 1863. november 9.) bencés szerzetes, gimnáziumi tanár; 1846–1863 között volt tihanyi jószágkormányzó. BERKÓ–LEGÁNYI 1987. 53.

³⁹⁴ értsd: reggelbe

Tegnap tartatott meg a b.-füredi urodalmi vendéglő nagytermében a második téli bál.

A terem, mint az első vigalom alkalmával, izletesen volt díszítve. Nem annyira pazar fény, mint izletes rendezés tűnt ki. A zöld folyondárral átszőtt s művészileg rakott kőhalom-csoportozatok a gazdag zöld növényzeti ékítménnyel a természetben kihalt életet mintegy e terembe varázsolák. A csillárok alját zöld koszorú övezé, a kivilágítás nappali fényt árasztott a teremben, tündéri fényt vetve a terem ékítményére s a hullámzó szép vendégkoszorúra.

De a csillárok fényénél még tündéribb s igézőbb fény sugárzott a szebbnél szebb hölgyek szeméből. Nem emelek ki senkit, mint hölgyet e hölgyek közül, mert ha a szépség koszorújának minden egyes virágát ki akarnám emelni, e kiemelés már maga túl hosszúra nyújtaná leveletem. Egyiket külszépsége, másikat kedélye, harmadikat szellemdússága, negyediket lelkes érzülete emelték ki, s voltak elegenden, kikben mindezen kül- és belsepségek egyesültek. Ezeket mind bálkirálynőknek nevezhetném.

Öltözékét illetőleg tótvázsonyi földesúr, tekintetes Pap Ferenc úr szerény leánya: Emília³⁹⁵ kisasszony tűnt ki festői öltözéke által, ki bájai és kedves társalgása által is általános figyelmet gerjesztett.

Mayer [Antal] ugyanazon szívélyes házigazda volt, mint az előbbi bálban. Mindenki elismeréssel nyilatkozott szolgálatkészsége s szívességéről. Vacsora előtt fagyaltot hordoztatott körül, s pihenő alatt a táncteremből az étterembe ment át a 200-on fölüli összesereglett vendégkoszorú. A főasztalon a legnagyobb fogas – mint vezér – után 15 fogas volt sorba fektetve, az első pompásan volt fölékítve, fejénél e jelszó homlokirattal: „Csak előre utánam! a b.-füredi húshagyóhétfőre.” A vacsora gazdag, s az étkek izletesek voltak. Étkezés alatt egymást érték az estélyt fűszerező *toasztok*, melyek sorát Scharnbeck [József] mérnök úr kezdé meg talpraesett felköszöntésével, s mely felköszöntések Füred jövőjére s leendő emelkedésére vonatkoztak a Benedek-rendű dicső szerzetnek, mint e helyiség földesurának érdemei kiemelésével, mely kiemelést hogy az urodalom megérdemli, márcsak azon áldozatkészsége is tanúsítja, hogy a

---

³⁹⁵ Pap Ferenc ügyvéd, tótvázsonyi (Veszprém vm.) birtokos a helyi református egyházközség patrónusa volt. Oroszy Jozefát vette feleségül. 1864-ben, a tagosítás során három volt jobbágya úrbéri járandóságának (29 hold) kimérése után 411 hold 26 négyszögöl földbirtoka maradt. Lánya, Pap Emília (1840–1922) kenesei Kenessey Móric (1837–1918) ügyvéd, királyi közjegyző felesége volt. Férjével együtt a veszprémi alsóvárosi temetőben nyugszik. (Életrajzi – születési, halálzási – adataikat a síremlékükről vettem.) A család a vendégnévsorok szerint rendszeresen látogatta a füredi fürdőt. Pap Ferenc birtokviszonyaira: VERESS D. 1994b. 152.

vendégek számára nemcsak szobákat nyitattott, hanem a nyári szobák nagy részét, mint szinte a tánc- s étkezési teremtet is kályhákkal láttatá el s fűttette – minden díjkövetelés nélkül.

Étkezés után ismét megkezdődött a tánc, s kivirradtig tartott. S még ez sem volt elég, s vagy hatvan vendég még a reggeli után is megmaradt, kik rövid alvás után újrakezdek a mulatságot. Mérsékelt díjért Mayer vendéglős gazdag ebéddel látta el a megmaradt vendégeket, s az ebédet táncolás váltá föl.

Ebéd alatt több talpraesett toaszt mondatott, melyek közt kiválólag megérdemli a főlemlítést t. Écsy László urodalmi fölügyelő úré, melynek minden sórárt zajos éljen követé.

Ez estély – mint az első – feledhetetlen leend. Nyári életét nem eléglé B.-Füred, s most téli életet teremtett. E dalidó letevé B.-Füred téli életének alapkövét. Most már tavaszi életet óhajtanak, s majálist terveznek.

r. l.

FORRÁS: Hölgyfutár 8 (1857) 51. sz. (március 4.) 218.

99.

1857. április 4.

Balaton fölvidékéről, 1857. március³⁹⁶ 30.

Nálunk az irodalompartolás végre kezd gyökeret verni.

Zánkán már a múlt évben s ez év elején B.-Füreden olvasókör alakult. Amazurak, lelkészek s iskolatanítókból, ez utóbbi földművesekből állt össze.³⁹⁷ Tekintve a jövőt, következményeiben mindegyik jelentékeny horderejű. Veteményeskertek ezek, veteményeskertjei az irodalom szebb jövőjének.

E körök által a jobb könyvek behatolnak oly házakba is, hol eddig nem is ismerték, hol a magyar irodalomnak gyümölcs gazdag s virágdús kertje terra incognita³⁹⁸ volt, az olvasási vágy fölébred, s tantali³⁹⁹ szomjjal fogja űzni őket e vágy jó könyvek szerzésére.

---

³⁹⁶ A szövegben tévesen tavasz hó (április).

³⁹⁷ Balatonfüred történetéből nem ismert az olvasókör megléte. TÓTH-BENCZE 2011. 54. Füreden 1857-ben, amikor a földesurak és a volt jobbágyok megkötötték a tagosítási-elkülönözési egyezséget, a nemesi közbirtokosságnak 151 tagja volt, így nem kizárt, hogy a szőlőművelő, földművelő kisbirtokos nemesek is tagjai voltak az olvasókörnek.

³⁹⁸ terra incognita (latin) = ismeretlen föld

³⁹⁹ Tantaloszt, Zeusz fiát súlyos bűnéért megbüntették, örök éhség és szomjúság gyötörte.

A természet ébredéséről is meg kell emlékezni. Derült, kék égről ragyog alá most a nap, zöldellő köntösben üdvözi a mező, fehér hullámokban fürösztli sugarait a kitisztult Balaton. Mily öröm itt a tavasz, kivált miután a dalárda megszűnése óta úgysem részesülünk azon nagyvárosi szerencsében, hogy hangversenyekkel vidíthatnók az egyhangú böjti napokat. Szinte jól esik, hogy a lég dalnokai – ezek a mesterkéletlen, mégis művészi énekesek – megkezdték gyönyörű összhangzatú dallamaikat a természet nagyszerű teremében, s hogy éjenként változatosságul a brekegő zenekar ad nagy hangversenyeket.

Ha nem mondanám is, gyaníthatja az olvasó, hogy mi a világ végét jósoló nótájára nem járjuk a pári[z]siak táncát. Mi nem halált, hanem életet, nem elmúlást, hanem föltámadást látunk a természetben. Ahelyett, hogy a világ végéről álmodozva rettegnénk, a föltámadás magasztos ünnepét üljük, a természet föltámadásának ünnepét, mi most megelőzte azon ünnepet, mit a Megváltó föltámadása emlékére ül az egyetemes kereszténység. Az áhítatos nép virágokat fog szedni e héten, hogy fölékítse vele az úr templomát, s jövő vasárnapon fölvirágozott szószekekből hallhassa az úr szolgájának ajakiról azon diadalmas bevonulás hű rajzát, mit a Megváltó Jeru[z]sálembe menetekor tartott, a hozsánnák által meg nem szédítve, s a „Feszítsd meg”-ekre előkészülve! Mi életet s föltámadást ünnepelünk, még nagypéntekre is azért borul a halál éje, hogy belőle az élet s föltámadás napja ragyoghasson elő, hogy háromnapi gyász után örömmre villanyzólag zendüljön fülünkbe az istenfiúi szózat: Én vagyok a föltámadás és az élet, aki énbennem hiszen, ha meghal is – él az!⁴⁰⁰

Sajátságos ezek a világ végéről jóslatok, s különös, hogy a jelen fölvilágosult században is találkozunk ember, ki az ily jóslatoknak hitelt ad, s még különösebb az, hogy Európa egyik fővárosának, Pári[z]s lakosai közül is többeket megszedíthetett. E században már második jóslat ez a világ végéről. Az első jóslat szerint 1820 körül kellett volna a világnak megsemmíttetni.

Ez, mint látjuk, éppen úgy nem teljesült, mint nem fog teljesülni e második jóslat sem.

r. l.

FORRÁS: Hölgfutar 8 (1857) 77. sz. (április 4.) 341.

---

⁴⁰⁰ Bibliai idézet: Jn 11,25

100.

1858. április 8.

Balaton fölvidékéről, 1857. április 2.

Hazám tündérkertje B.-Füred, európai hírű savanyúvizével s regényes vidékével!

Szívem delejes hatalommal vonzódik ez igéző tájhoz, s lelkem megújul újuló kellemei nézésében.

Mi vonz úgy e vidékhez, minő varázs csatol hozzá? Tán azért ragaszkodom e tájhoz, mert közelében rengeték bölcsőmet, s gyermekkorom édes álmait itt szenderegtem át? Óh nem! Az álom pihenő élet, s a férfiút nem érdekli a pihe-nés, mert munkára – tettekben nyilatkozó életre van hivatva.

A természet varázsszépsége az, mi B.-Füredet előttem kedvessé teszi; s a fényes jövőd, mi hazánknak ez elsőrangú s gyógyyerőkben gazdag fürdőhelyére várakozik.

Már mint ifjú, szépnek álmodám e fürdőhely jövőjét. Az ifjúság költészetének fényével árasztám el e költői szépségű vidéket. Mint Noah galambját, úgy küldtem ki én is óhajaimat, melyek B.-Füred emelkedésére vonatkozólag a remény olajágával tértek vissza.

Óhajom teljesülni fog. Csak néhány év alatt is jelentékenyen emelkedett Füred azon átalakító újítások által, melyeket egyrészt Orzovenszky Károly főorvos erélyessége, másrészt az urodalom áldozatkészsége teremt.⁴⁰¹

Az urodalom e célból Európa hírnevesb fürdőit jószágkormányzója s fürdői főlügyelőjével meglátogattatá, hogy az ottani intézkedéseket figyelmesen megtekintvén, a szükséges újításokat megtétethesse, a természet által adott gyógyerőket a hiányzókkal, de pótolhatókkal növelhesse, s kényelmi szempontból fölemelhesse B.-Füredet azon polcra, melyen Európa elsőrangú fürdőhelyei állnak.⁴⁰²

Néhány év alatt sok újítás történt. Az ásványos vizek száma eggyel szaporodott, töltő- s dugaszológépet állítottak föl, hidegfürdőházak szaporítottak, s a fürdőhely díszét emelő csinosossággal rendeztetek, gőzfürdők állítottak, az Úr háza orgonával ékítettett, zuhanyok száma szaporított, a már romlásnak

---

⁴⁰¹ Életét, tevékenységét feldolgozta: LICHTNECKERT 2016.

⁴⁰² Écsy László leghosszabb külföldi tanulmányútját 1854-ben tette meg, amikor beutazta az osztrák és csehországi fürdőhelyeket. Utazásai tapasztalatait naplójában is megörökítette. BAÁN 2011. 58. Écsy 1854-es naplójáról lásd NAGY 2020. 155–176.

indult nyári színekort újból építették; van lóde⁴⁰³ s az Eszterházy vendéglőben az eddiginél tágasabb étteremet s díszes kávéházat nyitottak, mi ha nem versenyezhet is az urodalmival, de alkalmas arra, hogy versenyzést idézzon elő.

Sok átalakítás történt, de mégis sok hiányzik, minek nem kellene hiányzani. Hiányzik a lakszobák kellő száma, a savanyúvíztől Balaton-partra egyenesen vezető sétatér, a földött sétány, kéjpart stb.

E hiányok nagy részén is segítve lesz. B.-Füreden megkötetett a tagosítási egyezség, s ezáltal el van hárítva a legnagyobb akadály, mi eddig gátolta az építkezést, s a szépítési munkálatoknak a fürdőhelyen s környékéni keresztülvitelét.

Az urodalom – mint B.-Füred egyik fő birtokosa – tagosztályi illetékét az angolkert s templom mellett kapja ki, s ezáltal az építkezésre s szépítési munkálatokra hálás tere nyílik.

A kihatást aratás után fogják kezdeni. Ezen alkalommal a B.-Füredtől Savanyúvízre vezető országutat is egyenes vonalban fogják kijelölni. Ez országút nyolc öl széles leend, s mindkét oldalát fasorok szegélyezendik, melyek üdítő árnya, az alattoki padokon pihenésre hívja, s a nap hő sugarai ellen védendi a sétáló szépnemet.

Az országút mindkét oldalán – a Savanyúvíztől B.-Füredig – házhelyeket mérnek, B.-Füred birtokosait illetőket. E házhelyek a ránk jövő őszön már ki lesznek hasítva. S mert a b.-füredi savanyúvizet illetőleg mi sem szükségesebb, mint a mielőbbi építkezés, azok, kik házhelyet nyernek, csak saját jól fölfogott érdekekben működnek, ha mielőbb hozzáfognak az építéshez.⁴⁰⁴

Arácson is – rövid időn – meg fog történni a tagosítás, mely alkalommal a Savanyúvíz s Arács közötti országút is, mi szinte nyolc öl szélességű leend, egyenesre fog vágatni. Mindkét felől sétányt képező fasorok szegélyezendik, s jobb és bal oldalán egész Arácsig szinte házhelyeket fognak kimérni.⁴⁰⁵

Az építést eszerint nemsokára meg fogják kezdeni, mégpedig azon terv szerint, mit én – körülbelül most három éve – ajánlottam, azon különbséggel, hogy

---

⁴⁰³ értsd: lövölde

⁴⁰⁴ Házhelyek kimérésére még várni kellett. A tihanyi apátság 1866. augusztus 12-én kapott engedélyt a fürdő szomszédságában 11 kh terület felparcellázására. A mai Zsigmond és Csokonai utcák környékén ezután épültek fel a villák. TÓTH-BENCZE 2011. 57.

⁴⁰⁵ Az arácsi tagosítást a gróf Esterházy család 1857. április 18-án kezdeményezte Zala vármegyei úrbéri törvényszékén, az egyezség megkötésére azonban csak 1869-ben került sor. Füred Arács felőli részén először Csete Antal veszprémi ügyvéd épített villát (a mai Táncsics Mihály u. 14.), miután 1868-tól itt nyaralt. TÓTH-BENCZE 2011. 55., 59.

én Arácsot s B.-Füredet az országút két oldalán építendő *kert övezte földszinti lakok* által óhajtottam volna a Savanyúvízzel összekötve látni.

S nagy kérdés: Minő házhelyek fognak kihasíttatni? Lesz-e akkora terjedelmök, hogy a házat kerttel lehessen körülövezni? S a házhelyet nyerő birtokosok még azon esetben is, ha tán a kihasított részleten kertet is lehetne alkatni: fogják-e ezt tenni? S a lakszobák száma növeléseért nem fogják-e a kerti lak eszméjét fölládozni? Földszintiek lesznek-e az épületek vagy pedig emeletesek? Mindezek igen fontos kérdések B.-Füred jövőjére nézve, akár a regényességet, akár a kényelmet s élvezetet vetjük mérlegbe.

A vidék regényességét nagymértékben növelnék a csinos s újabbkori építészeti styl szerint készítendő kerti lakok.

A fővárosiak a természet tündérölébe vágnak a városi rideg faltömegek közül, s hol fognak fölemelőbb természeti örömmel találkozni: a kerti lakokban-é, melyek mindmegannyi Tusculánumokat⁴⁰⁶ képezendnek, vagy pedig a kert nélküli emeletes lakokban? Én azt hiszem: a kertiekben! Igaz, hogy itt a vidék maga is egy nagy tündérkert, de mégis jól esik ezt kicsinben közvetlenül magunk körül úgy látni, hogy benne a működésre s terményei közvetlen használatára is terünk nyíljék. Kényelem szempontjából a földszinti lakokat ajánlom, vagy ha az illető tulajdonos mindenáron lakszobái számát óhajtja szaporítani, legföllebb egyemeletesek legyenek azok.

Én azon meggyőződésben élek, hogy a földszinti s kertövezeti lakok leendenek legkeresettebbek. Az egyes – népes – család ily szállást fog keresni. Csak emlékezzünk vissza a lezajlott fürdői saisonokra, mily keresettek voltak oly szőlői lakok, melyekben egész család nyerhetett szállást! Pedig ezek nem voltak közvetlen kapcsolatban a Savanyúvízzel s a kényelmi igényeket a legalsó fokon sem voltak képesek – néhány úri lak kivételével – kielégíteni. Esős időben a nedves szőlőlevél és fű, száraz időben a por és hőség miatt mily bajos volt a savanyúvízrei lejárás. Mégis e szőlői lakok minden évben ki voltak bérelve. Mennyivel inkább sietnek most kibérelni ez országút mellett építendő kerti lakokat, melyekről rendes sétány fog vezetni a fürdőhelyre! E kerti lakok előtt (s nézetem szerint mögöttük is) célirányos leend kettős fasorú – ülőpadokkal ellátott, s az országúton belől eső – sétányt alakítani, melyen a vendégek a kocsik kerülgetése nélkül és a hőség ellen védve egymást látogathassák, s a fürdőhelyre sétálhassanak.

---

⁴⁰⁶ Tusculanum Cicero falusi villája volt a mai Frascati helyén.

A fűred-fürdői műkertészet kezelésével *Képes József*⁴⁰⁷ hazánkfia bízott meg. Vajha működéséből örömmel győződhetnénk meg, hogy nemcsak névvel, hanem valósággal is *képes* azon nagy munka keresztülvitelére, mellyel az urodalom bizalma megtisztel. Én nem kétlem ezt, mert gróf *Károlyi István* ajánlá, kinél Fótton kertészkedett, s egykor angol- s franciaországbani huzamos idő alatt szerzé tapasztalatait. Mihelyt a műkertész B.-Füredre jött, megtekinté a helyiséget, s csakhamar elkészíté a tervet, mely szerint a kertek átalakítandók lesznek. Hogy tervét a vendégek érkezése előtt megtestesíthesse, belekapott a nagy munkába, mi fölügyelete s intézkedése alatt igen gyorsan halad előre.

r. l.

FORRÁS: Hölgfutár (1857) 80. sz. (április 8.) 356.

101.

1857. április 30.

Balaton fölvidékéről, 1857. április 24.

B.-Füred s környéke az élvezni, szórakozni óhajtók Mekkája, ezt már sokszor elmondtuk.

A természet pazar kézzel hinté ki itt áldásait s kellemeit. Minden hóban új – sajátos – a szívet megható s lelkünket megragadó bájai tűnnek föl e regényes tájnak. De tán sohasem bájlóbb, sohasem igézőbb, mint mikor virágos fái tavasziasan díszelnek a zöldülő szőlőtőkék fölött, s a virágos erdőben zöld gyepen emelkedő úrlakok vendégszeretettel hívogató kéjházakként tűnnek föl a néző szemei előtt. Meglepően szép s feledhetetlen képet alkot azon panoráma, mi az Alsó-Eörs felől B.-Füredre utazó előtt ezer meg ezer, de mindig szép s új ingerrel bíró változatban föltűnik, s még mi is, kik e vidék gyermekei vagyunk, s e táj évszaki szépségváltozatait már oly sokszor és oly sokféle alakban szemléltük édes gyönyörrel s kéjérzettel nyugtatjuk szemeinket ez igéző tájkép új meg új alakzatain.

E szépségben azonban ez évben igen kevés ideig gyönyörködhettünk. A tavasz jókor jött, s föltárta előttünk e vidék szépségeiben azon gazdagság

---

⁴⁰⁷ A fürdőbizottság az 1856. augusztus 20-i ülésén döntött egy fürdőtelepi kertészi állás felállításáról. Fizetését 500 forintban állapították meg. LICHTNECKERT 2013. 309. Képes József csak egy évig állhatott a fürdőbizottság alkalmazásában.

előrajzát, mit az év több szakaiban fogott volna a természet bőségszaruja ránk hullatni. Szép reménnyel néztünk a jövőbe, s termőbimbók – virágokkal megpakott gyümölcsfáinkra nézve hittük, hogy sok gyümölcsstelen év után valahára gyümölcsgazdag éve leend mind a lakosoknak, mind – közvetve – a b.-füredi vendégeknek. S alighanem csalódtunk.

A szép tavaszi napokat hideg, esős s fagyaló szelek váltották föl. A gyümölcsfák virágköntöse nagy részben összetépve hever a földön. A tavasz kelleme lerombolva, a nyár és ősz gazdagsága megtizedelve fekszik a földön. S a fagyaló északi szél még folyvást dühöng.

A munka félbenzakadt, a hangicsáló madarak hangversenye elnémult, csak a veréb csiripel bele olykor-olykor a vihar vad üvöltésébe, mintha örömét jelentené ki, hogy bátran csiripelhet a házak ereszében. Az emberek bundában, köpenyben járnak. Télies színezetű minden, s hogy a téli képből a keret se hiányozzék, a Balaton fölvidékét övező Bakonyalját a földet teljesen elfödő hó lepte be. Ez már harmadik telünk ez évben. Az első (mi még a múlt évi november hóban kezdődött) 1-ső januártól február közepén túl tartott, s igen keményen tartotta magát; a második március 17-étől 28-áig. A harmadik e hó 17-én kezdődött, még most folyvást *Crescendo*⁴⁰⁸ van, s így nem tudjuk, mikor fog végeződni. Mi nem bánnók, ha mielőbb elhordaná magát, eddigi tartamát is elégnél jobban megelégtettük.

A veszprém–füredi útvonalba eső Arács s B.-Kövesd falvak közti szőlőhegyeken ismét két szép szőlői lak készült, egyik az északi oldalon közel Arács-hoz, főtitisztelendő s nagyságos Koroncz veszprémi kanonok úré⁴⁰⁹ (azelőtt Jelínek-féle⁴¹⁰ szőlő), homlokzatán e vidék borgazdagságát jellemzőn tanúsító jelképezéssel, vagyis azon bibliai képpel, amint Izraelnek Mózes által a Kánaán kikémlésére küldött fiai közül ketten emelik rúdon a mutatványul hozott óriási szőlőfürtöt. A másik hajdan t.[ekintetes] Kunszt tisztartó úré volt, s mint halalom, jelenleg t.[ekintetes] Hunkár úr örökölte, s a vidék szépségét emelő csínnal átalakította. Ez Kövesdhez van közelebb, s az országútvonaltól délre terült szőlőhegyben emelkedik.

Kövesden túl az északi hegyoldalban veszprémi m.[egyész] püspök, az áldozatra kész Ranolder János óméltóságának nagyszerű szőlői laka s jól rendezett,

---

⁴⁰⁸ *crescendo* (latin) = fokozatos erősödés

⁴⁰⁹ KORONCZ LÁSZLÓ (1797–1870) csóti, majd pápai plébános, 1850-től veszprémi kanonok. KISS 1908. 137.

⁴¹⁰ Jelínek Ferenc veszprémi püspöki uradalmi tisztartó volt. MNL VeML IV. 1.b. 106/1837 (június 19.) közgy. sz. irat.

a többiek közül kiváló, karózott nagy szőlője szinte említést érdemel, úgy szé-
pészeti, mint szőlőgazdasági szempontból.

Mint már előbbi levelemben érintém, Iszka-Szent-György földesura, méltó-
ságos Bajzáth úr⁴¹¹ közel a Savanyúvízhez vett szőlőt, s ott pompás lakást emel-
tetend. Vajha főuraink követnék e szép példát, s követnének el mindent, hogy
e világhírre emelkedő magyar fürdőhely s vidéke ne csak a természet által bő-
kezűleg ajándékozott, hanem az emberi erő által előállítandó szépségekkel is
büszkélkedhessék.

A b.-füredi saison jövő hó 15-én fog megnyitani, bár a mellbajban szenved-
ők s szórakozók számára előbb is nyitva áll. Megnyitási időül csak azért tűze-
tik ki tavaszutó 15-e, mert e naptól kezdve minden fürdők s szórakozási helyek
nyitva állandnak.

Szinte tavaszutó 11-étől kezdve azon ésszerű okból, hogy a b.-füredi vendé-
gek honn maradt családtagjaikkal minél gyorsabban közlekedhessenek, a posta
mindennap fog járni, sőt mint beszélük: a szekérposta is. Ez nagy előnye leend
B.-Fürednek, s nem kétlem, hogy az uodalom mindent el fog követni, csak-
hogy vendégei előtt B.-Füredet minél előnyösebbé tehesse.

r. l.

FORRÁS: Hölgyfutár 8 (1857) 97. sz. (április 30.) 444.

102.

1857. június 4.

Balaton fölvidékéről, 1857. május 28.

Valahára csakugyan kibontakoztunk a télből, s bíztat a remény, hogy a zord
idő miatt elnapolt majálist jövő hó elején junialis név alatt meg fogjuk tarthatni.

Szegény május! Lassanként kiesel régi jó híredből, s azon ünnepélyességet,
mellyel a világ eddig fölruházott, kénytelen leszesz utódodnak: a tüzes vérű
júniusnak átengedni, mert hiába, rád járt már (mégpedig elég kurucosan) a

---

⁴¹¹ PÉSZAKI BAJZÁTH GYÖRGY (Tata, 1791. november 29. – Pest, 1869. április 3.) Fejér várme-
gyei tisztségviselő (aljegyző, főszolgabíró, főjegyző, 1832–1836 között másodalispán), országgyű-
lési követ (1830); Székesfehérvár város királyi biztosa, az iszkaszentgyörgyi uradalom tulajdo-
nosa. Jeles numizmatikus. 1837-ben királyi tanácsosi címet, 1859-ben osztrák báróságot nyert.
SZINNYEI I. 1891. 353–355. A község történetéről: NÉMETH 1976., NÉMETH–GOMBOSNÉ
2001.

mogorva idő, s érezned kell neked is ez igazságot: Sic transit gloria mundi – így múlik el a világ dicsősége!

Minő voltál ez évben is? Sötét, borongó és hideg. Ha néha volt is szép napunk benned, olyan volt az is, mint a kacér nő szerelme: futó és ingatag! Nem az új életre támadó, hanem a haldokló életre emlékeztetett.

Azért le a koszorúval az elkorcsosult május fejről – tűzzük a tavasz ünnepi fejkét az ifjabb június fejére. Ezután ne *Majalist*, hanem *Junialist* tartsunk. Úgyis minden változó a földön, s jeles költőnk Berzsenyi szavai szerint: „Forgó viszonság járma alatt nyögünk.”⁴¹²

A füredi fürdőszaisan f.[olyó] hó 15-én nyílt meg, a zord időjárás miatt csak kevés vendég jelenlétében. Legközelebb azonban nem várt és vidékünkön még soha nem látott sok vendég érkezett, s mert roppant mennyiségű s válogató természetűek miatt nem a fürdőhely, de több helység határa sem lett volna képes őket étvágyukhoz illőleg élelmezni, szétoszoltak az egész vidéken, úgy a vendégszerető magyar, mint a német lakosok nagy meglepetésére s nem csekély rémületére! Nem földi járművön, saját becses szárnyaikon, minden előleges engedélykérés nélkül jöttek s telepedtek közénk. Étkezéseket ami illeti, igen finnyások, csak virággal táplálkoznak, s mintha irigyelnék hölgyeinktől, hogy különben is igéző szépségeket ízletes virágcsokrok által is emelik, a virágok ellen indítottak irtóháborút. Ami legszomorítóbb, ez irtási kedv a gyümölcs- és terményvirágokat sújtja leginkább. Legelsőben a cseresznyefákon tűntek föl (április 17-e körül), a dúsan fehérlett virágokat gyorsan metélték le éles ollójukkal, s már a fagy rombolása (április 26.) előtt úgy levirágozták a fákat, hogy a fagynak nemigen maradt mit pusztítani. (A hűvös északi szél meglehet, tán éppen emiatt dühöngött nálunk oly bosszúsan.)

Piros cseresznyénk nem lesz idén, de lehet még piros kedvünk, miután a szőlő bő terméssel bíztat, rózsa is kevés lesz, de lesznek igéző rózsa ajkú hölgyek, kiknek nemes társalgása mindent kárpótol.

Raff Természetrájzában⁴¹³ kerestem pusztító vendégeink nevét, de e földött szárnyú, feketéllő, éles ollójú bogárnak sem alakjára, sem leírására nem találtam. Én hát virágpusztításukért ruháztam rájuk a *virágász* nevet.

---

⁴¹² Berzsenyi Dániel *A magyarokhoz* c. verse (1810).

⁴¹³ Christian Georg Raff (1748–1788) *Naturgeschichte für Kinder* (Természethistória gyermekek számára) c. műve többek fordításában megjelent Magyarországon, köztük Fábian József vörösbereányi lelkészében is 1799-ben. Fábian 1803-ban kiadott *Természeti tudomány a' köznépek* című munkáját is külföldi szerzők nyomán írta. Fábian József életművéről, munkáiról: HUDI 2002.

Mellesleg megemlítem azt is, hogy azon hírlapi közlemény, mely az 1849-ik évi naptárnak ez ideiveli napi egyezését tudatá, figyelmessé tett e dologra, és bár az évre három naptáram is van, curiositásból⁴¹⁴ mégis előszedtem régi naptárait, s úgy találtam, hogy a nálam éppen 1849-ik évtől kezdve meglevő naptárak közül egyik sem egyez az ideivel. Ekkor értesültem, hogy a helybeli tanító ritka régiséggyűjteményt szerkesztett össze: lőcsei, szegedi, debreceni naptárakból. Azonnal hozzásiettem, s kiböngésztük, hogy az idei naptárral nem az 1849-ik évi egyez meg, hanem az 1846-ik évi a nap és ünnep sorozatban. Hihetőleg a szedő fordította meg szedéskor a 6-os számot, s így lőn a hatból kilenc, s a kilencből tévedés.

Épp be akarám végezni levelem, mikor nőm, ki az éppen ezalatt érkezett lapokat olvasta, tudatta velem *Beöthy László halálát*.⁴¹⁵ Nem hittem, s azt gondolám, hogy tán nőm tréfál, mint már egyszer megtréfált, mikor az ő egyik művét olvasva azon helyre ért, hol e derék író maga mondá magáról: „Beöthy László nincs többé!”

*Vadnay Károlynak*⁴¹⁶ szomorú gyászjelentése azonban meggyőzött a komoly valóról, mely a legmélyebben elszomorított.

A legközelebbi nehány év alatt sokat vesztett a magyar irodalom, s Beöthy halála mindenestre egyike a legsújtóbb veszteségeknek.

Sújtó annyival inkább, mert nincs, ki pótolja eredeti helyét, s mert szép pályájának – melyen annyi reménnyel haladt – úgyszólván még csak előterén állott. Benne egy szép jövő veszett el, s egy fáklya aludt ki, melynek világa mellett oly sokszor jártunk a jókedv tarka csarnokában.

Irodalmi és művészeti tehetségek sírja fölött nemcsak az elhunytakat, hanem magunkat is könnyezzük. Egy összeomlott bánya, melynek kincsei a mi-eink valának, egy kiszáradt forrás, melynek friss habjai értünk fakadtak, szűnnek meg ilyenkor mindig a világot örvendeztetni és táplálni.

---

⁴¹⁴ curiositas (latin) = kíváncsiság

⁴¹⁵ BEÖTHY LÁSZLÓ (Komárom, 1826. május 1. – Pest, 1857. május 20.) író, műfordító, Beöthy Zsigmond öccse. Humorisztikus novelláival és regényeivel vált népszerűvé. Válogatott művei halála után, 1859-ben jelentek meg három kötetben. SZINNYEI I. 1891. 885–888. A Vasárnapi Ujság híradása szerint tüdőszélhűdésben hunyt el. „E név napról napra nagyobb népszerűségnek örvendett hazánkban s a boldogult mind szorgalma, mind műveinek belbecse által mindinkább megérdemlé azt. Élete 32-ik évében, legnagyobb munkássága, legszebb szándékai s terve közepelepte meg a halál s vele együtt sok szép reményt s kilátást vitt a sirba.” – Szomorú hir. = VU 4 (1857) 21. sz. (május 24.) 182.

⁴¹⁶ VADNAY KÁROLY (Miskolc, 1832. április 28. – Budapest, 1902. július 27.) író, lapszerkesztő; 1856-1964 között a Hölgyfutár, 1864-től 1892-ig (Tóth Kálmánnal együtt) a Fővárosi Lapok szerkesztője volt.

Beöthy László művei mindig szomorún fognak emlékeztetni arra, hogy mit veszítettünk benne.

Balaton-fölvidéke szinte mélyen érzi e veszteséget, mi Beöthy László halálával mindnyájunkra nehezült.⁴¹⁷

Mily szerencsés anya, ki ily tehetséges fiát szült, érezve, hogy az nemcsak egy család, hanem egy irodalom öröme, s mily szerencsétlen anya, kinek ily fiú halálát kell túlélnie! De a hit megvigasztal mindnyájunkat, hogy „*újra találko-zunk*”.

-p -r.

FORRÁS: Hölgylfutár 8 (1857) 126. sz. (június 4.) 573-574.

103.

1857. augusztus 7.

Balaton-fölvidék, 1857. augusztus 1.

Vidéki életünk nevezetesebb eseményeinek sorozatolása s nyilvánosság elé vitele levelezői tisztemhez tartozván, nem hagyhatom ki a sorozatból a szántódi búcsút.

Szántód Somogy vármegyei pusztá. Földesura a tihanyi apátság, s bár e hely – mit búcsúja, ha nem is országszerte, de csakugyan megyékszerte nevezetessé tesz – szép Balatonunknak nem föl-, hanem alvidékén fekszik... híres búcsúját fölvidéki létemre sem hagyhatom érintetlen, s általami érintése jogosulva van azon élénk mozgalomban, mit e búcsú napjának közalgése Balaton-fölvidékén is előidézik. Mert megjegyzendő, hogy e különben csekély jelentőségű pusztát nem annyira búcsúja, mint inkább az azzal összekötve levő vásár nagyszerűsége s a pásztorok ünnepies összejövede tesz nevezetessé.

A búcsú közalgése (megjegyzendő, hogy e búcsú mindig Jakab napján történik, s bár ez évben Jakab napja nyárhó 25-ére, a szombatra esett, s héber hitvallású polgártársaink közül többen kérvényezték másnapra leendő áttéte-

---

⁴¹⁷ Beöthy László Komáromban, Pozsonyban, majd két évig Pápán tanult, személyesen ismerték egymást. Beöthy az 1844/45. tanévben, 18 évesen írta alá a kollégiumi törvényeket. Ebben a tanévben mindketten a „felsőbb tudományokat” hallgatták, a II. évfolyam hallgatói voltak. Míg Pap Gábor a legjobb tanulók közé tartozott, Beöthy a gyengék közt állt előkelő helyen. KÖBLÖS 2006. 308., 892.

lét, mégsem tétetett át másnapra) nagy mozgást idéz elő nemcsak Somogyban, hanem a szomszéd megyékben is.

A nők nyakra-főre szedik hagymáikat, zöldségeiket.

A szép b.-füredi hölgyek egymással versenyezve sütik országszerte híres, ízletes pereceiket.

A barack stb. fák ért gyümölcssei kosarakba szedve készíttetnek a szántódi zarándokolásra.

Az iparosok éjjel-nappal készítik iparcikkeiket.

A hentesek nem engedik, hogy keresetáguk képviselőtlen maradjon.

A kalmárok szebbnél szebb árucikkkel igyekeznek beédesgetni a vásárlókat.

Gabna s marha kivételével minden termény s iparcikk gazdagon van képviselve, s a termesztők, iparosok és fogyasztók mindig nagy számmal jelennek meg.

A szántódi búcsúvásárt főleg a hordók tették hajdan nevezetessé. Somogy dúsgazdag erdősége képessé tette a somogyi bodnárokat hordóik lehető olcsón adására, s mert e téren velök a versenyt más megyék bodnárjai ki nem állhatták, a szomszéd megyék bortermelő osztálya hordót vásárlani Szántódra sietett. E nevezetességétől Szántód aligha el nem esik, mert a jelen vásár alkalmával semmivel sem volt olcsóbb a hordó, mint saját megyénkben. Akója 3 forint 30 krajcáron kelt. E drágulásnak sok oka lehet. Az erdő Somogyban is fogy, a hordóhoz szükséges fák kevesednek, a szőlők jó terméssel kecsegtetnek, s mindezek együttvéve képezik a rúgót, mi Somogy bodnárait a hordóár felszökttetésére ösztökélé. Csakhogy aztán jövőre a vevők meg ne szökjenek.

A vásár szép, gyepes téren, közvetlenül a Balaton partján tartatik; az ez évi vásár népes – élénk volt. Minden jó áron kelt. S hogy a vigalom – mint koszorú – se hiányozzék, a pásztorok is megtették a magukét.

Szántód cselédlakokból áll. A pásztornép látogatás címe alatt gyűl itt össze búcsú alkalmával a vidékről. Öltözetök ünnepies, s bár kedvök szilaj örömbé megy át, még szilajságukban is fölismerhető rajtok azon férfias komolyság, mi a magyarnak még kicsapongó kedv kitörése alkalmával is jellemző sajátja. Mint dalában, úgy életében is a bút s örömet vegyíti, vagy hogy kedves költőnk, Bajza szavaival éljek: Sírva vigad a magyar!

Az iparosok közül egy fiatal szent-gáli asztalosnak⁴¹⁸ ez volt utolsó búcsúvásári útja, árucikkeit jó áron adta el, mi kitörő kedvre villanyozá a különben

---

⁴¹⁸ Batsi Péter 31 éves református asztalosmester Szentgálon az 556. számú házban lakott feleségével, Osváld Zsuzsannával. 1857. július 25-én bekövetkezett halálával kapcsolatban a következő megjegyzés olvasható: „Somogy megyében Szántódi butsu alkalmával lovakat usztatván

is gyúlékony fiataalt. Kocsisa lovait elkérte s azokat megitatandó oly nagyon bement a Balatonba, hogy visszatérnie többé nem lehetett. A lovakkal együtt mélységbe bukott, s mert a vezeték kötőléket elereszté, s e kötőlékbe a lovak lába belekeveredett, vele együtt a lovak is bennvesztek. Alig futott szét a gyors röptű hír szárnyán a gyászesemény, jajgató nő (hároméves házasok voltak csak) futott a partra, hol haját tépte, hol hangtalan fájdalommal tekintett szét a Balaton fölületén, mely oly csöndes, oly tükörsima volt, mintha sötét gyomra nem is most nyílt volna föl egy emberélet áldozatul ejtésére. Darabig némán nézett a szenvedő hölgy a Balatonra, melynek hullámsírja legkedvesebb kincsét temeté el, majd görcsös rángásokban tört ki szaggató fájdalma, s férje után ő is a víztömegbe akart rohanni, miben csak a körüle állók gátolták meg.

Óh, aki látta e szerencsétlen nőt, hallá jajait, szemlélte néma borongását s a kétségbeesést, minek enyhülését csak a Balaton hullámiba temetkezés által reménylte elérhetni, az nemesebben fog gondolkozni a nőkről, mint sok fiatal-ember gondolkozik, s tapasztalásból győződhetett meg, hogy van tiszta, hű, nemes női szerelem, mely az élet becsét azon boldogsághoz méri, mit szíve választottjának boldogító körében talál föl.

Rekkenő meleg napok járnak. Minden kiég a föld felett és föld színén. A virágok elhervadnak, az éltető források kiapadnak.

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 8 (1857) 179. sz. (augusztus 7.) 792.

104.

1857. szeptember 18.

Balatonfüred jövője és jelenéről.

B.-Füred élvben s gyógyyerőben leggazdagabb hazai fürdőhelyeink közt. Ez oly sokszor volt már lapokban hirdelve, hogy fölemlítése többé nem is újság. De újság, mégpedig lélekemelő s a szívet édes örömmérmekbe rengető újság az, hogy miben eddig szegény volt, jövőre emlékekben sem leend szegény, mert mint a haza leghíresebb s látogatottabb helyei egyikén: *itt fog nagy embereinek emléket állítani a nemzeti kegyelet!*

---

a Balatonba fulladt." Fokszabadin temették el. – Szentgáli Református Egyházközség halotti anyakönyve, 47/1857. sz. MNL MOL Mikrofilmtár A1651 d.

Ez emlékállítást Zala fiai s leányai kezdik meg azon emlékkal, mely Zala megye regényes vidékei halhatlan dalnokát, az érzésben, irányban s irányban egyaránt nemzeti költőt: *Kisfaludy Sándort* ábrázolandja.⁴¹⁹ Az emlék a talapzattal együtt három öl magas leendő, maga a szobor életnagyságú. A szobrot bronzból, a talapzatot gránitból fogják készíteni Zala nagy fiának, *Deák Ferencnek* főfelügyelete alatt, kit az emlékállítók bizodalommal kértek meg úgy a terv készítésére, mint a kivitel fölötti őrködésre, s ő e kérelmet nem utasította vissza, hogy ezáltal is tanúsítsa, miként osztozik azon tiszteletben, mellyel Kisfaludyt a nemzet minden osztálya, mint nemzeti költőt körülövezte s övezi.

Tegnapelőtt estkor érkezett Füred fürdőhelyre a lelkes hazafi, *Oszterhuber József*⁴²⁰ vezénylete alatt azon választmány, melynek jutott küldetése folytán azon szép föladat, hogy az emlék fölállítására alkalmas helyet szemeljen ki. A kiszemelés megtörtént. Az emlék jövő évi nyárelőben az újonnan átalakított kertek legszebb helyén úgy fog fölállítatni, hogy a kert minden oldaláról látható legyen. Igen természetes, hogy a kert is úgy fog jövő évre alakíttatni, amint ez emlékhöz mérten az arányosság kívánandja.

Óhajtható volna, hogy ott, hol az emlék fölállítatik, eleve kijelöltetnének a helyek, hol a többi nagy emberek emlékeit is föl fogja állítani a hálás nemzet kegyelete.

Oly korban élünk, melyben e nemzet életjelenségei azon kegyeletben is nyilatkoznak, mellyel úgy élő, mint elhunyt nagy emberei irányában viseltetik. Lerója azt, mit le kell rónia, s fizeti azon tartozásokat is, mit az előző kor hanyagsága hagyott örökségül reá!

Kegyeletének megható példáit tünteté föl a *Garay árvák* segélyezésében, *Kisfaludy Károly*, *Kölcsey*, *Garay* stb. porai megjelölésében, a színházi segély s nyugdíjpénztár alapja növelésében stb. stb.

E kegyelet nem fog jövőben, hanem folytonosan növekedni fog. Növekednie kell, hacsak visszaesni nem akarunk. S én ezt nem hiszem. Jelen tevékenységét nem az életerők véglobbanásának, hanem új, tevékeny, anyagilag úgy,

---

⁴¹⁹ A kezdeményezés 1860-ban valósult meg. Június 11-én a gyógyfürdő előtt avatták fel Züllich Rudolf félszekerült, sokakat megbotránkoztató Kisfaludy-szobrát, melyet 1877. május 11-én Vay Miklós szobrával cseréltek fel. A régi szobrot beolvasztották. TÓTH-BENCZE 2011. 56., 62.

⁴²⁰ OSZTERHUEBER (1868-tól nyírlaki TARÁNYI-OSZTERHUEBER) JÓZSEF (Sümege, 1792. március 1. – Pusztaszentlászló, 1869. január 10.) a veszprémi káptalan jószágkormányzója, pusztaszentlászlói birtokos, Zala vármegye nagy tekintélyű táblabírája, 1848. március 11. – május 9. között (Kerkápoly István halála után) helyettes alispánja. I. Ferenc József 1868-ban engedélyezte névváltoztatását és nemesi előnév használatát. 1821-ben vette feleségül Deák Klárát, Deák Ferenc testvérét. Házasságuk gyermektelen maradt.

mint szellemileg erős új élet örvendetes előhírnökének tekintem, ugyanazért hiszem, hogy azok iránti kegyelete, kik ez életnek alapját megveték, folytonosan fog emelkedni.

Hiszem, hogy hazám lelkes fiai s leányai versenyezni fognak egymással a kegyelet szép nyilatkozataiban, s B.-Füred nagy embereink emlékeivel fog népesülni, hogy a nyári szakban szép számú értelmiség által képviselt külföld az emlékekből lássa, hogy a magyarból nem halt ki a kegyeletes érzés nagyjai iránt, s így nem halt ki belőle azon nemzeti erő, mely életképességének fényes bizonyossága.

A honalapító *Árpád*, a nagy király *Lajos*, az igazságos *Mátyás*, a lángeszű *II-ik József* emlékszobrai mellett itt szeretném látni a hős *Zrínyi*, az első magyar lantos *Tinódi*, a költő *Zrínyi*, *Kazinczy*, *Csokonai*, *Kölcsey*, *Vörösmarty* stb. emlékszobrait is.

Ezek nem léte oly mulasztás, mit a jelennek kell helyrehozni, e tekintetben ne számítsunk a jövőre, elég élő nagy embere van a jelennek, kiknek emléke fölállításában találni fog tért kegyelete kinyilatkoztatására a jövőendő. Mi tegyük meg azt, amit meg kell tennünk, tevékenyégi tere nem fog hiányzani a jövőendőnek sem. (Mi igen tudjuk tisztelni a vidék ilyenemű lelkesültségét, de azt tartjuk, hogy e tekintetben minden környék saját embereinek megtisztelésében kegyeletének elég tápot nyerhetne, s egy általános valhallának⁴²¹ helyéül inkább a fővárost látnók, ahol ennek alapja *József nádor* szobrával úgyis fényesen letéttetett.– *Szerk.*⁴²²)

B.-Füred nemcsak népes, hanem népesül is. A fürdői életerő naponként érkező új családokkal szaporodik. A sétatér a reggeli s esti szokott sétaidőben a zenehangok mellett föl s alá sétáló vendégekkel hullámszik. Az éji zenék sem tartoznak a ritkaságok közé, s ebből – ha nem említeném is – lehet következtetni, hogy az Anna-estély nem oszlatta szét a vendégkoszorút, s a szépnem még most is képviselve van Füreden.

Vajha ez élénkség szüret bezártáig tartana, s a füred-fürdői saison ne nyárutóval, hanem őszelő végén vagy őszelő elején végződne. Vajha életet nyerne e tündérszépségű helyen a tavaszi virág-saison, nyári fürdő-saison mellett az őszi szálló-saison is. A vendégkoszorú – főleg oly szép időjárás mellett, minő a jelenlegi – a szálló-saison alatt is találna elég szórakozást, élvét s találna

---

⁴²¹ A Valhalla (ó-skandináv nevén: Valholl) a skandináv mitológiában „az elesett harcosok csarnoka” Asgardban.

⁴²² A Hölgyfutár szerkesztőjének megjegyzése.

különösen oly gyógyerőt, mi a nyárral kapcsolatban e hely gyógytani érdekességét hatványra fogná emelni.

E saison élénkítőleg hatna majd szüreteinkre, melyek régi élénksége: „Névben él csak, többé nincs jelen!”⁴²³ Uraink e vidéken szőlőket vásárolnának, építkezés által a vidék szépségét a természet adta szépséggeli összhangzatban növelnék, s a szüretetek visszanyernék régi élénkségöket. Vajha mindezek ne lennének egy vidéki levelező pusztá óhajtasai, hanem a közeljövőben megtestsülnének.

A Balaton melege folyvást megtartja azon fokot, mi a hidegfürdők használatát nemcsak lehetőlegesíti, hanem szükségessé is teszi. Mostani melege 17 fok. Nem lehet hát csodálkozni azon, hogy a hidegfürdőt használók száma még mindig nagy. Pár napja ismét nyolc család érkezett, s ily időjárás mellett, minő a jelenlegi, még többen is fognak érkezni.

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 8 (1857) 212. sz. (szeptember 18.) 929.

105.

1857. október 8.

Balaton fölvidékéről, 1857. szeptember végén.

Finis coronat opus...⁴²⁴ a szüret teszi föl a szőlő-saison koronáját, s e megkoronázással végződik is a szőlő-saison. Rendkívül hűvös napok járnak, s ha ezek végeredménye – mi igen valószínű – vagy *dér*, vagy az időjárás lanyhulása esetében *eső* leend, mindegyik szüretet eredményezend, bár most nem oly tökéletesek a szőlőfürtök, minők voltak a múlt esztendőben.

Borunk sem mennyiségileg, sem (a hegyoldali vén szőlők termése kivételével) minőségileg nem fog versenyezhetni a múlt esztendeivel. Van kivétel, de kevés. E kivételt azon szerencsés helységek hegyei képezik, melyek az esőfellegeknek nem átmeneti helyül, hanem lerakattáruul szolgáltak. E kevés helység határában mennyiségre nézve *több*, minőségre nézve *jobb* bor leend, mint tal. E szerencse osztályosai lennének a többi helységek is azon esetben, ha a nyár folytán csak egyszer örülhettek volna is a szőlőszemet növelő, hólya-

---

⁴²³ Kölcsey Ferenc *Zrínyi dala* c. versének utolsó sora (1830).

⁴²⁴ Finis coronat opus. (latin közmondás) = A vég koronázza meg a munkát.

goztató s így érését s nedűgazdagságát előmozdító esőnek. De a Balaton-fölvidéki szőlőhegyek birtokosai kevés kivétellel e szomorú dalt zenghették:

Ritkább nálunk a lehulló
Eső – mint a fehér holló.

Pár nap múlva – úgy hiszem – a szüret kezdetéről fogok tudósítást küldhetni; a Balaton-fölvidéki szőlőhegyekben rövid idő múlva meg fog zendülni a tűzről pattant magyar hölgyek s erőteljes férfiak gyönyörű hangversenye. Belépti díjúl nem kívánnak egyebet őszinteségnél, színletlen barátságánál. E barátság a vendéghívó zászló, s az – *kinek lelke ép – alája tér!*⁴²⁵

A szüreti időszak közeledését a kedvezőtlen időjáráson kívül hirdeti még azon általános sürgés-forgás, melyben minden jel arra mutat, hogy ez általános mozgalom a szüret közeledése által idéztetett elő. A hanyag gazdák penészes hordókat bontanak föl, az életrevalók tisztán tartott hordóik előforralásával vannak elfoglalva. A szépnél szebb magyar paraszthölgyek szőlőfürtökkel rakott kosarat hoznak fejükön, hogy a leszűrés elől téli csemegét biztosítsanak maguknak. A b.-füredi országúton dörögő kocsik egymást érve haladnak, de most nem fürdővendégeket, hanem boroshordókat, kádakat, csöbröket, puttonokat, fa abroncskarikákat, gyékényt szállítanak, s útjuk nem a Savanyúvíz, hanem a szőlőhegy különböző pontjai felé tart.

A Savanyúvíz most néptelen. Vendégkoszorúját elriasztá az a garabonciás időjárás, mi ez esztendőben általában oly sajátos volt, hogy rossz eredményeit tekintve a jövő esztendőben ismétlődését éppen nem óhajtjuk, s mint valami rendkívüliséget, a ritkaságok közé kívánjuk sorolni. A tavasz hűvös, sőt hideg volt. A nyár forró, égető, eső nélküli. Az ősz mindjárt egyszerre oly hidegen kezdte, hogy téli ruhát kellett öltönnünk, és ami sajátosabb: minden szoktató átmenet nélkül! E hó 19-én még vígan lubickoltunk a Balaton edző, erősítő hullámai közt, a nap tiszta égről derült melegen ragyogott alá, s már 20-án oly hűvösen köszöntött be az északi szél, hogy az előző napon fürdötték téli köntösben jelentek meg azon nagy úr házában, ki az idő járását s az emberek sorsát

---

⁴²⁵ Kisfaludy Károly-parafrázis. A „Jelenések Kisfaludy Károly' Trencsényi Csák Mátéjából” c. műve első fejezetének első versszakából való, melyben Csák mondja: „Zoránd: / Tűzd e' fehér zászlót a' hegy fölé, / Had lássa messziről minden magyar / Szeplőtelen szabadságunk' jelét ,/'S ha lelke ép, alája tér.” (Aurora hazai almanach, 1837)

korlátlan hatalommal igazgatja. Szerencse, hogy e hirtelen fordulatot az egészségi viszonyok kedvezőtlen alakulása nem követte.

S mert Balaton fölvidékéről írom leveletem, menjünk föllebb azon vidéken, mi a Balaton felső részén terül, menjünk föl egész Bakonyaljáig, s a közérdekűbb mozzanatokat figyelemmel kísérve, sorzatoljuk e vidék nevezetesebb eseményeit.

Nagy-Vázsonból (város Veszprém megyében, a Bakony tövében) szomorú eseményről értesítem az olvasót. E város jelentékeny részét fölemészte azon tűzvész⁴²⁶, minek keletkeztét – körülményekből s gyanítólagos okokból ítélve – inkább gondatlanságnak, mint rosszakaratnak lehet tulajdonítani. Némelyek szerint azon özvegy nő, kinek háza kigyúlt, sütögetésből él, s a kemencepemétről (melyet vízzeli leöntés nélkül vitt ki az udvarra, s melyből a benne rejlett tűzszikrát kikapta, s könnyen gyúló anyagba csapta a szél) gyúlt ki az első ház. Más verzió szerint e nőnek két leánygyermek volt, ő hazuról bizonyos ügyben távozván, leányaira bízta a tűzrakást. Ezek megemlékezvén Sámsonról, ki a rókák farkára égő üszköt kötött, megfogták a házimacskát, nyakára s farkára szalmakötelet csavartak, s meggyújtván e kötelet, a macskát szabadon eresztették. A tűz által nekivadult állat egyenesen a padlásra szaladva, a ház rögtön kigyulladt. Ez utóbbi előadás nézetem szerint valószínűtlen. Sámson történetét felnövekedettek tanulják, kik több érzellemmel bírnak már, semmint ily könnyelmű játékba keveredni vakmerők lehetnének. Valószínűbb azon előadás, hogy e leányok nagy tüzet raktak, mi fölcsapott a tetőre, s azt lángba borítá. Bármint eredett legyen is a tűz (mit kinyomozni a hatóság tiszte), fő az, hogy az oltás nem sikerült, s körülbelül száz ház lett a lángok martalékává, ezek közt a római catholicusok paróchiája, a reformátusok temploma, tornya, pap- és tanítói laka. E templom történeti nevezetességgel is bír, mert egyike azon kilencven templomnak, melyeket – az üldözés korszakában elfoglalt templomok közül – országgyűlési végzés következtében kellett visszaadni. S e templom rom maradand, hacsak a református hívek buzgósága s ádozatkésztsége hamvaiból phoenixként föl nem emelendi. Rom maradand, mert a német elemnek nagy-vázsonbani elhatalmazása következtében annyira megfogyott a magyar református elem, hogy temploma s középületei újbóli fölépítésére teljesen elégtelen, annyival inkább, mert e felekezet s vele a magyarság tehetősb családai is elégték.

Mint hallom, azon lelkészek s tanítókból alakult műkedvelők, kik dalárdát óhajtottak alakítani, de óhajuk nem teljesülhetett, mint műkedvelők s oly céllal

---

⁴²⁶ Az 1857. szeptember 14-i tűzvész.

szándékoznak föllépni, hogy a bejövő tiszta jövedelmet a nagy-vázsonyi – kegyúrral nem bíró, s tehetetlenné süllyedt – templom fölépítési költségei pótlására szenteljék. A cél szent. Adja az ég, hogy szent céljukhoz elérhessenek.

Éppen most értesültem, hogy Veszprém megyei főnök: Pichler Adolf őnagysága⁴²⁷ fölszólítja e műkedvelőket, hogy a nagyvázsonyi égettek⁴²⁸ javára f.[olyó] hó 26-án adandó hangversenyben vegyenek tevékeny részt, működjenek közre, s ezek nevében t.[iszteletes] Csonka Ferenc⁴²⁹ alsóörsi református lelkész, mint az énekegylet elnöke a közreműködést meg is ígerte. Reményljük, hogy az új cél mellett az elébbi cél nem leend mellőzve, hanem a kettő szépen össze leend egyeztetve. A hangverseny Veszprém városban leend. (Már szép sikerrel véghezment. – Szerk.)

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 8 (1857) 229. sz. (október 8.) 1007–1008.

106.

1857. október 19.

Balaton fölvidékéről, 1857. október 8.

Mielőtt vidékünk társas életének közérdekű mozzanatait közzétenni, a nyilvánosságnak átadni megkísérteném: imádkozom, hogy a türelem lelke ne hagyjon el azon rövid idő alatt, míg e levelet lehető vigyázattal, ha nem is szépen, de legalább olvashatólag leírom, nehogy ellenkező esetben azok közé soroltassam, kik elég kegyetlenek a szerkesztői, segédszerkesztői s betűszedői szemeket láttehetségöktől megfosztani akarni. Kerülöm az „ákbakomokat”.

---

⁴²⁷ Pichler Adolf 1855–1860 között volt a Veszprémi cs. kir. megyehatóság (K. K. Komitatsbehörde Veszprém) főnöke, iratai igen hiányosan maradtak fenn. Vö. SASHEGYI 1965. 356., TUZA 2005. 362.

⁴²⁸ Nagyvázsonyban 1857. szeptember 14-én keletkezett tűzvész, amelyben 84 személy vált hajléktalanná. Leégett a református paplak és az iskolaépület is. A környékbeli református közösségek készpénzt gyűjtöttek a tűzkárosultak javára. Szentgál község ingyen épületfával segítette a rászorultakat. A szeptember 26-i veszprémi műkedvelők hangversenyén 300 pengőforint gyűlt össze a bajbajutottak megsegítésére. – BAKONYFI: Veszprém, szeptember 29-én. = VU 4 (1857) 40. sz. (október 4.) 424.

⁴²⁹ CSONKA FERENC (Enying, 1822. november 1. – Szentgál, 1891. november 13.) református lelkész, 1874–1891 között veszprémi esperes. 1850-ben szentelték pappá, Kezdetben Szentgálon, Balatonkövesden, 1855–1866 között Alsóörsön, majd 1866-tól haláláig újra Szentgálon szolgált. LICHTNECKERT 1996. 681., VARGA 2014. 220–221., ZOVÁNYI 1977. 688.

Az ákombákról akaratlanul is eszembe jut egy lelkész s kisbíró közti párbeszéd, mit a papírszeletek közé is be lehetne tenni. Föl s alá futkosott a kisbíró az utcán, kezében egy csomó körlevelet tartva. A lelkész végre megszólítja a nyargancot, s megkérdezte: „Miért futkoz föl s alá az utcán?!” „Embert keresek – válaszol a kisbíró –, ki e körlevelet elolvassa.” „Adja hát ide kegyelmed, majd elolvasom én!” A kisbíró némi meglepetéssel nyújtá át a körlevelet, s míg a lelkész azt olvasta, csudálkozása folytonosan növekedett, s végre ellenállhatlanul tört ki e szavakban: „Sohase hittem volna, hogy tisztelendő uram is el tudja ezt az írást olvasni!” „Ejnye, ilyen olyan fia te – riadt rá a lelkész – hát azt hitted, hogy én nem tudok olvasni?” „Tud-tud tisztelendő uram, hittem is, hogy a szentírást el tudja olvasni, de nem az ilyen ákombák írást!”

Lehető, hogy néhányszor én is nehéz próbának tettem ki a szerkesztői szemeket szétszórt ákombák betüimmal, de az az érdemem megvan, hogy én legalább elismerem.

Pedig ez elismerés vajmi ritka madár.

X. megyének a közelmúltban köznemességből észereje által kiemelkedett hírneves alispánja volt. Számos fényes tulajdonai közé egy fénytelen is tévedett, mi abban állt, hogy szemrombolásig rossz s gyakran teljesen olvashatatlan írása volt. U–i helység esküdt emberei végre elhatározták, hogy tiszteletteljesen küldöttségileg fogják megkérni a tekintetes alispán urat azon szívességre: *írjon jövőre olvashatólag*. Csak az volt a kérdés: ki lesz az a bátor ember, aki el fogja vállalni a követséget. S ily bátor ember is találkozott, ki jól ismervén az érdemű alispán nagy lelkét, a követséget elvállalá, s megjelent az ősz férfiú előtt két esküdtársával. „Mi bajotok, fiaim?” – kérdi nyájas apafőnöki hangon az alispán a belépteket. „Deputátusok vagyunk, édes tekintetős uram” – válaszolt a kérdett. „S mi ügyben?” – kérdezősködik tovább az alispán. „Hát csak azért küldtek esküdt társaink, hogy kérjük meg tekintetes urat, írjon máskor hozzánk kissé olvashatóbban, mert sok levelét sehogy sem tudjuk elolvasni.” – „Ez nagy baj fiaim – válaszolt minden harag nélkül az alispán –, de oka nem én vagyok. Én megtanultam írni, tanuljatok meg ti is édes fiaim olvasni!”

Megjárná a szerkesztőség, ha munkatársai a kapacitálás e neméhez folyamodnának! Én nem folyamodom hozzá, mert könnyebb a munkatársaknak kissé jobban vigyázni, mint a szerkesztőségnek annyiféle íráshoz szokni.

De most veszem észre, hogy eddig sokkal általánosabb körben mozogtam, semmint a vidéki társas élet rajza igényelte volna. Szálljunk le az élet körébe, s ecseteljük a napi eseményeket.

Társas életünk a falvakból (B.-Füred körül Köveskál⁴³⁰ kivételével nincs város Balaton fölvidékén) kiköltözött, ki a szőlőhegyekre, hol rakott szőlőtőkéről érett gerezdek mosolyognak felénk, s a délceg pór ifjak s szép hajadonok ajkairól mesterkéletlenül, mégis megható bájjal zengnek azok a gyönyörű magyar dalok.

Van itt nem magyar ajkú nép is, de ha megzendül a mi népdalunk, amaz is hallgat, mert bár nem övé a dal, de érzi, hogy szép az, hogy általa le van igézve, bővölve. S dicséretére legyen fölemlítve e vidéknek: fiatalsága tanulékony s nem egykönnyen felejt. A régi és új dalok tarka változatban zengenek ajakán. Csokonai versei mellett dalolja az újabb költőkét is, Tóth Kálmánnak Simonffy által zenére tett verseit s Czuczor dalait⁴³¹ fölváltva dalolják, de a régi szép dalokat se mellőzik csak azért, mert régiek, s szinte jól esik hallani, mikor a napi munka közt a szüretelők ajkain vagy az éj néma csendébe megzendül a régi: „Cserebogár, sárga cserebogár!” s rögtön utána a friss: „Pörge kicsin süvegem!”

Az alakulóban volt, de oly okok miatt, melyeket elhárítani nem állt hatalmában, meg nem alakulhatott Balaton-fölvidéki dalárda rendkívüli hatással volt a vidéki köznépre, s számos új dalt ültetett át a Balaton-fölvidéki népeletbe. Sajátos tünemény, hogy főleg Simonffy dalai azok, melyek leghamarább átoldvadnak a nép életébe.⁴³² Nem azt tanúsítja-e e körülmény, hogy Simonffy ismeri a népeletet s érzelmet, s ez ismeret következtében hivatva van a nép dalnokává lenni!

A Balaton-fölvidéki dalárda bár nem alakulhatott, de nem is szűnt meg egészen. Fönnáll az jelenleg is, mint a veszprémi helvét hitvallású egyházmegye énekegylete. Ez egylet karelnökét Veszprém megyei főnök: Pichler Adolf önagysága felszólította, venne tevékeny részt énekegyletével azon hangver-

---

⁴³⁰ Köveskál kuriális nemesek lakta falu (1823-tól mezőváros, oppidum) a Káli-medencében, 1857-ben 894 lakosa volt. Privilegiuma alapján három országos vásárt tartott. 1823-ban kapott mezővárosi kiváltságot. KOVACSICS-ILA 1988. 263–266., önkormányzatáról: S. LACKOVITS 2001. 70–81.

⁴³¹ Móser Zoltán kutatásai szerint Czuczor Gergely (1800–1866) költőnek bizonyíthatóan 84 verse vált népdallá. Vö. MÓSER 2000.

⁴³² SIMONFFY KÁLMÁN (Tápiószele, 1832. október 5. – Bp., 1881. december 15.) dalszerző, Arany János, Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály és mások verseinek megzenésítője. A szabadságharcban honvéd főhadnagy, utána Cegléden városi főjegyző volt, ahol dalárdát is szervezett és vezetett. 1858-ban hangversenykörutat tett az országban, 1860–1862-ben pedig külföldön Fátyol Károly cigány származású gordonkaművész kíséretében. 1861-ben Pest vármegyei jegyző, 1865-ben Esztergom vármegyei főjegyzője volt; 1872–1875 között országgyűlési képviselő. Életének utolsó éveit elborult elmével élte végig. Dalai nyomtatásban is megjelentek: SIMONFFY Kálmán: Dalvirágok. 40 eredeti magyar dal. Buda, 1863.

senyben, mit Veszprémben a nagyvázson[v]i tűz által károsult szerencsétlenek segélyezésére rendezett a hatóság. S az elnök azonnal szíves készséggel ajánlá föl úgy maga, mint az énekegylet nevében szolgálatát. Dalaikat általános tet-szés koszorúzá, s mi föltette rájok a koszorút, az azon nevezetes eredmény, hogy e hangverseny a szerencsétleneknek 215 pengőforintot jövedelmezett.

r. l.

FORRÁS: Hölgyfutár 8 (1857) 238. sz. (október 19.) 1044.

107.

1858. november 30.

Balaton fölvidékéről, 1857. november 15.

(Valami az irodalompartolásról.)

Minden drága (amit vennem kell), minden olcsó (amit eladok); ezek a köz-panasz szokott frázisai vidékünkön; ez az a köpeny, mellyel Balaton fölvidéke irodalom s közügyek iránti hidegségét palástolni igyekeznek.

Nem akarom, hogy általánosságban értsenek. Mint mindenütt, úgy vidékünkön is vannak tiszteletreméltó kivételek.

Csak azt lehet sajnálni, hogy e kivételek rendszeren a kevesebbséget képezik. A nagy többség mindig a szabályban található.

„Ha szenvedőknek arcain könnyeket lát előmleni”, siet ugyan vidékünk is jótétivel letörlni, de a nagy többség e tekintetben is hideg, s a segélyzettnek gyakran igenis kell éreznie, hogy a kegyelem morzsaiban részesül, s a szavak, melyekkel e morzsákat kísérik, megkeserítik azon kevés édességet is, mi azon hitben rejlik, hogy az emberek mégsem oly rosszak. Azok is, kik szívben buz-gók s lélekben készek az adakozásra, páncélos férfiút látnak ez évben magok előtt, e páncélos férfiú a szükség, mely vasujját fenyegetve emeli föl, ha a kezét a szív jobban megrakja adománnyal, semmint az ész javasolja.

Ha az úgynevezett műveltebb osztály előtt élénk színnel rajzoljuk: mily szükséges nemzetiségi szempontból az irodalom partolása, ha éreztetjük vele, hogy erkölcsi szent kötelesség azon férfiak támogatása, kik teremtő szellemök alkotó hatalmával megtestesítik az eszméket, síri álmukból felköltik az elhunyt ősokeket, kik szellemkincseiket eszme- s érzelemdús honszeretettől áthatott s arra lelkesítő munkáikban adják át a közönségnek, ha meggyőzőleg mutatjuk ki

előtte a hasznot, mi e pártolásból az irodalomra és a pártolt irodalomból rá, mint pártolóra, szelleméletének fejlesztésére, szívének nemesítésére, akaratának jó irányban vezetésére oly jótékonyan hat stb. ... nem találkozunk olyanal, ki az irodalom üdvös hatását el ne ismerné, ki vallást ne tenne arról, hogy az irodalom pártolás nemcsak nemzetiségi szempontból, de saját egyéniségünket tekintve is szent kötelességünk.

De azért az előfizetők köre még sincs arányban azon térrel, melyet a meggyőződés fokáig fölemelkedettek foglalnak el. A pártolási kör még mindig csekély. A meggyőződés magában is szép ugyan, amennyiben jövőre vonatkozólag üdvös hatást várhatunk tőle, de mégsem ez az a gép, mely hajtólag hathatna az irodalom kerekeire, mert mint feledhetlen Vörösmartynk megjegyzi: *Nem elég csak akarni*. Nem elég csak meggyőződni arról, hogy ez vagy amaz az irány helyes, hanem a helyesnek ismert irányban haladni is kell.

Az irodalom pártolás üdvös voltárolí meggyőződés, ha tettleges pártolással nem magasul, a téli naphoz hasonlít. Világossága gyöngye, melege nincs. S az irodalom sokkal nemesebb növény, semmint ily nap alatt s a fagyos részvétlenség téli földében tenyészhetnék.

S mi az oka, hogy a meggyőződést tettleges pártolás nem követi?

A levelem kezdetén érintett olcsóság és drágaság. Kiket pártolásra szólítunk, azok mindjárt e bűnbakot rántják elő, s saját gyöngeségeiket ennek hátrára rakják föl.

Csak aki az irodalom terjesztőjévé lett, s rászánta magát, hogy elmenvén széles e vidékre, megnyerjen mindeneiket az irodalom pártolásnak, beíratván a jobbakkal becses nevöket az aláírási s előfizetési íveknek oly hosszú rovataiba, amely rövid az a hely, hova az aláíróknak s még inkább az előfizetőknek neve elfér, aki részesült azon magyartalan fogadtatásban, hogy ívével együtt elutasított, s arca nem azért égett szégyenpírban, mert őt is elutasíták, hanem azért, mert talált magyart, aki nem is vendégét, hanem saját nemzetiségét utasította ki, saját nemzetiségének nem adott szállást... aki hallotta széjjeljártában e panaszt: „Nem lehet megélni: az eleség ára leszállt, boromat nem kéri senki, ott hever a pincében! ... nőm öltönye a divatból, az én lábam a csizmából megy ki, a napszám drága, a cseléd drága, a fűszerek, ruha s általában az iparcikkek drágák! Az árjegyzékek szaporodnak s rövid időn bekántálnak a gazdaságnak! Sok a kiadás, kevés a bevétel!” sat.[öbbi] sat.[öbbi] ... aki mondom, ezen keserves jeremiádokat, melyek nem is egészen képzelték, hallotta, annak lehet némi fogalma arról, hogy mily nehéz a vidéken ily körülmények között, nem mondom, hogy szélesíteni, hanem csak eddigi csekély terjedelmében is megtartani

azon kört, melyen belől az irodalmi közönség egy része lelke nemesebb szükségéinek kielégíthetéseért, a más rész pedig csak *divatból* áll.

Szó ami szó, de az ideai viszonyok csakugyan sújtolók a természetű osztályra. Jómódú természetűek is vannak oly helyzetben, hogy az élet napi szükségéinek fődözése még akkor is elég gondot ad nekik, ha lehetőleg megvontan élnek. A kereskedőknek s mesterembereknek kellene legjobban állni, mert ők élelmicikkeit olcsón kapják, s áruikat mégis fölszöktetett áron adják. S mégis ezek is panasszal vannak tele. A kereskedelmi világ páni félelemben van, mert a bukások, ezek a kereskedelmi ég villámos zivatarai egymást érik, a pénz-crisis miatt ing a hitel, fogyatkozással fenyegetődzik, pedig a hitel olyan a kereskedelmi életben, mint a közéletben a levegő, ha elfogyatkozik, nem lehet megélni. Hol van hát a boldogság mostanában? Barátságos meleg szobában, de csak a nap-számosoknál, s oly gazdáknál, kik birtokukat maguk munkálják, s a szükségeket szaporító civilisatióval, ennek krinolinok stb. ferde kinövésével ismeretlenek, s a tőzséreknél, kik milliók fölött rendelkezvén, kibocsátott váltóikat most majd fele áron váltják vissza anélkül, hogy a milliók ilyenmű keresetmódját a tisztességes keresetmódok sorából ki merné a világ küszöbölni.

Ott van eszerint a boldogság, hol a boldogság osztályosául vajmi kevesen hajlandók befogadni az irodalom embereit. Az irodalompartolók nagy része a gazdák, gazdatisztek s az ezzel rokon osztályban található föl, s éppen e két osztály van jelenleg legtehetetlenebbé zsidbasztva az anyagi lehetetlenség által.

Azokat sem kell azonban gyertyával keresni, kiknél a *lehetetlenség* csak takaró szó, mellyel részvétlenséget fődözik el. Aki az élet napi szükségéit sem fődözheti, azt kimenti a lehetetlenség, de aki dúsgazdag ebédeket és költséges estélyeket rendez, aki az öltözködésben pazar fényt űz, az ne használja védőül az irodalom terjesztője ellen a *lehetetlen* szót, mit hasztalanságokra pazarolt nagy költségeivel különben is hatástalanná tett; az irodalom ellenében nincs szükség önvédelemre, mert az irodalom zászlójára nem az van írva, hogy alá kell erőszakolni mindenkit, hanem csak e néhány buzdító szó:

„... lássa ... minden magyar
S ha lelke ép, alája tér!”⁴³³

---

⁴³³ Az idézet a „Jelenések Kisfaludy Károly’ Trencsényi Csák Mátéjából” c. mű első fejezete első versszakának második és negyedik sorából való. A Bajza szerkesztette Aurora almanach 1837. évi kiadásában jelent meg.

Az irodalom nem ostromol részvétért senkit, s így nem szükséges, hogy védőállásba helyezkedjünk ellene. Ki képes volna anyagilag, de szellemileg képtelen pártolni az irodalmat, az legyen nyílt, őszinte, ne anyagi, hanem szellemi nyomasztó körülményeire hivatkozzék, mikor el akarja utasítani az irodalomterjesztőt, s meg lehet róla győződve, hogy ezek azonnal észre fogják venni, hogy nem jó helyen kopogtattak, s leervén még a port is lábukról, távozni fognak, s az, ki nem érzi szükségét a szellemi ellátásnak, nyugodtan ülhet terített gazdag asztala mellett, az elutasított irodalom nem fog másodszor is kopogtatni, mert bár erkölcsi, honfiúi és leányi kötelességére mindenkit figyelmeztet, de méltóságáról pillanatra sem feledkezik meg, s nem ül le soha oly asztal mellé, melyen számára nem terítették.

Balaton fölvidékén is vannak azonban jelesek, kik összesereglenek az irodalom oltára körül, s mély buzgósággal eltelve készek nélkülözni, csakhogy filléreket takaríthassanak meg, s áldozatul tehessék az irodalom – s általa közvetve – a nemzetiség oltárára. Van itt is irodalmat pártoló kör, s habár nem népes is, de záloga ez egy szebb s boldogabb irodalmi jövőnek – mag, mely a nagy tömeg közé vegyítve okvetlen jó hatást eredményezend. A Hölgyfutáron kívül a Pesti Napló, Magyar Sajtó, Kalauz, Magyar Posta, Vasárnapi és Politikai Ujság s Szépirodalmi Közlöny is jár vidékünkre s főleg a Vasárnapi Ujság sok példányban. Az irodalom újabb termékei sem ismeretlenek. A Zánka vidéki olvasóköri is örvendetes tevékenységet fejt ki!

A jótékonyági téren is találkozunk örvendetes jelenetekkel. A nagyvázsoni szerencsétlen égettek szomorú ügye általánosan fölkaroltatott, s dicséretére legyen fölhozva a község nemesebb érzésű részének, a kárt vallottakat nemcsak politikai, hanem egyházi úton is segélyezték.

Pap Gábor.

FORRÁS: Hölgyfutár 8 (1857) 274. sz. (november 30.) 1193–1194.

108.

1857. december 21.

Balaton fölvidékéről, 1857. december.

Szüret óta nincs semmi élénkség társas életünkben. A szüreti víg búcsúünnepet V[adna]y Rudolf úr vendégszerető házában ültük meg, s mintha ekkor mindnyájan végbúcsút vettünk volna egymástól: oly elzárt magányosságban,

minden társas érintkezés nélkül folynak le napjaink. Egyedüli látogatóink a lapok maradtak, melyek néma magányunkban rendesen fölkeresnek, s a nőtleknek borulni kezdő kedélyét élénkítik, a nős férjek s férjes nők örömeit pedig sokszorozzák.

A lapok és könyvek nélkülözhetlen szellemi társalgók oly emberre és családra nézve, ki a társas élet köréből ki van szakasztva, s mi Balaton-fölvidékiek – kevés kivétellel – mindnyájan e kiszakítottság sajnos állapotában sínlódunk. A feketevérűségtől csakis a boldogító családi kör szelíd örömei s a lapokban és könyvekben található eszmék által oltalmaztatunk.

A családi élet örömei is növelhetők! A lapok, könyvek által nyert szellemi társalgást is élénkebbé lehet tenni a barátság azon szent érzelme által, mi nemcsak a szívben él, hanem tetteleg is nyilatkozik; mi a rokon lelkeket egyes társaskörökben habár csak néha-néha, de mégis egyesíti, s a családi élet szelíd örömeit a szélesebb körű társas élet élénkítő hatású örömei által mintegy megkétszerezi.

Ily társaskör gyűlt össze e hó 2-án tóthvázsonyi közbirtokos tek. P[ap] F[erenc] úr házánál, ki névnapj ünnepét tartotta. Amily fényes, éppen oly barátságos volt az egybegyűlt társaskör; Veszprém s Zala úri családaiából számosan voltak jelen. Az estély tánccal kezdődött, s a táncsorokat kitűnő szépséggel lelki emelkedettséget párosító magyar hölgyek ékesítették. A szemeknek pihenésre, a szíveknek dobogásra, a vágyaknak epedésre, s az estély végződttével az emlékezetnek a visszaszárnnyalásra elég sok szép és érdemes tárgya volt. Vacsora alatt elkezdődtek a szívből jövő, ugyanazért szívhez is szóló fölköszöntések. Elsőben is a szíves magyar házigazdát köszöntötték föl, azután gyorsan következtek a lelkes házinőre, a külkellem s hódító lelki szépséggel egyaránt kitűnő házikisasszonyra, végre az összes magyar nővilágra s különösen annak itt jelen volt bájos s emelkedett lelkű szép virágaira köszöntött poháremelések. A köszöntések hosszú sorát a népes vendégkoszorú egy szászországi tagja zárta be, ki meg volt hatva a magyar vendégszeretet által.

Vacsora után ismét táncba ugrott a tűzvérű fiatalság, s a ragyogó szemsugarak által hevítve és lelkesítve kivilágos-kivirradtig járták a táncot, amint azt a barna fiúk lábuk alá húzták.

A vendégkoszorú egy része másnap is megmaradt, s a táncestéllyel egybekapcsolt feledhetetlen névestét névünnepi vidám társalgás és ebéd váltá föl.

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 8 (1857) 291. sz. (december 21.) 1266.

109.

1858. február 5.

Balaton fölvidékéről, 1858. január 29.

Társas életünk élénkül. A zajos karnevál kitűzte lobogóját, s a dalidói előkészületek nálunk is folynak.

Veszprémben, Zalában, Somogyban aláírási ívek keringenek az úri osztály körében, a B.-Füreden Mayer [Antal] vendéglős által tartandó dalidóra. Az ívek gyorsan telnek, főleg Veszprémben, s az előjelekből bátran következtethetni, hogy e dalidó élénkebb, népesebb s fényesebb leend, mint a tavalyiak voltak.

Most bálányát is fognak választani, majd megírom, hogy kit.

B.-Füreden téli táncvigalmak csak három év óta tartatnak. S bár Füred téli élete még igen fiatal, máris elég erős arra, hogy a veszprémi s tapolcai testvér-
vigalmakkal az elsőség fölött diadallal versenyezhesse. Füred már fekvésénél fogva is előnnyel bír. Veszprém s Tapolca között, éppen a központon fekszik. Somogyból (a Balaton beállása esetén) minden pontról könnyen jöhetnek a vendégek. Az urodalmi vendéglő termei oly szépek, hogy párjuk sem Veszprémben, sem Tapolcán nincs. Idejárul még azon szolgálati ügyesség s készség is, mellyel az ízletes étkeiről híres Mayer vendéglője bír.

Tapolcán is népes, élénk s a fesztelenségről kiválólag híres táncestélyeket tartanak – s ami fő: közhasznú célok elérésére vagy a szenvedő emberiség nyomora enyhítésére, a szerencsétlenek könnyűi fölszárítására. A múlt évi farsangban Tapolca városnak tűzvész által károsult lakosai segélyezésére tartottak vigalmat, s e vigalom tiszta jövedelme többre ment 100 pengőforintnál. Ez évben (f.[olyó] hó 27-én) a könyvtár⁴³⁴ javára rendeztek táncestélyt, mi ismét dicséretre méltó, annyival inkább, mert e városnak magyar értelmisége a könyvtár fölállításakor a magyar irodalom pártfogolását tűzte ki célul. A második táncestély télutó 15-én (s így a b.-füredi 2-ik dalidóval egy időben) fog megtartatni.

Az általános farsangi mozgalomból Sümegh városa sem maradhat ki. E város az újabb időben fényesen tanúsítja élénkségét, folyó hó 20-án egy bált a reáltanoda javára tartanak. E bálra Farkas zenetársulatát hívták meg, s így a

---

⁴³⁴ A városi könyvtár honlapja szerint rendezett könyvtár nyomaival legkorábban 1872/73-ban lehet találkozni a Gazdasági Felsőbb Népiskolában. Pap Gábor tudósítása a könyvtár történetét új adattal gazdagítja.

zene varázshatása kétségkívüli. A zenét Ramassetter⁴³⁵ úr fizeti, és ez újabb áldozata által (közhasznú levén a cél) újabb virágot fűz polgári érdemei szép koszorújába. A város a világításról fog gondoskodni, a vendéglős a vendéglői terem díj nélkül adandja át. Hihetőleg fognak vállalkozni egyesek, kik az apró kiadásokat (minők jegynyomatás, díszítmények sat.) szinte kifizetendik.

Időjárásunk látszólag szép, de a múlt év utónapjaiban uralkodott hideg köd ártalmas hatását most érezzük. A nép egyharmada betegen fekszik hülési bajokban, de szerencsénkre e betegség minden súlyossága mellett is vész nélkül folyik le, s még eddig vidékünkön senki sem halt meg benne.

r. l.

FORRÁS: Hölgyfutár 9 (1858) 28. sz. (február 5.) 112.

110.

1858. február 18.

Balaton fölvidékéről, 1858. február 1.

E percben értem haza a b.-füredi dalidóból.⁴³⁶ A lelkes fiatalok s igéző hölgyek még mintegy szemem előtt lejtének, a zene hangja visszhangzik fülemben, s az estély képe élénken él még emlékezetemben. Sietek hát róla mielőbb írni.

Balatonfüred – mint ország-világ tudja – Zala megyében van, s mégis e bálban Zala megye volt leggyöngébben képviselve, mintha B.-Füred téli élete s dalidói iránt éppen az a megye viseltetnék legkevesebb érdekléssel, mely ez országos hírű helyet szerencsés a magáénak mondhatni. Ez érdektelenséget azonban nem akarom föltenni Zaláról, s leginkább annak tulajdonítom, hogy nyomtatott meghívójegyek hiányában egyeseket kértek föl az aláírási ívek közlésére, s ez eljárás következtében sok család értesítetlenül maradt. Óhajtandó, hogy a f.[olyó] hó 15-én tartandó húshagyóhétfői dalidóra nyomtatott meghívó-

---

⁴³⁵ RAMASSETTER VINCE (1806–1878) sümegi képfestő, németalföldi származású család sarja, Sümeg polgármestere, oktatási célú alapítványok kezdeményezője, a város nagy jótévedője. Később szőlőbirtokot szerzett Badacsonyan és borkereskedelemmel is foglalkozott. Megtaláljuk a balatoni gőzhajózás kezdeményezői között is. Életét és tevékenységét részletesen bemutatja: MIKLÓSI-SIKES 2016. 448–456.

⁴³⁶ Dalidó: a táncmulatság, bál, táncos, zenés lakoma korabeli elnevezése. Az 1850-es években az írók, költők irodalmi estjei is a dalidó alkalmi voltak. A vidéki körutak fontos szerepet játszottak az írók népszerűségének növelésében. Lisznyai Kálmán példáján bemutatja SZILÁGYI 2001., 2021.

jegyekkel hívják meg mindazon családokat, kiknek eljövetele reménylhető, vagy ha ezt gyakorlatilag nem lehet keresztülvinni, küldjenek egyes családokhoz, kik vidékükön nagy összeköttetéssel bírnak, több meghívójegyet, s én nem kétlem, hogy a siker meg fogja koszorúzni ez intézkedést, mert a megtisztelő bizalmat egy család sem fogja visszautasítani, s a hozzá küldött jegyeket összeköttetési körében mindegyik szívesen fogja kiosztani.

A táncrend készítését legcélszerűbbnek tartom ifjúságból alakult választmányra bízni. Ezáltal eleje vetetnék minden elégedetlenségnek, mi az ifjúság közt a táncrend ellenében fölmerül, s úgy a táncok lejtésére, mint a dalidóra magára gátlólag, zsibbasztólag hat.

Nem tudom, ki készítette a jelen táncrendet, de annyit az igazság érdekében sem szabad elhallgatnom, hogy vele a fiatalság egy része nemcsak nem volt, de nem is lehetett megelégedve, miután kedves nemzeti táncunk észrevehetőleg háttérbe volt szorítva e vigalomban, melynek fiatalsága, hölgykoszorúja, értelmisége és így szelleme is kiválólag magyar. Ha mi föl nem karoljuk nemzeti táncainkat, ha azokat idegen táncokért háttérbe szorítjuk: Hova meneküljön az? Különben is oly nemzet, mely ősi szokásait s a nemzetiséggel szoros kapcsolatban álló táncát elhanyagolja, elhagyja s levetkőzi, önmaga írja alá saját halálos ítéletét.

Nem mondom én azt, hogy minden tánc legyen magyar, mert az idegenekre is tekintettel kell lenni, kik habár kevés számmal, de csakugyan megjelennek közöttünk, hanem azt igenis óhajtom, hogy legalább aránylagosan elég csárdás is vagy körmagyar legyen, s változatosság kedvéért nem ártana a szép vigadót s társalgót is újra föltámasztani.

A hölgykoszorú gazdagon – szép és kedves s emellett szellemdús hölgyek által – volt képviselve. Úgy vagyok meggyőződve, hogy nem tennék az ügynök hasznos szolgálatot, ha egyeseket neveznék meg a dalidó szépei közül, különben is ennyi szépség koszorújából nehéz volna azon szépséget kiválasztani, kinek biztosan lehetne odaítélni a kellem, szépség s lelki emelkedettség elsőségi koszorúját.

A dalidót másnap délben gazdag ebéd követte, s mint az ebéd alatt, úgy az estélyi étkezéskor is az ízletes étek a gondos és szolgálatra kész Mayer [Antal] vendéglős konyhájának jól rendezettségéről tettek szép tanúbizonyságot.

Nem hagyhatom megemlítés nélkül, hogy a f.[olyó] hó 15-én tartandó vigalomban „Nőcsárdás” is leend, s megvallom, eddig is csodálkoztam azon, hogy

magyar vigalmakból miképp maradhat el a nőcsárdás. Szép hölgyeink csak úgy fölkerhetik csárdásra, mint polkára a férfiakat.

Dacára az ellenkező híreknek, *Veszprémben* is volt egypár szép bál, s többi közt legszebb volt a *casinó-bál*.⁴³⁷ Sajnos, hogy ebben a belépti díj oly magas volt, hogy emiatt sokan nem vehettek részt benne. A jövedelem egy részét a casino valószínűleg a magyar irodalom termékeire fordítandja.

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 9 (1858) 39. sz. (február 18.) 155.

111.

1858. február 25.

Balaton-fölvidéki levelek, 1858. február 16.

Múlt éjjel vigadtuk át a valószínűleg utolsó b.-füredi téli bált az uradalmi nagyvendéglő termeiben.

A megjelent vendégek összes száma nem haladta meg az ötvenet.

Veszprém városa alig volt képviselve, holott Füred téli táncvigalmait eddig Veszprém népesítette meg. Somogyból jelentek meg legtöbben.

Lehet, hogy a balaton-füredi jövő farsang vígabb lesz, de az sem lehetetlen, hogy pihenni fog – és talán *örökre!*

Ez egészen a közönségtől függ. A közönség ejtette el részvétlenségével most, s csupáncsak ő emelheti föl részvéte által Füred téli báljait.

A vendéglős nem kockáztathat, s nem teheti ki többé magát azon lehetőségnek, minek valósága közelebb igen szomorúan érte, hogy 250 vendégre készüljön, s a vendégek kimaradása esetén nagy kiadásai fedezetlenül maradjanak.

Téli bál csak akkor leend Füreden, ha a vendéglős teljesen biztosítatik afelől, hogy ha több nem is, de legalább 200 vendége bizonyosan leend.

E biztosítás mind a három megyének (Zala, Veszprém, Somogy) érdekében áll, mert a három megye társasköreit egyesítő érintkezési pontul egyedül B.-Füred szolgálhat úgy közelségi, mint helyiségi szempontból.

A találkozási pontok annál érdekesebbek, minél több megye találkozhatik azokon egymással, s e tekintetben legérdekesebb s előnyösebb hely vidékünkön

---

⁴³⁷ Az 1833-ban már működő Nemzeti (úri) Kaszinó báljára utal; a Polgári Kaszinó ugyanis szerényebb belépti díjakat szedett.

kétségkívül Füred, mert itt nemcsak Veszprém, Somogy és Zala, hanem részben még Tolna megye is találkozhatnak, mi a különböző elemekből alakuló társaskör élénkítésére s a fiatalság jövőjére nézve is nagy kihatással bír.

Hogy e táncvigalom miért volt ily néptelen, annak okát mindenki más-más körülményben keresi. Én általánosságban csak annyit jegyzek meg, hogy a néptelenségnek oka egészen másutt keresendő, mint ahol sokan keresik, s a pénztelenség mellett magánszenvédélyek is szerepeltek azon játékokban, mely B.-Füred téli vigalmainak ideiglenes bár, de így is sajnos bukáásával végződött.

A terem gyönyörűn s ízletesen volt földíszítve, de fő díszét azon szép élő virágok képezték, kik igéző bájaikkal megjelentek. Kiemelést érdemelnek – márcsak azért is, mert igen szép öltözékben jelentek meg – P[ap] Emília s B...y Mari kisasszonyok, az első Veszprém megyéből, az utóbbi Zalából, Sümegh vidékéről.

A táncvigalmat általános kedv, derűtség, családias fesztelenség jellemzé. Sokkal élénkebb volt, mint az első. Hasonlított a haldokló hattyúhoz, s mint a haldokló hattyú legszebben énekel, ez is haldoklása perceiben volt legélénkebb s legderültebb.

A derűségben maga a vendéglős s ennek két szép leánya is osztozott. Maga a vendéglős a megtestesült szívesség s szolgálatra készség volt. Inkább a szíves házigazda, mint a számító vendéglős szerepét vitte. Az ellátás gazdag volt, panaszra senkinek sem lehetett oka. A vendéglős Mayer családnak ez estélyen kitüntetett önzetlensége általános elismeréssel találkozott a vendégek részéről.

Tapolcán f.[olyó] hó 15-én tartottak egy bált a könyvtári pénzalap növelésére. Sajnálni lehet, hogy B.-Füred és Tapolca előre egyet nem értettek, mert így a két bál egymást rontotta, néptelenítette.

A reáltanoda pénzalapjának növelésére Sümeghen rendezett dalidó, úgy-szinte a veszprémi kaszinóbál jól ütöttek ki. Ez utóbbiban fényes, válogatott s népes vendégkoszorú jelent meg.

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 9 (1858) 45. sz. (február 25.) 179.

112.

1858. március 18.

Balaton-fölvidéki levelek, 1858. március 5.

A bőjti napok a magunkba szállás, a hideg megfontolás s elmélkedés komoly napjai. A farsangi napokban a szív, a bőjti napokban a lélek oltárára teszünk áldozatot.

Minden áldozat élvezettel jár. Csakhogy a lélek oltárán letett áldozat élvezete nemesebb s tartósabb a test – a szív oltárára tett áldozatok élvezeténél.

A bőjti napokat sokan a tétlenség napjainak tartják. Én éppen ellenkezőleg, a szellemi tevékenység napjainak tartom ezeket. Nem oly zajosak ugyan, mint a farsangi napok, de áldásdúsabbak. Óriási tért nyitnak a szellemi tevékenységre, a szép, jó és nemesnek áldozati oltárait leplezik le a lélek előtt, s kinél a nemes szívvel emelkedett lélek párosul, az elég nagy tért talál az áldásdús működésre.

A farsangi napok a virágot idézik elő, a bőjti napok a gyümölcsöt érelik meg a társas élet előfáján.

Szerencsés vidék az, melynek társas élete élénk; a haza – a közjó csak az ily vidéknek társas életétől várhat érett gyümölcsöket.

Ahol nincs társas élet, vagy ha van is, élénktelen, ott halálos zsidbadtság szállja meg a vidéket, a jó elemei ha megvannak is, de kifejletlenek; a szendergő élet fölbresztéséhez szükségképp megkívántató erő hiányzik, az áldozati oltárok látogatók s áldozók nélkül maradnak.

S mily sok vidéke van szép hazánknak élénk társas élet nélkül? Sőt mily sok vidék van, melyen még azon elemek is hiányzanak, melyek az élénk társaskör alkotásához múlhatlan megkívántatnak.

Hallottam már oly megjegyzést is, mely a társaskörök hiányzásaért némileg a levelezőket teszi felelőssé, ezekre dobja a kárhóztatás kövét, ha a semmiből teremteni, a holt tagokba éltető lelket lehelni nem képesek.

Nincs könnyebb, mint mást felelőssé tenni, nincs kevesebb erőt igénylő munka, mint a kárhóztatás kövét másra hajítani! Csakhogy a könnyűség s méltányosság ritkán találkoznak e téren egymással.

Ki a sysiphusi munkát – a hiányzó társaskörök alakítását – megkísértette, s terveinek föllegvárát a célpont közelében látta összeomlani, az nem fog lehetlent kívánni a levelezőktől, az nem követeli tőlök, hogy a semmiből teremtsenek, megelégszik azzal, ha a jobbakra hatnak s a létező elemeket, melyek az

alakítandó társaskörök alkatrészeit képezhetik, egyesíteni fíradhatatlanul törekszenek.

Balaton fölvidéke oly szerencsétlen helyzetben van, hogy bár az elemek, melyekből úgy értelmi, mint számerői súlyt s hazafiúi lelkesedést tekintve szép s lelket képező társaskört lehetne alakítani, nem hiányzanak, ez alkatás mégis kivihetetlen, mert ez elemek sokkal inkább szét vannak szórva, térileg elszagatottabbak, semmint egy társaskörben leendő egyesítésökre csak gondolni is lehetne. Az egyesítési terv gyönyörű ábránd, de valósíthatlan; szép eszme, de nem lehet megtestesíteni.

Azon apró társaskörök, melyeknek központjait Köveskálá, Kővágó-Eörs, Zánka, B.-Füred, Alsó-Eörs⁴³⁸ képezik, csak töredékei azon egésznek, mi az ábrándvilágban létezik, de e töredékekből, ezek életmozzanataiból bizton lehet következtetni azon munkásság nagyszerűségére, mit e töredékek egyesített életerejé fog fölmutatni.

Balaton fölvidéke bír életerővel. Szellemi téren nem sorozható a haza tevékenytelen vidékei közé. S hogy tevékenysége nem nyilatkozik oly hatályosan, mint a hon más vidékeinek tevékenysége, azt nem tétlenségének, hanem a szét-darabolt erők különváltságának, elkülönített működésének lehet és kell tulajdonítani.

Más vidékeken egyes városok emelkednek ki. Ezekben központosul a társas élet. S ily központos helyeken a szellemi téren nyilatkozó tevékenység föltűnőbb, az irodalom iránti érdekeltség, a közjóérti áldozatkészség nagyobb számokkal mutatható ki, mint oly vidéken, mely nem bír ily központosító helyiséggel, melynek értelmisége nem egy helyen, hanem sok s egymástól messze eső csoportban van.

Balaton fölvidékén Alsó-Eörstől egész Tapolcáig nincs központosító helyiség. Balaton-Füreden csak nyáron, a fürdői szak tartama alatt van élénk társas élet, de ez élet sem Balaton-vidéké, hanem a távol vidékekről érkező fürdői vendégeké. Mi sem volna óhajthatóbb vidékünkre nézve, mint B.-Fürednek oly várossá emelkedése, mi a vidéknek jelenleg szétszórt úri társasköreit magába édesgetné, s nagyobb körű társas élet alapjának megvetését tenné lehetővé. Ez óhajtság azonban még sokáig fog óhajtság maradni, s valósulása, megtestesülése tán századok munkáját igényli.

---

⁴³⁸ Ekkor mindegyik Zala vármegyei helyiség a Balaton-felvidéken. 1857-ben Alsóörsnek 577, Balatonfürednek 1496, Kővágóörsnek 1697, Köveskálnak 894, Zánkának 374 lakosa volt. KOVA-CSICS-ILA 1988. 99., 141., 261., 266., 447.

Az apró társaskörök közül legtöbb reményre jogosítanak, mert legnagyobb erőt fejtenek ki, legtevékenyebbek: Zánka, Tapolca, Köveskállya, Balatonfüred. Zánkán már a múlt évben olvasókör alakult, melynek tagjai a magyar irodalomnak legjobb s legújabb termékeit hozzák meg évről évre. Zánkára (alig 300 lélekből álló helység, melyben az értelmiséget két úri család, egy lelkész s két tanító képviseli)⁴³⁹ tíz magyar lap jár. Köveskállán is olvasóegylet van alakulóban, s tagokul máris sokan ajánlkoztak. Tapolcán a könyvtár pénzalapja növelésére évenként dalidót rendeznek, s a pénzalapot rendes befizetési díjak által is növelik. Balatonfüreden a köznépből (s ez jövőre vonatkozólag nagy hatású lehet az irodalomra nézve) sokan összeálltak oly céllal, hogy a magyar irodalom jobb termékeit meg hozzák, s máris szép könyvgyűjteményök van, melyben Jókai, Jósika, báró Kemény s báró Eötvös regényei mellett Beöthy, Vadnay, Degré beszélei s jelesb költőink összes művei is föltalálhatók.⁴⁴⁰ Alsó-Eörsön is élénken nyilvánul az irodalompartolás ösztöne, s hisszük, hogy ez ösztön valódi partolásban lelend kielégítést, s csak erősödni fog azáltal, ha az alsó-eörsi irodalompartolók úgy egyesülnek a felső-eörsiekkel, hogy központi helyiség Felső-Eörs leend, mint ahol több úri család és így több irodalompartoló is van.

A lelkészek, tanítók s jegyzők, kik a köznéppel legközelebről s sokszorosan érintkeznek, szent kötelességüket róják le azáltal, ha a népet irodalompartolásra buzdítják, az olvasási vágyat benne fölébresztik. Az olvasást megkedvelő népnek erkölcsi értéke folytonosan növekedik, a tivornyák, dorbézolások, kihágások, aljas bűnök oly arányban fogynak, aminőben az olvasási kedv emelkedik. A nép szíve nemesül, lelke képeztetik, s a nemes szívű, emelkedett lelkű nép éppen oly fogékony leend minden szépre, jóra és nemesre, amennyire vissza fog borzadni minden aljas bűntől, mit a képzettség nélküli durva nép mintegy játékból követ el.

r. l.

FORRÁS: Hölgyfutár 9 (1858) 63. sz. (március 18.) 251–252.

---

⁴³⁹ Zánkán 1858-ban a kis értelmiségi kör tagja lehetett Vadnay Rudolf (1819–1889) jogász és birtokos (145 holddal), Nagy Károly birtokos (47 holddal), mindketten a közbirtokosság vezetői voltak 1857–1858-ban; továbbá Thury Károly (1828–1899) református lelkész, valamint a református tanító. Vö. T. HORVÁTH 2001. 77–78., 91., 95. Az 1857/58. tanévben Tarcsi Mihály, az 1858/59., az 1859/60. tanévben Fejes Gábor volt a tanító Zánkán. DREL II. 9.b. A Veszprémi Református Egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei, 1857–1860.

⁴⁴⁰ A tapolcai könyvtár ilyen korai meglétéről eddig nem tudott a helytörténetírás. KOVA-CSICS-ILA 1988. 396–403.

113.

1858. április 15.

Balaton-fölvidéki levelek, 1858. április 3.

Mindamellet, hogy az *időről* beszélni unalmas, beszéljünk egy kissé mégis az *időről*.

Oly erős, kitartó s mindamellet is száraz télre, minőt most éltünk át, az 1834/5-iki tél óta nem emlékezünk. A havatlan s fagyalón hideg tél már őszutó elején beköszöntött, zordon északi szelek kíséretében. A hideg időjárás azonban télelő két utóhetében annyira tavaszra fordult, hogy még a tavasz kedves előhírnöke: az *ibolya* is előjött, s a karácsoni ünnepekben, a templomba menő nők zsoltárain kék violabokréták díszeltek, mire tudtommal eddig még nem volt példa.

Télhó ismét hidegen kezdődött, annyira, hogy harmadik napján az erős északi szél dacára a Balaton befagyott. A nagy hideg legerősb bizonyítéka éppen az, hogy a Balaton északi szél mellett is befagyott, holott köztudomású dolog vidékünkön, hogy az északi szél nemcsak nem csinált eddig a Balatonon jeget, hanem éppen ellenkezőleg a létezettet is összetörte s lesöpörte a somogyi partokra.

A folytonos hideg alatt a jég folyvást *hízott* (Balaton-melléki műszó, melylyel a jég vastagodását fejezik ki), s e jég már télutó 15-e körül (mikor a hideg legmagasabb fokát elérte) fél ölnél magasabb volt. E jégmagasság sükertelenné tette a halászok fáradozását is, úgyhogy nem emlékeznek télre, mely a halászokra nézve kedvezőtlenebb lett volna a most elmúlnál.

A Balaton vastag jégpáncélja múlt hó 24-én szakadt föl, s a Balatonnak füredi részéről csakhamar eltisztult a jég. Azonban az Alsó-Eörs és Zánka felé terülő vízsíkon még mindig töretlenül állt. Az Aszófeő felé terülő jégtáblát múlt hó 26-án szakasztotta föl az erős délnyugati szél, s a megindított roppant jégtömeget csendesen ugyan, de mégis nagy erővel nyomta B.-Füred felé az ott már egészen tisztán álló Balaton vizére, s a savanyúvízi fürdői fölügyelőség úgy az előrenyomuló jég irányából, mint a kitett szélrózsák jelzéséből megdöbbenve vette észre, hogy a közeledő nagy jégtömeg által nemcsak a most két éve nagy áldozattal alakított balatoni hidegfürdők, hanem még a kikötőben nyugvó Kisfaludy gőzös is fenyegetve vannak; s annyival inkább, mert az előnyomuló tömeg előrése máris a hidegfürdőig, sőt részben a gőzösig hatolt, s hogy csendes haladása dacára is mily romboló erővel bír, azt a hidegfürdőknél két

erős dúcnak (pilóta) kettémetszése, s a gőzösnél egy vastartó kiszakasztása által is eléggé kimutatta.

Écsy László úr azonnal megtette a szükséges előintézkedéseket, kiadta a mentő rendszabályokat, a fürdőhelyi személyzetet csónakokra szállítva, zúzó szerszámokkal küldte a jégtömeg elé, s az előnyomuló részt folytonosan zúzatva, sikerült úgy a hidegfürdőket, mint a gőzöst megmentenie.

Ez utóbbi megmentésében tevékeny részt vett a hollandiai származású Haentjens⁴⁴¹ gőzőskapitány, ki 1847 körül éppen a Kisfaludy gőzös kapitánya volt, s jelenleg B.-Füreden tartózkodik. Megemlítést érdemel még egy ácslegény rendkívüli bátorsága, ki a gőzös felé nyomuló jégtömegre a csónakból fölugorva, maga előtt (sőt csaknem maga alatt) vágta a jég előnyomuló részét. Általában az összes munkás személyzet kitüntette magát fáradást nem ismerő tevékenysége által.

Főtisztelendő Krisztián Pius jószágkormányzó úr, félvén a már-már fáradni kezdő munkások teljes kimerülésétől, a tihanyi urodalmi munkás személyzetért küldött, kik a savanyúvízi személyzet által megkezdett fárasztó munkát ezeknek folytonos közreműködésével késő éjig folytatták, mikor szerencsére a szél észak irányra fordulván, a fenyegető jégtáblát lesöpörte a somogyi partokra.

A nyugalom, mit e körülmény előidézett, csak kevés ideig tartott. A szél múlt hó 30-án délkelet felől kezdett lengedezni, s amint erősödött, a kenessei stb. jégtáblát főlszakasztotta, s rézsútosan nyomta a föltépett jégtömeget a Savanyúvíz felé. Szerencsére e tömeget egyik végpontjánál a B.-Füred közelében levő földnyelv megakasztotta, s e megakasztás következtében az egész tömeg megállapodott, s mert igen szép, napos idő volt, szembetűnőleg olvadt, s apróbb darabokra szakadozva ártalmatlanul oszlott szét a Balaton víztükörén.

Most már tiszta a Balaton. Lehet, hogy a halászoknak nagyobb szerencséje leend a híg vízben, mint aminő volt télen az igenis vastag jég mellett. Csakhogy a halászok vásárja, a bőjt elmúlt, mégpedig a halászokra nézve igen rossz eredménnyel.

A hidegfürdők (különösen a nőké) ismét szaporíttatnak, s női uszoda állítatott.

---

⁴⁴¹ JEAN MICHEL HAENTJENS (Dunkerque, 1799 – Füred, 1873. október 17.) holland származású hajóskapitány, vendéglős. Már 1846-ban Füreden volt, így 1846–1850 között ő volt a Kisfaludy gőzös első kapitánya. Utána a feleségével, Glaser Kornéliával az Esterházy fogadót bérelték. ZÁKONYI 1988. 378–380., 744–745., az életrajzi adatokat pontosította: TÓTH-BENCZE 2018. 8–9.

A kertekből képzendő sétatér átalakítása Glocker⁴⁴² úrnak (Batthyány herceg főkertésze), mint b.-füredi főkertésznek gyönyörű terve szerint egy ügyes s fáradhatatlan alkertész vezérlete alatt megkezdett.

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 9 (1858) 86. sz. (április 15.) 344.

114.

1858. május 19.

Balaton-fölvidéki levelek, 1858. május 7.

Az idő kilépett rendes kerékvágásából. Tavaszutót írunk, s nyár közepén vagyunk. A nap oly tüzes sugarakat lövell alá a kék égboltról, hogy azok is olvadoznak, kiket szerelmi olvadozással nem lehet gyanúsítani. A nap lángoló szerelme, mellyel körülöleli az ébredő természetet, nagyon is nagy. Tüzes ölelése hasonló Jupiternek azon villámos öleléséhez, mellyel az Bacchus anyját, az őt mennyúri dicsőségében látni óhajtó Szemelét halálra ölelte. A nap heves ölelésével is halál jár, elhervadnak érintése alatt a természet ifjú szülöttei, s hacsak a természet méltó anyai fájdalomban esőkönnyeket nem sír a haldokló magzatokra, menthetetlenül veszve lesznek. Óh, természet, sírd ki mielőbb édesanyjai könnyeidet sínlődő szülötteidre, füröszd meg azokat sírásod esővizében, s a költözni készülő élet új erőhöz jutva marad meg határainkon. (E fohász azóta valószínűleg meghallgattatott. – *Szerk.*)

Nemcsak az idő, hanem az emberek járása is rendetlen. Mintha csak ezek is az időt akarnák utánozni, kitérnek a rendes útból, s e kitérésökkel okoznak ők

---

⁴⁴² GLOCKER KÁROLY (? , 1809 – Enying, 1879. május 9.) gyümölcskertész. Herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalmának kertésze volt, faiskolája az 1850–1860-as években már országos hírnévre tett szert. 1858-ban és 1866-ban fajtajegyzékét is kiadta. Ezek szerint az egyik legnagyobb magyarországi gyümölcsfajta-gyűjteménnyel rendelkezett. Enyingi faiskolájában korának szinte valamennyi jelentős gyümölcsfajtáját szaporította. Gyümölcszeivel a hazai és német kiállításokon több díjat nyert. 1864-ben a Győrvidéki Gazdasági Egylet a saját mintakertjének tervezésére kérte fel, egyúttal az egyesület tiszteletbeli tagjának választotta. Szakcikkei a *Kerti Gazdaság* és a *Magyar Kertész* c. szaklapban jelentek meg. Nyugalmazott kertész, özvegyember volt, amikor 1879-ben „tüdőlob”-ban elhunyt. Az enyingi római katolikus halotti anyakönyv, 20/1879. sz. MNL MOL Mikrofilmtár A3621 d., SZINNYEI III. 1894. 1239., P. ERMÉNYI 1975. 104., 118., NÉMA 1995. 80–82. A XIX. századi uradalmi kertészekről: TAKÁCS 2017. Glocker füredi tevékenységéről az eddigi szakirodalom nem tudott. ZÁKONYI 1988., BAÁN 2011., LICHTNECKERT 2010., 2013. Glocker életrajza nincs benne sem a füredi, sem a Veszprém megyei életrajzi lexikonban.

is halált, fájdalmat és szomorúságot. Pár hét előtt B.[alaton]-Kövesden négyéves gyermeket temettek, kit egy kocsi az út mellett halálra gázolt. Alsó-Eörsön szinte egy öt-hat éves leányt tiprattak el. Itt a kocsin senki sem ült, hanem a lovak félistránggal voltak magokra hagyva, s megriadva tiporták el a leányt. Tanulság, hogy nem elég csak félig vetni le az istrángot, mert a lovak fél tartalékkal is elragadhatják a kocsit.

Kövesden múlt hó 26-án nagy temetés volt... az élete virágában elhunyt lelkész temették.⁴⁴³ Nagy néptömeg, vesztett örömeit gyászoló özvegy s az atyai nevet még kidadogni sem tudó árva – ez volt a gyászkíséret.

A tisztelet érzelme népes s válogatott vendégkoszorút gyűjtött össze e hó 5-én Tihanyba főtisztelendő Krisztián Pius Pálnak, a tihanyi Szent Benedek-rendű apátság érdemekben gazdag jószágkormányzójának névünnepére. Csak a közjót óhajtották azok, kik a szeretett s tisztelt férfiúnak hosszú életet kívántak.

Éjenkint nagyszerű kivilágításaink vannak. Senki sem rendeli meg a kivilágítást, önként, saját jóllétök indításából rendezik ezt a Balaton-part birtokosai a leendő nádtermés tiszteletére. Idegen utazó, ki a helyi viszonyokkal ismeretlen, megdöbbenne éjjel a különböző pontokon fellobogó magas lángoktól, s mindenik ponton égő falvat vagy erdőséget gyanítana. A nádégetési kivilágításokat nemsokára más kivilágítás váltandja föl az elfogni szándékolt rákok tiszteletére, mert a rákoknak megvan az a jó tulajdonságuk, hogy bár visszafelé, de csakugyan mégis a *világosság* felé mennek, míg az előrehaladó ember sokszor a homályban tántorog.

Borunk sok lesz, ha az időjárás úgy akarja. A kifakadó szőlők oly sok fürtöt hoznak, mennyire csak kevesen emlékeznek. Egyedül az a bökkenő, hogy sok tőke elfagyott. Mindig van valami baj.

Balaton-Füredet, ezt a szép eladó leányt csinosítgatják, hogy új ékeiben új ingerrel hasson az érkező vendégekre. Minden eladó ennek, csak jövődjé nem, s hogy ezt megtarthassa, áldozni kell az uodalomnak évről évre.

A hidegfürdők száma ez évben is szaporított. Nők számára külön uszoda van fölállítva, s mert a Balaton vize és az úzás az idegekre erősítőleg hat, igen valószínű, hogy az uszoda igen látogatott leend.

---

⁴⁴³ „Tisztelendő Tudós Nádasdy György helybeli ref. lelkész úr” 37 évesen sorvadásban hunyt el Kövesden 1858. április 26-án. Ács Károly tótvázsonyi és Pap Gábor udvari „lelkész urak” április 29-én temették el. – Csopak református egyházközség vegyes anyakönyve, 4/1857. sz. halotti anyakönyvi bejegyzés. MNL MOL Mikrofilmtár A1588 d.

A kert átalakítása sétatérre gyorsan halad előre, A tervet Glocker [Károly], herceg B[atthyány] kertésze készítette, s az ügy- és szakértő alkertész a legkisebb részletig pontos hűséggel viszi keresztül.

Sok vendéget várunk. Várjuk Jókait s Jókainét is, kik ha személyesen nem is, de legalább acélmetszetű arcképeikben közénk jövedenek. Így is kedvesen fogadott vendégei leendnek a szép *Balaton-vidéknek*, melyet most Jókaink szép leírása egy képesűjságban tündéri bájban tüntet föl.⁴⁴⁴

r. l.

Forrás: Hölgyfutár 9 (1858) 113. sz. (május 19.) 452.

115.

1858. május 26.

Balaton-fölvidéki levelek, 1858. május 22.

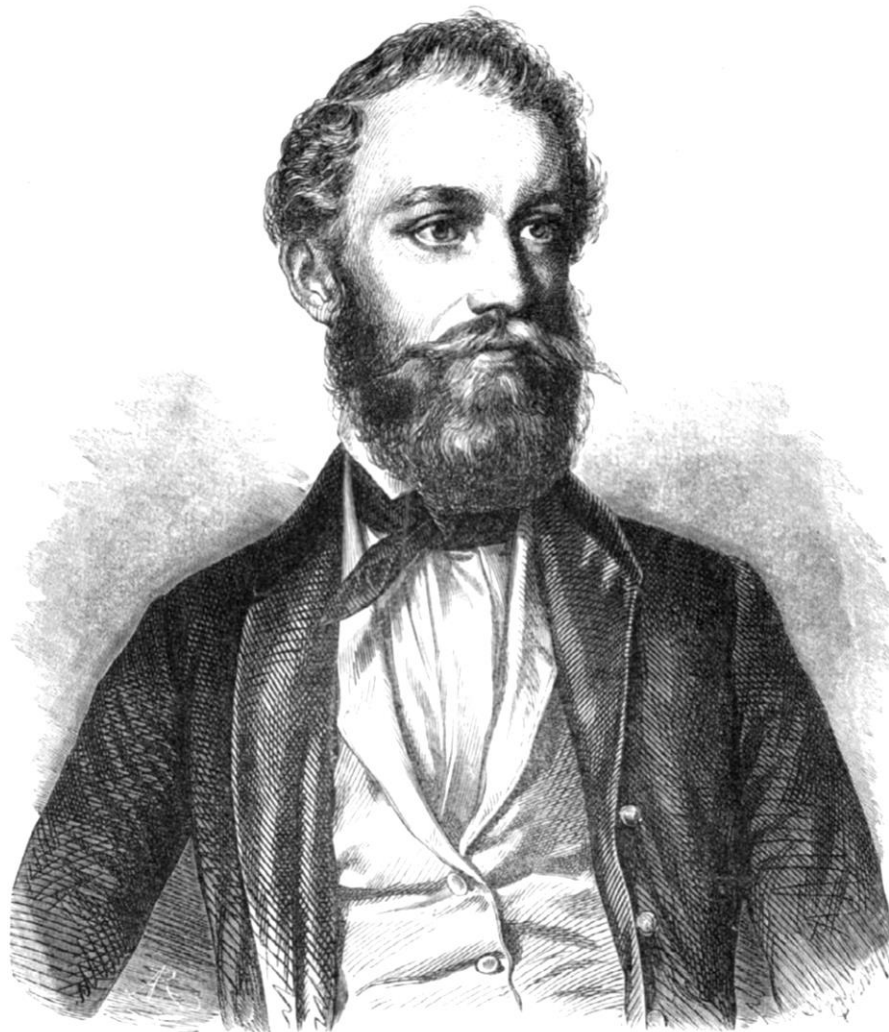
A b.-füredi fürdői saison f.[olyó] hó 15-én megnyílt, s dacára a pénzhiány-
nak a jelen évi fürdői szak (márcsak az eddig mutatkozó előjelekből következtetve is) egyike leend a legnépesebbeknek.

Dr. Orzovenszky Károly fürdői főorvos Pestről, Huray⁴⁴⁵ orvos Tihanyból megérkeztek, hogy a betegeket s gyöngélkedőket orvosi tanácsaikkal vezérelhessék.

---

⁴⁴⁴ Jókai először 1857. augusztus 5–10. között járt Balatonfüreden. Élményeiről „A magyar Tempevölgy” c. írásában számolt be a Vasárnapi Ujság 1858. 17–23. számában; a „regényes tájleírás”, amely Várpalotától Füreden, Keszthelyen át Sümegig tartott, hét metszettel illusztrált részletben közölte a szerkesztő április 25. és június 6. között. Az utazó a csobánci várrom megtekintése után meleg érzésekkel indul vissza: „Egy kis kerülővel Szigliget felé szekérháton térünk vissza Balaton-Füredre; még odáig is majd itt, majd amott tűnik el mellettünk egy-egy kisebb-szerű rom; de már ezeknek a nevét sem tudja jóra való ember, s be kell érniünk azzal, hogy ez is valami puszta templom, régi kastély; most azután virágcserep, mellyből szép nagy szálfák nőttek elő. Estére ismét előtűnik áll a kis hazai tenger; ismét Füreden vagyunk, és azt mondjuk, hogy *haza jöttünk*; mert ott mindenki olyan *otthon* érzi magát. – A benyomás, mit e pár napi látvány hagyott a szívben, eltörölhetetlen marad.” VU 5 (1858) 23. sz. (június 6.) 268.) Ez a Balaton-élmény meghatározó szerepet játszott abban, hogy Jókai Füreden vett telket és épített villát.

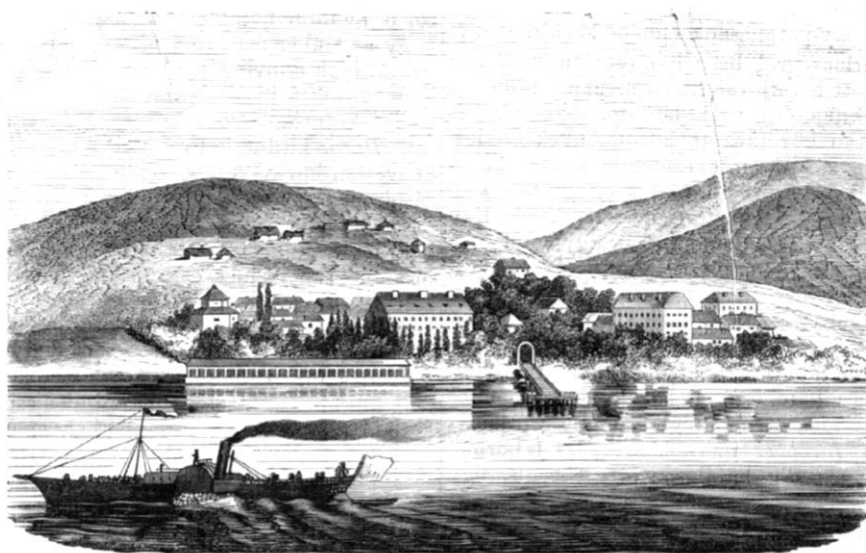
⁴⁴⁵ Páchl Nepomuk János tihanyi uradalmi seborvos halála (1856. február 24.) után utóda HURAY ISTVÁN (Esztergom, 1828. augusztus 11. – Balatonfüred, 1911. január 11.) orvos lett, aki Orzovenszky halála után, 1876–1910 között töltötte be a füredi fürdőfőorvos tisztségét. KATONA 2008. 192., BAÁN 2011. 98.

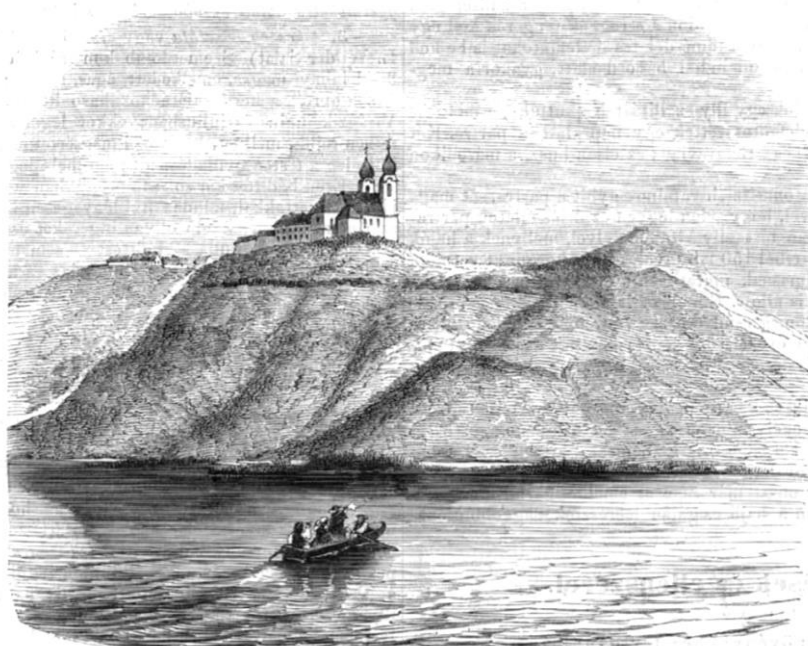
JÓKAI MÓR.

*Jókai Mór arcképe
Vasárnapi Ujság 4 (1857) 10. szám (március 8.) 77.*

Balatonfüred. Illusztráció Jókai Mór „A magyar Tempevölgy” c. írásához
Vasárnapi Ujság 5 (1858) 18. sz. (május 2.) 208.

Tihany. Illusztráció Jókai Mór „A magyar Tempevölgy” c. írásához
Vasárnapi Ujság 5 (1858) 19. sz. (május 9.) 221.

Nem kis félelmet okozott vidékünkön az a hír, hogy a Balaton víztükrének négy lábnyi leszállítására fensőbb helyen az engedély kiadatott. Azon aggódnak leginkább a füredi fürdő kedvelői, hogy e leszállítás könnyen maga után vonhatja a savanyúvíz lefutását is, miáltal B.-Füred gyógyerőinek egyik legnevezetesebb forrását vesztené el. Én ez aggodalomban nem osztozom. A lefutást az emberész és akarat megakadályozhatja, s a fönn tartó víznyomás helyét más nyomás által pótolhatja. Nagyobb veszteségnek tartom azt, hogy a négy lábnyi lecsapolás által a felső Balaton-parti nádasok elvesznek anélkül, hogy e nádasok tulajdonosai a veszteségükért földbirtoknyerés által kárpótoltatnának. Már is nagy a mozgás Balaton felső vidékén a parti birtokosok közt, s ha nem is több, de legalább nyolclábnyi leszállításáért fognak fensőbb helyre folyamodni, mely esetben a nádasok megszüntetése által okozandó veszteséget a nyert földbirtok kárpótolandja.

A lecsapolás által jelen partjaitól be fog húzódni a Balaton vize, az alábbszállítás által veszteni fog nemcsak magassági, hanem szélességi tömegéből is, s így előáll a hidegfürdők beljebb vitelének szükségessége is. Ez tetemes költségébe fog ugyan kerülni az urodalomnak, de mert a szükségesség a már engedélyezett négy lábnyi lecsapolás által is előidézettik, ez nem ok arra, hogy a földbirtoknyeréssel összekapcsolt leszállítás fölkarolatlanul hagyassék.

Én csak attól tartok, hogy lecsapolás után forrásaink egy része el fog veszni, mi mindenesetre érzékeny csapás lenne e vidékre nézve. A halászok a halász-szerencse eltűnésétől remegnek.

Tervbe van véve (de még csak a képzelet világában) a Somogyot és Zalát összekötő állóhíd, mi a somogyi partról a Tihanyi-félsziget partjára fogna átnyúlni. Tervnek szép, s kivitele nem lehetetlen.

r. l.

FORRÁS: Hölgyfutár 9 (1858) 118. sz. (május 26.) 472.

116.

1858. július 2.

Balaton-fölvidéki levelek, 1858. június 22.

Légváltoztatás kedviért közelebb a Bakony aljára rándultam. Szokott reggeli sétáim egyikén a Tóth-Vázson[y] és veszprémi országútvonalon a vázsoni

zenetársulat két tagjával találkozám. Ruhájok véres, arcuk halavány, lelkök levert volt.

Részvétellel néztem a félénken vissza-vissza tekintgető barna fiúkra, kik a vidéken általában ismeretesek, s ami már vidékünkön (fájdalom!) nem újság: szerencsétlenséget gyanítva, levertségük okáról s öltönyeik mikénti bevezetése felől tudakozódtam.

– Jaj, édes nagyuram! Nekünk kijutott az egyedi vásár! (Egyedi vásáron a vidék szerencsétlenséget ért.) Ilyen ángáriát⁴⁴⁶ (Ángáriának nevezi a cigány a fizetést.) még sohasem kaptunk. Virradatkor is húztuk a talp alá való nótákat, s akkor kértük a muzsikáltató bojtártól ángáriánkat! No hiszen megadta nekünk! Egyik pajtásunknak a lábát úgy elvágta térdnél éles fejszével, mintha ott se lett volna. Ez még nem volt elég, háromszor vágott mellébe, vállába. Szegény azonnal szörnyethalt.⁴⁴⁷ Egy másik pajtásunkat is úgy összevagdalta, hogy az is belehalt. Vagy hat embert megvagdalt, köztük asszonyokat is. Akkor elszaladt. Ehhez képest R-i (A vámosiak gyilkosa s széttagolója.) még szelíd bárány volt. Ha ezeren lettünk volna, még akkor sem menekült volna meg egy is.

A folyvást remegő barna fiúknak arcáról is le lehetett olvasni, hogy az, amit mondanak – igaz. A vérengzés f.[olyó] hó 21-én kora reggel történt. Mint bővebben értesültem: még eddig csak egy halt meg a sebettek közül, de több sebesült van életveszélyben.⁴⁴⁸ Nemcsak a korcsmában (veszprémi *Lebuj* korcsma)⁴⁴⁹ vagdalta a körulte levőket a feldühödött, hanem még futásában is bele-

---

⁴⁴⁶ angaria (görög eredetű latin) = fizetség, bér, robotszolgálat

⁴⁴⁷ A gyilkosságról a Vasárnapi Ujság is beszámolt: „(Veszprém mellett egy csárdában) június 20-án következő szomorú eset adta elő magát. A nevezett nap éjjelén egy juhászbojtár mulatott e csárdában, s addig addig hajtogatta a tele poharakat, hogy neki bokrosodott, jó kedvében még a táncot is megkívánta. „Húzd rá azt a csárdást!” rivalgott az egy szál cigányból álló bandára, mire az engedelmes more egész alázatossággal elkezd valami irgalmatlan polkafélét nyikorgatni. A juhászbojtár ezért olly dühbe jött, hogy a szegény muzsikust egy ütessel kitörölte az élők könyvéből. A bűnös jelenleg a börtönben várja ítéletét.” = VU 5 (1858) 27. sz. (július 4.) 322.

⁴⁴⁸ Pap István lelkész feljegyzései szerint nemes Kéri János 52 éves, nemes Kéri József 25 éves vámosi lakosok 1858. május 24-én haltak meg. Kéri János „derekát” (törzsét) május 31-én a kádártai malomnál a Séd patakban, fejét pedig június 8-án Vámoson találták meg, végtagjai nem kerültek elő. Kéri József holttestét június 18-án 14 darabban Vámoson találták meg. A Kádártán megtalált testrészt Sörös István kádártai lelkész, a Vámoson előkerült maradványokat Pap István (a tudósító édesapja) temette el. – A Nemesvámosi Református Egyházközség vegyes anyakönyvének halotti bejegyzései: 12/1858. sz. (Nemes Kéri János), 13/1858. sz. (Nemes Kéri József). MNL MOL Filmtár A1630 d. Nemesvámos történetének ismeretében biztosan állíthatom, hogy ez az eset a legbrutálisabb gyilkosság volt a falu történetében.

⁴⁴⁹ Lebuj rossz hírű kocsmá (csárda) volt a Séd völgyében, az egykori apácázárda környékén, többnyire az iparoslegények és az alsóbb néposztályok tagjai látogatták. MOLNÁR 2019. 51.

vágott egy epret szedő asszonyba, s többen csak futás által menekülhettek a vagdalózó elől.

A bősült bojtár elfogatott, s most a börtönben várja a bünt büntető igazság sújtoló kezét.

A fölkoncolt vámosi szerencsétlenek gyilkosai is fölfedeztettek. Apa és fiú hajták végre a döbbsentő büntényt, mi a gyilkosságnál meg nem állapodva, még a holttesteken is kegyetlenkedett, s azok széttagolása által lázítólag hatott az emberi érzelmre.

A *gyilkosok* f.[olyó] hó 3-án fedeztetek föl s börtönöztettek be. E hó 5-én a gyilkosok közül az apa megölte magát. Ekkor az életben maradt fiú vallomást tett, de a hiányzó hulladarabokat csak f.[olyó] hó 7-én s ekkor is sok bolygás után fedezte föl. Az egyik hullá 13 darabra volt vagdalva. A Kádártán⁴⁵⁰ kifogott testtörzsnek csak fejét s egyik végtagját találták meg, a többi testrészek hiányzanak, s maig sem találtattak meg. F.[olyó] hó 8-án szállították Vámosra a megtalált hullarészeket, s ugyanazon napon rövid gyászbeszéd s ima után földbe takarítottak. A nagyobb gyászbeszéd f.[olyó] hó 13-án – mint kitűzött gyászünnepélyen – a vidékről is számosan egybesereglett nép jelenlétében, az agg szülék, fiatal özvegyek s kora árvaságra maradt gyermekek fájdalmas jajai s zokogása és a szívhez szóló gyászbeszéd által mélyen meghatott nép könnyezése közt tartatott Vámoson a református templomban. Sok ajakról hallottam ez alkalommal: Vajha e lelket fölemelő, a szívet megnyugtató s a gyilkossági bünténytől visszadöbbsentő gyászbeszéd mielőbb megjelenne nyomtatásban is.

E két döbbsentő s valósággal elkövetett gyilkosság páni félelembe ejtette az egész vidéket. A büntető igazság szigorától várja a közönség a megingatott közbátorságnak s életbiztosságnak újból leendő megszilárdítását.

Mint a szárnyaló hír terjeszti, a b.[alaton]-henyei bírót hivatalos kötelessége teljesítése közben sújtották halálra. Litér körül pedig két embert megvagdaltak. Egy leány a búzaföldeken a földbe leszegezve találtatott. Valók-é e hírek? Nem tudom, de a föllebb közlött két gyilkolási büntény oly iszonyú, hogy azok mellett minden leverő hír, ami rémes gyilkosságról szárnyal, előttünk most valószínűnek tetszik.

r. l.

Forrás: Hölgfutár 9 (1858) 148. sz. (július 2.) 592.

---

⁴⁵⁰ Nyomtatásban tévesen: Kádártón.

117.

1858. július 8.

Balaton-Füred, 1858. július 3.

B.-Füred naponként élénkül, s a folytonosan érkező vendégek nagy számából bizton lehet következtetni, hogy az idei fürdői szak népesebb leend a tavalyinál. Távol vidékekről is, s egymást érve jönnek ide az előre szállást rendelő levelek.

Ez évben az időjárás éppen nem volt kedvező a fürdővendégekre nézve. Rekkenő meleg s dideregtető hideg váltogatták egymást, egyik percben izzadtunk a nap melegében, s a másik percben pedig még téli öltönyben is éreztük a hideg szél metsző hatását. E sajátságos időjárás s főleg a gyakori, szárazsító s romboló szelek a természetű osztálynak sem voltak ínyére, s hogy az egészségre sem gyakorolhattak jó hatást, mutatja azok nagy száma, kik epebajban szenvednek.

A Kisfaludy gőzös múlt hó 24-én futott ki először ez évben a b.-füredi kikötőtől. Minden héten háromszor fog Keszthelyre menni, és onnan vissza B.-Füredre jönni. Az indulási napok hétfő, csütörtök és szombat. Ugyancsak e napokon vissza is tér.

A keszthelyi hóforrás fölfedeztetése s az ottani fürdőhelynek évről évre emelkedő rendezettsége a Kisfaludy gőzös személyszállítási forgalmára élénkítőleg, s így jövőjének biztosítására nagymértékben fog hatni. Keszthelyen is van zene és színészet. Igaz, hogy a zene nem versenyezhető a b.-füredivel, de ne felejtjük, hogy Keszthely most még csak keletkező fürdőhely⁴⁵¹, mely bír ugyan a naggyá fejlődhetés elemeivel, de ez elemek még nincsenek kifejtve, ellenben B.-Füred a virágzás korát éli. Keszthely s B.-Füred testvéri szövetségre hivatvák a természet által is, mely az összekötő Balatont helyezé közéjük, melyen vidám gőzös járdal. A két fürdőhely vendégei e gőzöson járva, szebbnél szebb változatos tájképekben gyönyörködhetnek. Feltékeny sem lehet e két fürdőhely egymás iránt, mert egyik sem fogja a másikat soha fölöslegessé tenni, miután Keszthelyen a savanyú-érces forrás, B.-Füreden a természetes hóvíz hiányzik.

---

⁴⁵¹ A keszthelyi balatoni hidegfürdőről és a hévízi „kénköves” melegfürdőről 1856-ban és 1862-ben Smalkovits Mihály megyei főorvos készített hivatalos jelentést. Utóbbit röviden ismereti LICHTNECKERT 2013. 28.

E két fürdőhely közül mindegyiknek emelkedni kell, s egyiknek emelkedése emeli a másikat is.

Művészi élveinket *Latabárnak* jól rendezett színésztársulata és *Farkas Miskának* mindenütt köztetséssel fogadott zenekara képezik.⁴⁵² Hogy a színészeti élvezetet, mit a jól szervezett társulat tagjai nyújtanak, Latabár [Endre] minél inkább emelje, a nemzeti színháztól sikerült néhány tagot vendégszereplésre megnyerhetni, s köztük – amint hallom – a nemzeti színház egyik legkedvesebb tagját: *Munkácsy Flórá*t⁴⁵³ is. Jöjjön mielőbb, s az elismerés (mi múlt években Bulyovszkyné⁴⁵⁴ és Jókainé⁴⁵⁵ irányában oly fényesen nyilatkozott) nem fog a fürdői vendégek részéről hiányzani.

Pap G.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 9 (1858) 153. sz. (július 8.) 612.

118.

1858. július 14.

B.-Füred, 1858. július 8.

A fürdői saison a halommal érkező, szállást rendelő levelek szerint a legnépesebb és így legélénkebb leend a folyó hó 15-étől jövő hó 20-áig terjedő időszak alatt.

A szépség arisztokráciája mellett a születési s tudományos arisztokrácia is ez időszak alatt lesz leggazdagabban képviselve, mi társas életünknek fényt, társalgási és szellemi élénkséget kölcsönzend.

---

⁴⁵² Latabár Endre 1858-ban 30 fős miskolci társulatával április 5-től Egerben, április 24-től Kassán lépett fel, innen június 10-én indultak Füredre, ahol június 20-tól augusztus 19-ig szóra-koztatták a közönséget. A bemutatott vígjátékokat, népszínműveket ismerjük. Vö. HUDI 2008. 107–111.

⁴⁵³ MUNKÁCSY FLÓRA; *Daidler Emilia* (Baja, 1836. április 29. – Budapest, 1906. október 1.) színésznő. Gyermekszínészként, pályakezdőként nagyobb vidéki társulatokban, 1855-től visszavonulásáig, 1901-ig a Nemzeti Színházban játszott. 1858-ban Feleky Miklós színészhez ment feleségül. Drámai szendét, romantikus lány- és anyaszerepeket egyaránt alakított. Szépsége mindenkit lenyűgözött, sikerének ez volt egyik titka. SZÉKELY 1994. 527.

⁴⁵⁴ Bulyovszkyné Szilágyi Lilla

⁴⁵⁵ JÓKAINÉ LABORFALVI RÓZA; *Benke Judit* (Miskolc, 1917. április 8. – Budapest, 1886. november 20.) színésznő, Benke József színész lánya. 1833-ban lépett színpadra, kezdetben Benke Rozália néven játszott. 1848. augusztus 29-én lett Jókai Mór felesége. 1849-ben ő bújtatta férjét és szerzett részére menlevelet. 1837–1869 között a Pesti Magyar, majd a Nemzeti Színház tagja volt. Nyugdíjba vonulása után gyakran szerepelt vidéken. Tragikai szerepkörben, vígjátékban, népszínművek prózai szerepeiben egyaránt játszott. SZÉKELY 1994. 340–341.

Munkácsy Flóra kisasszony, a pesti nemzeti színház egyik kitűnő színésznője f.[olyó] hó 6-án érkezett Füredre, s a népes vendégkoszorú élénk vágyódással néz vendégszereplése elé, mert jól tudja, hogy a közkedvességű színésznő „lerészegíti szomjas lelkünket művészetének édes italával”. Ma lép föl először Szigligetinek „Fenn az ernyő, nincsen kas” című darabjában.

Latabár [Endre] társulata mint mindig, úgy most is jól van szervezve. A társaság régibb idő óta ismert kedves tagjai: a Kecskés pár⁴⁵⁶, Jánosiné⁴⁵⁷, Harmath Ida (Szilágyiné) s a férfiak közül Paulay⁴⁵⁸, Jánosi, Szilágyi (egyszersmind jó énekes) s a reményekre jogosító Egyed⁴⁵⁹.

Szigeti⁴⁶⁰ aligha fog ez évben B.-Füreden vendégszerepelni, hanem Felekyt⁴⁶¹ minden órán várjuk.

Várunk még rajta kívül több író is, az írók közül *Bajza Lenke* kisasszonyt, aki első fölléptével is már oly szép nevet biztosított magának.⁴⁶²

Farkas Miska zenetársulata közkedvességnek örvend, s azt meg is érdemli. Amily sajnosan éreztük hiányát a múlt nyári saison alatt, oly kedvesen és kárpótlólag lepett meg most mindenkit azon művészi előhaladottság által, mit e társulat egyévi távolléte után tanúsított.

---

⁴⁵⁶ Kecskés Károly felesége, Győri Mari komika és anyaszínésznő. 1836-ban lépett színpadra, kisebb komikai szerepekben tűnt fel. 1841-ben már a kolozsvári színtársulat elsőrangú színésznője volt. Hosszabb ideig játszott Latabár Endre társulatában. Miután férje 1864-ben elhunyt, nem ment férjhez. Húsz évi özvegység után vonult nyugalomba. Utolsó éveit Újpesten töltötte, ahol pályatársa, Némethy György gondozta. Budapesten hunyt el 1884. március 27-én. SCHÖPFLIN 1929–1831. II. 393.

⁴⁵⁷ Jánosi Gábor színész felesége, Zsirai Róza; többször meghívták a Nemzeti Színházba. SZÉKELY 1994. 335.

⁴⁵⁸ PAULAY EDE (Tokaj, 1836. március 12. – Budapest, 1894. március 12.) színész, rendező, dramaturg, színéstudagógus. Vidéki színészből vált országos, majd nemzetközi hírű színházi emberré. 1858. márciusában került Latabár társulatához, 1859. áprilisában Kolozsvárra szerződött. SZÉKELY 1994. 601.

⁴⁵⁹ Egyed, helyesen: EGYÜD ISTVÁN (Pócsmegyer, 1838 – Vác, 1882. december 5.) színész, rendező. 1855-ben kezdte pályáját, Miskolcon, Szegeden, Pozsonyban, a Budai Népszínházban játszott. Művelt, sokoldalú színész volt, szinte minden műfajban kiválóan játszott. Felesége Máltás Emma (1843–1879) drámai színésznő volt. SCHÖPFLIN 1929. I. 396., SZÉKELY 1994. 182.

⁴⁶⁰ Szigeti József, a Nemzeti Színház színművésze

⁴⁶¹ Feleky Miklóst, a Nemzeti Színház színművészt

⁴⁶² BENICZKYNÉ BAJZA LENKE (Pest, 1839. február 7. – Budapest, Terézváros, 1905. április 2.) író, újságíró. Bajza József költő lánya, Bajza Jenő költő testvére. 1857-ben Heckenast Gusztáv könyvkiadó felesége lett, de elvált tőle és 1862-ben Beniczky Ferenc későbbi Pest vármegyei főispánhoz ment férjhez. A főúri világot konfliktusmentesen ábrázoló regényeivel aratott sikereket. Első munkája 1858-ban jelent meg (Beszélyek. Pest, 1858.). A női újságírás úttörőjének számított. Az 1857-ben induló, Vajda János szerkesztette *Nővilág* c. lap egyik főmunkatársa volt, Pap Gábor innen is ismerhette.

A fürdőhelyen mindenütt a legnagyobb rend és tisztaság uralkodik. Az épületekben, fürdőintézetekben, sétatéren, parkokban csinnal és tisztasággal találkozunk. Szárazság idején rendszeren öntözik a sétahelyeket, hogy a por a vendégkoszorúnak alkalmatlanságot ne okozzon. Ha eső esett, a legtisztább helyen is könnyen képződő sár eltisztítására gyorsan tétetnek intézkedések. Az ízletes rendezés, tisztaság, pontosság kivívta a vendégek méltányló elismerését, s a külföld és birodalom hírneves fürdőhelyeivel közelebből ismerős főrangú vendégek nyilatkozata szerint sehol sem lehet nagyobb tisztaságot, rendet s pontosságot találni, mint B.-Füreden, hol az igazgatóság árgus szemekkel őrködik s éber figyelmét a legkisebb részlet sem kerülheti ki.

Züllich⁴⁶³ szobrász is megjelent B.-Füreden, hogy előre kiszemelje a helyiséget, hova az általa készítendő *Kisfaludy-szobor* fel fog állíttatni. A fürdői igazgatóság közreműködésével a legszebb s legkitűnőbb pont jelöltetett ki a szobor helyiségeül.

Nagy Miklós tájképrajzoló is vidékünkön jár, s rajzolja a nevezetesebb pontokat. Jelenleg – mint másoktól hallom – Lesence-Tomajon van. Balaton fölvidékén elég regényes tájt talál, melyeknek külszépségével nemzettörténeti emlékek is vannak kapcsolatban.

Az uszodák élénken látogattatnak, s ez élénk látogatást valóban meg is érdemlik. Nemcsak a férfiak, hanem a nők közül is sokan tanulnak most úszni. Ha a hidegfürdőkbe megyek, képzeletem keletre ragad, és Arábia síkjain képzelem magamat, azon különbséggel, hogy itt a sátorok (e naphőség ellen védő ernyők) nem a homoktenger, hanem a mi kis tengerünk hullámai fölött vannak kiterjesztve. A női magánfürdők közül az első osztályhoz tartozók fényesen és ízletesen vannak díszítve.

A lakszobák is részben újból díszítették, s általában alig van oly fürdői szak, melynek beköszöntése előtt a lakszobáknak vagy bútorzása, vagy díszítése ne újíttatnék.

Közkívánatra az *Anna vigalom* a jelen fürdői szak alatt *nyárutó (augustus) elsején* fog megtartatni, mégpedig minden eddigi bált túlszárnyaló fénnel.

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 9 (1858) 158. sz. (július 14.) 632.

---

⁴⁶³ ZÜLLICH (utóbb CZÉLKUTI) RUDOLF (Gyulafehérvár, 1813. július 13. – Kairó, 1890. január 13.) magyar klasszicista szobrász, a Kisfaludy-szobor alkotója. A bécsi képzőművészeti akadémián tanult.

119.

1858. július 21.

Balatonfüred, 1858. július 14.

Munkácsy Flóra kisasszony minden újabb föllépésével új virágokat fűz koszorúi közé. Művészi játékának legfényesebb bizonyága a tele színház – nemcsak a zártszékek vannak elfoglalva, hanem a páholyok is. A művésznő előadásainak értékét nagymértékben növeli Latabár [Endre] színtársulata jeles tagjainak összhangzó, szabatos s művészi közreműködése, kik Munkácsy Flóra kisasszonnyal együtt osztoznak az előadások dicsőségében, s a hivatottságot tanúsító képességgel s lelkesedéssel szorgalmat, tanulmányt párosítván, haladni nemcsak igyekeznek, hanem valósággal haladnak is, mi igen természetes, ha meggondoljuk, hogy e társulat elég szerencsés a Jánosi, Kecskés [Károly], Szilágyi párt, Paulayt, Együdtöt⁴⁶⁴ stb. s a kitűnő táncost, Zarkavölgyit⁴⁶⁵ számíthatni tagjai közé.

Az előadások e hét folyamában kevés kivétellel a zárt színházban tartattak, mert a nyílt színpadon tartást az esőzések megakadályozták. S a színház – dacára a nagy hőségnek – többnyire telve volt.

Munkácsy Flóra jutalomjátéka (Tücsök) előlegesen mára volt hirdelve, de a vendégkoszorú egyik tekintélyes tagjának: Dókus L[ászló] úrnak halála s mai napra határvolt temetése következtében holnaputánra halasztatott, s ma a Tücsök helyett „Károly úr bogara” adatott, melyben a t. művésznő zajos tapsok s hangos éljenek kíséretében remekelt, s a vendégkoszorú által élénk tetszésnyilatkozatok kíséretében hívatott ki. Növelte az előadás érdekét a többi szereplőknek (Jánosiné, Kecskésné, Paulay [Ede] stb.) szinte igen jól sikerült játéka. A jól lejtett (kisdedek) kettős tánca s Zarkavölgyinek magán magyar tánca szűnni nem akaró tapsok által jutalmaztatott. Zarkavölgyinek a szép magyar magántáncot közkívánatra ismételni kellett.

Dókus L[ászló] tegnapelőtt múlt ki rögtöni halállal. Délután négy órakor még vidoran, életteljesen társalgott, s már hat órakor nem tartozott az élők közé. Szélhűdés vetett véget a nemes életnek, s a rögtöni halálnak kimagyarázásához ez az egyedül biztos kulcs, nem pedig azon eltérő nézetek, melyek szerint sokan magyarázni óhajtják azt. A temetési gyász isteni tisztelet délutáni

---

⁴⁶⁴ Együd Istvánt

⁴⁶⁵ Zarkavölgyi Jánost

4–6 óra közt tartatott az elhunytért a helvét hitvallásúak b.-füredi templomában. A temetésre a füredi vendégkoszorú tagjai közül igen sok kitűnő egyéniség gyűlt össze.⁴⁶⁶

A lakszobák hiánya máris érezhető, ugyanazért az új fürdőházbani fürdőszobáknak lakszobákká alakítása meg van kezdve. Máris hármat alakítottak át, s a lehető legnagyobb fénnel, ízletesen s kényelmet ígérőleg történik ez átalakíttatás. E szobák ablakai a sétányra nyílván, nagyon valószínű, hogy a legostromzáróltabb lakszobák közt foglalandnak helyet.

Az átalakíttatási munkálatok vezetése is a fürdői felügyelőség teendői közé tartozik, s ezáltal a különben is igen elfoglalt s teendőkkel túlhalmozott igazgatónak foglalkozási köre ismét jelentékenyen szélesült, gondjai szaporodtak. Munkáját csak azért nem hasonlítom Sisifuséhoz, mert bár – mint azé volt – az övé is fárasztó, de nem sükertelen. Sok a teendője, s hivatási körét pontosan tölti be, figyelmét ezerfelé is kell osztania, mégsem fut az át úgy a fő teendőkön, hogy a legkisebb részletekbe is be ne hatolna. Kik ez állást könnyűnek tartják, nem ismerik, s ha tömkelegébe csak pár napra sodratnának is, aligha fognák kéznél tartani a terhek alatt le nem roskadó, s ki nem merülő tevékenység azon ariadnei fonálát, mellyel hogy a jelenlegi t.[isztelt] igazgató úr bír, azt minden nap igazolja eljárási ügyessége, pontossága s a fürdőhelyen mindenütt uralkodó rend, tisztaság stb. által.

r. l.

FORRÁS: Hölgyfutár 9 (1858) 164. sz. (július 21.) 656.

120.

1858. július 26.

Balatonfüred, 1858. július 17.

Tomori [Anasztáz] köztünk van. Érkezésének híre megelőzte őt, s bár mindenki tudta, hogy el fog jönni, mégis oly kedvesen érintett minden hazafias érzelmű s gondolkozású vendéget az a hír, hogy a várva várt kedves vendég, a

---

⁴⁶⁶ DÓKUS LÁSZLÓ (1786–1858) nyug. cs. kir. főtörvényszéki elnök 1858. június 23-án Sátorajújhelyről inasával érkezett Füredre, ahol július 12-én váratlanul elhunyt. A reformkorban Zemplén megye alispánja, országgyűlési követe, a hétszemélyes tábla elnöke, a szabadságharc után az eperjesi főtörvényszék elnöke volt. VENDÉGNÉVSOR 1858. Nr. 179.

hazafiúság szent terén nem szóvirágokkal, hanem áldozatra kész lelkesedéssel ékeskedő hazafi megérkezett.

Tegnap estekor ért B.-Füredre legjobb beszélyíróink egyikével, a Balaton-fölvidékiek kedvenc írójával: *Vadnay Károllyal*, kinek, csak úgy sűgom meg, hogy ha az a tetszés, melynek nyilatkozatai közt olvassák a nők beszélyeit, mind ezüstvirággá változnék, a leggazdagabb emberek egyike ő fogna lenni.

Éppen Munkácsy Flóra kisasszony jutalomjátéka alatt érkeztek e kedves vendégek, s ha nem látták, de hallhatták a nagy tetszést, melyet a t.[isztelt] művésznő újólag aratott.

A fokozatosan emelkedett lelkesedés tetőpontra emelkedett e jutalomjáték alatt. Munkácsy Flóra kisasszony igazi jó Tücsök volt, csak azt lehet sajnálni, hogy a darab színekörben adatása⁴⁶⁷ miatt az árnyékávali tánc nem volt oly érdekesítő, minő színházban leendett. Ez azonban nem a t.[isztelt] művésznő hibája, hanem a helyiségé. Jelenetei alatt sem tartóztathatta vissza tetszésnyilatkozatait a lelkesedett közönség, s a játék folyamát gyakran szakasztotta félbe a tapsok s éljenek fölhangzó hatalmas zaja. Mint Bulyovszkyné s később Jóka-iné vendégszereplésekor, úgy most is egészen megtelt a színekör. A többi szereplők is s különösen Kecskésné, Kecskés [Károly], Paulay [Ede]s Szilágyi⁴⁶⁸ jól játszottak. Még a zenekar is ki, vagyis inkább fölszorítottatott a színefalak közé, s a zenekar helyét is vendégek foglalták el. Fölvonások közt a vendégkoszorú értékes ajándékát adták át a művésznőnek.

Feleky [Miklós] e hónapban aligha fog jöhetni, de a jövő óra várjuk.

Bajza Lenke kisasszony megérkezése által szép s értékes virág fűződött az irodalom b.-füredi koszorújába.

Folyó hó 8-áról adatolt levelemből ott, hol Latabár [Endre] színtársulatának jeles tagjait említettem, tévedésből kimaradt *Károlyi* neve.⁴⁶⁹ Károlyi e társulatnak egyik fő-főékesége. A Cigány adatásakor Munkácsy Flórával osztozott

---

⁴⁶⁷ A nagy melegben nem az állandó színházban, hanem a nyári színekörben tartották a színházi előadásokat.

⁴⁶⁸ Id. SZILÁGYI BÉLA, Szilágyosomlyói (?), 1836. február 15. – Budapest, 1899. augusztus 2.) színész, rendező, színingazgató, Szilágyi Pál (1793–1874) színész fia, testvére Bulyovszkyné Szilágyi Lilla. Gyermekként részt vett a szabadságharcban, majd színésznek állt. Erdélyi, miskolci, debreceni sikerek után 1859-ben a Nemzeti Színház szerződtette, 1861-től Molnár György Népszínházának színésze és operettrendezője lett, később nagyobb vidéki társulatoknál játszott. Szép hangjával, zenei képzettségével, természetes kedélyével aratott sikereket. SZÉKELY 1994. 753.

⁴⁶⁹ KÁROLYI LAJOS (Miskolc, 1819 – Budapest, 1891. december 21.) színész, elsőrangú vidéki színingazgató, rendező. 1857–1859 között szerepelt Latabár Endre társulatában. Felesége, Makfai Mária (1840–1918) 1856-ban Latabárnál lett színész, férjével együtt 33 évig szerepelt színpadon. SZÉKELY 1994. 359.

az est dicsőségében. Igazi jó cigány volt, s a b.-füredi színpadon nálánál jobban s élethívebben még senki sem személyesítette a Cigányt.

Latabár mint igazgató, úgy a társulat jól szervezésében, mint a nemzeti színház kitűnő tagjainak vendégszerepekre megnyerésében nyilatkozó áldozatkészségével jogosan vívta ki magának a vendégkoszorú elismerését. Önérzete sokkal nemesebb s erőteljesebb, semmint a vendégkoszorú buzdítására más utat választhatna, mint ezt, mi egyedül fér meg az övéhez hasonló nemes s egyenes jellemmel.

Felsőbb helyről jött utasítás következtében nagy s magasabb igényeket is kielégítő színpad építése s a jelenlegi színház lerombolása tervezetik.⁴⁷⁰ A helyiség kijelölésével s a terv elkészítésével küldöttség bízott meg, melynek jó eljárása felől nem lehet semmi kétségünk, ha meggondoljuk, hogy tagjai között ott van a Füred emelése mellett lelkesedetten buzgó Vargha Lajos cs. k. szolgabíró s Écsy László füred-fürdői főügyelő úr is. A tervezetről majd részletes tudósítást küldend a

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 9 (1858) 168. sz. (július 26.) 672.

121.

1858. augusztus 26.

Balatonfüred, 1858. augusztus.

Az idő kitáncolta magát, a hideg északi szél füttyülő zenéje megszűnt.

Az idő helyett aztán az ifjúság táncolt, az északi szél helyett pedig *Farkas* [Miska] *zenetársulata* játszott a sétatéren.

Csak azt fájlaljuk, hogy az idő későn szedte rendbe magát, mert a saison már végéhez közelít, s a Farkasok zenekara és Latabár [Endre] jeles színtársulata f.[olyó] hó 20-án útra keltek.

A vigalmi korszakot s a szellemi élvezetek korszakát ha egészen nem is, de nagy részben csakugyan bezárja István király napja.

Az ifjúság távozik, s helyét az iskolafalak közül kiszabaduló tudósvilág s a szülőgyógymódot használni óhajtó betegek, lábadozók és képzelt betegek foglalják el.

---

⁴⁷⁰ A Kiserdőben, a jelenlegi tenispályák helyén felépített új nyári színpadot 1861. július 6-án nyitották meg. A régi színpadot 1841-ben készítették. TÓTH-BENCZE 2011. 56.

Mily szép lehetne pedig most a füredi élet, ha az ifjúság nagy része el nem távozott volna. Most vannak igazán szép fürdői napok, most kedvez az idő a fürdői életnek! Most is van ugyan még fiatalság Füreden, de csak jelentéktelen töredéke ez az Anna-nap fiatalságának. Az Anna-vigalom után más években is eloszlott a fiatalság egy része, de mégis többen maradtak, mint most; a jelenlegi nagy oszlást valószínűleg az Anna-estély körüli rossz időjárás okozhatta.

Színészeink – Latabár igazgatása alatt – élénk pártolásban részesültek. E pártolást Latabár igen megérdemlé, miután a vidék színi erői közül sok kitűnő tehetséget egyesített társulatában, s ezenkívül Pestről Munkácsy Flóra kisasszonyt, Szerdahelyit és Felekyt nyéré meg vendégszerepekre. Feleky f.[olyó] hó 4-én lépett föl először, így akkor, mikor a vendégek nagy része már eltávozott, a jelenlévők azonban mindig megjelentek művészi előadásain, zajos tapsokkal, kihívásokkal, éljenzésekkel tanúsítva a művész iránti elismerésüket.

Munkácsy Flóra kisasszony füredi időzéséből nem hagyhatom még említetlenül azon szép szívességét, hogy a kedves művésznő vendégszereplése után is még egyszer föllépett *Jánosiné jutalomjátékában* csak azért, hogy e jutalomjáték minél nagyobb legyen. Szép példája a művészi önzetlenségnek!

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 9 (1858) 194. sz. (augusztus 26.) 775.

122.

1858. szeptember 17.

Balaton-Füred, 1858. szeptember 9.

A saison „*névben él csak, többé nincs jelen...*”⁴⁷¹

Még él, mert nincs egészen bezárva, a valódi bezárás csak f.[olyó] hó 15-én menvén végbe, de nincs *jelen*, mert a garabonciás időjárás által megriasztott vendégek nagy része eloszlott. A vendégkoszorú szép virágszállait hazaszórták a hidegen süvöltött északi szelek.

Van ugyan még most is néhány vendég Füreden, de ez oly kevés, hogy a fürdői szak bátran elzenghetné hattyúdalát, ha poéták módjára zengedezni

---

⁴⁷¹ Kölcsey Ferenc *Zrínyi dala* c. versének (1830) utolsó sora, amely az utolsó versszak utolsó három sorával válik érthetővé: „A dicső nép, mely tanúlt izzadni, / S izzadás közt hősi bért aratni, / Névből él csak, többé nincs jelen.”

bírna. Ez évben nem a fürdőigazgatóság, hanem az ennek teendőibe fölhívás nélkül beavatkozott időjárás zárta be a mulatságos sáisonszt. A vendégek nem annyira széteszoltak, mint inkább szétszórattak.

Az igazgatói lakszoba megszűnt azon föllebbezési helyet képezni, hol a garázdálkodó idő ellenében egyik vendég panasza a másikat érte, s a türelem érényében sokszor próbára tett igazgató most már valahára a nyugalom vánkósára dőlhet, s mint a hosszas fáradoalmak után megpihent vándor fáradoalmaira, ő is édesen emlékezhetik vissza azon időszakra, mikor a fürdőközönség egy része úgy fordult hozzá panaszával a kedvezőtlen idő rakoncátlankodásai miatt, mint valamely fensőbb aeropag⁴⁷² elnökéhez, kinek hatásköre nemcsak a fürdői tisztaság, rend és pontosság, hanem még az idő szabályos és kedvező járásának fönntartására is kiterjed.

Én magam voltam személyes tanúja azon ostromkérvényeknek, melyeket szebbnél szebb nők rózsaaikai élőszóval nyújtottak át, hogy visszautasítani sehogys sem lehetett, s az igazgató részéről azon ritka türelemnek, mely a biztatós igéit oly szelíd nyugalommal hangoztatta.

A zenészek s színészek még múlt hóban eltávoztak.

Múlt hó 20-án Szent István király nemzeti ünnepeyét fényesen ülte meg a füredi vendégsereg.

Az idő most is makrancoskodik. Igazán el lehet mondani: „Neki derül, esőre válik.” Szerencséje Balaton-fölvidék természető osztályának, hogy a nyomtatáson még a szeles időkbén átesett, mert a jelenlegi gyakori esők éppoly aggasztón gátolnák e munkában, mint a bakonyaljaiakat.

A sok rossz idő után azonban nemcsak reménylünk, hanem várunk is jobb napokat, mit a szőlő érése is kívánatossá tesz. S ha a jobb idő ránk derül, nem lehetetlen, hogy az *időnap előtt bezárt fürdői sáison időnap után fog még egyszer megnyíl*ni, s a szőlő-sáison valahára életbe lép.

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 9 (1858) 212. sz. (szeptember 17.) 847–848.

---

⁴⁷² A fürdőhelyen két panaszkönyvet vezettek: egyik az ivókúthoz volt kitéve, ebbe írhatták a vendégek észrevételeiket, bírálatukat, tanácsaikat. A másik a fürdőigazgatónál volt elhelyezve. Az első fennmaradt, a második elkallódhatott. Az 1836–1840 között vezetett panaszkönyvet kiadtam: HUDI 2015.

123.

1858. szeptember 20.

Balaton-vidék, 1858. szeptember 10.

Szomorú híreket írhatok. Az iskolák – a vallás és erkölcsiség plánta-iskolái – néptelenednek, a börtönök ellenben népesednek; százszor többet hallunk vidékünkön a bűnök, mint az erények példáiról.

Alig hogy kipihentük a szerencsétlen vámosiak legyilkoltatásának ijedelmeit, a bor heve által megdühödött bojtár kaszabolási ügyességét, gyorsaságát és szilaj kedvét még el sem feledtük, s íme máris új rablógyilkossági bűntény: Kajár⁴⁷³ egyik leggazdagabb és pénzesebb közbirtokosának, *Nagy Ferencnek* legyilkoltatása tartja lekötve a közfigyelmet.

A bűntény múlt hó 30-án éjjel követetett el, midőn a falun kívül eső lakásból a zaj és puskalövések nem hallatszottak be a faluba. A megtámadott bátor lélekkel védte magát, s mint a nyomozásokból gyanítani lehet, a tettesek közül meg is sebesíthetett valakit.

A bírói nyomozások egész szigorral folynak, s ha a szállongó hírnék hitelt adhatni, a tetteseknek már nyomában is vannak. A nyomozások alkalmasint szélesen elágazó rablócsapat nyomára vezetendik a bíróságot.

Népek életében mindig szomorú jelenség az erkölcsi hanyatlás. Oly örvény ez, melybe a világ fölött uralkodott Róma is belebukott. Ez örvényt ki kell kerülnünk a néppel, a vallásos és erkölcsi növelés életbeléptetése által. E növelés s az ezt megrendelő hatósági rendeletek eddig a szülék lelketlenségén és makacs dacolásán törtek meg. E lelketlenséget kell sújtani, e makacs dacolási hajlamot kell lezúzni büntetési szigor által. Oda kell hatni, hogy a kötelességről megfélemedező szüle érezhető büntetés által is szoríttassék gyermekei iskoláztatására és tanulja meg legalább a büntetés után, hogy az állam órszemekkel kíséri eljárását, s nem hagyja büntetés nélkül kötelességmulasztását, mert érdekében áll, hogy a szülék ne a börtönnek növeljenek töltelékeket, hanem a

---

⁴⁷³ Nagy Ferenc balatonfőkajári (Veszprém vm.) birtokost egy hat tagú bűnbanda támadta meg. Három lövéssel leterítették és kirabolták. Arany-, ezüst- és bankópénzben 7000 pengőforint értékűtől, továbbá egy ezüst szelencétől, egy ezüst gyűszűtől, három lőfegyvertől és egy vadásztáskától szabadították meg. A rablókat elfogták, a Veszprém megyei törvényszék kihallgatta őket. A tanúvallomások és a körülmények figyelembevételével szeptember 24-én a törvényszék mind-egyiket kötél általi halálra ítélte és még aznap délben főlakasztatta. – (Nagy Ferencz gyilkosainak elítéltetése.) = VU 5 (1858) 40. sz. (október 3.) 478.

társadalomnak és egyháznak képeztessenek becsületos, szorgalmas, munkás, vallásos és közhasznú tagokat.

Veszprém és Zala megyék hatósága már figyelmeztette is a szüléket e részbeni kötelességök teljesítésére, s kiszabta a büntetést a hanyagokra, s bizton reményljük, hogy e büntetés azonnal alkalmaztatik, mihelyt ez alkalmazást a szülék hanyagsága szükségessé teszi.

Pap Gábor.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 9 (1858) 214. sz. (szeptember 20.) 856.

124.

1858. december 13.

Veszprém-vidéki levelek, II.

1858. december 3.

A veszprémi táncmulatságok sorát igen szépen nyitá meg a *Katalin-bál*.

Ha a bál szépségét a nők általános megelégedése után ítéljük meg: akkor e Katalin-bál igen jól ütött ki, mert „a hölgykoszorú szép virágai” igenis el voltak foglalva, s így a fő cél: a szép nők mulattatása eléretett.

E kifejezés alatt – „a hölgykoszorú szép virágai” – nemcsak az ünnepezt szépségek, hanem minden jelen levő hölgy alatta értendő, mert én a hölgykoszorú minden tagját szépnek tartom, követve lovagias elődeink példáját, kik a hölgyvilágot általában „*szépnemnek*” nevezték el.

A veszprémi Katalin-bálnak az a fő érdeme volt, hogy a hölgyvilág minden egyes tagja illően méltányoltatott, amennyiben nem volt közülök egy is, kit a kezdődő tánc ülve talált volna, mindenik „el volt foglalva”, engageirozva (A rossz szokás hatalmát tanúsítja az, hogy e kifejezés helyett: nincs-é kegyed elfoglalva, elígérkezve? most is széltiben e kifejezést használják: *nincs-é foglalkozva?* A foglalkozáson munkálkodást, nem pedig elígérkezést értünk. – *r. l.*), sőt e *férfiakban túl népes* vigalomban még olyanok is táncra perdültek, kik már jobban szeretnek ülni, mint keringeni.

A hölgyek közül egyenkint senkit sem emelek ki, mert a kiemelés által a kiemelték szerénysége s a mellőzöttek önérzete sértetik. Annyit azonban mégis elmondhatok, hogy itt is voltak – mint minden bálban – a sok szép között oly egyes szépségek, kiknél a lélek szépsége külszépséggel és megnyerő társalgási modorral kiválóan párosulva, sok szívet megnyertek és meghódítottak. Ha rám

volna bízva a királynői koszorú osztogatása, mihez azonban mint feleséges ember egyáltalában nem tarthatok igényt, több hölgynek juttatnék e koszorúból, s ezek közt lenne az a szív és lélekkel telt magyar hölgy is, ki úgy lelki emelkedettsége, mint kedves, szellemdús társalgása s szép öltözéke által e sok kitűnő nő közt is kitűnő helyet foglalt el.

A színészet helyét jelenleg *Kövesdi* magyar bűvésznek⁴⁷⁴ látványos mutatványai foglalták el, de az ily szívet-lelket nemigen érdeklő, s mindössze is szemkápráztató látványosságok sohasem képesek pótolni azon szellemi élvezetet, melyben részesülhetnénk, ha egy jól rendezett színtársulat jelennék meg a veszprémi művelt közönség körében.

r. l.

FORRÁS: *Hölgyfutár* 9 (1858) 284. sz. (december 13.) 1135.

*****

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
DPL	= Dunántúli Protestáns Lap
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
MKSZ	= Magyar Könyvszemle
MNL	= Magyar Nemzeti Levéltár
MOL	= Magyar Országos Levéltár
PEIL	= Protestáns Egyházi és Iskolai lap
PL	= Pápai Lapok
PN	= Pesti Napló
VeML	= Veszprém Megyei Levéltár
VSz	= Veszprémi Szemle
VU	= Vasárnapi Ujság

---

⁴⁷⁴ Kövesdi, helyesebben KÖVESSY EDE (? 1826 kr. – Új-Arad, 1890. szeptember 28. előtt) „első magyar bűvész” már több éve szerepelt mutatványaival a nagyobb vidéki városokban, amikor 1857-ben a Nemzeti Színház is meghívta előadást tartani. — Még e hét folytán fog fellépni a nemzeti színpadon... = VU 4 (1857) 24. sz. (június 14.) 223., HORVÁTH János: Nagy-Káta (Pest), nov. 12. (*Mennyire méltányolják N.Kátán a hazai bűvészetet s ennek apostolát, Kövessyt.*) = VU 4 (1857) 48. sz. (november 29.) 523–524. Amikor 1890 szeptemberében Kövessy Ede elhunyt, a fővárosi sajtó azt írta róla, hogy ő volt „az első magyar bűvész, ki sokat adott hazafias és jótékony czélokra, tűz- és árvízkarosultoknak, a Bem-szoborra, különösen az aradi vértanuk szobrára, a mért Arad városa díszpolgárnak választotta, agg korára azonban elhagyottságban maradt...” = KÖVESSY EDE... = VU 37 (1890) 39. sz. (szeptember 28.) 634.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK⁴⁷⁵

- BFL VII. 151. Rupp Zsigmond közjegyző iratai (1875–1918)
DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1652–1950)
DREL I. 1.b. A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési iratai (1576–2008)
DREL II. 9.b. A Veszprémi Református Egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1765–1879)
DREL IV. 21. Pap Gábor püspök iratai (1878–1895)
MNL MOL Mikrofilmtár, Felekezeti anyakönyvek mikrofilmjei (1800–1895)
MNL VeML IV. 1.b. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai (1697–1848)
MNL VeML V. 402. Szentgál község iratai (1701–1956)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁCS 1991 = ÁCS Anna: A nemesvámosi közők. = Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok, 15. Szerk.: Hadnagy László. Veszprém, 1991. 63–74.
ÁCS 1995 = ÁCS Anna: Az Életképek bécsi forradalmi tudósítója: Pap Gábor. = Limes 8 (1995) 4. sz. 75–80.
ÁCS 1998 = ÁCS Anna: „Az ős Bakony által megedzett hős volt mindegyik...”: Pap Gábor tudósítása a vámosi nemzetőrség megalakulásáról. = Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok 17. Veszprém, 1998. 61–65.
BAÁN 2011 = BAÁN Bea (főszerk.): Balatonfüredi életrajzi lexikon. Balatonfüred, 2011. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 61.)
BALASSA 1997 = BALASSA Benő: A Veszprémi Református Egyházmegye népoktatásának története a XIX. században. Szerk.: Tölgyesi József. Kiadta a Veszprém Megyei Neveléstörténeti Társaság. Csopak, 1997.
BENDA 1981–1983 = BENDA Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. I–IV. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981–1983.
BERKÓ–LEGÁNYI 1987 = A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986. Összeáll.: Berkó Pál és Legányi Norbert. É. n., H. n. [Győr, 1987.]
BERZA 1973 = BERZA László (főszerk.): Budapest lexikona. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
BIRKÁS 1948 = BIRKÁS Géza: Francia utazók Magyarországon. Szeged, 1948. (Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Philologica, Tomus XVI. Series nova T. II.)
BONA 1998 = BONA Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. kötet. Heraldika Kiadó, Budapest, 1998.
BONA 1999 = BONA Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. III. kötet. Heraldika Kiadó, Budapest, 1999.

---

⁴⁷⁵ A forrásjegyzék és a bibliográfia az 1852–1858 közötti összes tudósításra vonatkozik.

- BORBÁS-LICHTNECKERT 1996 = BORBÁS László – LICHTNECKERT András: Alsóörs egyházai és iskolái a XVIII–XX. században. = Alsóörs története. Szerk.: Lichtneckert András. Veszprém, 1996. 671–714. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 11.)
- CSOMA 2002 = CSOMA Borbála: Magyar fürdővendégek a gräfenbergi vízfogyintézetben. = Korall 10 (2002 március) 7–8. sz. 78–94.
- DEÁK 1983 = DEÁK István: Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben. Ford. Veressné Deák Éva. Gondolat, Budapest, 1983.
- DEÁK 2015 = DEÁK Ágnes: „Zsandáros és policzajos idők”. Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867. Osiris Kiadó, Budapest, 2015.
- EÖTVÖS 1908 = EÖTVÖS Károly: A nép dühe. = Emlékezések. Harmadik kiadás. Budapest, é. n. [1908.] 40–47.
- ÉRSZEGI 1993a = ÉRSZEGI, Géza: Die Gründungsurkunde von Tihany. F. Szelényi Haus, Tihany, 1993.
- ÉRSZEGI 1993b = ÉRSZEGI, Géza: A tihanyi alapítólevél. F. Szelényi Ház Művészeti és Kiadói BT., Tihany, 1993.
- FARKAS 2007 = FARKAS Béla: Pap Gábor református püspök élete és működése. Születésének 180. évfordulója alkalmából. Vilonya, 2007.
- FAZEKAS 2005 = FAZEKAS Miklós: Az észak-balatoni vasút története. Balatonfüred, 2015. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 19.)
- FÉNYES 1851 = FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. I–II. kötet. Nyomatott Kozma Vazulnál, Pest, 1851.
- FRANCSICS 1973 = FRANCSICS Károly: Kis kamorámban gyertyát gyűjték. Válogatta és sajtó alá rendezte Vörös Károly. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1973.
- FÜRDŐNÉVSOR 1856 = Balaton-füredi gyógy- és fürdő-intézet Magyarhonban. Névsora a t. cz. vendégeknek. Cur- und Bade-Anstalt zu Füred am Plattensee in Ungarn. Liste der angekommenen P. T. Gäste. 1856. Ramazetter Károly ny., Veszprém, 1856.
- FÜRDŐNÉVSOR 1857 = Névsora megérkezett fürdő-vendégeknek Balaton-füredi fürdő-intézetben. / Liste der Balaton-Füreder Cur-Gäste. 1857. Ramazetter Károly ny., Veszprém, 1857.
- FÜRDŐNÉVSOR 1858 = Névsora megérkezett fürdő-vendégeknek Balaton-füredi fürdő-intézetben. / Liste der Balaton-Füreder Cur-Gäste. 1858. Ramazetter Károly ny., Veszprém, 1858.
- GERGELY 2005 = GERGELY András (szerk.): Magyarország története a 19. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. (Osiris Tankönyvek)
- GONDA-NIEDERHAUSER 1977 = GONDA Imre – Niederhauser Emil: A Habsburgok. Gondolat, Budapest, 1977.
- HANGODI 2001 = HANGODI László: Zánka az 1848/49. évi forradalom és szabadságharcban. = T. HORVÁTH 2001. 56–81.
- HARMATH-KATSÁNYI 1969 = HARMATH István – KATSÁNYI Sándor: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Megyei Könyvtár, Veszprém, 1969.
- HIDEKGUTI-HUDI 1987 = HIDEKGUTI Mihály – HUDI József: Hidegkút története. Veszprém, 1987. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 5.)
- HORNIG 1912 = Veszprém multja és jelene. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXVI. nagygyűlésének Veszprém városa nevében felajánlja báró Hornig Károly veszprémi püspök. Veszprém, 1912.
- HUDI 1993 = HUDI József: Oroszy Pál táblabíró könyvtára. = Honismeret 21 (1993) 4. sz. 48–53.

- HUDI 1994 = HUDI József: Nemesvámos a késő feudalizmus korában és a polgári átalakulás kezdetén (1711–1849). = Nemesvámos története. A község története az ősidőktől napjainkig. Szerk.: Veress D. Csaba. Kiadja a Balatonfüred – Csupak Tája Szövetkezet, Veszprém, 1994. 91–159.
- HUDI 2001 = HUDI József (szerk.): Francsics Károly visszaemlékezései. Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 3.)
- HUDI 2002 = HUDI József: Fábán- emlékkönyv. Fábán József (1761–1825) református esperes pályafutása. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2002. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 4.)
- HUDI 2007 = HUDI József: Litér község története. Egy Balaton-felvidéki falu múltja és jelene. Kiadja Litér Község Önkormányzata, Litér, 2007.
- HUDI 2008 = HUDI József: A balatonfüredi színházak és színészet története (1831–1861). Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 42.)
- HUDI 2009a = HUDI József: A veszprémi színháztörténet kezdetei (1723–1879). Kiadja a Veszprémi Petőfi Színház. Veszprém, 2009.
- HUDI 2009b = HUDI József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Országos Széchenyi Könyvtár – Gondolat Kiadó, Budapest, 2009. (Nemzeti Téka / Bibliotheca Nationalis Hungariae)
- HUDI 2010 = HUDI József: Örvényes község története. Egy Balaton-felvidéki falu múltja és jelene. Kiadja Örvényes Község Önkormányzata. Örvényes, 2010.
- HUDI 2011 = HUDI József (szerk.): Kacz Lajos visszaemlékezései. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 2011.
- HUDI 2015 = HUDI József: Balatonfüredi panaszkönyv 1836–1840. Balatonfüred. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 74.)
- HUDI 2020 = HUDI József: Véghely Dezső visszaemlékezései. Kiadja a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei. Pápa, 2020.
- HUNGLER 1988 = HUNGLER József: Veszprém településtörténete. Veszprém, 1988. (Horizont Közművelődési Kiskönyvtár, 14.)
- ILA–KOVACSICS 1964 = ILA Bálint – KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- JAKAB 2001 = JAKAB Réka: Levéltárügy a Dunántúli Egyházkerületben: A veszprémi református egyházmegye levéltára a XIX. században. = AP 1 (2001) 3–4. sz. 151–206.
- JALSOVICS 1878 = JALSOVICS Aladár: A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei képekkel illusztrálva. Budapest, 1878.
- JÓKAI 1967 = JÓKAI Mór: Cikkék és beszédek. I–II. Szerk.: Szekeres László. Budapest, 1967.
- KATONA 2008 = KATONA Csaba: Écsy László fürdőigazgató naplói, 1850–1852, 1856. Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 38.)
- KATONA 2014 = KATONA Csaba: Professioantus spielerek. Arcok és történetek Balatonfüred múltjából. Balatonfüred, 2016. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 71.)
- KATONA 2016 = KATONA Csaba: A magyar beau monde. Esszék és tanulmányok Balatonfüred múltjából. Balatonfüred, 2016. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 76.)
- KERÉNYI 1990 = KERÉNYI Ferenc (szerk.): Magyar színháztörténet 1790–1873. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. (Magyar Színháztörténet c. sorozat)
- KISS 1908 = KISS István: A pápai plébánia története. Veszprém, 1908.

- KÓKAY 1979 = A magyar sajtó története. I. 1705–1848. Szerk.: Kókay György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- KONCZ 1992 = KONCZ Pál: Könyvkötők a 18–19. századi Veszprém megyében. (Előzetes kutatási jelentés.) = MKSZ 108 (1992) 4. sz. 332–347.
- KONCZ 2017 = KONCZ Pál: Papírmívesség és könyvművészet Veszprém megyében a 18–20. században. Szerk.: Jakab Réka. Kiadja a Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 2017.
- KOSÁRY–NÉMETH 1985 = A magyar sajtó története. II/1. 1848–1867. Szerk.: KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- KOVACSICS–ILA 1988 = KOVACSICS József – ILA Bálint: Veszprém megye helytörténeti lexikona II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. (Magyarország Helytörténeti Lexikona c. sorozat)
- KÖBLÖS 2006 = A pápai református kollégium diákjai, 1585–1861. Szerk.: Köblös József. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 9.)
- KÖBLÖS 2006 = KÖBLÖS József (szerk.): A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 9.)
- KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018 = KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt (szerk.): A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai II. 1761–1849. 1–2. kötet. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2018. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 15–16.)
- KREDICS–LICHTNECKERT 1995 = KREDICS László – LICHTNECKERT András: Balatonalmádi és Vörösberény története. Tanulmányok. Kiadja az Almádiért Alapítvány, Balatonalmádi, 1995.
- LICHTNECKERT 1990 = LICHTNECKERT András: A balatonfüred–csopaki borvidék története. Veszprém, 1990.
- LICHTNECKERT 1996 = LICHTNECKERT András (szerk.): Alsóörs története. Veszprém, 1996. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 11.)
- LICHTNECKERT 1999 = Balatonfüred és Balatonarács története. LICHTNECKERT András (szerk.) Veszprém, 1999.
- LICHTNECKERT 2010 = LICHTNECKERT András: A balatonfüredi fürdőbizottság üléseinek jegyzőkönyvei, 1855–1917. Balatonfüred, 2010. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 58.)
- LICHTNECKERT 2011 = LICHTNECKERT András: Széchenyi István és a balatoni gőzhajózás. = ÁCS Anna – LICHTNECKERT András: A Széchenyi-Széchenyi család és Balatonfüred. Balatonfüred, 2011. 63–178.
- LICHTNECKERT 2013 = LICHTNECKERT András: A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő története az alapítástól az államosításig, 1702–1949. Balatonfüred, 2013.
- LICHTNECKERT 2016a = LICHTNECKERT András: Felfedező úton Balatonfüred és vidéke történetében. Szerzői kiadás. Balatonfüred, 2016.
- LICHTNECKERT 2016b = LICHTNECKERT András: Orzovenszky Károly balatonfüredi fürdőorvos 1815–1876. (LA Könyvtár, 14.)
- LIPTÁK 2002 = LIPTÁK Dorottya: Újságok és újságolvasók Ferenc József korában: Bécs – Budapest – Prága. Budapest, 2002.
- LOSTEINER 1868 = LOSTEINER Károly: Heves és Külső-Szolnok t. e. vármegyék leírása. Eger, 1868.
- MÁRKUSNÉ 2015 = MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka: Vásárállás. A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. Veszprém, 2015. (Veszprémi Kaleidoszkóp, 2.)

- MEZŐHEGYI 2019 = MEZŐHEGYI Gergő: A Suly család története. = VSz 21 (2019) 2. sz. 94–114.
- MIKLÓSI-SIKES 2002 = MIKLÓSI-SIKES Csaba: Kőbe vésett történelem. A sümegi városi temetők története és sírjelei 1950-ig. Kiadja a Sümegi Fórum Alapítvány. Sümeg, 2002.
- MIKLÓSI-SIKES 2016 = MIKLÓSI-SIKES Csaba: Sümegi ismeretek tára I. Életrajzok, családtörténetek. Kiadja a Sümegi Fórum Alapítvány és Sümeg Város Önkormányzata. Sümeg, 2016.
- MOLNÁR 1881 = MOLNÁR György: Világostól világosig. Emlékeimből. II. kötet. Arad, 1881.
- MOLNÁR 2000 = MOLNÁR András (szerk.): Zala megye archontológiája 1138–2000. Zala Megyei Levéltár, 2000. (Zalai Gyűjtemény, 50.)
- MOLNÁR 2019 = MOLNÁR Jánosné: Mesélő házak. Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, Veszprém, 2019.
- MÓSER 2000 = MÓSER Zoltán: Körülvesznek engem a dalok. A népdalgyűjtő és népdalíró Czuczor Gergely. A Hét Szabad Művészet Könyvtára – Zsámbék; Gyurcsó István Alapítvány – Dunaszerdahely. H. n. [Nagymegyer,] 2000.
- NAGY 2020 = NAGY Anita: „Szépen várjuk a fényes fürdővendég koszorút”. Écsy László füredi fürdőigazgató 1854-es naplója. = Múzeumcafé 14 (2020) 4. sz. 155–176.
- NÉMA 1995 = NÉMA Sándor: Adatok a Győrvidéki Gazdasági Egylet történetéhez 1860–1884 (1901). = Győri Tanulmányok – Tudományos Szemle 16/1995. (Felelős szerk.: Bana József) Győr, 1995. 69–92.
- NÉMETH 1976 = NÉMETH Gyula: Iszkaszentgyörgy története. Kiadja Iszkaszentgyörgy Község Tanácsa. Iszkaszentgyörgy, 1976.
- NÉMETH–GOMBOSNÉ 2001 = NÉMETH Gyula – GOMBOSNÉ Kis Edit: Iszkaszentgyörgy története. Kiadja: Iszkaszentgyörgy Polgármesteri Hivatala, Iszkaszentgyörgy, 2001.
- NÉMETHNÉ RÁCZ 2019 = NÉMETHNÉ RÁCZ Lídia: Barangolások Balatonfüreden. Utcák, teretek, történetek... Balatonfüred, 2019. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 83.)
- P. ERMÉNYI 1975 = P. ERMÉNYI Magdolna: Adalékok Magyarország XIX. századi gyümölcs-termesztéséhez. = A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1973–74. Szerk.: Takács Imre. Budapest, 1975. 99–120.
- PACZOLAY 1996 = PACZOLAY Gyula: Pap Gábor könyvei Kolozsvárott. Kézirat, Veszprém, 1996. (Kézirat a veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtárban.)
- PAP 1862a = PAP Gábor: Balaton-vidéki naptár 1862-re. Veszprém, 1862.
- PAP 1862b = PAP Gábor: Gróf Teleky László. = Balatonvidéki naptár 1862-re. Veszprém, 1862. 31–38.
- PAP 1895 = S.: Pap Gábor. Életrajz. = DPL 6 (1895) 45. sz. (november 10.) 707–710.
- PFEIFFER 1987 = PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. Görres Gesellschaft, München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, VIII.)
- ROMSICS 2017 = ROMSICS Ignác: Magyarország története. Kossuth Kiadó, Budapest, 2017.
- RÓZSA 2003 = Deutschsprache Presse in Ungarn 1850–1920. 2. Teil: Zeitungen. Bibliographie. Zusammengestellt mit Vorwort und Registe versehen von Maria Rózsa. = Berichte und Forschungen 11 (2003) S. 59–141.
- S. LACKOVITS 2001 = S. LACKOVITS Emőke: Köveskál. Szerk.: Hermann István. é. n., h. n. [Budapest, 2001.] (Száz magyar falu könyvesháza)
- SALACZ 1940 = SALACZ Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában, 1867–1918. München, 1974.

- SASHEGYI 1965 = SASHEGYI Oszkár: Az abszolutizmus kori levéltár. Budapest, 1965. (Magyar Országos Levéltár kiadványai I., Levéltári leltárak, 4.)
- SCHERMANN 1940 = SCHERMANN Egyed (összeáll.): A pannonhalmi Szent Benedek-rend tagjai. 1802–1940. Pannonhalma, 1940.
- SCHÖPFLIN 1929–1931 = SCHÖPFLIN Aladár (szerk.): Színművészeti lexikon. I–IV. kötet. Kiadja az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete. Budapest, 1929–1931.
- SÓLYMOS 2003 = SÓLYMOS Szilveszter OSB: Balatonfüred-fürdő bencés kézben 1743–1949 között. Bencés Apátság, Tihany, 2003.
- STEINER 1985 = STEINER, Herbert: Forradalom Ausztriában – Marx Bécsben: a negyvennyolcas bécsi munkásmozgalom a forradalom és a restauráció között. Budapest, 1985.
- STURM 1892 = Országgyűlési almanach 1892–1897. Szerk.: Sturm Albert. Budapest, 1892.
- SZATHMÁRI 1999 = SZATHMÁRI Judit: A magyarországi protestáns egyházak az önkényuralom éveiben. Az egyházi autonómia visszaszerzéséért vívott harc, 1850–1860. = Fiala egyháztörténetes írásai. Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc, 1999. 149–159.
- SZEGLETI 1978 = SZEGLETI Ildikó: Veszprém megye nyomdászata 1860–1920. Veszprém, 1978. (Közművelődési Kiskönyvtár, 3.)
- SZÉKELY 1994 = SZÉKELY György (főszerk.): Magyar színháztörténeti lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- SZILÁGYI 2001 = SZILÁGYI Márton: Lisznyai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai. Argumentum Kiadó, Budapest, 2001.
- Szilágyi 2021 = Szilágyi Márton: Az íróvá válás mikrotörténete a 19. század első felében. Lisznyai Kálmán és az „irodalmi gépezet”. Reciti Kiadó, Budapest, 2021. (Vitae, 3.)
- SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. kötet. Budapest, 1891–1914.
- T. HORVÁTH 2001 = T. HORVÁTH Lajos: Zánka gyökerei. Millenniumi emlékkötet a magyar államalapítás 1000. évfordulójára. Kiadja Zánka község önkormányzata. Zánka, 2001.
- TAKÁCS 2017 = TAKÁCS Katalin: Uradalmi kertészek a 19. századi Magyarországon. Doktori értekezés. Szent István Egyetem, Gödöllő, 2017. [Letöltés: 2023. február 24.] http://realphd.mtak.hu/1421/1/Takacs_Katalin_ertekezes_DOI.pdf
- TÓTH 1987 = TÓTH 1987 = TÓTH Jánosné: Eötvös Károly bibliográfia. Veszprém, 1987. (Veszprém megyei bibliográfiák, 1.)
- TÓTH-BENCZE 2011 = TÓTH-BENCZE Tamás: Balatonfüred az évszámok tükrében. Balatonfüred, 2011. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 60.)
- TÓTH-BENCZE 2018 = TÓTH-BENCZE Tamás: Adalékok a balatoni gőzhajózás történetéhez. = Füredi História 18 (2018) 1. sz. 8–11.
- TUZA 2005 = TUZA Csilla: Abszolutizmus kori levéltár II. Budapest, 2005. (A Magyar Országos Levéltár segédletei, 19.)
- UJVÁRI 1929 = UJVÁRI Péter: Magyar zsidó lexikon. Budapest, 1929.
- V. BUSA 1986 = Magyar sajtóbibliográfia, 1705–1849. Az adatokat gyűjtötte, a bibliográfiát összeállította és a szöveget gondozta V. BUSA Margit. Budapest, 1986.
- VARGA 2009 = VARGA Béla: Veszprém város lexikona. Kiadja Varga Béláné. Veszprém, 2009.
- VARGA 2014 = VARGA Béla: Veszprém megyei életrajzi lexikon. Kiadja az Eötvös Károly Megyei Könyvtár. Veszprém, 2014.

- VERESS D. 1994a = VERESS D. 1994 = VERESS D. Csaba: Veszprémfajsz története a kezdetektől napjainkig. Kiadja a Balatonfüred-Csopak Tája Szövetkezet a Veszprémfajsz Önkormányzat anyagi támogatásával Veszprém, 1994.
- VERESS D. 1994b = VERESS D. Csaba: Tótvázsony múltja és jelene. Kiadja a Balatonfüred-Csopak Tája Szövetkezet a tótvázsonyi önkormányzat támogatásával. Veszprém, 1994.
- VERESS D. 2000 = VERESS D. Csaba: A Nivegy-völgy falvainak története. (Balatoncsicsó, Óbudavár, Szentantalfa, Szentjakabfa, Tagyon). Kiadja a Balatoncsicsói Német Kisebbségi Települési Önkormányzat megbízásából a Palásthy Bt., Balatoncsicsó, 2000.
- ZÁKONYI 1988 = ZÁKONYI Ferenc: Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig. Szerk. Varga Béla. Veszprém, 1988.
- ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerk.: Dr. Ladányi Sándor. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1977.
- ZOVÁNYI 2004 = ZOVÁNYI Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. I-II. kötet. Attraktor Kft., Máriabesnyő – Gödöllő, 2004.
- ZÖLLNER 1998 = ZÖLLNER, Erich: Ausztria története. Budapest, 1998.

ÚJRAOLVASÓ

Három nap Pápán 1843-ban

MAGYARORSZÁGON A KÉSŐ RENDI KORSZAKBAN csak a nagyobb városokban adtak ki magyar és német nyelvű folyóiratokat, hetilapokat, amelyek a vidéki városok eseményeiről is beszámoltak. A reformkorban elsősorban a pesti hetilapok vidéki levelezési rovataiban olvashattak az érdeklődők a társasági életről. Az 1830–1840-es években a női olvasóközönséget megcélzó divatlapok rendszeresen beszámoltak a nemzeti kultúra kialakítását szolgáló mozgalmakról, rendezvényekről. Az olvasók nem csak a nagyvilág, hanem az ország fejlődését is nyomon követhették.

A divatlapok között a vezető szerepet az 1833-ban indított *Regélő* játszotta, amely 1842–1848 között *Regélő Pesti Divatlap* néven jelent meg. 1843-ban Garay János költő szerkesztette, hetente kétszer látott napvilágot egy-egy divatkép melléklettel. A kiadóhivatal az Úri utcában, Trattner-Károlyi ház „második udvara” második emeletén kapott helyet. Magyarországon minden postahivatalban elő lehetett rá fizetni, Ha valaki külföldön élt, akkor a bécsi főpostán kellett megrendelnie. Erdélyben Kolozsvárott, bizonyos Méhes úrnál¹ lehetett előfizetni a lapot. Félévi előfizetése Pesten 5, postán 6 pengőforint volt. Garay lapja 1843 augusztusában két számban közölte a John álnévű újságíró tárcáját, amely háromnapos pápai tartózkodásának tapasztalatait örökítette meg.²

Az útleírás kedvelt műfaja volt a biedermeier irodalomnak, ezért nem véletlen, hogy az újságíró a „látogató” szerepébe bújva számolt be Pápára történő utazásáról, a város nevezetességeiről, társaséletéről. Mivel a divatlap hivatalosan nem politizálhatott, és a cenzúra is meghatározta a vélemény-nyilvánítás lehetőségeit, gyakori volt, hogy az újságíró álnevet használt. A névtelenségbe burkolózó szerző a helyi társadalmi életet őszintébben bemutathatta, mint egy

---

¹ MÉHES SÁMUEL (Kolozsvár, 1785. január 30. – Kolozsvár, 1852. március 29-én Kolozsvár) kolozsvári református főiskola mennyiség- és természettan tanára, lapszerkesztő, erdélyi országgyűlési képviselő. Szerkesztette és kiadta saját nyomdájában az *Erdélyi Híradó* c. politikai lapot (1832–1848) és melléklapjait: a *Nemzeti Társalkodó* c. történeti és irodalmi hetilapot (1832–1844) és a *Vasárnapi Újságot* (1834–1848) – az utóbbit csak kiadta, szerkesztője Brassai Sámuel volt. Az Erdélyi Híradónak 1844-től Ocsvay Ferenc volt a felelős szerkesztője.

² JOHN: Vidéki levéltárca. Pápa. (Három nap Pápán.) = *Regélő Pesti Divatlap* 2 (1843) 14. sz. (augusztus 17.) 441–445., 15. sz. (augusztus 20.) 474–479.

helyi értelmiségi, aki jobbitó szándékú észrevételeiért is támadások keresztútjába kerülhetett.

A látogató 1843-ban Győr felől érkezett Pápára, az itt töltött három nap alatt közelebbről megismerte a várost. Leírását a rövid és hosszú magánhangzók mai helyesírás szerinti jelölésével, az egyéni helyesírási sajátosságok (pl. tárcza, piac, tölték, csatornya, menyinyire, könyüket, egészség, rossz, stb.) megtartásával, lábjegyzetekkel ellátva közöljük. A kiegészítéseket szögletes zárójelbe tettük.

HUDI JÓZSEF

REGÉLŐ, PESTI DIVATLAP.

Második év' második fele.

Kiadja és szerkeszti Garay János.

Csütörtök, 14. sz. aug. 17. 1843.

Megjelenik minden héten kétszer egy divat képpel. Előfizetheti minden h. postahivatatalnál. Külföldre csak a bécsi postánál. Kolozsvárott. M. h. sz. — Ára félre. helyben 6 ft. postán 6 ft. 6 peng. Kiadó hivatal, Uri-utca, Trattner-Károlyi ház' második udvara' második emeletében.

RHABBARA.
(Eredeti beszély).
I. A' sötét álarczos.

Fővárosunk' némely vidor kolompainak szeszélyéből egy ugynevezett tavaszi farsangon álarczos bál hirdettetett. Az ujdonság mint mindig magyarjainknál — megtette hatását, 's a' tánczterem felé robogó fogatoknak nem volt szere száma.

Benn a' hanga közt ingerkedő dominok' sivitásai 's szépelgő arslánkák' szóváltásai zajlanak, mint midőn a' kolompok' esengése vig pásztorzenéikkel zúg le a' bércekről.

Jöttek számosan álarczalanok is, kik részint néma nézők, részint ingerkedők' tárgyai valának, és köztök egy angyal, szebb mindeneknél, kiról a' költő ezt mondaná:

Állítsd areczzal a' nyugoti bércekre, midőn n' hajnaliv keleten felpirúl, és a' világ összeveti kelettel nyugotot.

— Tedd szemét az ég' azur kupjára 's égő tüze mellett holddá válík a' nap.
— Szeme a' szív' tavaszának napja, 's a' szerelem' viráginak éltető sugára.

'S Julia' valóban gyöngye volt a' nőknek, a' hon' fiatalai imádák őt, a' külföldiek 'Erdély' szépségé'-nek nevezék; de Julia' szíve felett még bölcsőjénél kockát vetett a' szülői gondoskodás, 's a' gyermekjegyeset szebb érzelmű ifjaink csak imádák, szeretni nem merék.

14

Vidéki levéltárca. Pápa. (Három nap Pápan). Déli tizenkét óra volt, midőn a Gyórból Pápara vezető úton a pompás urasági lak mellett, és a nagy kiterjedésű piacon felnyúló főtemplom előtt kocsim elhaladván, a „Griff” fogadó³ kapuja alatt megállta.

A kocsmáros⁴ félig német, félig magyar nyelven szokott vendéglői modorban üdvözlővén, kíváncsian egy illy mezővárosban nem is reménylhetők, igen díszes szobába vezetett. – Midőn kérdéseim következtében három napi ott mutatásomat tudatom vele, azonnal ajánlta szolgálatát a szobám mellett levő kaszinobai bevezetésre.⁵ Miután öltönyeim másokkal felváltam, kértem ígéretének teljesítésére.

A kaszinó teremeibe léptemkor mondhatom, kitűnő magyar szívességgel fogadtattam, kivéven néhány uracsokat⁶, kiknek utazás vagy időzés által nagy városokba, nem volt alkalmuk azon rossz visszavonuló szokást letenni, melyet idegenek ellenében láthatni tőlük. – A terem, mellybe először léptem, elég tágas, s a kilátás a piacra elég szép; hogy az ízléses rendezést, és kaszinoba illő bútorokat nem láthatni, ez igen kevés aestheticai ízlésre mutat. A tisztaságra általánosan kevés figyelem látszik fordítani, az ujjnyi poros asztalokra nem mertem kalapomat letenni.⁷ – A tekeasztal körüli szolgáló is tisztátlanul volt öltözve, de azt becsülhetni benne, hogy a nemzeti színekhez ragaszkodik, ugyanis nyakkötője veres volt, s a zöld öltöny könyökein az ártatlanság színe világítja ki, és ezt talán mind azért, hogy anya nyelvünket nem tudván, így tüntethesse ki ragaszkodását nemzetiségünkhöz.

---

³ A Griff fogadó ekkor a Nagytemplommal szemben a Fő tér és a Fő utca sarkán (a mai Fő u. 1. szám alatt) álló uradalmi vendégfogadó volt, amelyet az Esterházy-uradalom bérbe adva hasznosított. NÉMETH-SZABÓ 1989. 64. Az épület történetéről lásd LÁSZLÓ 2004. 5-28.

⁴ A „Griff” bérlője az 1830-1840-es években Frank Ignác volt, aki 1838-ban a kaszinónak is tagja volt. HUDI 2001. 27.

⁵ Az Úri Kaszinó Frank Ignáctól a Griff fogadó emeletén bérelt termeket. A kaszinó alapszabálya a tagok számára lehetővé tette, hogy Pápara látogató ismerőseit is bevigyék a kaszinóba, így a rendezvényeken vendégként nem egyleti tagok, nők és férfiak egyaránt részt vehettek.

⁶ Az *urak* helyett a korabeli sajtó gyakran használta a tréfás hangulatú *uracsok* kifejezést. Néhány pápai *uracs* rossz szemmel nézte és kelletlenül fogadta a kaszinóba látogató idegent.

⁷ Nyáron a kaszinó ritkán szokott rendezvényeket tartani, ezért tűnhetett a nagyterem gondozatlannak.

A' szűk kiterjedésű olvasó szobába nyíló ajtó' irányában függ gr. Széchenyi István' arcmása.⁸ A' kép' hátulja a' vaskapus tájékat ábrázolja, mellynek egyik szikláján ül a' nagy honfi, kezei kardján nyugosznak, pedig a' lelkes gróf' kezei nyugodni nem szoktak. – A' gömbölyű asztalon, melly inkább nyugvó szobába mint casinoba illő nyugágy előtt áll, láthatni, a' *Hírnököt*⁹ kivévén, minden nemzeti hírlapot, úgy szinte néhány jelesek a' némethoniak közül is.¹⁰ A' *Világ*¹¹ egy igen sötét szegletbe[n] nyugodott. Az *Athenaeum*¹² igen tiszta volt. A' *Pesti hírlap*¹³ mindenki szívesen olvassa; a' *Regélőt*¹⁴ különösen azok, kik a' társalgási fokozatok miatt történt és történő visszaélések' ellenségei. – Mondták, hogy egy bizonyos úr, ki az igazságot nem szívesen látja maga előtt megjelenni, nagyon törekedett a' *Regélőt* kitiltatni a' casinóból, de akaratja által nevétségessé tette magát.

A' társaság' könyvtára már igen szép számú, mert főczélja a' jobb magyar könyvek' megszerzése által a' tudományok' és művelődés' terjesztése, és a' literatura' ismertetése.¹⁵ Ezen igen szép célokhoz hihető idővel – ha a' pénztár'

---

⁸ Gróf Széchenyi István arcképét a kaszinóban 1838. december 2-án a kaszinó olvasótermében avatták fel, az avatóbeszédet Vermes Illés kaszinói elnök tartotta. Megfestetéséről 1834-ben határoztak. – Cs. S. – W. F. O.: A pápai casino' ünnepe 1838. december 2kán. = Társalkodó 7 (1838) 100. sz. (december 15.) 394–395.

⁹ A *Hírnök* 1837–1845 között Pozsonyban Orosz József (1790–1851) szerkesztésében mintegy 2000 példányban megjelenő színvonalas kormányparti konzervatív politikai lap volt. A Széchenyi István elleni támadásoknak vált a szócsovévé. KÓKAY 1979. 403–414.

¹⁰ A kaszinó könyvtárban 1848-ban a következő német nyelvű lapok, folyóiratok, évkönyvek voltak: *Allgemeine Zeitung* (1834–1846), *Bilder Magazin* (1834), *Blätter aus [der] Gegenwart* (1834), *Jahrbücher der Geschichte* (1836), *Theater Zeitung* (1839–1847), *Militair Schematismus* (= *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthum*; év nélkül szerepel). SOMODY 1848. 37–53.

¹¹ A *Világ* 1841-ben indult Vajda Péter szerkesztésében liberális politikai hírlapként, de a szerkesztőváltásnak köszönhetően néhány hónap leforgása alatt a konzervatív erők legjelentősebb lapjává vált. 1844 júniusában szűnt meg, szerepét a *Budapesti Híradó* vette át. KÓKAY 1979. 731–748.

¹² Az *Athenaeum* c. pesti politikai-társadalmi-irodalmi folyóiratot, a liberális ellenzék központi orgánumát Bajza József és Vörösmarty Mihály adta ki 1837–1843 között. Bajza a *Pesti Hírlappal* és a divatlapokkal való céltalan versengésbe belefáradva, 1843 végén megszüntette a folyóiratot. Történetéről lásd részletesen KÓKAY 1979. 496–559.

¹³ *Pesti Hírlap* liberális ellenzéki politikai lap (1841–1849) volt, 1841–1844 között Kossuth Lajos, a liberális ellenzék vezére szerkesztette. 1844. elején 5200 előfizetője volt. 1844. július 4-én Szalay László, a centralista irányzat képviselője vette át a hírlap szerkesztését. KÓKAY 1979. 665–730., 1759–777.

¹⁴ *Regélő Pesti Divatlap* (1842–1844) és folytatása, a *Pesti Divatlap* (1844–1848) új divatlap volt, amely a női közönségnek íródott. Garay János, majd Vahot Imre szerkesztette. A nemesi liberalizmust, a népiességet szolgáló központi folyóirat volt. KÓKAY 590–607. 1848-ban a leltár szerint a *Pesti Hírlap* (1841–1847) és a *Pesti Divatlap* (1844–1847) kezdettől olvasható volt a Pápai Casinóban. SOMODY 1848. 49.

¹⁵ A kaszinó könyvtára 1848. elején a következő szakokból állt: I. Tudományos tartalmúak; II. Politikaiak; III. Utazásiai; IV. Szépirodalmiak; V. Egyveleg. SOMODY 1848. 37–50.

terjedelme engedi – még az *aesthetica*i ízlés' terjesztése is fog csatlakozni. – Egy órát tölték az olvasó teremben, midőn S¹⁶ barátom, kivel Némethoni utazásom' alkalmakor volt szerencsém megismerkedni, szokott udvariasságával hozzám lépve, örömét jelenté a' véleml találkozás felett, és azonnal megkért, lennék három napig vendége. – –

Miután lelkes nejének, ki valódi mintája az anyai szeretet' és női hűségnek, bemutatott, a' piatzon épült főtemplomot – a' pápaiak szerint öreg templomot – szemléltük meg. A' ritka nagyságú, de rendetlen piaczon lévő egyház egy a' legszebbek közül hazánkban. Létét gróf Eszterházy püspöknek köszöni.¹⁷ Az oldalfalak márványozottak. Bolt iveri' gyönyörű festéseit Maulbertsch¹⁸ bécsi festész' mester-kezei készíték. A' főoltárkép Sz. István' megkövezését¹⁹ ábrázolja, mellynek gyönyörű eredetijét a' bécsi Belvedere-ben láthatni, – ha nem csalódom Tintoretto²⁰ készíté. Az oltár' oldalainál felnyúló oszlopok között Sz.[ent] István és László' életnagyságot haladó, fehér márványból készült szobrai állnak. A' balfelöli kápolnába[n] Raphael' ülő madonnájának igen remek másolatja függ az oltár felett. Alig bírtam ezen gyönyörű másolattól megválni, pedig, mint vezetőm állítá, Pápán igen sokan vannak, kik ezen az anyai szeretetet, gyermeki ájtatosságot, és művészi ihletést olly hűn ábrázoló művet nem is ismerik. – – Az oltár alatt üveg lapoktól környezve egy szentnek földi maradványai nyugosznak.²¹ –

---

¹⁶ Feltehetőleg Széki Albert/Béla (Kölked, 1814. augusztus 29. – Pápa, 1871. november 21.) kollégiumi tanár (1838–1853) is, aki tanulmányait Berlinben folytatta 1837–1838-ban. Ha az S-szignó nem névrövidítés, szóba jöhet még Tarczy Lajos (Hetény, 1807. december 6. – Bécs, 1881. március 20.) kollégiumi tanár, aki szintén Berlinben tanult.

¹⁷ A plébániatemplomot vagy öregtemplomot gróf Eszterházy Ferenc egri püspök, pápai földesúr építtette 1774–1786 között a középkori templom helyén, belső berendezését követően 1795. május 3-án szentelték fel. Az építtető elképzeléseit az Esterházy család tatai építész, Fellner Jakab (1722–1780) és Grossmann József (1747–1785) valósította meg. NÉMETH–SZABÓ 1989. 38., MEZEI 2017. 9–10.

¹⁸ A mennyezet freskóit Franz Anton Maulbertsch (1724–1796) osztrák festőművész készítette 1782–1783-ban. NÉMETH–SZABÓ 1989. 39. Maulbertsch neve nyomdahiával jelent meg.

¹⁹ Szent István első vértanú a templom és a város védőszentje volt, alakja a Belsőváros címérébe is bekerült. A főtemplom mennyezetének három freskója Szent István vértanú életének három fontos eseményét örökítette meg. (A Belsőváros 1834. évi magyar köriratú pecsétjének rajzát lásd: HUDI 1995. 106., és színesben a kötet borítóján.)

²⁰ Téved, Jacobo Tintoretto (1518–1594) a velencei reneszánsz festészet kiemelkedő alkotója volt. A Belvedere nevű nyári palotát Bécs városkapuin kívül Savoyai Jenő herceg (1633–1736) kiváló hadvezér és művészetbarát Lukas von Hildebrandt építésszel építtette magának. Az Alsó-Belvedere 1712–1715, a Felső-Belvedere 1717–1723 között épült, a termeket neves olasz mesterek festették. Ma az épületegyüttes múzeumi célokat szolgál.

²¹ A szentélyhez bal oldalon kapcsolódó Mária-kápolnában az oltárasztal alatti üvegcsoportban Szent Martialis római vértanú teteme látható magyar díszruhában. A Diocletianus császár

Hátirányban a' templommal, környezve facsoportoktól áll a' földes uraság' kétszárnyú épületje, most a' lelkes gróf Eszterházy Károly'²² nyári mulatóhelye. Mint barátom mondá, egykor falakkal és sánczokkal volt kerítve, honnan a' pápaiak most is Várnak nevezik.²³ – A' kert nagyon szép utakkal, kellemes nyugvó helyekkel, a' legszebb fa- és virág csoportokkal van ellátva. A' nagy üvegház telve legritkább külhoni növényekkel. – Igen neveli a' kert' szépségét a' Tapolcza vize, melly épen közepét metszi át, 's mellynek ágya egészen ki van deszkázva. Partjait szomorú füzek szépítik. A' patak' forrását Pápáról fél órányira fekvő Tapolcza²⁴ falu' közepén láthatni. – Kár hogy az illy közeli évé forrástól még eddig csatornya nem vezetett a' városba, miután a' jó viz Pápán ritkaság.²⁵ – Minden esetre jobb lett volna azon bizonyos summa pénzt, melly a' templom előtt egy kő alatt van eltemetve, csatornyákra használni. – Ez előtt a' kertbe a' lakosságnak szabad bemenete volt, de egypár év óta, nem tudni bizonyosan miért, – tiltva van a' bejárás. Hihető a' fiatalság a' növényekben sok kárt okozott, vagy –²⁶ Legyen bár miként, annyi bizonyos, hogy a' tilalom által eddigi egyetlen séta helyüktől meg vannak fosztva a' lakosok. Innet M-r úr²⁷ kőedény' gyárába mentünk.²⁸ Az épület igen nagy, hogy a' dolgozók a' fél házát edénynyel elláthassák, de alig látni száz működő kezét. – Ennek okát könnyű megfejtetni. Az agyag, mennyire tudom, igen jó és tiszta, megvolna az akarat is, de hiányzik az egyén, ki az anyag' keveréséhez értene. Már ha a' tulajdonos nem ért a' vegyítéshez, és nem is ért, mert soha sem tanulta, fogadjon olly egyént, ki ahhoz ért és ez által olly helyezettetésbe²⁹ hozhatja gyárat, hogy a' külhoni edényekkel is kiállhatná a' versenyt, míg így

---

alatt vértanúságot szenvedő Szent Martialis tetemét Esterházy Károly püspök 1783-ban hozatta Rómából Pápára. NÉMETH-SZABÓ 1989. 40-41., MEZEI 2017. 13.

²² Gróf Eszterházy Károly (Bécs, 1799. november 3. – Heitzing, 1856. december 2.) Pápa város és a pápai uradalom földesura, 1845-1848 között Győr vármegye főispánja.

²³ A várkastély körüli várfalakat a Fő tér rendezése során bontották le a XVIII. században.

²⁴ helyesen: Tapolcafő

²⁵ A vizet 1898-ban vezették be Tapolcafőről Pápára. NÉMETH-SZABÓ 1989. 27. A vízbázis épülete ma is látható a Tapolcafőről Pápára kivezető főút jobb oldalán.

²⁶ A mondat nincs befejezve, talán a cenzúra húzta ki a szövegrészt.

²⁷ Mayer [György] úr

²⁸ A pápai kőedénygyárat a XVIII. század második felében alapították, 1818-ban 56 ezer forint értékű árut értékesített Magyarországon és Ausztriában. 1866-ban szűnt meg. HORVÁTH-TÓTH 1936. 116. Mayer György kőedénygyárában ekkoriban hetente 3000 edény készült, a cég a „Mayer György Pápán” márkajegyet használta termékein. HUDI 2001. 32. Az 1840-es évek derekán a kőedénygyárban 27 munkást alkalmaztak. ROSOS 1848.

²⁹ nyomdahiba, helyesen: helyezettetésbe (értsd: helyzetbe)

majd a' közellévő herendi gyáros³⁰ közméltánylatot érdemlő szorgalma által egészén el fog nyomatni. – Van M-r úrnak gőzerőművel ellátott posztó gyára is, mellynek felállítása a' tulajdonosnak becsületére válik.³¹ (Vége köv.)

Pápa. (Vége). Jövő napon a' Nő k ó r h á z a t³² és ahhoz kapcsolt ő r ü l - t e k ' h á z á t³³ tekinténk meg. Az első a' Csúzy és Eszterházy családoknak köszöni fenállását, és vagyontalan nőbetegek' felfogadására szolgál. Gróf Eszterházy Miklós ő nagys.[ága] évenként ezer forinttal szaporítja az intézet' [t]ökéjét³⁴, a' betegek' könnyebb tartása' tekintetében. Sokáig éljen a' nemes lelkű gróf, ki olly sok könyűket szárított, olly sok nyomornak segítséget nyujta! – Az intézet egy a' legszebb, legczélszerűbb és tisztább kórházak közül. Nem úgy a' hozzákapcsolt örültek' háza. – Nem volt jó gondolat a' kórházhoz illy közel építeni észbetegek' lakát, még rosszabb, hogy a' javuló betegek' számára szükséges szabad helyről gondoskodni senkinek sem jutott eszébe. A' szobák Meisner' légfűtésével³⁵ láttatnak el, de az építész a' szükséges ismeretek' hiánya miatt rosszul számolt, és így míg az egyik oldal' szobái fürdőmelegek, a' másik oldal jéghideg. A' tisztátlanság itt elérte a' főbb fokot. Vannak még ezen intézetnek sok hiányai, mellyeken segíteni eleget iparkodik a' derék főorvos³⁶, kinek kormánya alatt áll, de alaptőke hiánya miatt kezei kötvék. Mind a'

---

³⁰ A herendi porcelángyáros Fischer Mór (1799–1880) volt. A tőkeerős Fischer 1839-ben társult Stingl Vince herendi vállalkozásába, melyet rövidesen megszerzett magának. 1840-től megkezdte az üzem bővítését és korszerűsítését. A pápai látogatás idején már a gyár egyedüli tulajdonosa volt. 1847-ben 40 munkást foglalkoztatott. Tevékenységéről lásd ROSOS 1848., HUDI 1998. 57–58., 122–124., SZÜTS 2011. 9–15.

³¹ Az angol gőzgépekkel felszerelt Mayer György-féle posztógyárban ekkoriban hetente 500 rőf jó minőségű, belföldön értékesített posztót gyártottak. 1847-ben 32 munkást alkalmazott. ROSOS 1848., HUDI 2001. 32.

³² A pápai női kórházat vagy a Rozália Francisca asszonykórházat 1816-ban alapította Csúzyné Tallián Rozália, alapítványát gróf Eszterházy Miklós és felesége, Royasin Francisca egészítette ki. Az 1840-es években a 12 ágyas kórházban évente 200–300 beteg nőt kezeltek. HUDI 2001. 44. A kórház alapításáról, működésének korai szakaszáról lásd: JAKAB 2012.

³³ Az „észbetegek kórháza” 1837-ben létesült közadakozásból a gróf Eszterházy Miklós által ingyen adott telken, benne évente 8 tébolyodottat és 2 veszett állatok által megmárt személyt ápoltak, 1837–1846 között Veszprém vármegyéből és a szomszédos megyékből 125 személyt gyógyítottak benne. Felügyeletét Veszprém vármegye Pápan lakó másodfőorvosa látta el. HUDI 2001. 44.

³⁴ A szó első betűje nyomdahiba miatt kimaradt.

³⁵ A légfűtés egy módja; Paul Traugott Meissner (1778–1864) erdélyi születésű bécsi politechnikai intézeti vegytanár 1821-ben fedezte fel és hozta divatba; több szoba arányos fűtését az építésszek nem minden esetben tudták megoldani. Ebben a rendszerben a szobákat kívülről fűtötték, a felmelegített levegőt földalatti csatornán vezették be a helyiségekbe.

³⁶ Felsőöri Cseresnyés Sándor (1786–1854) Veszprém vármegye másodfőorvosáról van szó, aki 1848-ig Pápan lakott.

mellett sikerült fáradhatlan szorgalom által, ezen hiányok' daczára is már igen sok örültnek előbbi egészségét helyre állítani. Legyen áldott érte a' lelkes férfiú! – Mint hallam, az örültek háza a' főorvos úr' indítványa' következtében alapít[at]atott.

Innét a ref. főiskola' épületébe mentünk. Az épület két emeletű, egy a' legidősb házak közül.³⁷ Külseje visszataszító, – belseje nem vonzó. – A könyvtár egy pár ezer kötetekre megy, és újabb időkben annyira szaporodik, hogy rövid idő alatt a' hely' szűke miatt más teremről kell gondoskodni, ami már most sem ártana. – Így van a természettani műszerekkel is, ezeknél szebbeket hazánk' bármely újabb gyűjteményiben sem láthatni. – A gyönyörű műszerek egy igen szűk szobácskában vannak úgyszólván egymásra rakva. Kitűnő szépségű ásványokkal is bír a főiskola, mellyek közt ritka példányokat láthatni, de ezek a' hely' szűke miatt rendezetlenek, és így legszebb hatásukat elvesztik. Ugyan ezen terem' egyik szögletében teszi vegytani kísérleteit a' fáradhatlan szorgalma és bő tudományosságáról szintűgy mint emberszeretetéről ismeretes Tarczy L.[ajos] tanár úr, kinek a' haza és az ifjúság olly sok szépet és hasznost köszönhet. Ő az, ki mások' előítélete ellen olly sokat, olly fáradhatlanul küzdött a' győzelemért, mellyet elérnie kellett. – Van a ref.[ormátus] főiskolának könyvnyomdája is néhány év óta.³⁸ Az itt készült könyvek bizton kiállják a' versenyt bármelyikkel, melly a pesti sajtókból kerül ki. Nem lehet nem említenem azon kitűnő szíves készségét az akkori senior urnak³⁹, mellyel irántunk volt, ugyan is a' természettani műszerek használatát, mennyire azokat nem ismerénk – tudatá velünk, és minden érdekest a legnagyobb szívességgel mutatott meg.

Harmadik napon a' „Zene-iskolát” tekinténk meg.⁴⁰ Ezen szép intézetet a' lelkes földesuraság és egy polgári részvényes társaság alapítá és tartja fen[n].

---

³⁷ Az ókollégiumot Mándi Márton István igazgatósága alatt, 1793–1794-ben építették, 1804-ben bővítették. TRÓCSÁNYI 1981. 116–119.

³⁸ A református főiskola nyomdát a Dunántúli Református Egyházkerület alapította 1837-ben az V. Ferdinánd által 1837. január 5-én kiadott privilégiumlevél alapján. A nyomda 1838 májusában kezdte meg működését, 1949. december 29-én államosították, ezután a megyei nyomdavállalt telephelye lett. Első vezetője 1838–1841 között a későbbi neves kecskeméti nyomdász, Szilády Károly lett. TRÓCSÁNYI 1981. 227., HORVÁTH 1986. 23–38., 114.

³⁹ A főiskolai senior a diákönkormányzat vezetője volt. Az 1842/43. tanévben Farkasdy Károly későbbi nyéki (kapolnásnyéki), majd gárdonyi lelkész volt a senior. Az 1843/44. és 1844/45. tanévben Dömjén Ferenc váltotta a seniori hivatalban. BORSOS 1901. 12.

⁴⁰ A városleírás szerint a városi zeneiskolát Bocsor István kollégiumi tanár állította fel az 1840-es években. HORVÁTH–TÓTH 1936. 47. A pápai zeneiskolát 1841-ben valójában részvényes alapon, egyleti formában szervezték meg, fenntartásáról a Villax Antal elnöklétével működő

Minden részvényesnek joga van az intézetbe egy tanítványt járatni. Theindl Bódry⁴¹ úr a' fiatal szorgalmas tanító, szintolly jeles zeneművész mint dalszerző. Kár hogy szép tehetségét nemzeti dalokra nem fordítja. – A „havasi ártatlanság” című dalát, mely Bécsben nyomtatásban is megjelent, szerencsések voltunk tőle hallani, és bizton mondhatjuk: hogy ha a' tanító úr szép tehetségeihez szorgalmat és stúdiumot csatol, tőle sok szépet reménylhetünk. Az ifjúság szép előmenetelt tesz kormánya alatt. Ezen szép intézetnek hosszú létet, és a' szorgalmas tanító urnak méltó jutalmat óhajtunk, nálunk mind a kettő ritkaság. – –

A társalgási élet Pápán igen roszt állapotban van, minek csupán azon nők okai, kik számtalan megrovások dacára, nem bírnak elég erővel egy igen roszt szenvedélytől – a' játéklapoktól⁴² megválni. – Milly gyermekeket nevelhet olly anya, ki szenvedélyes kártyásnő, ítélje meg az olvasó. – Kár az időt nemesebb foglalkozásra nem fordítani. – Jó volna a' jövőre is gondolni, midőn azt fogjátok hallhatni: „milyen az annya ollyan a' leánya” – és a' most serdülő leánykák is szépen odahaza fognak maradni mint a' mostaniak. Hogy vannak

---

Hangászegylet gondoskodott. 1844-ben a nyilvános hangversenynek akkora sikere volt, hogy az egylet újabb három évre meghosszabbította ténykedését. HUDI 2009. 194., HORVÁTH 2016. 15. A „Hangászegyleti szabályok” egy nyomtatott példánya meg volt a kaszinó könyvtárában. SOMODY 1848. 48.

⁴¹ Theindl Bódog / Félix szudéta-német származású zenész, karmester, zeneszerző. 1810-ben Theindl Alajos és Streit Mária házasságából született az Olmütztől északra fekvő morvaországi Bergstadt (ma Horní město, Csehország, bruntáli járás) nevű városkában. (Bátyja, az 1807-ben született Izidor 1827-ben a veszprémi székesegyház kórusmuzsikusa, 1867-ben zeneigazgatója lett.) 1839-ben már Pápán zenetanár, 1841–1847 között volt a pápai zeneiskola tanára. 1844-ben a fegyveres polgárság újonnan alakult 25 tagú zenekarát tanította díjmentesen. 1847-ben költözött Pápáról Szombathelyre, ahol 1847–1858 között a székeskáptalan succentora lett. 1850-ben a szombathelyi születésű Sinkovits Rozáliát vette feleségül. 1848-ban két muzsikussal, Klepeisz Józseffel és Schückerl Ferencsel együtt rendezte a kottatárat és elkészítette a ma is meglévő katalógust. A katalógusban szerepel saját szerzeményei között 2 mise, 1 graduálé és 4 offertórium. Ezen kívül a kottatárnak ajándékozta 2 kéziratos egyházi énekgyűjteményét is. Karmestersége alatt élte a szombathelyi székesegyház zenei együttese a virágkorát. Német-osztrák és cseh kismerterek munkáival nagymértékben bővítette a kottatárat, miközben modernizálta zenekarát. 1858-ban súlyos betegsége miatt állásáról lemondott. SZIGETI 1977. 261., 294., HUDI 2009. 197., Theindl Izidorról lásd M. TÓTH 1998. 26., 30., 78., 88., 124., M. TÓTH 2009. 221., VARGA 2009. 813. – Hangászat. Pápai hangverseny... = Honművész 1 (1839) 4. sz. (január 13.) 30. – Vegyes közlemények. Pápa, apr. 27-én. = Hirnök 8 (1844) 36. sz. (május 7.) 208. (Ez Theindl Bódog eddigi, pápai adatokkal kiegészített legteljesebb életrajza.)

⁴² A vidéki városi nők kártyaszendevélyének bírálata újságírói toposz, gyakran használták, nemegyszer kiegészítve azzal, hogy pénzben játszanak. A bírálattal szerették volna elérni, hogy a nők jobban bekapcsolódjanak a társasági életbe.

Pápán igen tiszteletre méltó hölgyek, azt gondolom[, hogy] nem szükség itt említeni. –

Ezen játszó nőtársaságba csak olly férfiak juthatnak, kiknek kedvök van pénzüket elveszteni. Ki nem játszik, annak e' körben nincs becse. – A' fensőbb társalgási éledekben köztök nem részesülhetni. – És hiszi-e ön, szép olvasóné, hogy ezen körben igen gyakorta van szó az ifjúság' neveletlenségeiről? – Ha a' fiataltság előtt azon út elzáratik, mellyen a' társalgáshoz, illő művelődéshez juthatna, ha a' szükséges nőkkeli társalgástól elzáratik, ugyan kit okozhatni, ha nem olly kényesen bánnak ép[p]en ezen nőkkal, kik ezt okozák – mint azok óhajtanák? – –

Hozzátok szólok, tisztább keblű hölgyek! Nyissátok meg az utat, melly társaságtokba vezet, az ifjúságnak. Ti vagytok egyedül, kik az ifjakkal mindent tehettek, csak akarnotok kell. Azon szóra, melly piruló ajkaitokról hangzik, szelíd lesz a' legvadabb férfi – tietek a' tulajdon, hogy bennünket nemesen érezni tanítsatok, tőletek mi olly édes szívesen tanulunk, olly örömet teljesítjük óhajtasaitokat, hogy becsülésteket megnyerhessük. Ti bírjátok a' zsarnokot megszelídíteni, tietek az erő a' vas szíveket meghódítani. – Akarjátok csak azt, mit tenni erőtkben van, és nem lesz okotok panasolni, hogy az ifjúság csak a' kávéházakban⁴³ szeret időzni, – csak aljas vigalmakat⁴⁴ keres. – – Izleltessétek meg velök a' nőkkeli társalgás' kellemeit, és tapasztalni fogjátok, miképen a' fiatalság igen boldognak fogja magát érezni, ha üres óráit kellemes társaságokban töltheti. – Az eszköz kezetekben van, ha nem használjátok, ön szégyentek. – – Ennyit Pápáról a' viszonylátásig.

John.

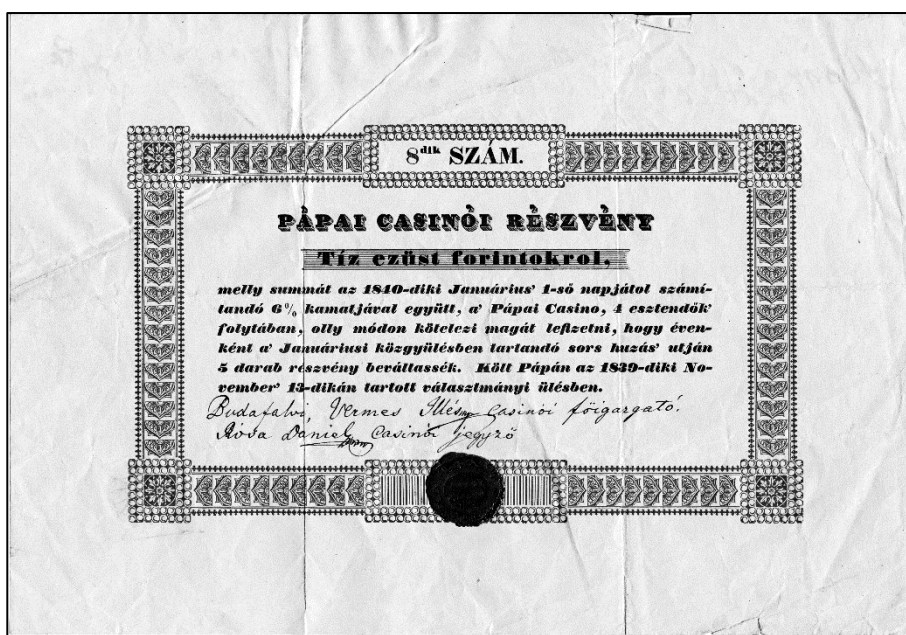
⁴³ A kávézás divatja a magyarországi vidéki városokban, mezővárosokban a XVIII. század második felében, főképp II. József uralkodása alatt terjedt el.

⁴⁴ A kártyázás is az „aljas vigalmak” közé tartozott, azt a kollégiumi törvények is tiltották, érte büntetés járt.

IRODALOM

- BORSOS 1901 = BORSOS István: A pápai evang. reform. főiskola könyvtárának katalógusa és rövid története. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1901.
- HORVÁTH 1986 = HORVÁTH József: Fejezetek a pápai nyomdászat történetéből. H. n. [Veszprém.] 1986.
- HORVÁTH 2016 = HORVÁTH Adrián: Két évszázad fűvöszenéje Pápán. Kiadja a Pápai Fűvösök Egyesülete, Pápa, 2016.
- HORVÁTH-TÓTH 1936 = HORVÁTH Elek –TÓTH Endre: Pápa megyei város múltja, jelene és környéke. Pápa ismertető leírása. A Főiskolai Nyomda kiadása, Pápa, 1936.
- HUDI 1995 = HUDI József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Pápa, 1995. (Fejezetek Pápa város történetéből, 2.)
- HUDI 1998 = HUDI József: Herend története. Egy bakonyi falu múltja és jelene. Kiadja a Herendi Német Kisebbségi Önkormányzat. Veszprém, 1998.
- HUDI 2001 = HUDI József (szerk.): Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 2.)
- HUDI 2009 = HUDI József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.
- JAKAB 2012 = JAKAB Réka: „A BETEG ASSZONYI NEM ISPITÁLYA”. Női kórház Pápán a 19. század elején. = ifj. Bertényi Iván – Géra Eleonóra – Richly Gábor (szerk.): „Taníts minket úgy számlálni napjainkat...” Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére. Budapest, 2012. 227–258.
- LÁSZLÓ 2004 = LÁSZLÓ Péter: A Nádor-termi Pápa-festmény. A pápai főtér a 17–18. században. = Pápai Múzeumi Értesítő 2004. 5–28.
- M. TÓTH 1998 = M. TÓTH Antal: Újra hallom szép szavát. Veszprém zenéje 1762-től a kiegyezésig. Kiadja az Új Horizont Folyóirat és Könyvkiadó Alapítvány, Veszprém, 1998.
- M. TÓTH 2007 = M. TÓTH Antal: A veszprémi székesegyház 18–19. századi zenéje. Veszprémi Érseki Könyvtár, Veszprém, 2007. (A veszprémi főegyházmegye múltjából, 19.)
- MEZEI 2017 = MEZEI Zsolt: „Az Úr csarnokai”. Történelmi egyházak temlomai Pápán és a pápai járásban. Kiadja a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2017.
- NÉMETH-SZABÓ 1989 = NÉMETH Adél – SZABÓ Lajos: Pápa. Panoráma, Budapest, 1989. (Magyar városok)
- ROSOS 1848 = N. Veszprém megye első alispánjának Szent Király Szabadgyai Rosos István urnak a’ megye állapotjáról 1847-ik évre készített hivatalos jelentése. Veszprém, 1848.
- SOMODY 1848 = Pápai Casinó könyv 1848-ra. Az 1848ki télhó 2kán tartatott közgyűlés’ rendeléséből kiadta Somody József casinói jegyző. A’ Ref. Főiskola’ betűivel, Pápa, 1847. [Nyomdahiba, helyesen: 1848.]
- SZIGETI 1977 = SZIGETI Kilián: A szombathelyi egyházmegye egyházi zenéjének története. = A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve (1777–1977). Szerk. Tóth Imre. Szombathely, 1977. 243–430.

- SZÜTS 2011 = SZÜTS István Gergely: A műhelytől a szalonig. A herendi porcelánmanufaktúra a monarchia idején. Veszprém, 2011. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 24.)
- TRÓCSÁNYI 1981 = TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Tankönyvkiadó, Pápa, Budapest, 1981.
- VARGA 2009 = VARGA Béla: Veszprém város lexikona. Felelős kiadó: Varga Béláné. Veszprém, 2009.

A Pápai Kaszinó 1840-1844 között érvényes részvénye
(DREKK O.794/519.4.)

SZEMLE

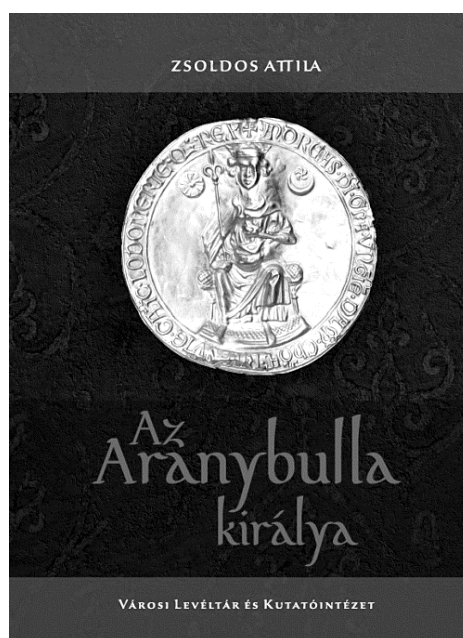
ZSOLDOS Attila: *Az Aranybulla királya*. Városi Levéltár és Kutatóintézet. Székesfehérvár, 2022.

534 p.

Szerencsés az a történelmi évforduló, amely nem esik áldozatul mindenestül a sűrgető idő és az elő nem készíttettség politikai oltárán. Hogy az Aranybulla kibocsátásának 800 éves évfordulója – a székesfehérvári, fő attrakciónak szánt emlékkiállítás publikum számára is emlékezetes, Magyarországkutató általi átvétele ellenére – sem járt egészen így, az nem kis részben Zsoldos Attilának és az alábbiakban szemlézett kötetnek, illetve sok évtizedes előkészítésének köszönhető. A varrott kötést is megpróbáló, monumentális munka mindenképpen Zsoldos termékeny pályafutása egyik foglalatának tekinthető, bőségesen megrakva iskolai tankönyvekbe kínálkozó eredményekkel, amelyek sorában csak kettő a fontosabbakból:

II. András (1205–1235) egész uralkodásának és az 1222. évi Aranybulla szövegének és a hozzá kapcsolódó eseményeknek az átértékelése.

Előre bocsátva a recenzens számára kötelezőket, a kötet kivitele a belső tartalomhoz méltó, a műfaj minden elképzelhető melléklete – a megértéshez szükséges térképek, irodalomjegyzék, mutató, leszármazási táblák stb. – bőséggel az olvasó rendelkezésére állnak. A népszerűsítő és tudományos műfaj erényeit szerencsésen egyesítő munka a végjegyzetekkel szemben megmaradt a lábjegyzetelésnél, ami a latin idézetek és más, a műkedvelő olvasó érdeklődésére nem, ám a hálás szakemberére számot tartó részlet lapalji tömbösítésének köszönhetően, az olvasást ez esetben jelentősen megkönnyíti. Ahogyan az esztétikus tördelésről is elmondható ugyanez.

A munkát láthatólag nem törték kalodába terjedelmi korlátok, talán ennek köszönhető az idézetek időnként túláradó bősége (pl. 27–29. Boleszló váci püspök beszámolója III. Ince levelében, illetve Imre király válasza erre). A több mint 500 oldalas terjedelemhez képest szerkesztési, olvasószervezési vagy tárgyi hiányosságokat alig találni, ilyen néhány széttördelt körmondat (36. és 65. oldal tetején), a IV. 3. fejezet eleje, ahol csak idővel derül ki, milyen birtokadományokról van szó egyáltalán, vagy az 1222. év udvarispánjainak tárgyalása során (256–257.) Nána fia Pósa kissé váratlan, mindössze keresztnévvel történő megemlítése számos utóda után, ráadásul 15 oldallal előző említését követően. Tudatos szerkesztési döntésnek látszik, mégis kisebb zavart okoz a megértésben, hogy Konstancia és a gyermekkirály III. László osztrák herceghez való távozásának (41.) időpontja a hatásosság kedvéért (?) egy darabig homályban marad. A kíváncsi olvasó persze megtudhatja ezt is, miután a 42–49. oldalakon az események időrendjéről és mellékszereplőiről bőséges elemzéssel kápráztatja el a szerző. A hatalmas megmozgatott ismeretanyag ellenére apró tárgyi tévedést csak a legrosszabb indulattal találunk. Ilyen a „midőn Róbert érsek egyházi tilalom alá vette egész Magyarországot, egyedül a keresztség és az utolsó kenet szentsége” volt kiszolgáltatatható (338.), amelyből viszont az utóbbi ’csak’ szentelmény. Épp a kötet ilyen tekintetben is kifogástalan színvonala miatt szúr szemet az olvasónak, hogyan lehet forráskritikai érv egy középkori hagiográfiai szöveggel – ti. boldog Szalóme legendájával – szemben az, hogy annak lejegyzője már a gyermek Szalomében az életszentség jeleit véli felfedezni (381–382.). Hátrahagyva ezzel súlyos kötelességeinket, térjünk végre a kötet tartalmára és erényeire, melyeket sorrendben szeretnénk tárgyalni.

Előszó (7–12.) Hogy mennyire számít „forró” témának II. András személye, vagy akár maga az Aranybulla, azt nemcsak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában 2022. április 22-én tartott konferencián kialakult parázs vita jellemzi, hanem a kötet előszava is. Ebben bőséges betekintést nyerünk az irodalmunk által Katona József óta meghatározott, végletesen erélytelen és pazarló II. András-képbe, amelyet a histroriográfia által jelen kötetben is bemutatott neves szerzők – Horváth Mihálytól Szűcs Jenőig –, sokszor az áldozat szerepébe bújtatott bátyjával, Imrével összemérve őt, csak súlyosbítottak. Ezt a képet igyekszik Zsoldos Attila munkásságának szinte a kezdeteitől teljesen átfesteni, ami ezzel a munkával – remélhetőleg a tankönyvírók következő nemzedékei számára is észlelhetően – alighanem végérvényesen lezárult.

Kétségtelen, hogy – amint szerzőnk hangsúlyozza – maga II. András is tett azért, hogy megítélése kedvezőtlen legyen az utókor szemében, hiszen a régi helyes szokásokat mindenek elé helyezte középkorban vállaltan új intézkedéseket (*nove instituciones*) vezetett be. Zárójelbe téve Klaniczay Gábor II. András felmentésére vonatkozó túlzó álláspontját, a szerző a kötetben tételesen sorra

veszi a forrásokat, az ezekre (vagy ezek hiányában éppen feltevésekre) alapozott történetírói véleményeket, hogy cáfolja azokat.

I. A herceg (13–50.) Zsoldos nagy erénye az olvasmányos elbeszélés, a történeti feldolgozás közérthető és írói hajlammal végigvitt előadása. András herceg életének mozzanatait és azok időrendjét érdekfeszítően állítja össze apró morzsákból, és pedig egészen meggyőzően: a *Kölni királykrónika* megjegyzéseitől pápai leveleken és a *Continuatio Lambacensis*-en keresztül egészen dalmáciai városi oklevelekig. Méghozzá úgy, hogy még talán a téma közelebbi művelői sem gondolták, hogy András hercegi és kormányzói életszakasza ilyen nagy terjedelemben egyáltalán tárgyalható, szűkebb köre, politikája hercegsége egyes korszakaiban rekonstruálható. A népszerűsítő hangvétel nem gátolja a szerzőt abban, hogy nézeteinek a pályatársakkal való ütköztetését a szakma szabályai szerint elvégezze, s még arra is van tere, hogy a herceg főbb támaszai közül Margit hercegnő férje, András bán személyét bővebben tárgyalja (22–24.). A szerző okfejtése, a többnyire minimális mennyiségű, sokszor egymásnak ellenmondó forrásanyagból levezetett következtetései, és általában a herceg különböző lázadásainak, fogságainak eseménytörténeti feldolgozása kiállják a kritikát, olykor egyenesen káprázatosak. Kivétel ez alól II. Géza Margit lánya, akinek életpályáját három férj feltételezésével rekonstruálja. Tekintettel arra, hogy az Árpádok körében milyen népszerűséget élvezett ez a név (erről részben a mellékletben található kiváló genealógiai táblák is tanúskodnak), érvelése nem elég meggyőző.

Az 1205. év eseményeinek III. László (1204–1205) halálától visszafelé fejtett kronologikus rekonstrukciója tagadhatatlanul az eddigi legjobb megoldása a források ellentmondásossága keltette zavaroknak. Mégis keveset bíz a véletlenre, az utazás tagadhatatlan nehézségeire, így egy meglehetősen szűkre szabott időkeretben helyezi el a gyermekkirály halálát megelőző mozzanatokot. Azzal például nem számol, hogy Fehérvárról Vasváron keresztül haladva az osztrák hercegek által még 1192-ben megörökölt Stájerország felé hasonló távolság megtételével tudták a menekülők elérni az országhatárt, ez esetben persze kerülőutat vállalva Bécs felé.¹ Cserébe a mosoni kapunál kevésbé védett területen haladhattak át, ami a határvédő örök várható és végül bekövetkezett ellenállása miatt ésszerű lehetett. Ennek figyelembevételével jobban érthető lenne például az, hogy Péter fehérvári prépost András herceg felhatalmazásával hogyan ért már III. László halálának időpontja környékén Bécsbe (41–49.).

---

¹ 32. és 41. Érthetőbb lenne a kontextus az egész kötetben, ha rávilágítana és nemcsak a 370. oldalon kerülne elő, hogy VI. Lipót osztrák herceghez, Imre király és a herceg elsőfokú unokatestvéréhez menekülnek történetünk szereplői, akár András herceg, akár az özvegy Konstancia királyné és a gyermek III. László. (A kötet végi genealógiai táblából ez természetesen egyértelműen kiderül.)

II. A király és reformjai (51–211.) A fejezetet tíz oldalas, igen meggyőző bevezető nyitja az új berendezkedésről. Ennek lényegét megfelelő források – így a szerző által a megbízható források közé visszaemelt Rogerius váradi kanonoknak *Siralmas éneke* – alapján elsősorban az ispánságok jogainak és jövedelmeinek csökkentésében, a hospes kiváltságok adományozásában, az uralkodása elején az általa felemelt előkelők számára új udvari méltóságok (tárnok-, asztalnok-, lovász- és pohárnokmester) kreálásában és az eddig is ismert kincstári reformban ragadja meg. Ezzel pedig II. András egész tevékenységének értelmezését a korábbi szakirodalommal (pl. Kristó Gyula felfogásával) szakítva új alapokra helyezi, a gazdasági-kincstári motiváció helyett egyértelműen átgondolt politikai szándékot mutatva ki az események mögött.

II. 1. Mindezt elsőként a király gyakorta bírált birtokadományai kapcsán fejti ki Zsoldos, még hozzá rendkívül alaposan. Az előzmények és András kegyeltjei, elsősorban a Csákok birtokügyeinek tanulságos, ám kissé bonyolult tárgyalása után (amelyet ráadásul gyengít egy, a kötet központi okfejtése szempontjából mellékes feltételezés, hogy Csák nb. Miklós ismeretlen eredetű birtokait úgy vásárolta, tehát nem adománybirtokok) hangsúlyos szerep jut a locsmándi várispánság eladományozásának (83–90.). Ennek kronológiai hozadéka – az adományos Barc fia Miklós életpályája alapján – az, hogy az eddigi szakirodalomban szereplő „1220 körüli” datálás helyett a szerző megállapítja, hogy az 1219–1235 között történt. A locsmándi adományt összegző résznél a szerző ráadásul szembekerül saját okfejtésével: Míg korábban leginkább azt feltételezte IV. Béla (1235–1270) 1263-i, Locsmándot újra eladományozó oklevele alapján, hogy legvalószínűbb módon Barc fia Miklós fia Herrandról háramlott a várispánság a koronára, a konklúzióban ennek ellenére mégis amelletttör lán-dzsát, hogy IV. Béla uralkodása kezdetén elvette Barc fia Miklóstól Locsmándot és tartozékait. Mindezt nem minden racionalitás nélkül az 1263. évi oklevélnek arra a szembevetésére alapozza, miszerint az igyekszik a királyi tulajdonságtól eltávolítani az ispánságot, egyúttal pedig a király adományozási jogához köti, ezzel azt a látszatot keltve, hogy ez az ispánság-adományozás merőben különbözik II. András hasonló cselekedeteitől (86–87.). Ezen a ponton azonban felmerülhet az olvasóban: egy oklevélben lefektetett, csak a kedvezményezett és környezete, valamint a szomszédosok számára megismerhető csúrcsavaros jogi érvelés mennyiben befolyásolhatta a politikai jogokkal rendelkező kiváltságos közvéleményt és állította helyre az ügyvel kapcsolatban az uralkodó hitelességét, miközben magának az adományozásnak a ténye idővel széles körben ismertté vált? Emellett miért feltételezzük, hogy a birtokvisszavétel erős hírértékkel bíró skandallumát – még ha negyedszázad múltán is – reális törekvés volt egy oklevél érvelésével felülírni?

Zsoldos Locsmándot követően II. András birtokpolitikájának a kortársak és az utókor szemében egyaránt neurotikus pontjának számító összes ismert

várispánság- és zsupánság-adományozást végig tárgyalja, végeredményben a töredékére csökkentve a listát. A pozsegi ispánság katonai és térítési szempontokkal indokolt, Ugrin kalocsai érseknek való pénz és egy cserebirtok ellenében történő adományozása a szerző szerint „inkább birtokcsere volt, mint adomány”. Az olvasóban mégis felmerül, hogy vizsgálata tárgya iránti túlzó rokonszenvének köszönhető az, hogy Zsoldos nem számítja a várispánság-adományok közé (90–91.).

Nagyon meggyőző, egyben a kötet egyik leginkább nehezen kifejezhető eredménye, amelyet a szerző csaknem 20 oldalon taglal (93–111.) a király által 1217-ben végrehajtott politikai fordulatról; János esztergomi érsekkel való kibékülésről, valamint az ezzel összefüggő, a királyi birtokadományozás terén bekövetkezett finomhangolásról. Utóbbi lényege, hogy több egyházi és kevesebb bárói hivatal betöltő kedvezményezett tűnik fel a forrásokban, korlátok közé szorul a birtokok más jövedelmekkel, jogokkal, vagy kiváltságokkal együtt történő eladományozása, udvarnokföldeket ekkortól nem adományoz el. Sőt, megkezdődik a korábbi ilyen jellegű adományok visszavétele, belekezd a bizonytalan jogi állapotú várföldek és várnépek helyzetének az egész 1220-as években tapasztalható rendezésébe, s mindezzel összefüggésben megjelenik az új udvari méltóságok újfajta javadalmazása (*stipendium*).

II. 2. Az új intézkedések második eleme, a királyi szerviensek kapcsán a szerző több nagy nevű előd – Erdélyi László, Váczy Péter, Mályusz Elemér és Bolla Ilona munkásságára épít. Meghaladja azonban eredményeiket annyiban, hogy a szerviensek társadalmi rétegének kialakulását éppenséggel II. András korára teszi, ráadásul kimondott társadalompolitikai szándékot tulajdonítva az új intézkedéseknek (112–118.). A szerviensek elkülönülését vagy elkülönítését szolgáló sajátos jogai (hogy királyi zászló alatt harcolnak, támadó háborúba nem kötelesek vonulni, mentesülnek az ispánok bírói jogköre alól) ugyan eddig is ismertek voltak, az ezzel kapcsolatos események kronológiájának és ok-okozati viszonyainak tisztázása azonban a szerző saját eredménye, a jogállás három alapvető eleme az alaposabb megvilágítás céljából pedig több rétegben is előkerül a történeti elbeszélés során.

A királyi ifjak kapcsán a szerző – részben logikusan következtetve abból, hogy a szerviensek társadalmi kategóriája új ebben a korban, ami szükségképpen katonai reformot is eredményezett, és nem fordítva, mint azt a régebbi kutatás vélte – egy új hadszervezeti jelenségre is felhívja a figyelmet (118–123.). A *iuvenes regis* szerepe ekkortól megváltozik, és a szerviensek alkotta királyi csapatok élén találjuk őket a különböző hadjáratokban, ami korántsem feltethető meg elődeik megelőző korszakokban olykor felbukkanó testőri jellegű katonai szolgálatának. Ezzel II. András pusztán a logisztikai korlátok által determináltan – tehát a megyei szervezeti szint közbejötté nélkül – vehette igénybe szerviensei katonai szolgálatait, ami persze a királyi kincstár számára

korábban ismeretlen tehertételt jelentett. Zsoldos arra is figyelmet fordít, hogy a szervienseken kívül milyen elemekből táplálkoztak a királyi zászló alatt hadakozó csapatok: az ifjak rokonsága és – később – familiárisai, a század derekától pedig a privilégizált települések és csoportok alakulatai. A reform előzményeinek áttekintésénél, ti. hogy korábban miből álltak a megyei csapatok, egyúttal átértékeli a kortársak és történészek generációi által gyakran II. András rovására írt intézkedést: a megyei csapatokon belül a várnépek az egyik legkisebb alkotóelem lehetnek, ezért a várföldek – 1217 után egyébként is egyre inkább népek nélküli – eladományozása kevésbé okozhatta a megyei csapatok létszámának csökkenését. Ennek sokkal inkább az ellátmány biztosításában lehetjük a magyarázatát. Vagyis a hadszervezeti reform nem a királyi hatalomnak a birtokpolitika nem várt mellékhatásaira való reagálása volt, hanem logikusan következett a szerviensi jogállás létrehozásából (123–124.).

A nagy létszámú szerviensi réteg kivonása az ispáni bíróság hatóköre alól ugyanakkor valóban nem várt nehézségeket okozott, amely alapvetően formálta át a bíraskodás rendszerét. A delegált bírók – többnyire az ügyben érintett megye ispánja – királyi kiküldése, Bánk királyi udvarispán keleti ország-részben vagy Valkóban tett ítélezési körútja, vagy a megyebeli szerviensek (l. kehidai oklevél) a szokásjoghhoz illeszkedő, fogott bírák királyi felhatalmazással történő alkalmazásával hozott helyi ítéletei után majd a század vége hozza el a megoldást a szolgabírák megjelenésével (124–127.).

Ugyancsak jelentős a fejezet azon fejtegetése, amelyben Szűcs Jenő nyomán a nemesség fogalmának XIII. századi változását taglalja a kötet a kehidai oklevélből kiindulva (127–136.). Meggyőző, forrásokat felsorakoztató érvelése szerint a nemes a kor alulról a társadalom felső rétegei felé elterjedő szóhasználata szerint egy-egy adott közösségen, azonos jogállású csoporton belül (egy vármegyében, egyházi népek, várnépek stb. körében) a felső réteget jelöli.

A szerviensek megjelenésével kapcsolatos hadügyi reform értékelését úgy adja a szerző, hogy az Anjou-kori hadszervezetet II. András rendszere felélesztésének tartja, ezzel a történeti fejlődésben mintegy zárójelbe téve az oligarchaharcok korában bevett magánhadseregek fémjelezte időszakot, amely végső soron a tartományúri hatalom fejlődése mellett III. András (1290–1301) azon intézkedésének köszönhető, amelyben az uralkodó elismerte az oligarchák hatalmát a már amúgy is kezükön lévő területek felett (137–140.).

II. 3. A vendégtelepesek (hospesek), és ezzel együtt a korai városi kiváltságolás jogi kereteit tárgyaló fejezet csak Óbuda esetében is „könyvtáryi irodalmat”, köztük a szerző saját eddigi eredményeit világosan összefoglalja. A kora Árpád-kori jog- és eseménytörténeti előzmények, a különböző jogú birtokokon élő vagy eltérő származású vendégtelepes közösségek tárgyalása mellett a szerző esetenként új eredményeket is kifejt. Itt elsősorban nem a hospesekéhez hasonló természetű személyre szóló kiváltságra hívjuk fel az olvasó figyelmét

(nagydisznódi Olasz János oklevelei, 147–148.), hanem olyan településtörténeti eredményekre, mint a Hont megyei Szebelléb (143–144.), vagy különösen Óbuda (160–166.) és Varasd (166–169.) esetére, amelyek kapcsán Zsoldos – több hamisítvány vizsgálatának vesződségét is vállalva – a korai várostörténet több kronológiai kérdését tisztázza.

A fennmaradt különböző kiváltságok elemzésével meggyőző hipotézist állít fel, mely szerint ilyen jellegű kiváltságok II. András uralkodása idején váltak általánossá, ezért tapasztalható uralkodása végétől a hasonló diplomák kiforrott szövegezése, és az 1224-es Andreanumtól kezdve a bennük foglalt kedvezmények tablója is. Egyúttal nem elégszik meg a modern kiadása révén könnyen elérhető tíz rendelkezésre álló Imre- és András-kori kiváltságlevéllel, bevonja a vizsgálatba hasonló kiváltságok említéseit is Esztergom, Fehérvár, Pest, Pécs, Várad és Zágráb, illetve Korpona és Zólyom (158–160., 176–179.) kapcsán, nem csekély tudományos haszonnal. A kiváltságok ezen rendszerét értékelve a szerző párhuzamot von a szerviensek jogai és a hospesjogok között, kiemelve mindkét esetben a társadalmi vetületet.

A vendégtelepesek tömege az erdőispánságok területén sokkal könnyebben kiaknázható lehetőséget jelentett a király számára, hiszen – amint a szerző megjegyzi – itt, a királyi magánbirtokon nem kötötték meg az uralkodó kezét a korábbi korok eseményei vagy jogi öröksége (179–181.). Ezzel együtt a hospesekre nem sokkal a birtokpolitika 1217. évi revíziója és az 1220 utáni politikai viharok után jut figyelem, előtte csak egyetlen alkalommal rendelkezett ilyen kérdésben, ideértve a kikövetkeztetett eseteket is. Itt ugyanis a királynak nem kellett az új intézkedésekhez hasonló politikai ellenállásra számítania. Amint Zsoldos megvilágítja, ez lehet az oka annak, hogy a vendégtelepesek ügye II. András utódai körében is a királyi politika kedvelt terepe maradt.

II. 4. A II. András kincstári reformjait tárgyaló fejezet (181–211.) az előzmények, tehát a király trónra lépte idején működő adórendszer tömör összegzése után sorra veszi az új intézkedésekhez illeszkedő – mai szóval – pénz- és adóügyi rendelkezéseket. Mint a kötet első felében is többször, úgy itt is kifejezésre jut, hogy magukkal a birtokadományokkal együtt ezek a rendelkezések a korábbi szakirodalom nézeteivel ellentétben semmiképp sem ásták alá a királyi kincstár helyzetét, mivel szinte egyik sem volt földesúri jellegű bevétel. Legfeljebb az adók alóli egyre gyakoribb felmentések vádolhatók ezzel, ezek viszont valóban megritkultak az említett 1217. évi finomhangolás és az érsekkel történt megbékélés jegyében.

A szerző okfejtése nyomán az igen töredékes adatok ellenére is érzékelhető, hogy az első pillantásra – vagy másként: a korábban – összefüggéstelennek vélt intézkedések valójában szerves egységet alkotnak, függetlenül attól, hogyan ítéljük meg a kamara hasznát kiváltó *collecta* bevezetésének időpontja kapcsán III. Ince pápa (1198–1216) bulláját és a német lovagrend 1212-es királyi

okleveleit. Ráadásul az elemzés során a szerző által egyértelműen átgondolt-nak, tervezettnek bemutatott reform – bármennyire is óvakodik a ’tékozló’ szótól Zsoldos – önmagában cáfolja a korábbi II. András-sztereotípiák könnyelmű képét (200., 209.).

A harmincad és nyolcvanad vámok, továbbá kamarai és kamarabérleti rendszer áttekintése után tárgyalja az általa az 1210-es, 1220-as évek fordulójára tett pénzverési reformokat, mint a dénár súlyának megkétszerezését és a féldénáros bevezetését, az érméken szereplő sziglak csökkenő szerepét, vagy a poncolás helyett a verőtöves technika alkalmazását. Ezt az összesítést, valamint archontológiai kutatásait felhasználva új eredményként Zsoldos a kamarabérleti rendszer időbeli kezdeteit is meghatározza – ismét csak tanúbizonyságát adva az összefoglalás, mint módszer és látásmód hasznosságának –, és pedig az 1214–1216 közötti évekre, tehát a Hóman² által meghatározott időszaknál korábbra. Ez pedig – miként a szerző írja – a kamara haszna fejében szedett *collecta*, az azonos nevű rendkívüli adó, a nyestbőradó átalakítása és a király szabad dénárokról való lemondása (tehát a harmincadvám kivételével az összes kincstári reform-elem) által kirajzolt időkeretben az 1213-at követő 8–10 évre rajzolja ki II. András egész kincstári és pénzügyi reformját. Az ennek nyomán létrejött új rendszernek pedig – a régivel ellentétben – az ispánok már nem voltak haszonélvezői (209–211.).

III. Az 1222. évi Aranybulla (213–258.) Az új intézkedéseket tárgyaló 160 oldal után a szerző voltaképpen a kötet politikatörténeti javát nyújtja olvasójának, mégpedig a király elleni különféle megmozdulásokra felfűzve. Rögtön egy 1209. évi összeesküvés számai tárulnak fel, amelyet eddig egyetlen oklevélből ismertünk (215., 4. l.áb.). Gertrúd királyné 1213-ban történt meggyilkolása – bármily közismert – a következő esemény, amely tömör összefoglalást kapott, elsősorban a kurrens szakirodalom eredményei alapján.³ Ennek örvén a szerző, ahogy azt a Székesfehérvár-monográfia lapjain több esetben is megtette, még a közismert „a királynét megölni nem kell félnetek” fordulattal fémjelezhető legendát is megtisztítja az utókornak köszönhető mázától.

A Béla herceg megkoronázását eredményező 1214-es, 1217-es, valamint az 1220-as évek belpolitikai események felrajzolása láthatólag az azok szereplőire vonatkozó forrásadottság korlátaiba ütközik, és így olykor csak véletlen egybeesésekből tud hipotetikus eredményre jutni, az mégis validnak látszik. Különösen érdekes a Béla herceg szlavóniai kormányzása kezdő időpontja körüli

---

² HÓMAN Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1526. Budapest, 1916. 464–465., uő.: A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Budapest, 1921. (reprint: Budapest, 2003.) 41.

³ KÖRMENDI Tamás: A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei. = Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013. Szerk.: Majorossy Judit. A Ferenczy Múzeum kiadványai A. sorozat: Monográfiák, 2. Szentendre, 2014. 95–124.

bizonytalanság, amelyet a szerző szerint annak 1220. évi *de facto* ideiglenes, és csak 1222-től, az Aranybulla kiadásától tartósan gyakorolt volta okoz. Egyúttal látványosan kibontakozik az a kötetben eddig inkább csak alkalmanként megragadott elem, hogy az „Imre párti” ellenzék voltaképpen már 1214-től kezdve minduntalan Béla herceg környezetében tűnik fel, párhuzamosan a király és elsőszülött fia között menetrend szerint két-három évente kibontakozó viszályokkal (234.).

Az Aranybulla függőpecsétjének két oldala
(Forrás: Internet)

A magával az Aranybullával foglalkozó, igen kiforrott és összefogott gondolatvezetésű rész (235–258.) Zsoldos 2010 őszén tartott, emlékezetes első akadémiai székfoglalójának szerkesztett változatán⁴ alapszik, amelyre a szerző – különös visszafogottságról tanúbizonyságot téve – nem hivatkozik. Ebben szakít időt az esetlegesen tamáskodó ellenvetésekre is, következtetéseit kronológiai, archontológiai, filológiai, esemény- és társadalomtörténeti érvekkel egyaránt megalapozza, hisz mégiscsak a középkori magyar királyság egyik meghatározó dokumentumáról van szó.

A több „kormányváltást” hozó 1222. év eseményeit valóban nem egyszerű rekonstruálni a gyér forrásokból, és azok követése sem magától értetődő, azonban az érvelés logikailag következetes. A II. fejezetben taglalt új intézkedések után olvasva szinte magától értetődő, hogy Zsoldos az Aranybullát nem II. András ellenzéke, hanem a király elképzelései szerint megfogalmazott doku-

---

⁴ ZSOLDOS Attila: II. András Aranybullája. = Történelmi Szemle LIII (2011) 1. sz. 1–38.

mentumként értelmezi. A kétkedőket pedig – ha esetleg a szerző okfejtése nem is – teljesen meg kell, hogy győzze a gyengekezűséggel éppenséggel nem vádolható Nagy Lajos királynak (1342–1382) az Aranybullát átíró 1351. évi törvénye (249.), főként pedig a szerzőtől megszokott eleganciával Béla hercegnek a fejezet végén felemlített, és a későbbiekben bővebben kifejtett 1225. évi fellépése, amelynek elvi alapjait nem az Aranybulla rendelkezései – vagyis azok közül egyik sem! –, hanem III. Honorius pápa (1216–1227) *Intellecto* kezdetű dekretálisa szolgáltatta (258.).

IV. Az Aranybulla megújításához vezető utak (259–320.) Zsoldos a fejezetben folytatja politika- és eseménytörténeti okfejtését, amely lényegében az 1220-as éveket tárgyalja. A fejezet különálló voltát igazolja, hogy András törekvéseinek ellenlábasai minden esetben egyházi személyek, főpapok vagy a német lovagrend. Elsőként a király Béla herceg és Laszkarisz Mária házasságának felbontására tett, és egyes püspökök hathatós közbelépésének köszönhetően kudarcba fulladt kísérletét, az azt követő rendezést, ezzel párhuzamosan pedig a hercegségi territórium (1224-re tett) tényleges kialakítását tárgyalja a szerző, miközben Béla híveinek pályáját is követi (260–266.).

IV. 1. Ezután meggyőzően bizonyítja, hogy a Barcaságot elfoglaló lovagrend kiűzése már az Aranybulla kibocsátása előtt nem sokkal eldöntött kérdés volt, azonban magának az Aranybullának a megszületése körüli események, valamint Béla házassága elodázta eme nemzetközileg kényes ügy elintézését. A lovagok kihasználták András pozíciójának meggyengülését, és a Vejte fia Tódor nádor által fémjelzett királyi tanács idején – amint az IX. Gergely pápa (1227–1241) 1231. évi, a rend magyarországi kiváltságait megerősítő okleveléből kiviláglik – a király akaratát nem tükröző oklevélben megerősítették kiváltságaik sokrétű és jelentős bővítését, elismertetve önkényes pénzügyi túlterjeszkedésüket és magánjellegű hódításaikat. A rendtörténeti kontextusba helyezett, szakirodalmi előzményeket⁵ figyelembe vevő okfejtés alapos vizsgálatnak veti alá a rend különböző, II. András és Rajnáld erdélyi püspök jogai ellen tett diplomáciai és más lépéseit, amelyek a pápai támogatás és az egyházi *exemptio* ellenére meghozták a megfelelő katonai ellenintézkedéseket, véget vetve a lovagok barcasági kísérletének. Az uralkodó „bizonytal nem a különböző lovagrendek számára biztosított előjogok összehasonlító elemzése alapján hozta meg döntését” (278.), amelynek helyességét bőségesen bizonyítják a lovagrend ezt követően kibontakozó történetének lengyelországi és baltikumai eseményei (266–278.).

---

⁵ HUNYADI Zsolt: A Német Lovagrend a Barcaságban: régi nézetek és új megfontolások. = II. András és Székesfehérvár. Szerk.: Kerny Terézia, Smohay András. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Kiadványai, 7.) Székesfehérvár, 2012. 116–128., PÓSAN László: Magyarország és a Német Lovagrend a középkorban. (Memoria Hungariae, 10.) Debrecen, 2019.

IV. 2. Zsoldos, miután az Aranybulla tiltja az izmaeliták és zsidók bevonását a királyi jövedelmek kezelésébe, nem kerülhette el a két (illetve valójában több) érintett etnikum Árpád-kori történetének bemutatását (278–290.). Szűcs Jenő eredményeit⁶ felhasználva árnyalja a III. Honorius 1221-től datálódó leveleiben foglalt, főként izmaeliták túlzottan jó sorát említő vádakát.

IV. 3. Kifejezetten érdekesítő ez *A birtokadományok felülvizsgálata* c. fejezet (290–320.). III. Honorius 1225-ben kelt dekretálisával, amelyet – a királynak szóló, ám elveszett oklevelét követően – Béla hercegnek küldött, és ezzel mintegy nyulat dobott a kutyák közé. A szerző szerint ugyanis az 1226–1227-es évek hiteles fennmaradt királyi oklevelek kis száma (7) önmagában is bizonyíthatja, hogy kevés adomány született ekkoriban, de arra is utal, hét oklevél mit sem bizonyít. Sokkal fontosabbnak véli a kétségtelenül megragadható eseményeket. A király és a herceg ekkor már egyértelműen személyes sérelmeik miatt álltak szemben egymással. A legalább fél évre önkéntes ausztriai száműzetést vállaló Béla házasságának ügye a herceg javára billentette a mérleg nyelvét. Ha az adományozás mérséklődése nem is – így Zsoldos okfejtése –, a pápai felvetés folyománya az lett, hogy II. András 1226 folyamán átrendezte a herceg területi uralmát: Béla Erdély kormányzatának élére került, míg korábbi tartományát átvette öccse, Kálmán. Ennek értékelésénél talán nagyobb hangsúlyt kaphatott volna a földrajzi tényező. Béla legfőbb külföldi támogatójának Babenberg VI. Lipót herceg (1198–1230) mellett III. Honorius látszik, ahogyan – és ez Zsoldos elemzéséből is kiderül – Béla bárói is jellemzően inkább a tartomány birtokos nemzetségeiből kerültek ki. Szlavónia Rómától számított távolsága nagyjából a fele Erdélyének – Ausztria esetében nyilvánvalóan még nagyobb az aránybeli különbség –, ez pedig egyáltalán nem lehetett mellékes szempont, ahogyan a két terület eltérő gazdasági súlya, népessége sem. Erdély betelepülése még messze nem fejeződött be ekkor.

A szerző egyúttal tágabb politikai értelmezési keretet ad az eseményeknek. Értékelése szerint a király részéről valóban ügyes lépés volt Béla erdélyi hercegségének felállítása, hiszen a kunok megtérítésének feladatával együtt évekre lekötötte a herceg energiáit, mígnem 1228-ban a király már nem tudta elodázni a birtokadományok felülvizsgálatát. Zsoldos a birtokvizsgálatok elemzése során a korábbi szakirodalommal ellentétben kimutatja, hogy az igenis érintette az egyházi birtokokat, még ha az egyház az eljárások során kivételezett bánásmódban részesült is. Szintén új eredmény, hogy nemcsak az örökadományokat, hanem mindenféle birtoktípus általános felülvizsgálatát lefolytatta Béla herceg és bizottságai. A szerző nagyon érzékletesen mutatja be a gyors politikai változásokat: 1230-ban a király teljhatalmat ad a hercegnek a vizsgálatok lefolytatására, amelyet a herceg – apja szándékával ellentétesen –, egyértelműen

---

⁶ SZÚCS Jenő: Két történelmi példa az etnikai csoportok életképességéről. = Magyarágkutatás 1987. 18–19.

általános és minden birtokra kiterjedő módon értelmezett már korábban is. A folyamatot olyan oklevelekkel illusztrálja, mint 1230-ból a zágrábi káptalané, amelynek dátumsora szerint a királyságban II. András uralkodik, az országot pedig Béla kormányozza, továbbá Béla 1231. évi „dicsőség Istennek a mennyekben ..., mivel felvirradt a magyarok megváltásának, a királyi méltóság helyreállításának, a korona szabadsága visszaszerzésének napja” kezdetű kiadványa, vagy a herceg ugyancsak 1231-es oklevele, amelynek méltóságsorában király módjára az érseket és a nádort tünteti fel saját hercegi tartományának megszokott bárói helyett, vagy ugyanekkorról Simon fia Márton esete, aki Béla király poroszljának mondja magát (312–313.).

A herceg túlkapásainak egyenes következménye csakis a vizsgálatok leállítása, több birtok visszaadása és politikai átrendezés lehetett. A helyzet tisztázását IX. Gergely pápa 1231. március 3-i bullája is előmozdította, aki ezt követően a lovagrend kiváltságai átírásának előbb Béla herceg, majd utóbb a király számára történt megküldésével „érezkeltette vele (ti. a királlyal) sarokba szorult helyzetét” (317.).

A szerző az események értékelését is elvégzi, ezúttal Béla herceg szempontjából. A kudarc a szerzett birtok- és más jogok visszavétele terén borítékolható volt, míg a király minden ezzel kapcsolatos felelősséget a teljhatalommal felruházott hercegre terhelt. Ugyanakkor a fejezet végszavában azt is megtudja az olvasó, miért „engedhették meg maguknak az önmérséklet fényűzését”, aminek köszönhetően nem került kenyértörésre a dolog kettejük között, miként 30 évvel később IV. Béla és István herceg között.

V. Az Aranybulla megújítása (321–335.) Az előző fejezet szerves folytatását képező V. rész az egyházi vonalat (IV. 1–2.) viszi tovább IX. Gergely ott említett, 1231. március elején Róbert esztergomi érseknek küldött bullájával, amely összegzi II. András „bűneit”, főként az egyház – elsősorban a Német Lovagrend – elleniekét és a muszlimokat pártoló intézkedések fenntartását. Az események logikus következménye az Aranybulla megújítása volt, amelynek megértéséhez a szerző ismét meggyőzően állítja fel az 1231-es év kronológiáját, egy Fehérvárott, Szent István ünnepe körül tartott országos gyűléshez kötve a törvény megújítását. Közben felhívja a figyelmet a király és fiai között – az ifjabb András herceg közbejöttével, vélhetően Kálmán herceg tartományának tervezett elvétele kapcsán – még az év tavaszán kialakult fegyveres csetepatéra. Kifejti, hogy a törvény szövege az egyház érdekeinek figyelembevételével, az uralkodó által meghatározott preferenciák szerint született – ez az értelmezés ugyancsak eltér a korábbi szakirodalomtól. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a II. András megítélésének revízióját célul kitűző szerző által felfestett ideálist közelítő király-kép reális voltát megkérdőjelezi, hogy az Aranybulla királyára a pápa segítségével saját fia ideiglenesen rá tudta kényszeríteni a saját

politikai irányvonalát, továbbá az is, hogy számos komoly politikai hibát vétett, amelyeket a szerző is elismer.

VI. Az utolsó évek (337–367.) VI.1. A II. András uralkodásának kronologikus bemutatását záró fejezet először a beregi egyezmény megkötésének körülményeit és tartalmát tárgyalja, igen kimerítően. Róbert érsek 1232 februárjában – amint arra a szerző az újabb kamaraispáni kinevezésekre reagálva meggyőzően rámutat – egyházi tilalom alá helyezte az országot. Ezt diplomáciai lépések, majd Pecorari Jakab pápai legátus érkezése és hosszas tárgyalások követték, amelyeket a szerző nagyon érzékletesen, a király tárgyalási stratégiáját is ecsetelve tárgyal. Elemzi az egyik kulcsszereplő, Róbert esztergomi érsek szerepét az események alakításában, nagy jelentőséget tulajdonítva 1226. évi Esztergomba helyezésének (340.), azonban az elődjénél jóval konfrontatívabb IX. Gergely 1227-os trónra lépésével nem foglalkozik. Pedig mindketten évek óta betöltötték hivatalukat, amikor a magyar egyházat ért sérelmek elérték a kritikus pontot, a király mindkettejük habitusát, diplomáciai stílusát ismerhette.

A beregi egyezmény tartalmát Zsoldos a tőle megszokott módon ismét csak újraértékeli, mint a király és főpapjai kölcsönös engedményei nyomán létrejött megállapodást, ellentétben a szakirodalom eddigi egyoldalú értékelésével, mely szerint az csakis az uralkodónak kizárólag az egyház érdekeit szem előtt tartó kapitulációjának köszönhető. Zsoldos hangsúlyozza, hogy az egyezmény több pontja a megelőző diplomáciai érintkezések során nem, vagy alig érintett témákat taglal; ilyen az egyházak adómentessége és a részletesen szabályozott sókereskedelem (347–356.). Utóbbi összefüggésében érdekes a muszlimok és zsidók kamarabérlete is, amely sértette az egyházak gazdasági érdekeit, elsősorban épp a sókereskedelem terén. F. Romhányi és Weisz kutatásainak⁷ felhasználásával kifejti, hogy a király a rendelkezés értelmében az egyháznak adja át – mai szóval kiszervezi – az addig alapvetően királyi monopóliumnak számító, és csak néhány egyházi kiváltsággal feloldott, a Maroson vezető vízi úton folyó sókereskedelmet és -raktározást. Értelmezése szerint azonban mindezt úgy teszi, hogy a korábbi adományokon túl a kockázatot az egyházak viselik, míg a haszonból a király tetszése szerint részesedhet, megfizetve persze az egyházak költségeit. Zsoldos, vitatkozva F. Romhányival, úgy véli, ebben a konstrukcióban egyedül az uralkodó jóindulatán múlt, hogy az egyház mekkora hasznot hajt az üzletből. Véleményem szerint ennek ugyanakkor ellentmond, hogy a káptalanok és apátságok láthatólag csakis anyagi lehetőségeik (azaz tetszésük) és a rendelkezésre álló só mennyisége által korlátozva fektethettek be az üzletbe minden kötelezettség nélkül, miközben semmiféle utalás nincs

---

⁷ F. ROMHÁNYI Beatrix: A beregi egyezmény és a magyarországi sókereskedelem az Árpád-korban. = Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2016. 265–301., WEISZ Boglárka: Megjegyzések az Árpád-kori sóvámolás és -kereskedelem történetéhez. = Acta Historica (Acta Universitatis Szegediensis) 125. Szeged, 2007. 43–57.

haszonkulcsra az egyezmény szövegében, továbbá a sókereskedelem és -szállítás logisztikai költségeiről sincsenek ismereteink, csak vámmentességéről. Így viszont nem tudjuk megítélni, hogy a sókereskedelemben a XII. század óta egyedi kiváltságok révén beszállni törekvő, a területen tehát otthonosan mozgó egyházi szereplőknek mennyire érte meg részt venni a beregi egyezmény szabályozta sókereskedelemben. Ha pedig kizárólag a királynak lett volna mindez akkora üzlet, akkor miért nem hagyta érvényben annak rendelkezéseit IV. Béla, és miért szüntette meg teljes egészében, ha egyáltalán életbe lépett?⁸ (355–356.)

Nem ismerjük a keresleti, elsősorban külkereskedelmi motivációt, ugyanakkor az események értelmezése során felmerülhet – mint később III. András idején⁹ – az egyház politikai tényezőként való felértékelésének szándéka a király részéről (l. a kibékülést Róbert érsekkel). További szempontként értelmezhető mindez az új intézkedések szellemében a régi garnitúra, az „ispánok” jogainak megnyirbálásaként is, hiszen az egyházak vámmentes részvétele a sókereskedelemben a megyéispánok jövedelmeit csökkentette! Mindezek fényében tehát túlzás azt állítani, hogy az egyezmény sójövodelmeket érintő rendelkezései közül kizárólag az elmaradt sójövodelmekkel kapcsolatos kártérítés állt az egyházak érdekében, és hogy a király a rendszer jövedelmezőségét „csak az egyházak gyanútlan – saját érdekeiket el nem ismerő – együttműködési hajlandóságától remélhette, annak híján azonban működésképtelenné vált az egész rendszer” (356.). Emellett – emlékeztet Zsoldos – sosem feledhetjük, hogy a rutinos uralkodó bizonyosan nem tévesztette szem elől, hogy az egyezmény neurotikus pontjainak akkurátus betartása mellett mások részbeni szabotálása (mint pl. utóbb a kártérítés 5 évről 10 évre szóló elnyújtása) könnyen elviselhető lesz partnerei számára. Nem beszélve arról, hogy miután a legátus eltávozik, az ügy Rómában is lekerül a napirendről. Vagyis: minden egyezmény annyit ér, amennyit betartanak belőle.

VI. 2. (357–367.) A király győzelméről szóló fejezet megerősíti, hogy II. András a fentiekhez képest mindent elkövetett a válságot az uralkodó szempontjából megoldó egyezmény köbe véséséért, ahogyan nekilátott végrehajtásának is. Ezután újabb fordulatot vettek az események. A legátus távozása után az egyezmény végrehajtásának felügyeletével megbízott János boszniai püspök 1234 tavaszán újból kihirdette az egyházi fenytékeket. Róbert érsek király mellett határozott kiállásából világosan levezeti a szerző, hogy ismét csak a német lovagrend birtokainak ügye állt a háttérben. II. András követeket küldött Rómába (365.), mire IX. Gergely 1234 augusztusában elrendelte a kiközösítés feloldását. János püspök azonban nem engedelmeskedett a pápai parancsnak. A pápa azonban engedékenyebb álláspontra helyezkedve megadta a lehetőséget

---

⁸ F. ROMHÁNYI: i. m. (2016) 269.

⁹ SZÚCS Jenő: Az utolsó Árpádok. (Millenniumi magyar történelem – Historikusok) Budapest, 2002. 450.

a magyar diplomáciának, hogy minden nyitott kérdést a király érdekeinek megfelelően oldjon meg – amiben teljesen igaza van a szerzőnek.

VII. A négy égtáj lovagja (369–432.) Az első tematikus fejezetben Zsoldos bevezetőként az Árpádoknak a kötet időhorizontján folytatott külpolitikai eszköztárát és szereplőit hiánypótló módon, összegzően mutatja be, nem minden előzmény nélkül.¹⁰ Az optika a fejezet elején ugyan ugrál III. Béla (1172–1196) és II. András között, mégis célratorően eljut a dinasztikus házasságoktól a földrajzi és személyi meghatározottságokon át a stratégiai mozgásteret tartalmazó megfontolásokig.

VII. 1. Ez után sorra elemzi a négy égtáj szerint II. András külpolitikáját, Haliccsal kezdve (379–395.). Az alapvetően eseménytörténeti jellegű elbeszélés fordulatokban bővelkedik. Jellemző, hogy a még gyermek Kálmán herceg nem egész négyéves halicsi uralma is maga volt a béke és stabilitás korszaka a fejedelemségben. A téma kifejtése jól követhető, annak ellenére is, hogy a sok Rurikida, novgorodi, csernyigovi, volhiniai, halicsi stb. fejedelmi sarj és előkelő egymást gyors ütemben váltva felbukkanó neve számos zátonyt rejt az olvasó hajója számára.

A szerző érvényesen „védi meg” II. Andrásnak a történetírásban sokszor esztelen pocskékolásnak tekintett halicsi hadjáratait, amely az adott politikai helyzetben az erőforrások optimális ráfordítása mellett a reálisan remélhető legtöbb hasznot hajtotta, és amelyet IV. Béla 1246. évi külpolitikai fordulatáig maga is követett. Itt érdemes felvetni, hogy megérne egy, a kötetben túlmutató vizsgálatot, milyen korlátai voltak a magyar hadszervezet külországi megszálló erőként való alkalmazásának a XIII–XIV. században,¹¹ abban az időszakban, amelynek emblematikus dokumentuma épp a magyar szabad állapotú birtokosok kötelező hadba vonulását lényegében a védekezésre korlátozó Aranybulla.

A szerző ebben a fejezetben is megragadja az alkalmat, hogy – ezúttal archontológiai kutatásainak felhasználásával – egy-egy érdekesebb szereplő pályájánál elidőzzön. Korlát fia Benedek II. András uralkodása elejének egyik legfontosabb személyisége, erdélyi vajda és halicsi „dux”, ezért karrierjének vizsgálata a korábbi szakirodalomban látható következetlenségek miatt is fontos (390–394.).

A halicsi kaland értékelésében a szerző szakít a korábbi kutatás egységesen elítélő álláspontjával. II. András halicsi politikáját két szakaszra bontva az előzményekkel – II. Géza (1142–1162) és III. Béla törekvéseivel – együtt mutatja be. Lényegesnek tartja a pápai udvarral folytatott diplomáciai levelezést, amelynek

---

¹⁰ ZSOLDOS Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*, 36. Budapest, 2005.

¹¹ A kérdést a korábbi szakirodalom felhasználásával érintette B. SZABÓ János: *Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről. A fegyverzet, a harcmód és a taktika összefüggéseinek kérdései.* = *Hadtörténelmi Közlemények* 114 (2001) 94–95.

eredményeként III. Ince engedélyével 1215-ben halicsi fejedelemmé koronázták Kálmán herceget. Ezáltal az eddig dinasztikus ügy regionális konfliktusból a nyugati kereszténység világpolitikai jelentőségű közös ügyévé vált. Vagyis II. András emelte a tétet, hogy több ütőkártyája legyen, ám így sem járt sikerrel – amint Zsoldos rámutat, már csak a Magyar Királyság számára racionális, elviselhető mértékű ráfordítás miatt sem.

VII. 2. A Szentfölddel kapcsolatos fejezet (395–408.) jól feltárt eseményeket dolgoz fel, mégis gazdagítja eddigi ismereteinket, a részt vevő előkelők lajstroma mellett például a latin császársággal kapcsolatos igény(ek) kapcsán.

VII. 3. Jóval izgalmasabb, több újdonsággal kecsegtet, és ennek megfelelően hosszabb a király balkáni politikáját taglaló fejezet (408–424.). Tisztázza az 1202-es és 1203-as bolgár támadások, illetve Türje nb. Joachim ispán Boril bolgár uralkodó támogatására 1210-ben vezetett hadjáratának kronológiáját (412–413.).¹² II. András balkáni külpolitikájának fordulatát Margit hercegnő és fiai 1222–1223 fordulóján történő hazaköltözése indította meg az 1223–1226 közötti években. Ekkor történt meg a Száván túli területszerzés, amelynek eredménye a macsói bánóság kiterjesztése, a sói és ozorai bánóság kialakítása volt. Ennek része volt Ugrin érsek 1226. évi boszniai kereszties hadjárata. Ugyanebben az évben Béla erdélyi hercegségének átvételével, az 1227. évi hadjáratával megindult a havasalföldi terjeszkedés, amelynek következtében a herceg környezetében 1233-tól (de vélhetően már 1232-től) feltűnnek a szörényi bánok. A szerző egymással szorosan összefüggő eseményeket állít egymás mellé, egységes értelmezésük tehát kézenfekvő. Ilyen például az új rémi és kun püspökség alapítása és a boszniai püspökség magyar egyházszervezetbe illesztése, szinte egy időben. Ez egyúttal a bolgárokkal fenntartott harmonikus kapcsolatok végét is jelentette. Az 1220-as évek balkáni külpolitikai fordulata ugyanis a teljes régióban az expanzióra törekvés jegyében történt.

A szerző tágabb összefüggésekre is rámutat, amikor rávilágít a latin császári korona esetleges megszerzésének – II. András sógora, Robert de Courtenay megválasztása előtti – lehetőségére, a szentföldi hadjáratról való hazatérés során szerzett tapasztalatok motivációira, illetve a Haliccsal kapcsolatos személyes uralkodói szerepvállalás itteni hiányára. Ez jól jelzi, hogy Halicshoz képest a Balkán mindvégig másodlagos terepe volt András külpolitikájának. Emellett felhívja a figyelmet a halicsi és balkáni aktivitás egymást felváltó voltára, ami az erőforrások optimális felhasználását célozta, cáfolva a király tékozlásáról és felelőtlenységéről szóló régi véleményeket. A balkáni vállalkozások mérlege

---

¹² Fejtegetéseiben meggyőzően vitázik a legújabb szakirodalommal is, lásd: A pápaság és Magyarország a 13. század első felében – Pápai hatás – együttműködés – érdekellentét. Pécs, 2015. 177–179., ill. BÁRÁNY Attila: II. András balkáni külpolitikája = II. András és Székesfehérvár. Szerk.: Kerny Terézia, Smohay András. Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár, 2012. 129–173; különösen 136–138.

Zsoldos szerint az, hogy II. András új déli stratégiája a bánságok kialakításával a középkor egészére szóló eredményeket hozott, emellett tartósan meghatározta a magyar külpolitikai gondolkodást.

IV. 4. Békésebb eseményeket ír le a nyugati külpolitikát tárgyaló fejezet (425–432.). A meráni, bécsi és prágai, utóbb a türingiai udvarokhoz fűződő rokoni szálak biztosították a békés viszonyokat, amelyet Imre király és András herceg viszályai, illetve a német kettős királyválasztást, majd II. Frigyes fellépését követő események tarkítottak. Béla herceg VI. Lipóthoz történő, 1223. végi menekülése és a szintén ekkor történő határ menti rajtaütések ügyét 1225-ben Grazban simította el a király és az osztrák herceg. Komoly változást csak VI. Lipót halála (1230) hozott. Ezt követően ugyanis utóda, II. Harcias Frigyes azonnal megtámadta Magyarországot. II. András gyorsan reagált; Béla herceg épp Halicsból visszatérő seregével visszafoglalta az elveszett várakat. Ekkortól időről-időre megújuló támadások jellemezték az osztrák-magyar kapcsolatokat, amelyben már a magyar fél is kezdeményezőleg lépett fel. Végül 1235-ben, miután II. András fiaival egészen Bécsig nyomult, sikerült Frigyeset békére kényszeríteni. Ezzel lezárult az ekkor már I. Vencel cseh király részvételével is zajló konfliktus.

VIII. Az örökség (433–469.) Utolsó fejezetként II. András örökségét tárgyalja a szerző. Eltemetésének helyét Zsoldos sem próbálja meg rekonstruálni, csak sejteti, hogy a valószínűleg Váradon elhunyt uralkodó ideiglenesen Szent László városában lett eltemetve, majd később vitték át végső nyughelyére, Egresbe. A IV. Béla koronázása utáni, a krónika-kompozícióból és Rogeriustól ismert jelenet – a bárók között végzett komoly tisztogatás és az urak székeinek elégetése – kapcsán a megtorlás, vagyonelkobzás és száműzetés érintettjeinek egész hadát szedi össze Zsoldos, ami egészen meglepő a sima hatalomátvétel után. Hiszen – hívja fel a figyelmet a szerző – Kálmán herceg részéről sem fenyegetett semmi (András herceg 1234-ben elhunyt).

A kötetben már szinte megszokot módon ez a fejezet is bemutatja egy érintett főméltóság – jelen esetben Béla első, egyben II. András utolsó nádora –, Tomaj nembeli Dénes pályáját (439–441.). Egyetlen világi főméltóságként ő maradhatott a helyén a trónöröklés után is, amire Zsoldos egészen frappáns magyarázato(ka)t ad. Emellett nem kerüli el figyelmét az sem, hogy a szemtanú Rogerius számos értelmezését adja a trónra lépő Béla túlzónak tartott viselkedésének, amely egészen új megvilágításba helyezi az eseményeket. Ezen a ponton végre részletesen kibontakozik, hogy Zsoldos miért vélekedik Rogeriusról gyökeresen másként, mint elődei. A Rogeriusnál szereplő „gyanút keltő” bűnlajstrommal kapcsolatban felmerülő túlzás vádját azonban a hűtlenség és fel ségsértés vádjait tartalmazó oklevelek megerősítik, az tehát mindenképpen az udvar „hivatalos” álláspontját tükrözi. A nyilvánvaló túlzások – merénylet tervezése az uralkodó és fiai ellen, továbbá a korona felajánlása II. Frigyes

császárnak – inkább a képtelenség kategóriájába sorolhatók, még ha Rogerius számára utóbbihoz „muníciót” szolgáltatathatott is II. Frigyes császár (1220–1250) 1236. évi, a magyar királytól adót követelő követsége (441–442.).

Az új király további intézkedései – az ügyek írásbeli beadása és a birtokvizsgálatok általános újraindítása – mind az adminisztratív, mind a tömeges érdeksérelem miatt nemcsak II. András belső híveitől idegenítették el Bélát. Ami ebben Zsoldos szerint historiográfiai szempontból érdekes, az az, hogy IV. Béla oklevelekben megnyilvánuló intézkedései állnak apja birtokpolitikájának egyoldalú megítélése mögött. Ettől eltekintve Béla egészében folytatója a *nove instituciones* politikájának, amelynek jegyében a szerviensek 1267-re királyi dekrétumban nyerik el az „ország nemesei” elnevezést, a király pedig számos városi és hospes kiváltságot adományoz már uralkodása első éveiben. Ide sorolható az erdőispánságok fejlesztése is, ahogyan András kincstári reformjai – a kamarabérleti rendszerrel, a zsidók és izmaeliták alkalmazásával együtt.

András királyt szokás volt állandó pénztelenséggel vádolni. A korábban citált forrásokat egyesével vizsgálja a szerző, és mindössze kettőt talál, amely valóban okot ad a királyság jövedelmei fölötti utólagos aggodalomra. A III. Honoriusnak szóló, 1219 elején kelt levélben azonban a király szentföldi hadjárata érdekében vállalt áldozatának nagyobbítására törekszik. Uralkodása végén pedig IX. Gergely előtt az egyházak beregi egyezményben lefektetett kártérítésének elmaradása miatt mentegeti magát a király a kincstár anyagi helyzetének a valósnál borúsabb színekkel való megfestésével. A szerző végeredményben kimutatja, hogy a korábbi kutatás II. András aktuálpolitikai propagandájának áldozatává vált (450–452.).

A király gazdag politikai öröksége után végezetül szó esik az Aranybulla rendelkezéseinek történetéről is (453–463). Míg a törvény példányai – készítették is bármennyi másolatban¹³ – levéltárak mélyén porosodtak, rendelkezései nagyrészt beépültek a magyar jogrendbe. Azok az intézkedések, amelyek tartós jelenségeket kezeltek, mint az ispánságok eladományozása, idegenek tisztségviselése, vagy a tisztségelhalmozás, rendre visszaköszönnék a késő Árpád-kori törvényekben (1267, 1290, 1298). A szerviensek jogait ugyancsak rendre megerősítették és tisztázták az utódok. Ezek közül egyedülként – ahogyan azt a szerző a Tamásiak 1339. évi, I. Károly királlyal (1301–1842) kötött egyezsége szövegének felhasználásával is bizonyítja (455–459.) – a szabad végrendelkezésre vonatkozó pont az egyetlen, ahol tetten érhető, hogy a magyar jogtól egyébként is idegen rendelkezés nehezen ment át a gyakorlatba, és ez tette szükségessé újabb és újabb kodifikációját. Egészen addig, amíg Nagy Lajos 1351-ben érvénytelenítette azt – nyilván nem függetlenül 130 év kedvezőtlen

---

¹³ RÁCZ György: Az Aranybulla példánytörténete. = *Andreae II regis Hungariae decretum anni 1222 bulla aurea roboratum* – Tanulmányok az Aranybulla kibocsátásának 800. évfordulójára. Szerk.: Mayer Gyula, Szovák Kornél és Ráczy György. Budapest, 2022. 157–176.

tapasztalatától, valamint a nemesek és a király részéről ismételt felmerülő érdekelletétől. Egyébiránt – így Zsoldos – I. Károly királynak a Tamásiakkal való 1339. évi megegyezése tükrözi részleteiben, mennyire a mindennapos joggyakorlat részévé váltak az Aranybulla rendelkezései az Anjou-kor derekára, tükrözve esetenként, mint a földesúr bírói joghatósága kapcsán, az 1222. óta bekövetkezett további jogfejlődést is. Emellett még 1352 Szt. István napján is II. András törvényére való hivatkozással tartott Fehérvárott országos gyűlést Zsámboki Miklós nádor.

Épp az Aranybullában foglaltak széles körű beépülése a jogrendbe, alkalmazásuk és elfogadottságuk tette alkalmassá a dekrétumot arra, hogy 1318-ban a főpapok ennek tekintélyére hivatkozva, megerősítését elérve próbálják rákényszeríteni I. Károlyt elszenvedett sérelmeik orvoslására, nevezetesen az 1222-es rendelkezések között szereplő törvényt napok vagy általános gyűlések megtartására. Ezzel az ürüggyel próbálták tehát a főpapok Károlyt rávenni II. András a király és alattvalói kapcsolatát alapvetően szabályozó rendelkezéseinek betartására, amelyet végül 1351-ben el is fogadott a királyi hatalom (460–463.). Érdekes, hogy attól kezdve, hogy a legtöbb vonatkozásban I. Nagy Lajos magáévá tette az Aranybulla rendelkezéseit, egyetlen alkalommal sem hivatkoztak igazolásként az ellenállási záradékra a királyi hatalommal szemben fellépők, bár számos alkalom nyílt volna erre, és az elit „köztudatában” ez benne volt, hiszen trónra lépésekor egészen a XVI. század elejéig minden uralkodó megerősítette az Aranybullát (467.).

Zsoldos végezetül nem mulasztja el Werbőczynek köztudottan az Aranybullára visszavezethető Hármaskönyve kapcsán felhívni a figyelmet arra, Werbőczy miként terjesztette ki korának megfelelően az ellenállási záradék értelmezését a teljes nemességre. Ez Nádasdy Tamás nádor tevékenységével együtt (aki számára talán a törvény első fordítása készült) hozzájárult a magyar törvények korpuszának 1584-es kiadásához. A korszak egyre inkább alkotmányként értékelte a törvények gyűjteményét és új értelmezési keretet adott az ellenállási záradéknak, mintegy az uralkodói hatalmat korlátozó alkotmányos garanciaként értelmezve – és természetesen a bécsi udvar ellen gyakorta használva azt. Ezzel az Aranybulla a szerző szerint a történelem világából a nemzeti mítoszok világába lépett át – nem úgy a kötet hőse: „az Aranybulla királyának maradt a történelem, melyben azonban méltó hely illeti meg”. Mindezt nagyszerűen illusztrálja az Aranybulla-emlékévet övező érdeklődés, de az is, hogy az Aranybulláról jóval többet tud a szélesebb közönség, mint kibocsátójáról. Egészen mostanáig. Ezért is ajánlható a kötet nemcsak a történészeknek, hanem minden történelem iránt érdeklődőnek.

VAJK ÁDÁM

*****

Miniszter a frontvonalban.
Zsindely Ferenc naplója 1941.
február 25. – 1946. március 9.
Szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Szekér Nóra. ÁBTL–Kronosz, Budapest–Pécs, 2021. 793. p.

A Horthy-korszakból számos napló, visszaemlékezés, emlékirat maradt fenn, amelyeknek a kiadása az 1970-es években kezdődött. Politikusok, katonai vezetők, értelmiségiek azon kéziratai láttak napvilágot, melyek a Horthy-rendszer rossz színben tüntették fel és közvetlenül vagy áttételesen hozzájárultak a Kádár-rendszer legitimitációjához. A rendszerkritikusnak, rendszerellenesnek tekintett írások csak a szovjet birodalom összeomlása után jelenhettek meg.

A politikai elit tagjainak naplói közül kiemelkedik dr. Zsindely Ferenc politikus (államtitkár, miniszter) második világháborús naplója, amely nemcsak a magánélet eseményeit örökítette meg, hanem a magyar kormányzati politikáról és a közélet eseményeiről is hű képet festett. A terjedelmes kéziratot Szekér Nóra történész rendezte sajtó alá.

A történész az *Előszóban* (5–26.) bemutatja a naplóíró és feleségét, a napló keletkezésének és utóéletének történetét, jelentőségét, és rögzíti a közzététel elveit. Megtudjuk, hogy Zsindely Ferenc politikai pályájának csúcán, 1941. február 25-én miniszterelnökségi államtitkárként kezdett naplót vezetni, melyet minisztersége alatt és a háború után is folytatott, egészen 1946. március 9-ig. A négy bőrkötéses határidőnaplóban ránk maradt feljegyzései kalandos utat jártak be a kiadásig. 1945 után egészen addig maga őrizte, amíg 1951-ben Budapestről történő kitelepítésükre sor nem került. Akkor közeli barátja, K. Kovács Péter etnográfus gondjaira bízta, akitől Zsindely felesége 1964-ben visszakérte és a sárospataki református gyűjteményekben, a kollégiumi könyvtár kéziratárában zárt anyagként helyezte el azzal a kikötéssel, hogy csak 40 év elteltével válhat kutathatóvá. A kéziratokra K. Kovács Péter felesége, Hajdú Anikó illusztrátor hívta fel a történész figyelmét.

A naplók pontosan tükrözik, hogy a Zsindely Ferenc és felesége felfelé ívelő karrierje a Horthy-rendszer bukásával derékba tört. 1945 után a politikai felelősségre vonás lehetőségével is szembe kellett nézniük. Villájukat lelkigyakorlatos házzá alakították és 1947-ben a református egyháznak adták át. Az 1950-es évek elején teljesen nincstelenné váltak. 1951–1963 között egyik jóakarójuk balatonlellei nyaralójában lettek házmesterek. 1952-ben az állam Zsindely nyugdíját is megvonta, jövedelem nélkül maradtak, mások adományaira szorultak. Miután a nyaralót a tulajdonos 1963-ban eladta, özvegy Zsindelynének is távoznia kellett. A világháború végén az általuk bujtatott egyik kommunista, Apró Antalné született Kovács Klára („kommunista Klári”) közbenjárására kapott Budapesten tanácsi lakást, ebben élt haláláig.

A kiadott naplók Zsindely miniszterelnöki államtitkári és miniszteri időszakát, illetve az 1944–1946 közötti éveket ölelik fel. Zsindely államtitkárként szolgált Teleki Pál kultuszminiszter, később miniszterelnök, majd Bárdossy László és Kállay Miklós miniszterelnökök mellett. Kállay idején, 1943. március 29-én nevezték ki kereskedelmi és közlekedésügyi miniszterré. Hivataláról az ország német megszállását követően, 1944. március 22-én mondott le.

Az Előszóban Szekér Nóra kiemeli, hogy a naplóíró az ország jövőjét eldöntő háborús időszakban nemcsak a napi eseményeket örökítette meg a maga és a jövő nemzedék számára, hanem „politikai és világnézeti meggyőződését és személyes felelősségét” (5.) is folyamatosan mérlegre tette. Hivatalánál fogva, miniszterelnökök bizalmasaként a kulisszatitkokat is ismerte és őszintén rögzítette az utókor számára. Az a veszély azonban, hogy naplója bármikor illetéktelen kezekbe kerülhet, belső mérlegelésre kényszerítette. Különösen igaz ez a megállapítás a német, majd a szovjet megszállás időszakára.

A közzététellel kapcsolatban megtudjuk, hogy a töltőtollal írt kéziratos feljegyzéseket Halmay Nóra vitte számítógépre. (Arra nincs utalás, hogy a gépre vitt szöveget a sajtó alá rendezés során a kéziratokkal összevetették-e vagy sem.) Terjedelmi okokból a szöveget rövidítve közölték. A családi, magánéleti és vadászatokkal kapcsolatos, „köztörténeti szempontból kevésbé releváns bejegyzéseket” kihagyták, a kihagyást kapcsos zárójellel jelezték. (Az ideális megoldás a teljes napló közzélése lett volna két kötetben. Az életmódkutatók és a vadászati irodalmat kedvelők aligha örülnek ennek a megoldásnak. Személy szerint sajnálom, hogy Győry Elemér dunántúli református püspök 1943. március 23-i pápai beiktatásáról készült feljegyzései is kimaradtak a forráskiadványból.)

A munka nagyságát jól mutatja, hogy a naplójegyzetekhez Szekér Nóra összesen 1467 megbízható lábjegyzetet készített. Ezekben olvashatjuk a szereplők

életrajzi adatait, a történelmi események magyarázatát, pontosítását, értelmezését. Egy esetben – Antal István 1943. februári szemmütétével kapcsolatban – találkozzunk egy megoldhatatlannak tűnő problémával, amikor az operációt végző szemészprofesszor említésénél „olvashatatlan név” szerepel a 705. lábjegyzetben (337.) – ennek megfjtésére érdemes lett volna levéltárosokat megkérni.

A napló olvasása közben világossá válik, hogy Zsindely számára politikusként és emberként Teleki Pál volt az etalon, hozzá mérte a maga és a Telekit követő miniszterelnökök cselekedeteit. Magyarország területgyarapodását igazságosnak tartotta, de a megnagyobbodott ország területi integritásának megőrizhetőségében kételkedett. Tudta, hogy az ország sorsának alakulása Németország katonai teljesítményétől függ; egyszerre tartott a náci befolyás megerősödésétől, és a szovjet bolsevista veszélytől. 1943 nyarán, a szövetségesek szicíliai partraszállása idején világosan megfogalmazta, hogy „Európában a háborút vagy a német, vagy az orosz nyeri meg, harmadik út nincs, az angol nem nyerheti meg.” (309.) A zsidóság mozgásterének korlátozását sok kortársával együtt helyénvalónak tartotta, jogfosztásukat, társadalmi kirekesztésüket és deportálásukat azonban mélyen elítélte. 1941-ben épített svábhegyi villájában feleségével együtt a bujkáló zsidóknak, kommunistáknak éppúgy menedéket nyújtott, mint az Erdélyből és a többi országrészből menekülőeknek. Feleségével együtt természetesnek tartották, hogy a bajbajutottakon segíteni kell, pedig jól tudták, hogy befogadásukkal mindketten életüket kockáztatják.

A Zsindely-napló olvasásához érdemes tudnunk a legfontosabb életrajzi adatokat.¹⁴ Kisvárdán született 1891. december 25-én református értelmiségi családban. Édesapja, dr. Zsindely Ferenc kúriai bíró volt, aki nem sokkal fia születése után Komáromba került, végül a komáromi kir. törvényszék elnöke lett. Aktívan részt vett a révkomáromi református gyülekezet életében, a Pap Gábor lelkész-püspök által 1881-ben alapított Komáromi Protestáns Jótékony Nőegyletnek is tagja volt.¹⁵ A Komáromi Református Egyházmegye 1922-ben tanácsbírájává választotta.¹⁶ Tisztségét 1935-ben bekövetkezett haláláig hűségesen ellátta.¹⁷

---

¹⁴ Életrajzát az Előszó, a nemzetgyűlési almanachok adatai és saját levéltári és könyvészeti kutatásaim alapján állítottam össze.

¹⁵ N. N.: A komáromi prot. jótékony nőegylet 25 éves jubileuma. = Dunántúli Protestáns Lap 17 (1906) 7. sz. (február 18.) 113–114. Az egylet a szegény iskolás gyermekek tankönyvvel és ruhával való ellátására és az „elaggott szegények” segélyezésére jött létre. Tekintélyes férfiak másutt (pl. Pápán) is beléptek a jótékony nőegyletbe, ez ebben a korban nem számított ritkaságnak.

¹⁶ Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (DREL) II. 3. A Komáromi Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyvei, 6/1922 (augusztus 24.) közgy. sz.

¹⁷ DREL II. 3. A Komáromi Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyvei, 14/1935 (szeptember 5.) közgy. sz.

Zsindely Ferenc az I–IV. osztályt a komáromi bencés gimnáziumban, az V–VIII. osztályt a Pápai Református Gimnáziumban végezte, itt is érettségizett 1910-ben.¹⁸ Ezután Budapesten jogot tanult, ügyvédi oklevelet szerzett. 1914 szeptemberében önként jelentkezett harctéri szolgálatra, 33 hónapi folyamatos szolgálat után tüzér főhadnagyként szerelt le. Közben 1915-ben Komárom vármegye járási szolgabíróvá, 1917-ben vármegyei aljegyzővé választották. (A következő évben főispáni titkár és tiszteletbeli vármegyei főjegyző lett.) 1919-ben lépett az országos szakigazgatás szintjére: a kisebbségi ügyek minisztériumban miniszteri segédtitkár lett, majd 1921-ben pénzügyminiszteri titkárrá nevezték ki. Az általános forgalmi adóról és a gabonajegy-rendszerről könyvet is írt. 1931-től Komárom város nemzetgyűlési képviselőjévé választották, a kormánypart (Nemzeti Egység Pártja) színeiben politizált, számos törvényjavaslatnak előadója, a költségvetésnek főelőadója volt. Pénzügyi tevékenységéért 1934-ben Horthy kormányzó kincstári főtanácsossá nevezte ki. 1938-tól a válás- és közoktatásügyi minisztériumi, 1939-től miniszterelnökségi államtitkár lett. 1943. március 29-től lemondásáig, 1944. március 22-ig a Kállay kormány kereskedelem- és közlekedésügyi minisztere volt. Komárom városa díszpolgárrá, Komárom-Esztergom vármegye törvényhatósági bizottsága és közgyűlése tagjává, a MOVE (Magyar Országos Véderő Egylet) országos társelnökévé, a Magyar Kézilabdázó Egyesületek Szövetsége elnökévé választotta. A hatalom elosztásában részt vevő két titkos szervezetnek (Etelközi Szövetség, Keresztény Nemzeti Liga) is tagja volt. 1937-től, dr. Varju József elhunytá után a Tatai Református Egyházmegye világi tanácsbírói tisztségét is betöltötte.¹⁹ 1942-ben tizenkét évre újraválasztották, de ezt a ciklust már nem tudta végig szolgálni. 1939-ben a Dunántúli Református Egyházkerület az elhunyt dr. Segesdi Ferenc helyére világi főjegyzőjévé választotta.²⁰ 1941-ben a budapest-fasori gyülekezet presbiterévé, 1943-ban a déli komáromi (újkomáromi) egyházközség főgond-

---

¹⁸ Az iskolai értesítők szerint 1905–1910 között tanult Pápán, tagja volt a dr. Kapossy Lucián tanárelnök vezette *Főiskolai Ifjúsági Képzőtársulat*nak, a képzőtársulat választmányának. Az 1909–1910. tanévben VIII. osztályosként természetrajzi pályázatával jutalmat is nyert. Tagja lett a lic. Rácz Kálmán tanár vezetésével 1907. szeptember 7-én a főgimnázium V–VIII. osztályából alakult *Konfirmált Ifjak Egyesületének*, amelynek vezetőségében presbiteri tisztséget töltött be. Az egyesület minden héten szombaton tartott összejövetelt imádkozás, bibliaolvasás, vallásos felolvasás és szaválás céljából. Időnként maguk a tagok is tartottak megnyitó imát és bibliamagyarázatot, emellett felolvasták önálló munkáikat és szavaltak. A diákkori kötelező vallásgyakorlat tette lehetővé Zsindely későbbi hitbéli elmélyülését.

¹⁹ Tanácsbíróválasztás. = Dunántúli Protestáns Lap 48 (1937) 16. sz. (április 18.) 75.

²⁰ 1939. december 22-től látta el hivatalát, 1940. január 11-én tette le hivatali esküjét. DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 11/1940 (január 11.) közgy. sz.

nokává választotta.²¹ Egyházi tisztségeit komolyan vette, az üléseken – hacsak tehette – rendszeresen megjelent. Meseíróként, vadászélmények megörökítőjeként is számon tartották, bár sokan nem sejtették, hogy valójában ő rejtőzik a Komáromi Ferenc írói álnév alatt. (Szépirói vénája naplóját is irodalmi igényű olvasmánnyá teszi.)

Magyarország német megszállása után a politikától visszavonult. 1945 után a politikai felelősségre vonástól az mentette meg, hogy Istenhegyi úti villájában számos zsidót és kommunistát bújtatott (többek közt Apró Antalné és két gyermekét; Schifferné Szakasits Klárát és három fiát). Az 1948-ban hatalomra kerülő kommunisták vagyonát elkobozták, az 1951. évi kitelepítés elől úgy menekült meg, hogy egy jóakarója feleségével és László öccse családjával együtt balatonlellei nyaralójában házmesterként alkalmazta őket és lakást biztosított számukra. Az egykori miniszter „deklasszált elemként”, szegénységben, nélkülözések közepette élte le életének hátralévő részét.

Felesége, a szintén református Zsindelyné Tüdös Klára (1895–1980) minden szempontból az emancipált modern nő megtestesítője volt. Első férjétől, Szunyogh Rudolf földbirtokostól elvált és 1938-ban Zsindelyhez ment férjhez. (Első házasságából született Judit lánya Marosszéki Emil repülőszázados felesége lett. A Zsindely-házasság gyermektelen maradt.) Jelmez- és divattervezőnek tanult, de a budapesti tudományegyetem néprajz szakát is elvégezte. Györfly István tanítványaként a magyar népművészetet kutatta. 1925–1937 között a Magyar Királyi Operaház jelmeztervezője, jelmezműhelyének vezetője volt. Munkáiban a népművészeti motívumokat is felhasználta. Ő tervezte többek közt Kodály Zoltán Hóry János c. operájának jelmezeit (1926). 1937–1944 között a Pántlika Szalonjában divatba hozta a paraszthímzéssel, szöttekkel díszített ruhákat. Horthy Miklós kormányzó feleségétől is megbízást kapott magyaros ruhák tervezésére és készítésére. (A kormányzóné 1938-ban az Eucharisztikus Világkongresszuson az ő ruháját viselte.) Alkotásaival 1940-ben a milánói Iparművészeti Triennálé aranyérmét nyerte el. 1941 májusa és 1943 márciusa között a Corvin Áruház művészeti igazgatójaként és az áruház női divatosztályának vezetőjeként a magyar divatot is meghatározta.

---

²¹ 1941 végén Ravasz László dunamelléki püspök arra kérte, vállalja el a komáromi egyházmegye főgondnoki tisztségét, de ő a kérést visszautasította. A szerkesztő a 398. számú lábjegyzetben tévesen írja, hogy végül elvállalta ezt a tisztséget. (173.) Valójában a déli komáromi egyházközség főgondnoki tisztségét fogadta el. Hivatalába 1943. március 7-én iktatták be, amely emlékezetes élmény volt számára. (345.) – Dr. Zsindely Ferenc államtitkár főgondnoki beiktatása. = Dunántúli Protestáns Lap 54 (1943) 11. sz. (március 11.) 52. Felesége 1944 júliusában egy művészi kivitelű értékes úrasztali terítőt ajándékozott a gyülekezet számára, melyet az augusztus 13-i úrvacsora alkalmával avattak fel. Ezen az alkalmon mindketten részt vettek. – Dr. Zsindely Ferencné urasszony... = Uo. 34. sz. (augusztus 20.) 49.

Tüdős Klára drámaíróként, rádió-előadóként és filmrendezőként is sikeres volt. Döntő szerepe volt a Győrffy István Kollégium megalapításában (1940) és fenntartásában. (A népi kollégiumi mozgalom számára férjét is megnyerte. A mozgalmat addig támogatták, amíg az nyíltan szimpatizálni nem kezdett a kommunistákkal.) 1944-ben az Országos Református Nőszövetség elnökévé választotta. A szövetség részére Új Magyar Asszony címmel havilapot indított (1944–1949). A német megszállás idején Istenhegyi úti villájukban a zsidómentés egyik fő szervezője volt, amiért Izrael állam 2001-ben posztumusz Jad Vasem kitüntetésben részesítette. Jó és rossz sorsában egyaránt osztozott férjével.

A naplójegyzetek 1941. február végén, a magyar-jugoszláv örök barátsági szerződés ratifikációs okmányainak budapesti kicserélésével kezdődnek és évente több, mint száz oldal terjedelemben örökítik meg az eseményeket. (Az 1941. február 1-je és május 4-e közötti naplóoldalak hiányoznak, azokat valamilyen okból kivágták.) Miniszterré való kinevezéséig a munkahelyén is vezeti naplóját, miniszteri időszaka alatt csak otthon, esténként rögzíti élményeit. A „fordulat” évében (1945) megritkulnak a feljegyzések, 1946-ban pedig abbamaradnak. 1946 januárjában Bárdossy kivégzésekor, márciusban Tildy Zoltán köztársasági elnök nagyzolását, az új urak vadászat-kedvelését látva ragadott tolat. A napló végén Ecker-Rácz László amerikai közgazdász párizsi konferencia-beszámolójára hivatkozva úgy látta, hogy Európában Magyarország van a leg-súlyosabb gazdasági és talán a „legsúlyosabb közéleti válságban”, de „a középosztály nagyszerűen állja a nehéz életet. Ezek az új urak azonban nem bírják el a könnyűt. Belebuknak.” (763.) 1945 tavaszán élettapasztalataira hagyatkozva még úgy látta, hogy „a középosztály (...) rothadt, megérett a pusztulásra” (733.).

Zsindely naplójegyzetei több síkon értelmezhetők. Az egyik a magánélet, a szűkebb és tágabb család, amelybe elhunyt édesapja és 1941-ben elhunyt édesanyja is szorosan beletartozik. Sírjukat rendszeresen látogatják, emléküket szeretettel ápolják.

A szűkebb család hétköznapijairól tudunk meg a legtöbbet. Ebbe a maga igencsak sűrű napirendje, hivatali elfoglaltságai és változatos programjai épp-úgy beletartoznak, mint szeretett felesége karrierjének kiteljesedése, melyet minden eszközzel támogat; lelkileg is mindenben a társa igyekszik lenni. Azt is megtudjuk, hogy felesége az üzleti életben is sikeres: állása, különféle vállalkozásai (Pántlika divatszalonja, nagylóci népművészeti műhelye) révén pályája csúcán tízszer annyit keres, mint miniszter férje.

Zsindely két testvérével (Lacival, Sándorral) és családjukkal szoros kapcsolatot ápol. Gyakran vannak együtt; együtt járnak vadászni, ami az egyetlen olyan szórakozás, amely rövid időre kiszakítja a politika világából és feltölti

energiával. A vadászatoknak meghatározó szerepe van a kapcsolati háló és egyéni karrier építésében, a politikai döntések előkészítésében. Szorosan hozzátartozik a politikai elit életformájához.

A tágabb család számára a legnagyobb próbatétel Budapest ostroma, amely két hónapra szétszakítja Zsindely Ferenc és öccsei családját. Miután a fővárosban megszűnik a tömegközlekedés és a telefon-összeköttetés, semmit sem tudnak egymásról. 1945 február közepén találkoznak újra: ekkor kiderül, hogy Zsindely László apósa időközben megbolondult; Zsindely Sándor szinte megöregedett, megtépázott idegekkel vészelt át az ostromot. Mentális állapotának romlásához nagymértékben hozzájárult, hogy feleségét megvédte az orosz katonák erőszakoskodásától, ami kis híján az életébe került. Az ostrom alatt Zsindely Ferenc többekkel együtt a szovjet kémelhárítás, a GPU (*Государственное Политическое Управление* – magyarul: Állami Politikai Igazgatóság) fogságába került. Csak a vakszerencsén múlt, hogy ép bőrrel megúsza a nem várt kalandot. (Az ostrom időszakának leírása a napló egyik legmegrázóbb fejezete. A német-magyar katonaság 1945. február 11-i budai kitörésének megörökítése hadtörténeti szempontból is fontos résznek tekinthető.)

A történetmesélés másik síkja a politika, a közélet világa, amely a háború kezdetén még reményekkel kecsegtet, később azonban a Szovjetunió és a nyugati szövetségesek előretörése következtében egyre kilátástalanabbá válik az ország helyzete. Jugoszlávia lerohanása, a Szovjetunió megtámadása előtt még úgy tűnt, hogy Magyarország kimaradhat a háborúból. A háborúba való belépéssel azonban világossá válik számára, hogy az ország kényszerpályára került, nála sokkal nagyobb erők játékszerévé vált, jövője a hadszíntereken dől el. A német, majd szovjet megszállás a régi világ összeomlását jelenti számára.

Zsindely a belpolitika kulisszatitkaiban is beavat bennünket. Horthy Miklós kormányzó személyét feltétlenül tiszteli, vezetői képességét elismeri, mégis úgy látja, hogy a nyilasbarát katonai vezetők befolyása kritikus helyzetekben erősebb, mint a kormányzati vezetőké. Bár a naplóíró a német megszállásig a legmagasabb kormánykörökben mozog, sok bizalmas információhoz hozzáfér, a legbizalmasabb döntések hátterét nem ismeri, nem ismerheti meg. A kormányzó csak néhány bizalmi emberével osztja meg információit; a miniszterelnökök, miniszterek bizonyos esetekben – nemzetbiztonsági vagy egyéb szempontból titkos ügyekben – hallgatnak, netán ők maguk sem elég tájékozottak, így Zsindely itt-ott összeszedett információk alapján próbál véleményt formálni; a róluk adott jellemzése sok esetben pontosításra szorul. Arról is beszámol, hogy a felelős kormányzati körök a magyar közvéleményt a legfontosabb eseményekről nem tájékoztatják, vagy éppen tudatosan félretájékoztatják.

Politikusként Zsindelyre óriási nyomás nehezedik: szinte a nap huszonnégyszáz óráját kitöltik a hivatali teendők, az éjszakába nyúló kormányülések, pártértekezletek, pártközi tanácskozások, a parlamenti ülések, diplomáciai fogadások és más hivatalos rendezvények. Miniszterként Bulgáriában is megfordul, 1943. évi szófiai útjának leírása a napló emlékezetes fejezete. Nagy lelkiereje vall, hogy egy-egy nap végén képes íróasztalhoz ülni és rögzíteni a bel- és külpolitikai mozgások által meghatározott eseményeket, mérleget vonni és megfogalmazni álláspontját, esetleges kétségeit. 1945 tavaszán, amikor egész Budapest éhezik, az is előfordul, hogy a szokásos naplóiírás helyett a kerti munkát, a zöldségtermelést választja annak érdekében, hogy majd legyen mit enniük. (Miniszterkedése után a kertészkedés a vadászat mellett második hobbijává válik. Ezen kívül még a meseírásban leli örömet.) 1946-ban a politikai viszonyok megváltozása miatt már ritkán fog tollat a kezébe.

A legnehezebb időszakban vallásossága elmélyül, az Istenhez fordulás jelent számára vigasztalást. A korábban templomkerülőnek számító politikust 1943-tól kezdve felesége vezet jó útra. Életüket Bereczky Albert templomi igehirdetései és ébredési mozgalma terelik új irányba. Ahogy az ostrom alatt (1945. január 25-én) megfogalmazza: „Isten csodája minden megért nap, és váratlan ajándék.” (695.) Vagy két nappal később: „Istene kívül más segedelmünk nincsen.” (700.)

Zsindely naplója napjainkban is élvezetes és tanulságos olvasmány. Belőle egy európai műveltségű, humánusan gondolkodó, a világra nyitott, mélyen hívő református magánembert és magas erkölcsi nívón álló, elveihez hű politikust ismerhetünk meg. Olyan személyiséget, aki a mai háborús viszonyok közepette is példát mutat(hat) számunkra.

HUDI JÓZSEF

SZERZŐINK

DR. FÜLÖP LÁSZLÓ CSc ny. főiskolai tanár (Kaposvár)
DR. HUDI JÓZSEF történész, levéltárvezető (DREL)
MOLNÁR ANDRÁS történész, levéltárigazgató-helyettes (MNL ZVL)
PAP GÁBOR dunántúli református püspök (1827–1895)
VAJK ÁDÁM történész, főlevéltáros (DREL)

DREK = Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára, Pápa
DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa
MNL ZML = Magyar Nemzeti Levéltár Zala Vármegyei Levéltára, Zalaegerszeg

Angol rezümé: HORVÁTH KÁROLY nyelvtanár (Sopron)

* * *

Borító és tipográfia

MEZEI ZSOLT

Nyomdai munkák

OOK-PRESS KFT NYOMDAÜZEME, VESZPRÉM
FELELŐS VEZETŐ SZATHMÁRY ATTILA
2023

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

---

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve e-mailhez csatolt fájlként *.doc, *.docx vagy *.rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozás-szerkesztőjét. A beküldött fájl (CD-lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott fájl lehetőleg ne tartalmazzon mást, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek az adathordozón is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámozni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat – idézetek, címek kivételével – római számmal tüntessék fel.
5. A forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerzők vezetéknévét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
  - *Egy szerző esetén: SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.* Példa: BEDY Vince: A győri székes-káptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.) 407.
  - *Több szerző esetén: A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.* Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
  - *Tanulmány esetén: SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám(ok).* Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápán = „A kényes úrfi s a rongyos baka” Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
  - *Folyóiratcikk esetén: A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.* Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
  - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., röv., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az „AP” rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A tanulmányokhoz mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

A szerkesztők.